

שנות דור

(תשע"ח)

קובץ זה מציג את הספרות התורנית לתקופותיה, ופורט את שמות המחברים עם שנות לידתם ופטירתם. סדר הבאת הספרים, נעשה לפי שנת הפטירה.

הכתובת לכל עניני הקובץ: <mailto:shnotdor@gmail.com>

קובץ זה יעיל במיוחד בשימוש במחשב. ניתן להקליד שם ספר או מחבר באפשרות "חיפוש", ולהגיע לתוצאה כלשהי. כדאי לבצע את החיפוש בלחיצה על המשקפת (Shift+Ctrl+F) ולא ע"י חלונית החיפוש] – כך מתקבלות כל התוצאות בבת אחת.

יש לחפש ללא תיבת "ספר". לדוגמה: "העיטור", ולא "ספר העיטור". כאשר הספר המבוקש אינו מופיע, כדאי לחפש לפי שם מחבר. אם נמצאה טעות, אשמח להתעדכן בכתובת האי-מייל דלעיל, ואי"ה במהדורה הבאה אתקן.

תשרי תשע"ח

בנימין ליהמן

דברים אחדים

"שנות דור" (מקורות לפי תקופתם) הוא חיבור ביבליוגרפי, אשר נבנה על ידי בהדרגה - תחילה במהדורה מצומצמת, לשימוש אישי, ובהמשך בהרחבה רבה מאוד, לאור בקשת חברי וידידי. חיבור זה גרר הדים חיוביים רבים, אשר בעקבותם נרתמתי לעבודה, והשקעתי שעות רבות באימות, דיוק והרחבת הנתונים.

בשנים האחרונות החיבור מופץ בדוא"ל, כשהמטרה היא לחלוק נכס זה עם הציבור, ולתת לפניו כלי ייחודי לידיעה והתמצאות במחברי הספרים ובסדר הדורות.

מלבד מטרה עיקרית זו, קיימת מטרה נוספת בהפצת החיבור, אם כי משנית - לתת לציבור לבקר את החומר ולהתרשם ממנו. ואכן, התהודה והמשוב המתקבלים הם מעבר לצפוי, ביקורות ותיקונים המשביחים מאוד את החיבור, ומעמידים אותו כחומר מנופה נפה אחר נפה - מחד, ותודות רבות - מאידך.

אציין, כי מאז הופצה המהדורה הקודמת - כסלו תשע"ו, התקבלו מאות רבות של תגובות. מידי שבוע מתקבלות הודעות דוא"ל בקשר לחיבור זה - דבר המלמד על תפוצתו הרחבה ועל התועלת שמפיקים ממנו.

בכוונתי להוציאו לאור כספר (כ-250 עמודים), למען יוכלו להסתייע בו חובשי בית המדרש, כמו גם ספרנים ואנשי ספר. הוצאת הספר לאור כרוכה במשאבים רבים - גמר העריכה, עימוד והדפסה. הנני פונה בזאת לנדיבי עם, אשר ירצו ליטול על שכמם הוצאה זו, ואף להנציח בכך את שמם עלי ספר, להטות שכם בענין כביר זה. ניתן ליצור עמי קשר באמצעות דוא"ל: shnotdor@gmail.com.

בברכת התורה

ב. ליהמן

תוכן ענינים – תקופות

	אחרונים [קדמונים]	סדר הדורות 4
19.....	ה'רס	
19.....	ה'ש	גאונים
26.....	ה'ת	ד'שע..... 4
	אחרונים	ד'תק..... 5
30.....	ה'תס	ד'תר..... 5
33.....	ה'תק	ד'תש..... 6
39.....	ה'תקנ	
49.....	ה'תר	ראשונים
58.....	ה'תרנ	ד'תת..... 7
	אחרוני האחרונים	ד'תתק..... 8
61.....	ה'תרס	ה'..... 11
69.....	ה'תש	ה'ק..... 15
77.....	ה'תשנ	
85.....	נספחים	אחרוני הראשונים
		ה'קמ..... 17
		ה'ר..... 18

סדר הדורות

לתשומת לב: בדרך כלל, סדר הדורות נקבע על פי שנת הלידה. אולם בקובץ זה, בהיות שלחלק גדול מהמחברים חסרה שנת הלידה, סדר הבאת הספרים הוא לפי שנת הפטירה.

- סוגריים עגולים המופיעים בקטגוריה של "שם ספר" - מורים על כינויו של המחבר, או על שם חסידות [מחברים ששימשו באדמו"רות, שם החסידות מסומן בכחול].
- שמות הנלווים לשם פרטי, כגון שם משפחה, תואר, או מקום מסומנים בהדגשה.
- במקומות שצויין טווח של שנים [דוגמה: ה'תרא-ד], הוי אומר שנמצאו סתירות בתאריכים בטווח זה, או שברור היה שהפטירה לא קודם שנה פלונית [ה'תרא] ולא אחר שנה פלמונית [ה'תרד].

מידע כללי: תקופת המשנה והתלמוד, שנים: ג'תשל – ד'רס¹
גירוש ספרד [הגדול], שנת: ה'רנב

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
גאונים²:			
1 רב חנן מאישקיא [מאישקא]	רב חנן גאון מאישקיא		ד'שעג ³
2 רב מר בר רב הונא ⁴	רב מר בר רב הונא גאון		ד'שעד-שפ
3 רב ששנא	רב ששנא גאון		ד'תמט
4 רבי יעקב הכהן גאון ⁵	ר' יעקב הכהן מנהר פקוד		ד'תצ-תצג

¹ תחילת תקופת המשנה המצויינת כאן, היא מזמנם של הלל ושמאי ואילך (ע"פ שבת טו ע"א - מאה שנה לפני חורבן בית שני), אך לעיתים נזכרים במשנה אף חכמים שקדמו להם - מתקופת הזוגות (ראה אבות פ"א, ושם שהלל ושמאי היו הזוג האחרון. זוג = נשיא ואב"ד). חתימת המשנה - בשנת ג'תתקעט (כוורי מאמר ג אות סז, וראה הקדמת רב ניסים גאון לברכות שנקט שנת ג'תתקפ [שכן כתב שההפרש בין חתימת המשנה לחתימת התלמוד היה ר"ס שנה]), ויש אומרים בשנת ג'תתקמט (סדר הקבלה לראב"ד, עמ' 7 במהדרו מנטובה). סוף תקופת האמוראים הסתיימה ברבי אבינא [=רבינא האחרון] - בשנת ד'רלד, וחתימת התלמוד היתה בראשית תקופת הסבוראים - בשנת ד'רס (סדר הקבלה שם עמ' 9-10), אולם יש אומרים שרבינא נפטר בשנת חתימת התלמוד (ראה: איגרת רב שרירא גאון, אות קה במהדרו מצגר; רב ניסים גאון שם [בשנת תתי"א לשטרות - ד'רס]). תקופת הסבוראים התחילה ברבי יוסי - בשנת ד'רלו (סדר הקבלה שם. וראה איגרת רב שרירא גאון [שם אות קן] וסדר הקבלה שם, שבימיו נחתם התלמוד).

² תקופת הגאונים התחילה ברב חנן מאישקיא בשנת ד'שמט (ראה איגרת רב שרירא גאון [אות קה במהדרו מצגר]: "ואילין גאונים דהוו במדינתא דילנא בפומבדיתא... בשנת תת"ק [לשטרות, כלומר ד'שמט] שנה מלך מר חנן מאשקייא"; הקדמת בעל השאלת שלום לשאלות). ויש חולקים, וסוברים שתקופת הגאונים התחילה כמאה שנים לאחר מיכן (סדר הקבלה לראב"ד וספר יחסין מאמר שלישי, מציינים את סיום תקופת הסבוראים בשנת ד'תמט, עם פטירתו של רב ששנא ראש ישיבת סורא). תקופה זו התאפיינה בהסמכת חכמים בבבל לתואר "גאון", ובדרך כלל בד בבד עם ההסמכה עמדו בראשות ישיבה. בטבלה זו, הובאו רק חלק מתוך עשרות גאונים ששימשו בישיבות סורא ופומבדיתא [פום בדיתא]. כן הובאו חכמים שלא הוסמכו לתואר "גאון" כגון רבי שמעון קירא.

³ רב חנן מאישקיא ישב על כסא הגאונות בפומבדיתא בשנת ד'שמט. תאריך הפטירה כאן מתבסס על תאריך סיום תקופת כהונתו לשיטת "סדר הדורות". אך יש מחוקרי זמננו החולקים על משך זמן כהונתו, מהם אומרים שנתיים, ומהם אומרים אחת עשרה שנה.

⁴ רב מר בר רב הונא גאון היה הגאון הסוראי הראשון. ישב על כסא הגאונות בשנת ד'שנא, ויש אומרים ד'שסט [תלוי בגירסאות באיגרת רש"ג].

⁵ ר' יעקב הכהן מנהר פקוד, ישב על כסא הגאונות בסורא במשך שמונה עשרה שנה, עד פטירתו.

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
5	רב אחאי גאון ⁶	ד'תמ	ד'תקיב-תקכא
6	הלכות גדולות (בה"ג = בעל הלכות גדולות)	רב שמעון קיירא [מקיייר], או רב יהודאי גאון ⁷	
7	הלכות פסוקות ⁸	רב יהודאי גאון ב"ר נחמן. הספר התחבר בשנת ד'תפ	ד'תקכג
8	שימושא רבא [הל' תפילין] ⁹	אחד הגאונים	
9	הלכות קצובות	אחד הגאונים. כנראה אחרי רב יהודאי	
10	מר שר שלום גאון ¹⁰	רב שר שלום גאון ב"ר בועז	
11	רב נטרונאי גאון ¹¹	רב נטרונאי גאון ב"ר נהילאי [הלויא] ²	
12	פסיקתא רבתי ¹²	לא ידוע	חובר ד'תרה
13	סדר רב עמרם גאון ¹³	רב עמרם גאון ב"ר ששנא	ד'תרלה
14	רב נחשון גאון ¹⁴	רב נחשון גאון ב"ר צדוק	
15	רב נתן גאון	ר' נתן גאון ב"ר חנניה ¹⁵	ד' תרנ (בערך)
16	אזהרות "אתה הנחלת"	ר' שמעון ממדינת מנש (LE MANS, ש"ת מהרש"ל סי' טט) ¹⁶	ד' תרנ (בערך)

⁶ רב אחא משבחה [רב אחאי גאון] לא ישב על כסא הגאונות, ונקרא 'גאון' כיון שהיה ראוי לכך [ואין להחליפו ברב אחא גאון שישב על כסא הגאונות בסורא בשנת ד'תקט"ז למשך חצי שנה]. אכן, נחלקו ראשונים בזהות מחבר השאלות, לדעת רב שרירא גאון והראב"ד [הראשון]. הוא רב אחא משבחה (איגרת רב שרירא גאון, אות קיב במהדר' מצגר; סדר הקבלה לראב"ד, עמ' 10-11 במהדר' מנטובה). אולם לדעת רשב"ם, הוא מרבנן סבוראי (תוס' זבחים קב ע"ב ד"ה פריך, וכתובות ב ע"ב ד"ה פשיט. וראה תוס' כתובות שם, בשם ר"ת, שחולק. הרחבה על מחלוקת זו, ראה: הקדמת בעל השאלת שלום לשאלות; שם הגדולים מע' גדולים ע' אחאי [אות קמה]).

⁷ על מחבר ספר הלכות גדולות, ועל ההתייחסות לפסקיו כגורם מכריע, ראה נספח א. על תקופת רב יהודאי, ראה בערך הבא "הלכות פסוקות". על תקופת רב שמעון קיירא, לדעת הראב"ד הוא קדם לרב יהודאי בכמה שנים, שכן הראב"ד הביא את רב שמעון בדור השני של הגאונים ואילו את רב יהודאי בדור השלישי. [כן כתב, שספר הלכות גדולות התחבר על ידי רב שמעון בשנת ד'תקא, ורב יהודאי נפטר בשנת ד'תקכג]. מנגד, יש שטענו שרב שמעון היה אחרי רב יהודאי, מהם שכתבו שנולד סביב שנת ד'תקמ ונפטר סביב ד'תר, ומהם שכתבו שהיה מאוחר לו בכמה וחמישים שנה. על כך, ראה נספח א.

⁸ רב יהודאי ישב על כסא הגאונות בסורא לעת זקנתו בשנת ד'תקט"ז, למשך שלוש וחצי שנים. [אמנם היה מגאוני פומבדיתא, אך הריש גלותא מינהו בסורא. בימיו, שני אחיו שימשו בגאונות בפומבדיתא: רב אברהם כהנא ואחריו רב דוראי]. אמנם יש שערערו על יחוסו של "הלכות פסוקות" לרב יהודאי, אך אין בדבריהם ממש - ראה מבוא להלכות פסוקות מהדר' "אהבת שלום". משערים שספר זה הוא המכונה בדברי רבותינו הראשונים "הלכות קטועות". מיוחס לו הספר: הלכות קצובות.

⁹ חיבור "שימושא רבא" הועתק על ידי הרא"ש בפסקיו על הלכות תפילין [הלכות קטנות], הובא בדפוסי הש"ס בסוף מס' מנחות, הרא"ש מקדים לחיבור: "ועתה אכתוב הלכות תפילין הנמצאים על שם גאון ז"ל ונקרא שימושא רבא". החיבור מופיע בשינויים גם אצל קדמונים אחרים שהזכירוהו בשמות שונים, מהם: שימושא רבא דגאונים; תיקון תפילין של גאונים; הלכות שימושי תפילין. מחברו לא ידוע לנו, אם כי יש אומרים שמחברו הוא רב שר שלום גאון (ש"ת כנסת יחזקאל סי' כב, בשם המגלה עמוקות; כתב יושר [אורה מישור] עמ' 27; דעת קדושים [בוטשאטש] או"ח סי' כז ס"ד; רגל ישרה [דינוב] מערכת ת אות לו; נחל אשכול ח"ב עמ' 84 [אות ב]. ואמנם ספרים אלו - מלבד הנחל אשכול - לא הזכירו אלא ששם המחבר הוא רב שר שלום, אך המביאים את הייחוס בשמם נקטו לרב שר שלום גאון).

¹⁰ רב כהן צדק גאון ישב על כסא הגאונות בסורא עד שנת ד'תרה, ואחריו ישב רב שר שלום גאון עד שנת ד'תריג. [רב כהן צדק הנז' הוא ב"ר אבומאי גאון, ואין להחליפו ברב כהן צדק גאון ב"ר יוסף, שישב על כסא הגאונות בפומבדיתא בשנים: ד'תרעז-תרצה].

¹¹ רב נטרונאי ישב על כסא הגאונות בסורא בשנת ד'תריג-ד'תריח [וי"א שישב עשר שנים], רבות מתשובותיו נדפסו ב"תשובות הגאונים", וב"סדר רב עמרם גאון". מלבדו היה גאון נוסף בשם זה בפומבדיתא: רב נטרונאי בן מר נחמיה [ד'תעט].

¹² יש משערים, כי הפסיקתא רבתי נתחברה על ידי ר' נחומא ב"ר אבא. יש להבדיל בין "פסיקתא רבתי" לבין "פסיקתא" [פסיקתא רב כהנא] שהתחברה בתקופת האמוראים. יש שטעו וקראו לספר זה "פסיקתא רבתי דרב כהנא", אך כאמור, חיבור זה אינו מתקופת האמוראים [וכפי שמתוארך בתוכו: שהתחבר 777 שנים מהחורבן]. כן יש להבדיל בין חיבור זה לבין "פסיקתא זוטרתא" שהתחברה מאוחר יותר ע"י ר' טוביהו ב"ר אליעזר. יש שטעו והחליפו בין שלושה המדרשים הללו.

¹³ רב עמרם ישב על כסא הגאונות בסורא בשנים ד'תריח-תרלה. תשובותיו מובאות ב"תשובות הגאונים".

¹⁴ רב נחשון ישב על כסא הגאונות בסורא בשנים ד'תרמו-ד'תרנד. תשובותיו מובאות ב"תשובות הגאונים".

¹⁵ רב נתן גאון לא היה מגאוני בבל [בראש המתכתות של סורא ופומבדיתא], אלא מחכמי אפריקה, וכוונה בשם "גאון".

¹⁶ על אודות מחבר אזהרות "אתה הנחלת" מצאנו דעות נוספות: יש אומרים, שהן מתקופת ה"סבוראים" הקודמת לתקופת ה"גאונים" (הקדמת הידור זקן [על אזהרות רבינו אליהו]. וראה אוצר הספרים ע' אזהרות). ויש אומרים, שמחברן הוא ר' שמעון הגדול ממגנצא (הקדמת הרו"ה לאזהרות אלו). אכן, יש מחזורים שייחסו את האזהרות בטעות לר' אליהו הזקן (וראה תשובה מאהבה ח"א סי' א אות מז), ויש שייחסו בטעות לר' אליעזר, במחזורים מסויימים כינו אותן: "אזהרות דאליהו זכור לטוב". על פירוש המונח "אזהרות", ראה נספח ג.

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
17 רב סעדיה גאון ¹⁷ (רס"ג)	ר' סעדיה אלפיתומי / אל-פיומי ב"ר יוסף	ד'תרמב-נב	ד'תשב
18 דקדוקי הטעמים; קונט' המסורת [מיוחס לו]	ר' אהרן בן אשר ב"ר משה	חי סביב ד'תרנ-תש	
19 ארבעה שערים	ר' [אהרן?] הכהן ב"ר מאיר. חלק על רס"ג אודות קביעות הלוח		
20 מחברת מנחם	ר' מנחם בן סרוק ב"ר יעקב		אחרי ד'תשכ
21 תשובות דונש [על: מחברת מנחם; רס"ג] ¹⁸	ר' דונש (אדונים) בן לברט	ד'תרפ (בערך)	ד'תשמ (בערך)
22 חכמוני	ר' שבתאי דונולו ב"ר אברהם	ד'תרעג	אחרי ד'תשמב
23 איגרת רב שרירא גאון (רש"ג)	רב שרירא גאון ב"ר חנינא	ד'תרסו	ד'תשסו-ז ¹⁹
24 שלושה ספרי דקדוק ²⁰	ר' יהודה אבן חיוג' ב"ר דוד	ד'תשה-תשל	ד'תשס (בערך)
25 ארבעת השבויים	ראה נספח ב		
26 הבגרות; פרקים ממבוא התלמוד; פי' עה"ת	רב שמואל גאון הכהן ב"ר חפני		ד'תשעג ²¹
27 רב האי גאון ²²	רב האי גאון ב"ר שרירא	ד'תרצט-תשכט	ד'תשצח
28 ספר וְהִזְהִיר	השערה: מר חפץ אלוף. חי בתקופת רב האי גאון		
29 היחוד; העיון; ברית מנוחה [קבלה]	רב חמאי גאון ²³		
30 סדר תנאים ואמוראים (סדר ת"א)	אחד הגאונים (שם הגדולים מערכת ספרים ע' סדר)		
ראשונים:			
31 רבינו גרשום (מאור הגולה) ²⁴	ר' גרשם ב"ר יהודה	ד'תשכ (בערך)	ד'תשפח/תת
32 רבי משה הדרשן ²⁵	ר' משה הדרשן מנרבונה. מובא רבות ברש"י, רבו של בעל הערוך		חי סביב ד'תת

¹⁷ מספרי רס"ג: אותיות לרס"ג [נדפס בתוך: לקוטי הש"ס מהאריז"ל]; אמונות ודעות [או: האמונות והדעות/הנבחר באמונות ובעדות]; אשא משלי; ביאור ספר יצירה; ביאור תשעים מילות; הירושות; הפדות והפורקן; הפיקדון; התחיה והפדות; סידור רס"ג; ספר אגרון; ספר הגילוי; ספר המועדים; ספר המצוות לרס"ג; ספר זיכרון ומגילה לעולם; ספר התשובות נגד ענן; פירושים שונים: על התנ"ך, עמ"ס ברכות; צחות לשון העברים. מיוחס לו ספר הגורלות. על אודות שנת הפטירה, יש מי שכתב שנפטר בד'תשסז.

¹⁸ ר' דונש בן לברט [לבראט] הלוי, היה נכדו של הרס"ג, וחיבר גם שירים, ומהם: דרוור יקרא [זמירות שבת]. שיריו נדפסו בקונטרסים תחת שמות שונים.

¹⁹ רב שרירא ישב על כסא הגאונות בפומבדיתא בשנים ד'תשכח-תשנח. תשובותיו מובאות ב"תשובות הגאונים".

²⁰ ר"י אבן חיוג', זכה לתואר "השר הראשון בדקדוק" (ראה שו"ת מהר"ם אלשקר סי' צג). חיבורו "שלשה ספרי דקדוק" יצא לאור בשתי מהדורות, אחת בתרגומו של ר' משה אבן ג'קטילה [הוא ר' משה הכהן המוזכר בדברי האבן עזרא], והשניה בתרגומו של האבן עזרא. [ספריו מהווים בסיס לספרי ר' יונה אבן ג'נאח - הוא ר' מרינוס המוזכר בדברי האבן עזרא]. סתם ר' יהודה הנזכר בדברי המדקדקים [ר"י אבן ג'נאח, אבן עזרא, רד"ק] הוא ר' יהודה חיוג'.

²¹ רב שמואל ב"ר חפני [רשב"ח] ישב על כסא הגאונות בסורא בין השנים ד'תשמח-ד'תשעג. היה חותנו של רב האי גאון. אביו [רב חפני] וסבו [רב כהן צדק] שימשו בגאונות בפומבדיתא.

²² מספרי רב האי גאון [או: רב האי גאון, רה"ג]: המקח והממכר [כתאב אלשרא ואלכובע. נספחו לו: ספר המשכון, משפטי הלואות ומשפטי התנאים]; מוסר השכל [או: שירי מוסר השכל]; "משפטי שבועות" ו"שערי שבועות" [כתאב אלאימאן. הספר מחולק לשערים, ומכאן שמו השני]; פירוש למשניות סדר טהרות [נד' ב"מעשה ידי גאונים קדמונים", ברלין תרט"ז]; פירוש עמ"ס עבודה זרה [זכרון לראשונים סי' טו-טז]; רשויות לפרשיות התורה. השתתף עם רב שרירא אביו בכתיבת תשובות לשואלים, ותשובות רבות משותפות לשניהם. פירושים רבים שלו מפורזים בספרי רבינו חננאל, הרי"ף, רבינו גרשום, ספר הערוך ועוד. מיוחסים לו הספרים: שימוש תהלים; שער השמים [קבלה]. על כך שהוא חותם את תקופת הגאונים, ראה: סדר הקבלה לראב"ד (סדר גאונים); שו"ת מהרש"ל (סי' כט). על אודות שנת לידתו, ראה: ראב"ד שם, "והיו ימי חייו ס"ט שנה" [לידה בשנת ד'תשכט]; מהרש"ל שם: "וסמכו לגאונות בן עשרים שנה שנת ד' אלפים ותשל"ו לבריאה" [לידה בשנת ד'תשטז]; א.ה. וייס, בהקדמתו לשיר מוסר השכל, ורשה תרנ"ג [שנת ד'תש]; ש. אסף, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשט"ו, עמ' קצח-רב [שנת ד'תרצט].

²³ משערים כי רב חמאי לא ישב על כסא הגאונות, ומכל מקום נקרא בתואר "גאון" בהיותו מחכמי בבל. ספר היחוד וספר העיון, מובאים בספרי קבלה קדמוניים, וחלקים מספר העיון אף נדפסו בספרי קבלה שונים. ברם, על ייחוסו של מחבר "ברית מנוחה", הובאו שלוש דעות (שם הגדולים מע' ספרים ע' ברית מנוחה [קיג], ובק"א ע' קבלה): יש אומרים, שהתחבר בתקופת התנאים (ר"י צמה). ויש אומרים, שחיברו רב חמאי גאון (כ"י). אחרים מייחסים אותו, לר' אברהם בר יצחק מרמון הספרדי (סדר הדורות) – והרמ"ז הוסיף שכתבו ע"פ נשמת רב חמאי גאון.

²⁴ רבים דנו אודות מחבר הפירוש עה"ש המיוחס לרבינו גרשום. יש שייחסוהו לרבינו אליקים [ראה בערכו], שהיה תלמיד תלמידיו של רגמ"ה (מבוא לפירוש רבינו אליקים ליומא; "דיעות נכבדות" [לר"א וסרמן] אודות רבינו גרשום עמ"ס בבא בתרא. ואכן, במקומות שהשטמ"ק [סדר קדשים] מביא בשם רבינו אליקים, הדברים נמצאים בפירוש המיוחס לרבינו גרשום, וראה מבוא לשטמ"ק חולין [מהר"א אופק] עמ' 12). רבינו גרשום עמד בראש ישיבת חכמי לותיר. תלמיד חבר לרגמ"ה, מבוגר במעט ממנו, ומפורסם מאד, הוא רבי שמעון הגדול ממגנצא, מגדולי פייטני אשכנז.

²⁵ ר"מ הדרשן חיבר "מדרש", שאינו בדינו. משערים שהמדרשים "בראשית רבתי" ו"מדרש אגדה", נלקטו מתוך מדרשו.

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
33	הדינין (הדינים) ²⁶		ר' יהודה הכהן. תלמיד רבינו גרשום
34	רבי יוסף טוב עלם (ריט"ע) ²⁷	חי סביב ד'תת	ר' יוסף טוב עלם ב"ר שמואל
35	רבינו חננאל (ר"ח) ²⁸	ד'תשנ (בערך)	ר' חננאל ב"ר חושאל
36	השרשים [מחברת הדקדוק]; הרקמה ²⁹	ד'תשנ (בערך)	ר' יונה אבן ג'אנח
37	רבי שמואל הנגיד ³⁰	ד'תשנ	ר' שמואל (אבן נגדילה) ב"ר יוסף
38	אזהרות; מבחר הפנינים ³¹ (רשב"ג)	ד'תשפ (בערך)	ר' שלמה אבן גבירול ב"ר יהודה
39	חובות הלבבות [רבינו בחיי]	התחבר ד'תת	ר' בחיי אבן פקודה (בקודה) ב"ר יוסף
40	אזהרות לרבינו אליהו הזקן	ד' תשמ (בערך)	ר' אליהו הזקן ב"ר מנחם. תלמיד רבינו גרשם, ובעל אחות רב האי גאון
41	רב ניסים גאון ³² ; מגילת סתרים	ד' תשס (בערך)	רב ניסים גאון ב"ר יעקב
42	רבינו יעקב בר יקר		ר' יעקב ב"ר יקר, רבו של רש"י - ראה נספח ה
43	רבינו משולם ³³		ר' משולם ב"ר קלונימוס מלוקה
44	פתרוני; פירושים על אסתר רות ואיכה	ד'תשעה (בערך)	ר' מנחם ב"ר חלבו
45	מאה שערים לר"ץ גיאת (ר"ץ גיאות)	ד'תשצח (בערך)	ר' יצחק אבן גיאת ב"ר יהודה
46	חכמי / גדולי לותיר (לות"ר)		ראה נספח ד
47	סידור רבינו שלמה ב"ר נתן הסיג'למסי		ר' שלמה ב"ר נתן
48	רבינו קלונימוס איש רומי		ר' קלונימוס
49	מדרש לקח טוב (פסיקתא זוטרנא)		ר' טוביה ב"ר אליעזר. פעל בשאלונקי סביב ד'תתנ
50	רבינו אליקים [על יומא; מובא בשטמ"ק]	ד'תשצ (בערך)	ר' אליקים הלוי ב"ר משולם. חותן הריב"א
51	סידור רבינו שלמה		ר' שלמה מגרמייזא ב"ר שמשון. יש שערערו על יחוס זה
52	רבינו נתן אב הישיבה ³⁵		ר' נתן ב"ר אברהם
53	ר"ף (הלכות/רב אלפס. לעיתים: ר"ף)	ד'תשעג	ר' יצחק אלפאסי ב"ר יעקב

- ²⁶ ספר הדינין אינו בידינו, אך הובא בהרבה ראשונים. אכן, הרא"ש הביא מספר הדינין לרבינו משה הכהן (ראה רא"ש קידושין פ"א סי' כ, ובשו"ת הרא"ש כלל לה סי' ב).
- ²⁷ ר' יוסף טוב עלם הובא בדברי רש"י, תוס', ר"ת, מהר"ם מרוטנבורג ועוד. יש להבדיל בינו לבין ר' יוסף טוב עלם הספרדי - שהיה בתקופה מאוחרת יותר.
- ²⁸ רבינו חננאל מביא שמועות רבות בשם רב האי גאון. הש"ך שייכו לתקופת הגאונים, וז"ל (חור"מ סי' מב ס"ק א): "רבינו חננאל גאון היה, וכבר ידוע שקשה לחלוק על הגאון אם לא בראיה ברורה, וכל שכן על ר"ח שכל דבריו דברי קבלה מחכמי הש"ס, וכמ"ש הפוסקים עליו בכמה מקומות". מתלמידי ר"ח - הרי"ף ור' נתן בעל הערוך.
- ²⁹ יש להבדיל בין ספר השרשים לר"י אבן ג'אנח, לבין ספר השורשים לרד"ק. כן יצא לאור פי' לכתבי הקודש.
- ³⁰ מחיבוריו של רבי שמואל הנגיד: בן תהלים, בן משלי, ובן קהלת, אשר נדפסו בספר "דיואן שמואל הנגיד". כמו כן, נדפס ליקוט מדברי תורתו בשם: הלכות הנגיד [בערבית: אבו אסחאק אסמאעיל בן א-נע'רילה]. כמו כן, "מבוא התלמוד" שנדפס בכרכי הש"ס [סוף מסכת ברכות] ובספר הליכות עולם, מיוחס לר' שמואל הנגיד [שהיה יועץ ושר הצבא והאוצר למלך גרנדה שבספרד המוסלמית]. אך רבים מפקפקים בכך, ומייחסים אותו לר' שמואל ב"ר חנניא, שהיה נגיד מצרים, בזמנו של הרמב"ם.
- ³¹ מחיבוריו הנוספים של רשב"ג: כתר מלכות [פיוטים ליום הכיפורים]; מקור חיים; תיקון מידות הנפש [גורן נכון]. יש טוענים שרשב"ג לא חיבר את "מבחר הפנינים", מהם סבורים שר' ידעיה הפניני חיברו, ומהם סבורים שחכם אחר חיברו (ראה מאגר תורני "פרוייקט השו"ת" בביוגרפיה לספר זה).
- ³² רב ניסים גאון לא היה מגאוני בבל, אלא מחכמי אפריקה, וכונה בשם "גאון", כן הוא מכונה: "רבינו ניסים". מספריו הנוספים: הלכות לולב; ס' המפתח; חבור יפה מהישועה; פירוש על התורה.
- ³³ תשובותיו של ר' משולם בר קלונימוס [או: ר' משולם מרומי] התפרסמו בכתבי חכמי הדורות שלאחריו. כמו כן, חיבר פיוטים ליום הכיפורים [מייחסים אליו את הפיוט "אמיץ כח כביר ורב אונים" - סדר העבודה הנאמר בקהילות אשכנז] (ראה ספר חסידים סי' תרו). רש"י מזכירו בתוספת התואר 'גאון' (ראה שבת עג ע"ב ד"ה מפרק, זבחים מה ע"ב ד"ה ה"ג נומי ר"ש).
- ³⁴ זמן פטירת רשב"ג הסיג'למסי, יש שכתבו שהיה בתקופה מאוחרת יותר - בטווח של מאה השנים שאחרי ה'תתנ.
- ³⁵ ר' נתן התמנה לראש הישיבה בשנת ד'תתנה. חיבורו על המשניות עבר 'עריכה' ע"י מלקט שהוסיף עליו מדברי רבותינו. כנראה שמלאכת הליקוט נעשתה בין השנים ד'תתסה-תתקל, שכן הרי"ף והערוך הם אחרוני הרבנים המוזכרים בו, ואילו הרמב"ם אינו מוזכר [ומשוער שהמלקט היה מבני תימן, שאמונים היו על הוראות הרמב"ם]. יש להבדיל בינו לבין "רבינו נתן ראש ישיבה" המובא בסדר רב עמרם גאון (לדוג' ראה: שם סדר פורים), שהיה בתקופה מוקדמת יותר.

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
54 רש"י ³⁶	ר' שלמה יצחקי ב"ר יצחק	ד'תת ³⁷	ד'תתסה
55 הערוך	ר' נתן ב"ר יחיאל	ד'תשצה	ד'תתסו
56 מגילת אביתר	ר' אביתר הכהן [מארץ ישראל] ב"ר אליהו	ד'תתב (בערך)	ד'תתעב (בערך)
57 מחזור ויטרי ³⁸	ר' שמחה מויטרי ב"ר שמואל ³⁹		
58 שערי שבועות [נד' במס' שבועות אחרי המרדכי]	ר' יצחק אלברצלוני ב"ר ראובן ⁴⁰	ד'תתג	
59 ריב"א [מבעלי התוס'] ⁴¹	ר' יצחק ב"ר אשר		ד'תתצג
60 מדרש שכל טוב [עה"ת]	ר' מנחם ב"ר שלמה	התחבר ד'תתצט	
61 העיתים; הדין (ר"י אל-ברצלוני)	ר' יהודה הנשיא אלברצלוני ב"ר ברזילי	חי סביב ד'תתנ	ד'תתע (בערך)
62 צורת הארץ ⁴²	ר' אברהם הנשיא הספרדי ב"ר חייא		ד'תתצו
63 מנהג מרשליאה	ר' משה ב"ר שמואל		ד'תתק (בערך)
64 רבי יוסף קרא ⁴³	ר' יוסף קרא ב"ר שמעון	ד'תתכ-ל (בערך)	
65 ריה"ל; כוזרי ⁴⁴	ר' יהודה הלוי ב"ר שמואל	ד'תתל (בערך)	ד'תתקא (בערך)

³⁶ ספרי רש"י: פירושו לתנ"ך; פירושו לתלמוד בבלי; איסור והיתר לרש"י; תשובות רש"י [ניו יורק תש"ג, על הספר נמתחה ביקורת שהוא כולל גם תשובות שאינן של רש"י]. להלן פירושים המיוחסים לרש"י ואינם ממנו: פירושי רש"י לדברי הימים, למס' נדרים, למס' נזיר, למס' תמיד, לפרק חלק (סנהדרין), להגדש"פ, רש"י על הרי"ף [לקט מפירושו על הש"ס ע"י אחד הקדמונים]. על פירושי רש"י למס' אבות ולמדרש רבה, נחלקו אחרונים: לדעת היעב"ץ [עץ אבות, הקדמה ללחם שמים] פירושים אלו אינם של רש"י, אולם לדעת החיד"א (שם הגדולים ע' רש"י) הם פירושו של רש"י [וראה שם, על אודות הפי' לאבות - שכן דעת גדולי הפרשנים, ועל הפי' למדרש רבה - שכן דעת חכמי צפת]. על מהדורות שונות לפירושו, על "ספרי דבי רש"י", ועל רבותיו, ראה נספח ה.

³⁷ תאריך לידת רש"י המובא בטבלה הוא התאריך המקובל, וכן כתב גם המהרש"ל (שו"ת מהרש"ל סי' כט). אולם, א. גרוסמן (חכמי צרפת הראשונים, עמ' 122) מביא מקורות מכתבי יד, לפיהם רש"י נולד בשנת ד'תתא [לדעתו, שנת ת"ת היא תאריך 'עגול', שגם ננקט כדי להסמיק את הולדת רש"י לפטירת רבינו גרשום מאור הגולה בבחינת "וזרח השמש ובא השמש" (כרם, תאריך פטירת רבינו גרשום שנוי במחלוקת, ראה בערכו)].

³⁸ במחזור ויטרי שורבכו הוספות רבות, ובמהדו' ר"א גולדשמידט [אוצר הפוסקים] נעשתה הפרדה בין ההוספות לגוף הספר ע"י גופנים שונים.

³⁹ מקובל שר' שמחה מויטרי חיבר את "מחזור ויטרי". כרם, הפמ"ג או"ח (כללים [בתחילת או"ח] אות כג) כתב בשם הב"ח (או"ח סי' צא ס"ד), שמחבר "מחזור ויטרי" הוא ר' שמעיה תלמידו של רש"י. כמו כן, יש שיחסוהו לר' יעקב ב"ר שמשון [נפטר ד'תתסה]. אחרים ביארו, ששלושת הנוכחים, הם מתלמידי רש"י וכל אחד מהם חיבר "מחזור", ור' שמחה הוא בעל ה"מחזור ויטרי". [בדומה לכך, ס' האורה יש שיחסוהו לר' שמעיה ויש שיחסוהו לתלמיד אחר מבית מדרשו של רש"י]. על תקופתו של ר' שמחה, נוכל ללמוד מכך שהמחזור נסדר בפני רש"י, ומכך שבנו [ר' שמואל] נשא את נכדת רש"י.

⁴⁰ ר' יצחק גם תרגם את "ספר המקח והממכר" של רב האי גאון. בתשובות מיימוניות ספר משפטים סי' מא בהגהה וסי' נה נכתב, שר' יצחק הוא בן בנו של הרי"ף. שנת הלידה - לקוחה מאנציקלופדיה לגדולי ישראל [מרגליות] וד"ר זיו בהערה לשארית יוסף עמ' רפד. אולם כאמור, ר' יצחק הוא בן בנו של הרי"ף, ואם כן מן התימה לומר שהרי"ף שנולד בשנת ה'תשעג היה לו נכד כבר בשנת ה'תתג - בהיותו בגיל שלושים. יש להבדיל בין ספר שערי שבועות לר"י אלברצלוני, לבין ספר "משפטי שבועות" לרב האי - שאף אותו יש שכינו שערי שבועות [ראה מרדכי שבועות פ"ז (נוסחא אחרת) מו ע"ב]. על יחוסים שונים של ספר "שערי שבועות" ראה נספח ו.

⁴¹ יש להבדיל בין הריב"א מבעלי התוספות [ר' יצחק בר אשר], לבין הריב"א על התורה [ר' יהודה בר אליעזר, עיין בערכו]. כך גם יש להבדיל בינו לבין הריב"א מנרבונה [ר' יצחק בר אברהם], המכונה בריב"א (ראה עירובין ב ע"ב): ריב"א.

⁴² מספריו הנוספים של ר"א ב"ר חייא: הגיון הנפש; חבור המשיחה והתשבורת; חשבון מהלכות הכוכבים; מגילת המגילה; ספר העיבור. [קביעת שנת פטירתו, מתבססת על כך שבכת"י של "צורת הארץ" נכתב שסיימו בשנת תתצו, ואילו בספר "חשבון מהלכות הכוכבים", המעתיק שסיים להעתיקו בשנה זו, מברכו בברכת המתים: זק"ל. אך יש שאחרו את זמן פטירתו, וטענו שהשנה שציין המעתיק אף היא העתקה מכ"י המחבר, והמעתיק - שהעתיק זמן רב אחר פטירתו - הוסיף מעצמו, לאחר השם אברהם: זק"ל] יש שטעו, וכתבו שנפטר בשנת ה'תתסה.

⁴³ ר"י קרא היה מקורב לרשב"ם, המתארו: "חברנו" (ראה רשב"ם בראשית לו, יג), ופירושו על מגילת אסתר נקבצו עם פירושי הרשב"ם [כעין שטמ"ק], תחת השם "חכמי צרפת". תאריך הלידה שבטבלה הוא ע"פ הנכתב במבוא לפי' ר"א מבלגנצי (מהדו' מקיצי נרדמים, תרע"ג), אך יש שכתבו שנולד: ד'תתק (בערך) ונפטר: ד'תתקצ (בערך).

⁴⁴ על אודות שנות לידת ופטירת ריה"ל, יש חולקים על התאריכים שבטבלה, וסוברים שריה"ל נולד בשנת: ד'תתנה-תתס, ונפטר בסביבות: ד'תתקי. ויש מי שכתב שנפטר בשנת: ד'תתקלח (ראה מבוא לכוזרי עם פי' אוצר נחמד).

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
66	ר"י מיגש [עשה"ס, ושו"ת] (רא"ם) ⁴⁵	ד'תתלז	ד'תתקא-ה
67	ריב"ן ⁴⁶	ד'תתנמה	ד'תתק
68	ר"י בן מלכי צדק [על המשנה]	ד'תתנ (בערך)	ד'תתקכ (בערך)
69	אבן עזרא [על תנ"ך] ⁴⁷	ד'תתמט (בערך)	ד'תתקכד (בערך)
70	רשב"ם ⁴⁸	ד'תתמה	ד'תתקיח-מב ⁴⁹
71	ראב"ן / אבן העזר (צפנת פענח) ⁵⁰	ד'תתנ (בערך)	ד'תתקל (לפני ספירת ר"ת)
72	רבינו תם; ספר הישר ⁵¹ (ר"ת)	ד'תתס	ד'תתקלא-ה
73	ריב"ם	ד'תתע	ד'תתקמ
74	סדר הקבלה (הראב"ד הראשון) ⁵²	ד'תתע	ד'תתקמ
75	תוספות (תוס')		
76	בעלי התוספות על התורה (תוס' עה"ת)		
77	האשכול (הראב"ד השני ⁵³ , ראב"י)	ד'תתמה-ע	ד'תתקיט-מט
78	תוספות רבינו אלחנן [עמ"ס ע"ז]		ד'תתקמד
79	בעל המאור (רז"ה)	ד'תתצה	ד'תתקמו
80	חכמי פרובינציא		
81	חכמי לוניל [ראה נספח ח]		
82	ר"י הזקן (ר"י, ריב"ש) ⁵⁴		ד'תתקנ
83	בכור שור [עה"ת]		
84	העיטור (בעל העיטור) ⁵⁵	ד'תתפב	ד'תתקנג

⁴⁵ ר"י מיגש מכונה [בספר שטמ"ק עמ"ס ב"ב]: הרא"ם [=הרב אבן מיגש], ובספרי הפוסקים מצויים גם ראשי התיבות: רי"מ. היה תלמידו של הרי"ף, ומילא את מקומו אחר פטירתו במשך כשלושים ושמונה שנה. הרמב"ם רואה בו כרבו. [ראה ספר יוחסין, שלפי חשבון השנים, לא יתכן שהרמב"ם למד אצלו, ויתכן שהוא למד מתוך כתביו (ס' יוחסין מאמר חמישי דורות אחרונים [ד"ה המאור הגדול], וראה שם [ד"ה ר' יצחק הלוי]: "הרמב"ם תלמיד מכונה לר' יוסף הלוי בן מיגש"). אולם ראה שלשלת הקבלה, שכתב שהרמב"ם למד תורה מפי הרי"י מיגש ממש (ראה שלשלת הקבלה, ירושלים תשכ"ב, עמ' צו, קד). וראה שם הגדולים (מע' גדולים אות מ' ע' הרמב"ם [ס"ק קנ], ד"ה הרשב"ץ ואילך), שהביא דעות שונות בענין זה, ומצדד כדעה הראשונה הנ"ל, ומבאר שהרמב"ם רואה ברי"י מיגש כיון שברכו והאציל עליו מחמתו.]

⁴⁶ יש להבדיל בין הריב"ן שהיה חתנו של רש"י, לבין הריב"ן - ר' יהודא ב"ר נתן - שחיבר את ס' ריב"ן על הל' טרפות [שכן הוא מביא ראשונים שחיו כמאה וחמישים שנה אחרי הריב"ן חתנו של רש"י].

⁴⁷ מחיבוריו הנוספים של האבן עזרא: דיואן; המספר [חשבון]; העצמים; יסוד מורא; מאזנים [כותר: מאזני לשון הקודש]; צחות [כותר: צחות בדקדוק]; שפה ברורה. כן כתב חידות ושירים, מהם שנדפסו בספרים שונים. כמו כן כתב חיבורים רבים על חכמת האיצטגנינות; הטעמים; המאורות; המבחרים; העולם; העיבור; השאלות; כלי נחושת [אסטרונומיה]; למשאלה בקדרות [אסטרוטלוגיה]; משפטי המזלות; ראשית חכמה. מפירושו של האבן עזרא מצויות מהדורות שונות, על חלק מספרי התנ"ך. מהדורה מסוימת על אסתר נקראת "ויוסף אברהם". על הפירוש למשלי שנדפס במקראות גדולות, ערערו וטענו שמחברו הוא ר' משה קמחי, ופירושו האמיתי של האבן עזרא על משלי נדפס בנפרד, כאשר בהדפסה של שנת תרמ"ד ניתן לו השם "ברכת אברהם".

⁴⁸ הרשב"ם הוא מבעלי התוספות, ומופיע פעמים רבות תחת השם "רבינו שמואל". פירושו עמ"ס פסחים וב"ב נדפס סביב הגמרא. כמו כן, חיבר פי' עה"ת הנדפס בחומשי מקראות גדולות. על אודות משפחתו, ראה נספח א.

⁴⁹ על אודות שנת הפטירה של רשב"ם, שני התאריכים שבטבלה הם הנפוצים, אך יש מי שכתב שהרשב"ם נפטר בשנת ד'תתקלד.

⁵⁰ מספריו הנוספים של הראב"ן: פירוש על הגדה של פסח; פירוש על סידור התפילה; קונטרס גזרות תתנ"ו. מיוחס לראב"ן חיבור "מאמר השכל". הראב"ן בעל אבן העזר נמנה על בעלי התוספות, והיה זקנו של הרא"ש. יש להבדיל בינו לבין ראב"ן הירחי - ר' אברהם ב"ר נתן - הנמנה על חכמי לוניל [על אודותיו ועל אודות מקומו, ראה ערך המנהיג, ונספח ח].

⁵¹ ספר הישר נחלק לשני חלקים: חלק החידושים, וחלק השו"ת. קיים גם ספר מוסר והשקפה בשם זה, על אודות מחברו, ראה נספח יג.

⁵² ספריו של הראב"ד [הראשון]: אמרי בינה; האמונה הרמה [נקרא גם: האמונה הנישאה]; סדר הקבלה [נקרא גם: ספר הקבלה].

⁵³ הראב"ד [השני] מנרבונה, הוא חותנו של הראב"ד בעל ההשגות, ותלמידו של ר"י אל ברצלוני, בעל ס' העיתים. כן נדפס: פירוש הראב"י [עמ"ס ב"ב]; שו"ת הראב"י.

⁵⁴ ר"י הזקן נקרא גם על שם מקומו: ר"י הזקן מנדפירא. החידושים שנדפסו עמ"ס קידושין בגליון ש"ס וילנא תחת השם "תוס' ר"י הזקן", אינם ממנו (ידיעות נכבדות [בתחילת קובץ הערות] של ר' אלחנן וסרמן), וראה ערך רבי אברהם מן ההר בהערה. על משפחתו, ראה נספח ט.

⁵⁵ ספר העיטור, נקרא בכתבי ראשונים רבים בשם: "עיטור סופרים" [וכן הוא נקרא בעמ' הראשון של מהדו' תיקון סופרים ומקרא סופרים לררי"א גירון]. דרושה הבחנה, שלא להחליפו בספר "תיקון סופרים" [נוסחי שטרות] למהר"ש יפה בעל "יפה תואר", המכונה בספר כנסת הגדולה בשם: "עיטור סופרים". בעל העיטור חיבר גם: הגהות מאה שערים.

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
85 יראים (רא"ם) ⁵⁶	ר' אליעזר ממיץ ב"ר שמואל	ד'תתע"פ (בערך)	ד'תתקנ"ה (בערך)
86 רבי אפרים מבונא [פי' לפיטים]	ר' אפרים מבונא	ד'תתצ"ב (בערך)	ד'תתקנ"ז (בערך)
87 יחוסי תנאים ואמוראים (ערכי תנאים ואמוראים)	ר' יהודה משפירא ב"ר קלונימוס ⁵⁷		ד'תתקנ"ט
88 ראב"ד (השלישי, בעל ההשגות) ⁵⁸	ר' אברהם ב"ר דוד	ד'תתפ	ד'תתקנט
89 רמב"ם ⁵⁹	ר' משה ב"ר מיימון	ד'תתצ"ח ⁶⁰	ד'תתקס"ה
90 רבינו תם דאורלינש			ד'תתקס"ה
91 פירוש/חידושי רבי ישמעאל בן חכמון	ר' ישמעאל ב"ר חכמון. אחרון הראשונים שהזכיר הוא הרמב"ם		
92 הנר	ר' זכריה אנמאתי ב"ר יהודה. בן דורו של הרמב"ם		התחבר ד'תתקמ"ט
93 ר"י בן פלאט	ר' יוסף אבן פלאט. נו"נ עם הראב"ד		
94 המנהגות	ר' אשר מלוניל ב"ר שאול – תלמיד ר"י בן פלאט		
95 רבינו הלל [על הספרי]	ר' הלל ב"ר אליקים		חי סביב ד'תתקנ"
96 שיטת ריב"ב [על הר"ף]	ר' יהודה ב"ר ברכיה		אחרי ד'תתקס"ה ⁶¹
97 רבינו חננאל בן שמואל (רחב"ש)	ר' חננאל ב"ר שמואל. תלמידו ומחותנו של הרמב"ם		
98 ריצב"א	ר' יצחק ב"ר אברהם		ד'תתקע
99 ר"י מלוניל [עהש"ס - על הר"ף] ⁶²	ר' יהונתן הכהן מלוניל ב"ר דוד	ד'תתקי (בערך)	אחרי ד'תתקע"א ⁶³
100 שו"ת מן השמים	ר' יעקב ממרויש וקורביל	ד'תתקי (בערך)	ראה הערה ⁶⁴
101 התרומה	ר' ברוך מגרמייזא ב"ר יצחק ⁶⁵	ד'תתק (בערך)	ד'תתקע"א
102 המנהיג (ראב"ן הירחי)	ר' אברהם ב"ר נתן	ד'תתקטו	ד'תתקע"ה

- ⁵⁶ ספר היראים מופיע בשתי מהדורות, בעלות סדר סימנים שונה. בתחילה נדפס קיצור הספר [ונציה שכ"ה ואילך], שמקצרו - כנראה ר' בנימין אחי בעל "שבלי הלקט" - שינה גם את מבנהו המקורי. מאוחר יותר [וילנא תרנ"ב] נדפס ספר "יראים השלם" מכת"י, עם פירוש "תועפות ראם", ומאז היא המהדורה הנפוצה. הרא"ם היה מבדיל התוספות, ונמנה על תלמידי רבינו תם ורשב"ם.
- ⁵⁷ ר' יהודה ב"ר קלונימוס ב"ר מאיר, הוא בן דודו של ר"י החסיד, ומרבותיו של הרוקח [ריב"ק משפירא]. יש להבדיל בינו לבין אבי הרוקח: ר' יהודה ב"ר קלונימוס ב"ר משה [ריב"ק ממגנצא].
- ⁵⁸ חיבוריו של הראב"ד: איסור משהו; בעלי הנפש; דרשה לראש השנה ויום כפור; לולב הגדול [הל' לולב]; השגות על הרמב"ם [על "משנה תורה"]; השגות על בעל המאור ["כתוב שם"]; פירוש עהש"ס - חי' הראב"ד [על מסכתות ב"ק, ע"ז, עדויות וקנינים]; פירוש על תורת כהנים; תמים דעים [בשנת ה'שפב הודפס בתוך הספר "תומת ישרים", ולכן יש שכינהו בשם זה]. חידושים שיוחסו אליו, אך אינם שלו: פירוש הראב"ד לספר יצירה, לדעת האריז"ל ור' חיים ויטאל, המחבר אינו הראב"ד בעל ההשגות; חי' עמ"ס תמיד [ראה "ידיעות נכבדות" לר"א וסרמן].
- ⁵⁹ ספרי הרמב"ם: פירוש המשנה; ספר המצוות; משנה תורה [הי"ד החזקה]; תשובות הרמב"ם [נלקטו בספרים: פאר הדור; אגרות ושו"ת רמב"ם; קובץ תשובות הרמב"ם; זרע אנשים לחד"א; כי ביצחק לר"י בדאהב]; ביאור שמות קודש וחול; מלות ההגיון; מורה נבוכים. ההקדמות לפירוש המשנה התפסמו בפני עצמן: הקדמה לפירוש המשניות; הקדמה לפרק חלק; הקדמה למסכת אבות - "שמונה פרקים". מאגרותיו: אגרת השמד; אגרת תימן [מכונה: "פתח תקוה"]; אגרת תחיית המתים. בנוסף, הרמב"ם כתב אחד עשר ספרי רפואה בשפה הערבית, שחלקם תורגמו לעברית (במהדר' זיסמן מונטר), וכמו כן התפרסם חיבורו "הנהגת הבריאות".
- ⁶⁰ שנת לידת הרמב"ם המקובלת: ד'תתצ"ח. אולם, בתקון יששכר [היה חי בתקופת הב"י והאר"י] כתב (סוף מנהגי ההפטרות), שמצא בספר ישן שהרמב"ם נולד בשנת ד'תתצ"ג, וכן כתב שם הגדולים (מערכת גדולים ע' הרמב"ם [אות מ, אות קנ] ומערכת ספרים ע' תוספות) בשם ר' דוד נכד הרמב"ם.
- ⁶¹ ריב"ב מביא (סוכה יב ע"ב בדפי הר"ף) את הרמב"ם בברכת המתים: "הרב רבי משה ז"ל" - כך שהאריך ימים אחרי הרמב"ם. ריב"ב הוא בן אחיו של "בעל המאור" [מכנהו: "דודי הרב"]. ספרו נדפס עמ"ס ברכות ושבע מסכתות סדר מועד.
- ⁶² ר"י מלוניל עמד בקשר מכתבים עם הרמב"ם, ובהשתדלותו תורגמו פירוש המשניות לרמב"ם ומורה הנבוכים ע"י ר"י אלחריזי ור"ש אבן תיבון. על חיבוריו ראה נספח י.
- ⁶³ על שנת פטירת הר"י מיגש, ראה שבט יהודה (לר"ש אבן וירגא, שמד סט [עמ' רכ]), שבשנת ד'תתקע"א הר"י מלוניל עלה לארץ ישראל [וכ"כ ר"י גליס בספר העליות עמ' 22]. אכן, בספר יוחסין (מאמר חמישי דורות אחרונים) כתב, שהר"י מלוניל נפטר בשנת תקס"ה [שנת פטירת הרמב"ם].
- ⁶⁴ על אודות שנת פטירתו של ר"י ממארוויש, יש שכתבו סביב ד'תתקע (י.מ. תא-שמע), ויש שכתבו שנפטר בשנת ד'תתקצ"ג (מדפיסי מונקאטש תרנ"ו, בשער הספר). לספר זה ייחודיות בכך שהתשובות לשאלות נתנו בעזרת "שאלת חלום".
- ⁶⁵ על אודות מחבר ספר התרומה, יש שטעו והחליפוהו בכך דורו המבוגר ממנו ר' ברוך ב"ר יצחק מרגנשבורג. לעיתים, 'ספר התרומה' מכונה בטעות ספר התרומות. על מקומו, יש חולקים, ולדעתם לא פעל באשכנז כלל, לדבריהם יש לכנותו ר' ברוך ב"ר יצחק הצרפתי. על שנת פטירתו, מצאנו דעות נוספות: מחד, יש מי שכתב תקס"ב, ומאידך, יש מי שכתב שבתתקצ"ז עלה לארץ ישראל.

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
103 ספר חסידים (רבי יהודה החסיד) ⁶⁶	ר' יהודה החסיד משפירא ב"ר שמואל	ד'תתק	ד'תתקעז
104 ראבי"ה; אבי העזרי (הרב אבי"ה)	ר' אליעזר ב"ר יואל. נכדו של הראב"ן	ד'תתק (בערך)	ד'תתקפ+
105 הגהות הרמ"ך [על רמב"ם]	ר' משה הכהן [מלוניל] ב"ר מאיר		ראה הערה ⁶⁷
106 חי' רבי יהודה שירליאון [עמ"ס ברכות]	ר' יהודה מפאריש [מכונה: שיר ליאון] ב"ר יצחק	ד'תתקכו	ד'תתקפד
107 המוסר [על אבות]; מבוא התלמוד	ר' יוסף בן עקינן ב"ר יהודה	ד'תתקכ (בערך)	ד'תתקפו
108 תוס' שאנץ (רשב"א; ר"ש משאנץ) ⁶⁸	ר' שמשון משאנץ ב"ר אברהם	ד'תתקי	ד'תתקצ
109 רבי שמואל אבן תבון [מתרגם]	ר' שמואל אבן תבון ב"ר יהודה	ד'תתקכ (בערך)	ד'תתקצ
110 רד"ק [על התנ"ך ואבות]; עט סופר; מכלול ⁶⁹	ר' דוד קמחי ב"ר יוסף (ריק"מ)	ד'תתקכ (בערך)	ד'תתקצד-ה
111 פי' קדמון להגדש"פ	כנראה שפי' זה היה לפני הרוקח ושבלי הלקט		
112 הרוקח; ל"ו שערים; סודי רזיא ⁷⁰	ר' אלעזר מגרמיזא [וורמיזא] ב"ר יהודה	ד'תתקכ (בערך)	ד'תתקצ-צח
113 ר' אברהם בן הרמב"ם ⁷¹	ר' אברהם ב"ר משה	ד'תתקמו	ד'תתקצח
114 ההשלמה ⁷²	ר' משולם מבדריש ב"ר משה	ד'תתקצח	ד'תתקצח
115 פי' התפילות והברכות לר"י בר יקר ⁷³	ר' יהודה ב"ר יקר. חי סביב השנים ד'תתק-ה'		
116 ילקוט שמעוני (ילקוט)	ר' שמעון אשכנזי מפרנקפורט ⁷⁴		
117 יד רמה ⁷⁵	ר' מאיר הלוי אבולעפיה ב"ר טודרוס	ד'תתקכ-ל	ה'ד-ל ⁷⁶

⁶⁶ "ספר חסידים" קיים בשני נוסחאות שונות: נוסח אחד - המהדור הראשונה שנדפסה בבלוניה בשנת יפר"ח, ולאחריה הדפיסו נוסח זה במהדורות רבות [מהן עם פירושים שונים, כגון "משנת חסידים" וליקוט מ"לב דוד" (להיד"א)], כשבאחרונה הוא נדפס בורשה תרמ"ה. נוסח שני - כתב יד "פארמא", שהוא המצוי בדפוסים האחרונים [ברלין תרנ"א, ועד היום]. מספריו הנוספים: אמרות טהורות חיזוניות ופנימיות; טעמי מסורת המקרא; ספר גימטריאות; פירושי התורה. כמו כן, יצאו לאור: הל' שחיטה, בקובץ מאה שערים (ירושלים תשל"ד); סוד היחוד, מצורף לס' סודי רזיא [לבעל הרוקח]. על אודות שנת פטירתו, יש שכתבו: ד'תתקעה. יש להבדיל בינו לבין ר' יהודה החסיד שעל שמו נקרא בית הכנסת "החורבה" בירושלים, אשר חי בתקופה מאוחרת יותר [ה'תכ-תסא].

⁶⁷ הרמ"ך חי בתקופת הראב"ה, הר"ן והריב"ש ציטטוהו. היה מחכמי פרובינציה.

⁶⁸ פירושו של הר"ש משאנץ על המשניות [סדרים זרעים וטהרות] מכונה: "ר"ש", ויש להבדיל בינו לבין פי' הר"ש על מידות, שמחברו הוא רבינו שמעיה. ייחסו לו פירוש על התורה כהנים [ספרא], אך ייחסו זה מוטעה ואינו אלא לאחד מבעלי התוס' האחרים, ומקובל לכנותו: "המיוחס לר"ש" (ר"ח סנא במבוא לספרא, הוצאת ספרא [ירושלים תשי"ט]). החיבור שנדפס בגליון הש"ס עמ"ס סוטה בשם "תוס' שאנץ", אינו אלא תוס' איורא (ר"י ליפשיץ במבוא לתוס' איורא עמ"ס סוטה, מכון הרי פישל [ירושלים תשכ"ט], והוצאת מוסד הרב קוק [ירושלים תשס"ח]). הרחבה על תוספות איורא, ראה נספח יא. יש שייחסו לר"ש משאנץ את התוספות ישנים עמ"ס יומא, על כך ראה נספח יד. הר"ש משאנץ (רשב"א) הוא אחיו של הריצב"א.

⁶⁹ ספר המכלול לרד"ק כולל שני חלקים: "ספר הדקדוק" ו"ספר השורשים".

⁷⁰ הספר סודי רזיא [או: סודי רזיין] לרוקח, כולל חמישה ספרים: ספר "אלפא ביתא"; ספר של הלכות שונות; "ספר השם"; "פירוש על ספר יצירה"; "ספר חכמת הנפש". כן חיבר: דרשה לפסח; יורה חטאים [או: יסוד תשובה]; מעשה רוקח [מיוחס לו, אך אין ודאות]; סוד היחוד והאמונה [נדפס בסוף ר"י בכור שור, ירושלים תשט"ז]; פירושים על תורה, מגילות וסידור התפילה. על יתר ספריו, ראה במבוא לרוקח הגדול (ירושלים תשכ"ז). לגבי שנת לידתו, יש שאחרו עד שנת ד'תתקלו, אך זאת לא יתכן, שכן הרוקח מעיד שבתו שהיתה בת י"ד נרצחה בשנת תתקנ"ז, ולפי זה נולדה בשנת תתקמ"ג, ולא יתכן איפוא שהוא נולד בתתקל"ו.

⁷¹ ר"א בן הרמב"ם חיבר: המספיק לעובדי ה' [כתאב כיפאייא אלעאבידין]; ברכת אברהם; מעשה ניסים; מלחמות ה'; פי' עה"ת [על בראשית-שמות]. גיסו הוא רבי פרחיה ב"ר נסים, שחידושו מובאים ב"שיטת הקדמונים". יש משערים, שמחבר "מדרש רבי דוד הנגיד" הוא בנו.

⁷² חלק מספר ההשלמה נדפס בש"ס וילנא בשם: תוס' חד מקמאי [עמ"ס יבמות. באותו זמן עוד לא התגלה הספר].

⁷³ ספרו זה של ר"י בר יקר נקרא בשו"ת הרשב"ש בשם "מעין גנים". ר"י בר יקר הוא רבו של הרמב"ן. יש להבדיל בינו לבין ר' יעקב [ר"ן] בר יקר - רבו של רש"י.

⁷⁴ זהות מחבר הילקוט שמעוני אינה ברורה. הייחוס המובא בטבלה הוא ע"פ החיד"א (שם הגדולים מע' גדולים ע' שמעון אשכנזי [אות קס]) והמו"ל ר' מאיר פונץ (וונציה ה'שכ"ו). ברם יש חולקים על כך, מהם סוברים, שמחבר הילקוט הוא רבי שמעון קרא שנפטר סביבות שנת ד'תתק"ל. ומהם סוברים, שהמחבר הוא רבי שמעון קרא השני, שחי בתחילת האלף הששי (ראה: אוצר ישראל ח"ה ע' ילקוט; תורה תמימה הקדמה הערה ב. וראה שם הגדולים שם, שכבר בשנת ה'ע עתיקו את הילקוט).

⁷⁵ מספריו הנוספים של הרמ"ה: אגרות הרמ"ה [כתאב אל רסאייל]; מסורת סייג לתורה [על המסורה]; שו"ת הרמ"ה [נדפס בתוך: "אור צדיקים"].

⁷⁶ לכאורה התאריך ה'ד הוא הנכון יותר, שכך כתב בעל "צדה לדרך" בהקדמתו, והיה חי שלושה דורות אחרי הרמ"ה, בעירו של הרמ"ה טוליטולה [=טולדון].

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
118	תוס' ר"ד (רי"ר); המכריע	ר' ישעיה (ראשון) די טראני ב"ר מאלי	ד'תתקמ (ה'כ-כ בערך)
119	אור זרוע	ר' יצחק ב"ר משה	ד'תתקמ (ה'כ-כ בערך)
120	מלמד התלמידים	ר' יעקב אנטולי ב"ר אבא מרי	ד'תתקנד (בערך) ה'טז
121	רבינו אפרים על התורה	ר' אפרים. חי בתחילת האלף השישי	
122	פירושי רבינו יהודה אלמנדרי [עהש"ס]	ר' יהודה אלמנדרי הכהן ב"ר אלעזר. חי בתחילת האלף השישי	
123	התרומות	ר' שמואל הסרדי ב"ר יצחק. מתלמידי הרמב"ן	ד'תתקנ (ה'טו-יז)
124	סמ"ג; תוספות ישנים עמ"ס יומא ⁷⁷	ר' משה מקוצי ב"ר יעקב	ד'תתקנ-ס (ה'כ)
125	רבי שמשון מקוצי (השר מקוצי. ש"ר בראשי תיבות)	ר' שמשון, תלמיד ר"י הזקן, וגיסו של ר"מ מקוצי בעל הסמ"ג	
126	רבינו יונה ⁷⁸ ('החסיד')	ר' יונה גירונדי ב"ר אברהם	ד'תתקס (בערך) ה'כד
127	רמב"ן ⁷⁹	ר' משה גירונדי (מגירונה) ב"ר נחמן	ד'תתקנד (ה'ל)
128	רבינו דוד [עמ"ס פסחים]	ר' דוד בונפיד ב"ר ראובן. תלמיד הרמב"ן	התחבר: ה'כד-ל
129	ח'י הר"י מנרבונה (ריב"א מנרבונה/נרבוני)	ר' יצחק קרקושא ב"ר אברהם. תלמיד הרמב"ן	
130	ריב"ן [על הר"ף והמשניות]	ר' יהודה ב"ר בנימין הרופא. רבו וכן דודו של שבלי הלקט	
131	שבלי הלקט ⁸⁰	ר' צדקיה ממשפחת העניים ב"ר אברהם הרופא ⁸¹	ד'תתקע-פ (ה'לה-נ)
132	רבי אביגדור כהן צדק [עה"ת ומגילות]	ר' אביגדור הכהן. ממלא מקום האר"ז, ונ"נ עם שבלי הלקט	
133	המאורות; מלחמת מצוה	ר' מאיר המעילי ב"ר שמעון. רבו של רבינו מנוח	תלמיד דודו "ההשלמה" חברו של הרמב"ן
134	סמ"ק; ר"י מקורביל	ר' יצחק מקורביל ב"ר יוסף	ד'תתקעא (בערך) ה'מ
135	רבינו אליהו מלונדריש [=מלונדון]	ר' אליהו מנחם ב"ר משה	ד'תתקפ (בערך) ה'מד
136	אוצר הכבוד [עהש"ס, ע"ד הקבלה]	ר' טורדוס הלוי אבולעפיה ב"ר יוסף ⁸²	ד'תתקצ (בערך) ה'מג-נח
137	תוספות חכמי אנגליה	ראה הערה ⁸³	
138	פסקי מהר"ח	ר' יחזקיה ממגדבורג ב"ר יעקב. דוד ר"א מטון	הובא בהגהות אשרי
139	אגרת הויכוח ⁸⁴	ר' שם טוב אבן פלקירה ב"ר יוסף	ד'תתקפה (בערך) אחרי ה'נ

⁷⁷ זהות מחבר תוס' ישנים עמ"ס יומא שנויה במחלוקת, אלא שבתקופתנו יחסוהו לסמ"ג. על הדעות השונות, ראה נספח יד.

⁷⁸ חיבוריו של רבינו יונה: פירוש עה"ת; הלכות בדיקת הסכין ובדיקת הריאה; חי' רבינו יונה [עמ"ס סנהדרין]; יסוד התשובה; ספר היראה [או "יסוד היראה"]; סדר ליל פסח; עליות דרבינו יונה [עמ"ס ב"ב]; פירוש על מסכת אבות; פירוש על משלי; שערי העבודה; שערי תשובה. כן נתחבר על ידי תלמידיו פירוש לפסקי הרי"ף על מסכת ברכות, ונדפס סביב הרי"ף תחת הכותרת "רבינו יונה", אך בהיות שהוא נכתב על ידי תלמידיו הוא מוכר כפירוש תר"י [=תלמידי רבנו יונה]. כמו כן, ישנו ספר "תלמידי רבינו יונה" עמ"ס ע"ז.

⁷⁹ חיבורי הרמב"ן: אגרת הקדש; אגרת הרמב"ן; דרשת הרמב"ן; האמונה והבטחון [אולם האור החיים מסופק אם הוא מהרמב"ן]; ס' הגאולה; ס' הזכות [ליישוב השגות הראב"ד על הרי"ף, נד' גם בספר שבעה עינים, ליוורנו תקנ"ז]; הלכות נדרים והלכות חלה ובכורות [כהשלמה להלכות הרי"ף שחסרו על נושאים אלו, נד' בסוף מס' נדרים ובכורות]; השגות הרמב"ן לשה"צ לרמב"ם; ויכוח הרמב"ן [נד' בספר מלחמת חובה, קושטא]; חידושי הרמב"ן עהש"ס; הלולב הגדול; מלחמות ה' [ליישוב השגות בעה"מ על הרי"ף]; פירוש עה"ת; פירוש על שה"ש; פירוש על ספר איוב; פירוש לספר יצירה; תורת האדם [הפרק המסיים את הספר נקרא "שער הגמול", והוא נדפס גם בפני עצמו]. רבים מחיבוריו נדפסו ב"כתבי הרמב"ן" על ידי מוסד הרב קוק. כן יש ממנו שו"ת רבות, מהן בספר התרומות ובשו"ת הרשב"א. יש שכתבו, שהרמב"ן מהווה נקודת מפנה בין התקופה שקדמה לו לתקופה שאחריה - אחרון 'מעתיקי התורה' איש מפי איש עד משה רבינו, וראשון ה'מפרשים' מסברה (ר"י סרנא, הכוזרי שער לקודש אות א. וראה רבינו יונה [שהיה בן דודו ומחותנו של הרמב"ן] אבות פ"א מ"א: "ואנשי כנסת הגדולה מסרוה... והיתה הקבלה מגאון לגאון ורב מפי רב עד היום הזה").

⁸⁰ "שבלי הלקט" מופיע בשתי מהדורות. בתחילה נדפס קיצור הספר [ונציה ש"ו ואילך], ומקצרו אף שינה במקומות מסוימים את לשונו. מאוחר יותר [וילנא תרמ"ז] נדפס ספר "שבלי הלקט" בשלימות מכת"י, ומאז היא המהדורה הנפוצה.

⁸¹ בעל שבלי הלקט - יש שחקר אם תואר "הרופא" הוא חלק משם המשפחה, או שהוא המקצוע של אביו (התורה והחיים ח"ב עמ' 168 הע' 5).

⁸² יש שטעו, והחליפו את ר' טורדוס באביו של הרמ"ה, אך ר' טורדוס זה אינו אלא אחיין של הרמ"ה, כפי שכתב בספרו (ראש השנה סוף פ"א [דף לה ע"ב]). תאריך הלידה המשוער כאן הוא ע"פ מה שכתב שם, שלמד אצל הרמ"ה כשהיה בן עשר, והיה זה לעת זקנתו של הרמ"ה [וע"פ הקדמת בעל "צדה לדרך" - שחי שלושה דורות אחריו בעירו של הרמ"ה - שכתב שהרמ"ה נפטר בשנת ה'ד].

⁸³ החיבור "תוספות חכמי אנגליה" משוער שהתחבר סביב שנת ה'ל. בעלי תוספות אלו, לא התקבלו כפוסקי הלכה, שכן הפוסקים כב"י והבאים אחריו לא ידעו מהם כלל, וחידושיהם התגלו רק בדורות האחרונים.

⁸⁴ מספריו הנוספים של רש"ט אבן פלקירה [נכתב גם: פאלקירה; פלקירא]; אגרת החלום; אגרת המוסר; בתי הנהגת גוף הבריא; המבקש; המעלות; הנפש; מורה המורה; צרי היגון; ראשית חכמה.

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
140	ר' אברהם אבולעפיא ב"ר שמואל	ה'א (בערך)	אחרי ה'נא
141	ר' אליעזר מטון	ד'תתקפ	ה'נג
142	ר' מאיר ב"ר ברוך	ד'תתקפ (בערך)	ה'נג
143	ר' דוד [מנרבונא] ב"ר לוי. התכתב עם רבינו פרץ		
144	רבינו פרץ מקורביל ב"ר אליהו ⁸⁷		ה'נז (בערך)
145	תלמידי ר' פרץ ב"ר אליהו מקורביל		
146	ר' חיים בן דוד מטודילה ב"ר שמואל. תלמיד רבינו פרץ והרשב"א		
147	לא ידוע ⁸⁸		
148	ר' אברהם מזונשהיים ב"ר משה		ראה הערה ⁸⁹
149	ר' שם טוב אבן פלקירא ב"ר יוסף	ד' תתקפה (בערך)	
150	ר' מרדכי אשכנזי ב"ר הלל	ה'	ה'נח
151	ר' יצחק הלוי מדורא ב"ר מאיר		
152	ר' משה פרנס מרוטנבורג. נכתב ע"פ המהר"ם מרוטנבורג		
153	ר' ירוחם. תלמיד רבינו פרץ, רובו מושתת על "שערי דורא"		
154	ר' שמשון ב"ר צדוק		
155	ר' נתן ב"ר יהודה. ה"ד בארחות חיים		
156	ר' ראובן ב"ר חיים. ה"ד בארחות חיים ובמאירי		
157	ר' נחשון מארץ בבל ⁹³	חתימת הספר: ה'נה	

⁸⁵ אישיותו של ר"א אבולעפיא וכתביו שנויים במחלוקת. כתביו עוסקים בקבלה נבואית, קבלה שפסגתה היא השגת נבואה, בחלקם מתוארים חיזיונות שחזה. הרשב"א מזלזל בו, ונוטה לומר כי נביא ומשיח שקר הוא (שו"ת הרשב"א ח"א סי' תקמח. וראה מצרף לחכמה פי"ב, בשם מנחת יהודה, שאף הוא מזלזל בו ומביא את דברי הרשב"א שם), אולם החיד"א מביא כי חכם גדול מחכמי הקבלה מזכיר את דברי תורתו (שם הגדולים מע' ספרים ע' חיי עולם הבא), להרחבה, ראה: משיחי השקר ומתנגדיהם עמ' 202-209. מכתבי ר"א אבולעפיא הנוספים: אוצר ערך גנוז; אור השכל; אמרי שפר; גט השמות; גן נעול [על ס' יצירה]; וזאת ליהודה; חיי הנפש; חיי העולם הבא; מצרף השכל; מצרף לכסף; ספרי "מפתח" עה"ת [מפתח החכמות [בראשית], מפתח השמות [שמות], מפתח הקרבנות [ויקרא], מפתח הספירות [במדבר], מפתח התוכחות [דברים]]; נר אלוקים; ספר האות; ספר המלמד; ספר הרעיון; סתרי תורה; שומר מצוה.

⁸⁶ תשובותיו של המהר"ם מרוטנבורג נדפסו בכמה מהדורות, ככל מהדורה חלק אחר מתשובותיו. מקובל להגדירן בשם הדפוס, לדוגמה: מהר"ם מרוטנבורג ד"פ [=דפוס פראג], או: ד"ל [=דפוס לבוב], וכן לגבי שאר הדפוסים. מחבוריו הנוספים: תוספות למס' יומא – התוספות המודפסים בש"ס וילנא (ראה יד מלאכי ח"ב כללי התוספות אות יז); פירוש למשניות [מסדר טהרות. על מס' אהלות ונגעים נדפס במשניות וילנא, בשאר המסכתות התוי"ט הביא לקוטים מדבריו. פירוש המהר"ם למס' כלים, בני ברק תשנ"ג]; ברכות מהר"ם [הל' ברכות, מהדו' מכון ירושלים, ירושלים תשמ"ח]; הלכות שמחות; פסקי עירובין. מרביתו של המהר"ם מרוטנבורג: ר' יחיאל מפריז; ה"אור זרוע"; ר' אביגדור כהן צדק. מתלמידיו המובהקים: ה"תשב"ץ [קטן]; ה"ראש"; המרדכי; ר' מאיר הכהן מרוטנבורג, בעל "הגהות מימוניות" [יש מי שהחליף בטעות בינו לבין המהר"ם מרוטנבורג].

⁸⁷ יש שטעו והחליפו את רבינו פרץ מקורביל בר' פרץ ב"ר יצחק כהן, רבו של הריב"ש וחברו של הר"ן, שהיה מאוחר יותר [ה'סה-ה'קל]. רבינו פרץ חיבר תוספות והגהות לספרים שונים, על כך, ועל רבותיו ותלמידיו, ראה נספח טו.

⁸⁸ על אודות מחבר ספר הנייר כתב בעל "שלשלת הקבלה" (סימן נח) שהוא תלמיד רבינו פרץ. כמו כן הביא שם שיש מי שאומר שהוא מחבר ה"כל בו", וכן דעת בעל "שפתי ישנים", אולם זיהוי זה אינו נכון [שם הגדולים לחיד"א מערכת ספרים ספר נייר]. בפסקיו הוא מביא גם מספר התרומה, ר"ש וסמ"ק [דבר שיכול לעזור לזיהוי תקופתו]. הרחבה על אודות המחבר, ראה ספר הנייר מהדו' מכון ירושלים, מבוא, עמ' 18 ואילך.

⁸⁹ ר' אברהם היה תלמיד מהר"ם מרוטנבורג, וחי באמצע המאה הראשונה לאלף השישי. הספר שיצא לאור עם הגהותיו של ר' שמשון ב"ר אליעזר נקרא: "ברוך שאמר".

⁹⁰ המרדכי לא ערך בעצמו את ספר ה"מרדכי", אלא תלמידו או בנו. המרדכי היה תלמיד של המהר"ם מרוטנבורג ורבינו פרץ - בעל "תוס' רבינו פרץ". כן היה גיסו של הר"י מקורביל (מהרי"ק החדשים עמ' 92). על אודות המהדורות השונות של הספר ראה נספח טז.

⁹¹ ר' יצחק מדורא היה תלמיד המהר"ם מרוטנבורג, ובן דורו של הרא"ש (ראה: שו"ת הרא"ש כלל קא סי' א; זכרון יהודה סי' צב). בכמה מקומות נפלה טעות בשם אביו, וכתבו: ר' יצחק ב"ר ראובן. הספר מנהגים ישנים מדורא, נקרא גם: מנהגי דורא; מנהגים של כל השנה מאשכנז.

⁹² שמו של הספר הוא "תשב"ץ", אלא שאחד המדפיסים הוסיף תיבת "קטן" - להבדיל משו"ת התשב"ץ (דוראן) שהיה בתקופה מאוחרת יותר. ואכן, אף הבית יוסף מביא את הספר בשם "תשב"ץ" סתם, ואילו את שו"ת התשב"ץ הוא מביא בשם רשב"ץ.

⁹³ יש שייחסו את ס' ראומה למר נחשון גאון בר מר צמח גאון, שהיה ריש מתיבתא בסורא עד ד'תרלב, אולם בהקדמת המחבר נזכר שהספר נחתם בשנת ה"ה.

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
158 פענח רזא [עה"ת]	ר' יצחק הלוי ב"ר יהודה. נכדו של ר' שמואל מפליזא מבעלי התוס'		
159 הגהות מיימוניות	ר' מאיר הכהן ב"ר יקותיאל	ה'כ (בערך)	ה'נח-ס
160 מדרש דוד [עה"ת; על אבות]	ר' דוד ב"ר אברהם בן הרמב"ם	ד'תתקעג	ה'ס
161 רבי חיים פלטיאל על התורה	ר' חיים פלטיאל [תלמיד חבר למהר"ם מרוטנבורג]		נכתב [כנראה]: ה'ס
162 הנפש החכמה	ר' משה די לאון ב"ר שם טוב		ה'סה
163 שערי אורה; גנת אגוז ⁹⁴	ר' יוסף ג'יקטיליא ב"ר אברהם	ה'ח	ה'סה-ע
164 ר"א"ה; בדק הבית [השנות על תורת הבית לרשב"א] ⁹⁵	ר' אהרן הלוי ב"ר יוסף	ד'תתקצה	ה'ס-סג
165 רשב"א [חי'; שו"ת] ⁹⁶	ר' שלמה בן אדרת ב"ר אברהם	ד'תתקצה	ה'ע
166 משל הקדמוני	ר' יצחק אבן סהולה ב"ר שלמה. אחיו של ר' מאיר		
167 ביאור לפירוש הרמב"ן עה"ת	ר' מאיר אבן סהולה (אבוסאולה) ⁹⁷ ב"ר שלמה		
168 מנהגי טרויש	ר' מנחם ב"ר יוסף. פעל סביב השנים ה'נ-ק		
169 חזקוני	ר' חזקיה ב"ר מנחם	ה'י (בערך)	ה'ע (בערך) ⁹⁸
170 מהר"ח אור זרוע; פסקי אור זרוע	ר' חיים [אליעזר] אור זרוע ב"ר יצחק	ה'י (בערך)	ה'ע (בערך)
171 ריקאנטי	ר' מנחם רקנטי	ה'י (בערך)	ה'ע (בערך) ⁹⁹
172 מאירת עינים (רבינו יצחק דמן עכו)	ר' יצחק ב"ר שמואל		ראה הערה ¹⁰⁰
173 רבי אברהם מן ההר ¹⁰¹	ר' אברהם		ה'עה (בערך)
174 מאירי - בית הבחירה; מגן אבות ¹⁰²	ר' מנחם לבית מאיר ב"ר שלמה	ה'ט	ה'עה
175 שיטה לא נודע למי [עמ"ס קידושין]	לא ידוע ¹⁰³		
176 ריב"א על התורה	ר' יהודה ב"ר אליעזר		התחבר ה'עז
177 ספר החינוך	לא ידוע ¹⁰⁴		

⁹⁴ מספריו הנוספים של ר"י ג'יקאטיליא: המשלים; כללי המצוות; ספר הניקוד; פירוש המרכבה; צפנת פענח [על הגדש"פ]; שער השמים [נדפס בספר "נר ישראל" (קוזניץ)]; שערי צדק. מן הראוי לציין, שבשער הספר "שערי צדק" הובא ששם אביו הוא קרניטול ושם סבו הוא אברהם. וכיו"ב ציין בעל קורא הדורות, ששם אביו הוא ג'יקטיליא, ושם סבו הוא אברהם. על דעות שונות אודות תקופתו, ראה נספח כא.

⁹⁵ מחידושו של הר"א"ה עה"ש"ס נדפסו על מסכתות: סוכה, ביצה, כתובות. חידושו על הרי"ף נדפסו על מס': ברכות, תענית, עבודה זרה וחולין. [עמ"ס ברכות ותענית יצאו בעבר תחת השם "פקודת הלויים", עם הערות האחים לבית במברגר - ר"ש מפישאך (ולבסוף באשאפניבורג, נפטר ה'תרנח) ור"נ מוירצבורג]. כן יצא לאור ה'ל' נדה לרא"ה. מייחסים אליו חידושים עמ"ס קידושין, אך כבר טענו שאינם אלא מחכם אחרון (רב"מ לוויין, הקדמה לאוצר הגאונים עמ"ס קידושין). יש טוענים שהרא"ה חיבר גם את ס' החינוך, אך רבים חולקים על השערה זו, על כך ראה ע' ספר החינוך. הרא"ה מתלמידי הרמב"ן, וצאצא לבעל המאור. הריטב"א הוא תלמידו המובהק.

⁹⁶ מחיבוריו הנוספים של הרשב"א: עבודת הקודש; פסקי חלה; שער המים [הל' מקוואות]; תולדות אדם (תו"א, שו"ת הרשב"א ח"ב); תורת הבית [עם "משמרת הבית" - תשובות על השגות הרא"ה ב"בדק הבית"]. על חידושים שיוחסו בטעות לרשב"א, ראה נספח יז.

⁹⁷ ר"מ "אבוסאולה" נקרא בשם משפחה זה במקומות רבים, אולם בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' רפ) נזכר: בן סהולה, וכן מצטטו ר"ש סיריליאו [על הירושלמי] בר"ת: רמב"ש. ר' מאיר נמנה על תלמידי הרשב"א. יש משערים שהוא גם מחברו של "אור הגנוז" המוזכר להלן בטבלה.

⁹⁸ בשנת ה'עג הובא ציטוט מהספר.

⁹⁹ על אודות שנת פטירת הריקאנטי, בעל שלשלת הקבלה כתב שנפטר סביב שנת חמשת אלפים (הובא בהקדמת מעשה בצלאל).

¹⁰⁰ על תקופת ר' יצחק דמן עכו, נלמד מכך שהעידו לפניו על אמיתות הזוהר בשנת ה'סה. היה תלמיד הרמב"ן והרשב"א והריטב"א.

¹⁰¹ יש מי שכתב שתוספות ר"י הזקן עמ"ס קידושין, כתבו ר"א מן ההר [על כך שאינו מתייחס לר"י הזקן כבר כתבו רבים] (רמ"י בלוי, במבוא לחי' ר"א מן ההר עמ"ס יבמות, ניו יורק תשכ"ב).

¹⁰² חיבוריו הנוספים של המאירי: חיבור התשובה; פירוש לספר משלי ותהלים; קרית ספר. יצויין כי עמ"ס ביצה ישנם ממנו שני חיבורים: בית הבחירה; חי' המאירי [או: חי' ביצה]. כמו כן, החיד"א מביא שחיבר את הספרים: אוהל מועד; בית יד [על נט"י]. כן נלקטו מוסריו ב"ספר המדות" [ע"י רמ"מ משי זהב]. על כינויי המאירי לרבנותו הראשונים, ראה נספח יח.

¹⁰³ כאמור זהות מחבר השטלנ"ל איננה ידועה. המהר"י בירב, השטמ"ק, הקרבן נתנאל ועוד, מייחסים אותו לתלמיד הרשב"א. רי"פ פערלא מייחסו לרא"ה. ר"נ זק"ש (במבואו) ורמ"י בלוי (בסוף המבוא לר"י מלוגיל עמ"ס קידושין), מייחסים לתלמיד הרשב"א ממנוטשפליר [=ר' שלמה ב"ר אברהם מן ההר], כלומר שזהו תלמיד הרשב"א המוזכר בדברי האחרונים הנ"ל.

¹⁰⁴ על אודות מחבר ס' החינוך, יש טוענים, שהרא"ה - תלמיד הרמב"ן - חיבר את ספר החינוך [ויש מי שטען, שאחיו ר' פנחס הלוי חיברו (י.מ. תא-שמע)]. לעומתם רבים טוענים, שמחברו היה מתלמידי הרשב"א ובית דינו מברצלונה [ולפ"ז היה בתקופת הריטב"א והרא"ש]. אחרים טוענים, שמחברו הוא הרשב"א עצמו (רא"י וינטרויב, במוריה שנה כה גליון ג-ה). שמו של מחבר ס' החינוך, כפי שציינו המדפיסים הראשונים, הוא אהרן הלוי, אך גם על כך יש פקפוקים (ראה מבואו של ר"ד מצגר למנחת חינוך). [יש מי ששיער (ד. רוזין) שהספר נכתב סביב שנת ה'סז. יש מי שכתב (ש. מונק) שהמחבר נפטר בשנת ה'נג].

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
178 ריטב"א [עשה"ס, על הגדש"פ, ושו"ת] ¹⁰⁵	ר' יום טוב אלאשבילי ב"ר אברהם	ה'י	ה'פ
179 רא"ש (אשרי); אורחות חיים [מוסר] ¹⁰⁶	ר' אשר ב"ר יחיאל	ה'י	ה'פא-ח ¹⁰⁷
180 מושב זקנים [עה"ת]	ראה ע' בעלי התוספות. הרא"ש הוא אחרון החכמים המוזכרים בו		
181 הפרדס [לר' אשר ב"ר חיים]	ר' אשר ב"ר חיים		ראה הערה ¹⁰⁸
182 השולחן	ר' חייא חביב ב"ר שלמה. תלמיד הרשב"א	[ה'ד בארחות חיים]	
183 אור הגנוז [על ס' הבהיר - המיוחס לר"ג בן הקנה]	אחד מתלמידי הרשב"א		
184 חוקות הדיינים	ר' אברהם אבן טאזראטי ב"ר שלמה. תלמיד הרשב"א		
185 תניא רבתי	לא ידוע ¹⁰⁹		
186 אמרכל	לא ידוע – היה תלמיד הרא"ש		
187 מצוות זמניות	ר' ישראל מסוליטולה ב"ר יוסף הישראלי. תלמיד הרא"ש		ה'פב
188 מאור האפלה [עה"ת]	ר' נתנאל ב"ר ישעיהו? מחכמי תימן הראשונים		התחבר ה'פט
189 ארחות חיים; [כל בו - השערה]	ר' אהרן הכהן מלוניל ב"ר יעקב		ה'צד (בערך)
190 רבינו ירוחם (ר"ו)	ר' ירוחם ב"ר משולם	ה'ל (בערך)	התחבר ה'צד
191 רבינו בחיי [עה"ת]; כד הקמח; שולחן של ארבע	ר' בחיי אבן חלווה ב"ר אשר	ה'טו	ה'ק
192 הבתים; מגדל דוד	ר' דוד דאישטיילא [הכוכבין] ב"ר שמואל		ה'ק
193 המנוחה / רבינו מנוח	ר' מנוח ב"ר יעקב. חי בתחילת האלף הששי		
194 משנה כסף [עה"ת] (פירוש הכספי) ¹¹⁰	ר' יוסף כספי ב"ר אבא מארי	ה'מ (בערך)	ה'ק (בערך)
195 דרשות ר"י אבן שועיב ¹¹¹	ר' יהושע אבן שועיב	ה'מ (בערך)	ה'ק (בערך)
196 מגדל עוז [על רמב"ם] ¹¹² ; כתר שם טוב	ר' שם טוב אבן גאון ב"ר אברהם	ה'מז-נ (בערך)	ה'ק (בערך)
197 רבינו קרשקש	ר' קרשקש ווידאל		

¹⁰⁵ הריטב"א הוא תלמיד מובהק של הרא"ה. על חידושים שיוחסו בטעות לריטב"א, ראה נספח יט.

¹⁰⁶ אורחות חיים לרא"ש נקרא גם "הנהגות הרא"ש", וראה צפונות ג עמ' סט [ע"פ שבט מוסר פי"ג], שיתכן שרוב ההנהגות המובאות בו אינן לרא"ש. מחיבוריו: תוספות; פסקים [על סדר הש"ס]; שו"ת; פירושים [עמ"ס: שקלים ("פרישת הרא"ש"); נדרים; נזיר; תמיד. פירוש על המשניות [סדרים זרעים וטהרות, ומס' מדות; קנינים]. בש"ס וילנא הדפיסו בסדר זרעים ליקוט כלשהו מתוך פי' הרא"ש, תחת השם "פירוש הרא"ש". ברם, פירוש הרא"ש כצורתו נדפס במהדורות מסוימות של תוספות הרא"ש, וכן במשניות ב"כ [זרעים וטהרות] שבהוצאת וגשל. פירושו לתורה לוקט בספר "הדר זקנים" יחד עם פירושי התוספות על התורה. כן נדפס [ברלין ה'תקנ"ג] שו"ת בשמים ראש - אסיפת תשובות, רובן לרא"ש וחלקן לראשונים אחרים מתקופתו - אספן ר"י די מולינא, שהיה מגדולי דורו של הב"י והמבי"ט. [המהדיר ר"ש ברלין צירף מדברי תורתו תחת הכותרת "כסא דהרסנא"]. אולם, ישנן בספר תשובות אחדות שברור שאינן לרא"ש [נכתבו ברוח ההשכלה], כך שחלוקים, האם כל הספר הוא זיוף גמור, או שרק אחדות מהתשובות מזויפות [וראה חי' מהר"ם בנעט מהדר' מכוון ירושלים עמ' 29].

¹⁰⁷ על אודות שנת פטירת הרא"ש, לכאורה התאריך ה'פא הוא הנכון יותר, שכן כתב בעל "צדה לדרך" בהקדמתו, והיה חי שני דורות אחרי הרא"ש, בעירו של הרא"ש בסוף ימיו - טוליטולה [=טולדן] - וכמו כן היה תלמידו של ר' יהודה בן הרא"ש.

¹⁰⁸ ר' אשר, בעל הפרדס, היה תלמיד של ר' יהודה בן הרשב"א, ושל הריטב"א.

¹⁰⁹ על אודות זהות מחבר תניא רבתי, נאמרו דעות שונות: יש שכתבו, שהוא ר' יחיאל נכד ר' יחיאל ב"ר בנימין הרופא דוד שבה"ל. ויש שכתבו, שהוא ר' יחיאל בנו של הרא"ש. יש אומרים, שהוא ר' יחיאל ב"ר יקותיאל ב"ר בנימין הרופא - שחיבר גם ס' מעלת המדות [או: מעלות המידות]. ויש אומרים, שהוא ר' יהודה ב"ר בנימין. אחרים אומרים, שהוא ר' ישעיה ב"ר אבא מרי. על פולמוס זה, ראה הקדמת ש. בובר לס' שבלי הלקט השלם (אות י ואילך). רבים כתבו שהספר הושלם בשנת ה'עד, אך ש. בובר שם (אות יד), טען שזו טעות. שמו של הספר הוא "תניא", אלא שאחד המדפיסים [מהדר' זאלקווא תק"ס] הוסיף את תיבת "רבתי" להבדילו מספר התניא לרש"ז מלאדי, אותו הוא הדפיס שנה קודם [מהדר' זאלקווא תקנ"ט]. יש לציין, שבמהדר' זו נוסף השם 'תניא' לספר "לקוטי אמרים" לרש"ז מלאדי.

¹¹⁰ הספר משנה כסף נחלק לשנים: טירת כסף; מצרף לכסף [וראה צפונות ג עמ' סט, שיש שכתבו שבספר מעורבים דברי מינות]. מספריו הנוספים של ר' יוסף כספי: אדני כסף [על נ"ך]; עמודי כסף ומשכיות כסף; עשרה כלי כסף; שרשות כסף; תם הכסף.

¹¹¹ יש להבדיל בין מחבר דרשות ר"י אבן שועיב לבין ר' יואל אבן שועיב, שחי בתקופה מאוחרת יותר [לאחר גירוש ספרד התמנה לרבה של קהילת ארגון].

¹¹² מספריו הנוספים של רבי שם טוב: כתר שם טוב [קבלה - על הרמב"ן. נד' בספר מאור ושמש, ליורונו תקצ"ט]; בדי ארון - מגדל חננאל [נד' בספר תגין, פאריס תרכ"ו]. יש שכתבו שהיה חי בין השנים: ד'תתקצה-ה'ע, אולם זה עומד בסתירה להקדמה לספרו בדי ארון ומגדל חננאל, בה מספר רבי שם טוב שבשנת פ"ה עלה לארץ ישראל והתיישב בצפת. זאת ועוד, בשם הגדולים מובא שנמנה על תלמידי הרשב"א, ואין מסתבר שחי בדיוק את אותן השנים של רבו הרשב"א. אכן, על זהות מחבר מגדל עוז, נאמרו השערות שונות, מהן: יש שכתבו שהוא הריטב"א (הובא ב"שם הגדולים" ספרים מערכת מ) [מצויות גם השערות מוזרות, שאין כאן המקום להזכירן].

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
198	בחינת עולם/בחינות עולם ¹¹³	ר' ידעיה הפניני ב"ר אברהם בדרשי	ה'ל-מ (בערך) אחרי ה'ק
199	ריא"ז; קונטרס הראיות	ר' ישעיה (אחרון) דטראני [ב"ר אליה]	ה'מ הק-קג
200	פירוש [על רמב"ם יסה"ת ² וקה"ח] (המפרש) ¹¹⁴	ר' עובדיה ב"ר [בכ"ר] דוד	התחבר ה'פח-קא
201	הכריתות; ר"ש מקינון	ר' שמשון מקינן ב"ר יצחק. מבעלי התוספות	ה'קז (בערך) ¹¹⁵
202	פי' רבינו מיוחס בן אליהו [עה"ת]	ר' מיוחס ב"ר אליהו	ה'קי (בערך)
203	פסקי תוספות	קיימות כמה מסורות, ראה הערה ¹¹⁶	
204	טור; בעל הטורים; פירוש הטור [עה"ת] ¹¹⁷	ר' יעקב ב"ר אשר	ה'כט הקג
205	אבודרהם	ר' דוד אבודרהם ב"ר יוסף. תלמיד הטור	ה'סה בערך התחבר ה'ק
206	רלב"ג [הגרשוני]	ר' לוי בן ר' גרשום (גרשון)	ה'מח ה'קד
207	זכרון יהודה (בן הרא"ש)	ר' יהודה ב"ר אשר	ה'ל ה'קט
208	רבי אברהם אבן אסמעאל ¹¹⁸	ר' אברהם אבן אסמעאל ב"ר משה	
209	האגודה (מהר"ך; הר"ר ז"ך)	ר' אלכסנדר זוסלין ¹¹⁹ הכהן	ה'קט
210	סמ"ק מצוריך (ספר הצוריך; צורכר)	ר' משה מצוריך ב"ר זוסמן	ה'קט ¹²⁰
211	מדרש הגדול ¹²¹	ר' דוד העדני ב"ר עמרם	ה'נ (בערך) אחרי ה'קיב
212	כפתור ופרח	ר' אשתורי הפרחי ב"ר משה ¹²²	ה'מ (בערך) ה'קטו (בערך)
213	רבי יהושע הנגיד [שו"ת] ¹²³	ר' יהושע ב"ר אברהם	ה'ע ה'קטו
214	מהר"ם חלאוה	ר' משה חלאוה (או מאלגואה, או מקנזי) ב"ר דוד	ה'נ (בערך) ה'קל (בערך)
215	מגיד משנה (הרב המגיד)	ר' וידאל די טולושא ¹²⁴	ה'ס ה'קל-קלה

- ¹¹³ מחיבוריו הנוספים של ר"י הפניני: אגרת שמים לרום; לשון הזהב [על מדרש תהלים, במהדור' זכרון אהרן החיבור נקרא: "ביאורים לרבינו ידעיה הפניני"]. כן כתב את "כתב ההתנצלות" המפורסם בענין לימודי הפילוסופיה, ונדפס בשו"ת הרשב"א ח"א סי' תיה. יש מייחסים לו את ספר "מבחר הפנינים", אולם הדעה המקובלת כיום היא כי חכם אחר כתבו, על כך ראה בהערה לע' רשב"ג.
- ¹¹⁴ ר"ע ב"ר דוד, חיבר את ה"פירוש" על הלי' קידוש החודש לרמב"ם. משוער שהוא גם מחבר ה"פירוש" על הלי' יסודי התורה פ"א-ד (ראה מקורות דלהלן). הסוברים שהתחבר בשנת ה'פה: שלשלת הקבלה 'רא"ש ורלב"ג' [דף קמ, ירושלים תשכ"ב], הובא בסדר הדורות האלף הששי ה' אלפים פ"ה; שפתי ישנים שער בת רבים אות ע. הסוברים שהתחבר סביב ה'קא: קורא הדורות [דף כב ע"ב, פיטרקוב תרנ"ה]. התאריכים הם ע"פ מה שכתב בהל' קה"ח סוף פרקים ח, יב.
- ¹¹⁵ על אודות שנת הפטירה של ר"ש מקינון, התאריך המופיע בטבלה מבוסס על טופס גט משנה זו, שר"ש חתום עליו (ראה חוסן ישועות [ר"א זולצבאך] עמ' 3). אכן, רבו הדעות על אודות שנת פטירתו, כאשר הלה מקדימות את זמן פטירתו, ולדעה המקדימה ביותר נפטר בשנת: ה'נ (ר"ש סופר, פרקי תולדות פ"ח, בסוף ס' הכריתות שבהמהדורות – עיטור סופרים).
- ¹¹⁶ על אודות מחבר "פסקי תוספות", מצאנו כמה דעות: יש אומרים, שהוא הרא"ש (שם הגדולים מערכת ספרים ע' פסקי תוספות, בשם דברי אמת) ויש אומרים, שחיברם הטור (שם הגדולים שם, בשם לחם שמים [יעב"ץ] על המשניות סוף פסחים). אחרים אומרים, שהמחבר הוא ר' יחזקיה, דודו של ר"א מטוך (אוצר הספרים ע' פסקי תוספות, בשם ר"א משלצטט). פעמים רבות, החידושים שבפסקי תוספות אינם מופיעים בתוס' שלפנינו, וזאת משום שהם נעשו על פי קבצי תוספות אחרים מאלו הנדפסים בגליון הש"ס (שם הגדולים שם; זכר יהוסף ח"א סוסי עב).
- ¹¹⁷ "בעל הטורים", בנו של הרא"ש, כתב קיצור לחיבורו של הרא"ש, נקרא בשם "ספר הרמזים" או "רמזי אשר"י", ובהוצאות התלמוד "קיצור פסקי הרא"ש".
- ¹¹⁸ ר' אברהם אבן אסמעאל ב"ר משה, היה תלמיד הרשב"א והרא"ש, תשובתו נמצאת בזכרון יהודה [לבן הרא"ש] סי' פד, ונזכר גם בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' קמח [הכתוב במצות מורי הרב אברהם בר' משה"]. יש משערים שהוא מחבר הספר: חי' תלמיד הרשב"א והרא"ש לבבא קמא [מכון ירושלים, תשמ"ה], על כך ראה מוריה גליון קסט-קע.
- ¹¹⁹ על אודות שמו של מחבר האגודה, בשער הספר שנדפס ע"י ר"ח זוננפלד [תרנ"ט], נכתב ששמו אלכסנדר, ואילו 'זוסלין' הוא כינויו.
- ¹²⁰ על אודות שנת פטירת הסמ"ק מצוריך, התאריך שבטבלה מבוסס על דעת המשערים כי נהרג בפרעות שהיו בשנה זו, אולם יש אומרים שהאריך ימים, ומהם סוברים שנפטר סביב ה'קמה (ראה מבוא לספר סמ"ק מצוריך).
- ¹²¹ בעבר יחסו את מדרש הגדול, לר' אברהם בן הרמב"ם, על כך ראה מבואו של ר"ש פיש למדרש הגדול במדבר, לונדון תשי"ח.
- ¹²² באנציקלופדיה 'אוצר ישראל' (ח"א עמ' 314) ניקדו אִישְׁתוּרִי. במבוא הוא כותב: "אמר העבד העברי איש תורי", בעקבות כך יש שטענו שכן היה שמו, ולעומתם יש שטענו שכתב על דרך המליצה, על כך ראה תורה שבעל פה ח"ח עמ' נא.
- ¹²³ ר"י הנגיד הוא בן ניין לרמב"ם [=ר' יהושע הנגיד ב"ר אברהם הנגיד ב"ר דוד הנגיד ב"ר אברהם הנגיד בן הרמב"ם]. חכמי עדן שבתימן פנו אליו בשאלות וספיקות שהתעוררו להם בפסקי הרמב"ם. את תשובותיו הם שמרו בקונטרס שנקרא: "אלמסאיל" [=השאלות].
- ¹²⁴ שמו של בעמח"ס "מגיד משנה", לדעת בעל "שלשלת הקבלה" [ירושלים תשכ"ב, עמ' קלג], הוא ר' יום טוב, וקדם לבעמח"ס "מגדל צוד". ה"מגיד משנה" על הלי' שחיטה, יש אומרים שמחברו הוא ר' יהודה כלץ, מהם שייחסוהו לר"י כלץ הראשון [בעל "משיח אלמים"], ומהם לנכדו - ר"י כלץ השני [ב"ר שלמה], על כך ראה מבואו של ר"מ עמאר לספר "עדות בהוסף" עמ' 26.

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
216	חידושי רבינו פרץ [עמ"ס: שבת; עירובין; נזיר; סנהדרין]	ר' פרץ הכהן ב"ר יצחק. חברו של הר"ן ורבו של הריב"ש	ה'קל
217	תורת המנחה	ר' יעקב סקילי ב"ר חננאל	התחבר ה'צז
218	ברוך שאמר ¹²⁵	ר' שמשון ב"ר אליעזר	
219	ר"ן (רנב"ר) [עשה"ס; על הר"ף; ש"ת; דרשות] ¹²⁶	ר' נסים ב"ר ראובן	ה'נ-פ
אחרוני הראשונים¹²⁷:			
220	צדה לדרך	ר' מנחם בן זרח ב"ר אהרן	ה'קלד-מה
221	צפנת פענח [עה"ת – על האב"ע]	ר' יוסף טוב עלם [הספרדי] ב"ר אליעזר	ה'צה
222	הגהות אשר"י	ר' ישראל מקרמיז	ה'קנ
223	ילקוט המכירי [על משלי (נקרא: הפרדס) ותהלים]	ר' מכיר ב"ר אבא מרי	חי סביב ה'ק-קנ
224	מנורת המאור [אלנקאוה / הראשון]	ר' ישראל אלנקאוה ב"ר יוסף	ה'קנא
225	חזה התנופה [תלמיד הרא"ש]	ר' משה די ברושליש	
226	נמוקי יוסף (נימוקי"י) [על הר"ף] ¹²⁸	ר' יוסף חביבא ב"ר דוד	ה'קס
227	ריב"ש	ר' יצחק ב"ר ששת	ה'קסח
228	אהל מועד	ר' שמואל ירונדי ב"ר משולם	חתימת הספר: ה'קנו
229	רבי אברהם קלויזנר (מהרא"ק)	ר' אברהם קלויזנר	ה'קסח
230	ציוני [עה"ת]; צפוני ציוני [כת"י, קבלה]	ר' מנחם ציון (ציוני) ב"ר מאיר	ה'קע
231	פירוש האלפא ביתא ¹²⁹	ר' מתתיה היצהרי ב"ר משה	אחרי ה'קעב
232	מנהגי מהר"ש	ר' שלום מנוישטט ב"ר יצחק. רבו של בעל הגהות אשרי	אחרי ה'קעג
233	מדרש החפץ [עה"ת]	ר' זכריה הרופא ב"ר שלמה ¹³⁰	חי סביב ה'קפ
234	אמרי שפר [עה"ת]	ר' יהודה, ב"ר משה [מהר"ם חלאוה]	ה'קפ
235	נימוקי ר' מנחם ממירזבורק ¹³¹	ר' מנחם ממירזבורק ב"ר פנחס	
236	מהר"ל (מהר"י סגל/מולין) [מנהגים; שר"ת]	ר' יעקב סג"ל מולין ב"ר משה	ה'קפז
237	אלפא ביתא; ספר הברייתא ¹³²	ר' יום טוב ליפמן מיהלויזן ב"ר שלמה	
238	האמונות	ר' שם טוב אבן שם טוב	ה'קצ

¹²⁵ ספר ברוך שאמר, נקרא גם "הגהות" ברוך שאמר, שכן הוא הגהות על ספר תיקון תפילין של ר' אברהם מזונשהיים. מחברו, ר' שמשון ברוך שאמר, כותב שקיבל את הכינוי הזה בילדותו, אחר שהתייתם, שהיה משכים לביהכ"נ והיה אומר ברוך שאמר בקול ערב. חי בתחילת המאה השניה לאלף השישי, והיה בן דורו של הר"ן. אכן, שלושת הספרים הבאים נכללו תחת השם "ברוך שאמר": תיקון תפילין; ברוך שאמר; אלפא ביתא.

¹²⁶ על חידושים שיוחסו בטעות לר"ן, ראה נספח כ. המקור לשנת הפטירה הוא מדברי בנו (ראה דרשות הר"ן מהדו' מוסד הרב קוק עמ' 16).

¹²⁷ המחברים המופיעים בקבוצת "אחרוני הראשונים", שהם אישים שהיו כבר מפורסמים בזמן גירוש ספרד - שנת ה'רנ"ב, יש שהחשיבו אותם מהראשונים, ויש שהחשיבם מהאחרונים. ברם, לדעת החתם סופר (דרוש לשבת הגדול תק"ע - דרשות החת"ס כרך ב עמ' 586), תקופת הראשונים מסתיימת ב"תרומת הדשן" [ז"ל: "אחרוני הראשונים, מהרי"ל ומהרי"ו ותרומת הדשן"]. אחרים החשיבו את תקופת הראשונים רק עד הריב"ש [כולל]. על כך ועל שיטות נוספות, ראה מבוא והוספות לספרי מהרי"ל [מכון ירושלים תשע"ז] תחילת ההקדמה.

¹²⁸ חידושי ה"נימוקי יוסף" נדפסו רק בחלק מהמסכתות לצד הר"ף, וחידושיו שעל מסכתות אחרות נדפסו כספרים בפני עצמם. ה"נימוקי יוסף" על מסכתות קטנות, אינם חידושים שלו אלא חידושי הר"י מלוניל ובטעות נדפסו על שמו (העמק שאלה פ' אמור). בעבר יוחסו החידושים על הר"ף עמ"ס מועד קטן ובבא קמא לר"ן, אך כבר הוכיחו שהם לנמוקי"י (חכם צבי סי' נב; יד מלאכי כללי הרמב"ן והרשב"א אות יב), דבר זה תוקן בש"ס ווילנא וצויין שם בהגהות מא"י.

¹²⁹ מספריו הנוספים של ר"מ היצהרי: פירוש מסכת אבות. "פירוש האלפא ביתא" הוא על מזמור קיט בתהלים, ונדפס במדרש תהלים.

¹³⁰ ר' זכריה הרופא ב"ר שלמה, מכונה: ר' יחיא ב"ר סוליימאן, ונמנה על חכמי תימן הראשונים.

¹³¹ ר' מנחם ממירזבורק, נזכר רבות בכינוי: ר' מנחם מ"ץ [=מעיל צדק], וכן הוא מוכר בכינוי: ר' מנחם המעילי - על שם ספרו "מעיל צדק" שלא הגיע לידינו [אולם ראה מאמרו של ר"י זימר (בתוך: סיני, גליון עח, תשל"ז, עמ' עה-פח), שמסתפק שמהר"ם ממירזבורק ור"מ מ"ץ הם אישים שונים]. נימוקי הודפסו במהדורות הספר תשובות מהר"י וייל. יש שכתבו שחי בשנים: ה'קפ-ה'רל (מבוא לשו"ת מהר"י וייל, מהדו' שטיצברג, ירושלים תשי"ט). אולם כבר הוכיחו שהוא קדם למהר"י וייל [נפטר ה'רט"ז] ולמהרי"ל [נפטר ה'קפ"ז], שהזכירוהו בתוך דבריהם (ר"י זימר שם. ושם, שגרץ סבור כדעה הראשונה).

¹³² ר' יו"ט היה דיין בפראג, בן דודו של המהרי"ל, ותלמידו של ר' שמשון ברוך שאמר. בשנת ה'קס עמד בוויכוח נגד הנוצרים. חיבר גם: ספר הניצחון; תיקון ספר תורה; ספר האשכול. על ייחוסים שונים של ספרו "אלפא ביתא", ראה נספח כב. על חיבורים נוספים שמייחסים לו, ראה: להלן ע' אורחות צדיקים בהערה; ספר ר' יום טוב ליפמן מיהלויזן [אבן שמואל] פ"ג.

שם ספר	מחבר	לידה	פטירה
239	הפליאה ¹³³	מייחסים לר' אביגדור קרא [ראה בערכו] ¹³⁴	
240	רבי אביגדור קרא הראשון [שו"ת; עה"ת] ¹³⁵	ר' אביגדור קרא ב"ר יצחק	ה'קצט
241	שער כבוד ה' ¹³⁶	ר' אפרים אלנקאוה ב"ר ישראל	ה'רב
242	תשב"ץ (רשב"ץ); מגן אבות ¹³⁷	ר' שמעון דוראן ב"ר צמח	ה'רד
243	העיקרים	ר' יוסף אלבו	ה'רד (בערך)
244	מנהגים [טירנא]	ר' יצחק אייזיק טירנא [ב"ר בנימין?]	ה'רה-רט
245	פתשגן [על אונקלוס] (ספר יאר)	לא ידוע	נכתב ה'רי
246	מהר"ו (מהר"י וויל); תקוני זבח	ר' יעקב וויל ב"ר יהודה	ה'רטז
247	ר"י אבן שם טוב [על איכה]; כבוד א-להים	ר' יוסף ב"ר שם טוב	ה'רכ (בערך)
248	תרומת הדשן (מהר"א) ¹³⁸	ר' ישראל איסרליין ב"ר פתחיה	ה'רכ (בערך)
249	דרכי הגמרא/התלמוד	ר' יצחק קנפנטון [קאנפאנטון] ב"ר יעקב	ה'רכג
250	רשב"ש [שו"ת]; מלחמת מצוה; תקון סופרים	ר' שלמה דוראן, ב"ר שמעון [בעל התשב"ץ]	ה'רכז
251	מהר"י ברונא (ברו"ן) [שו"ת]; פסקי מהר"ב	ר' ישראל מברונא ב"ר חיים	ה'רמ (בערך)
252	מהר"ם מינץ [שו"ת] ¹³⁹	ר' משה הלוי מינץ ב"ר יצחק	ה'רמ (בערך)
253	מהר"מ יפ"מ [=יפה מראה, על ירושלמי] ¹⁴⁰	ר' מרדכי יפה מרגליות. חי בתקופת מהר"ם מינץ	
254	מהר"ק (מהר"י קולון)	ר' יוסף קולון ב"ר שלמה	ה'רמ
255	האגור	ר' יעקב ברוך לנדא ב"ר יהודה [ליווא]	ה'רמז
256	לקט יושר [תלמיד תרומת הדשן]	ר' יוסף יוזפא אוסטרייכר ב"ר משה	ה'רמח-רנ
257	עקידת יצחק [עקידה]; חזות קשה	ר' יצחק עראמה ב"ר משה	ה'רנד
258	מהר"י מינץ ¹⁴¹	ר' יהודה הלוי מינץ ב"ר אליעזר	ה'רסה
259	איסור והיתר הארוך ¹⁴²	ר' יונה. תלמיד מהר"ש ותרומת הדשן	ה'רסה

¹³³ ספר הפליאה נקרא גם: ספר הקנה; קנה בינה; טעמי מצוות.

¹³⁴ המייחסים את ס' הפליאה לר"א קרא: רמ"ע מפאנו (עשרה מאמרות, מאמר אם כל חי ס' יז). אך בשם הגדולים (מערכת ספרים ע' פליאה) הביא דעות נוספות: יש אומרים ר' נחוניא, יש אומרים ר"ג קארו, יש אומרים ר' קנה ב"ר אביגדור ממשפחת ר' נחוניא בן הקנה, ויש אומרים ר' קנה אביו של ר' נחוניא.

¹³⁵ ר"א קרא [קארא] היה פייטן, מפיוטיו המפורסמים: "את כל התלאה" [במחזורי אשכנז בתפילת מנחה של יוה"כ]; "אחד יחיד ומיוחד" [הושר בקהילות אשכנז לכבוד חתן העולה לתורה, הפיוט נדפס ב"תקון הסופר והקורא" [לר"י זליגמן בער], וקיצור ממנו הודפס במשך דורות בסדרי ברכת המזון כ"זמר נאה לחתן"]. הערה: שימש עמו בדיינות [בפראג] ר' יום טוב ליפמן מילהויזן בעל "ספר ניצחון".

¹³⁶ אביו של ר"א אלנקאוה הוא בעל "מנורת המאור". על המחבר ר' אפרים, מסופר המעשה המפורסם "הרב אריאל" [ששבת בשממה ב'מעונות אריות' ובמוצ"ש רכב על אריה], והובא בהקדמת "פתח השער" על ספרו שער כבוד ה'.

¹³⁷ חיבוריו הנוספים של התשב"ץ: אוהב משפט [על איוב]; אפיקומן - הגדה של פסח; זהר הרקיע [תרי"ג מצוות]; חי' הרשב"ץ; יבין שמועה; פירוש הכתובה; פירוש על ההושענות; פירוש עמ"ס ברכות; קשת ומגן; תפארת ישראל. לשלושת חלקי השו"ת שלו, צורף חלק רביעי שנקרא "חוט המשולש" ובו שלושה קובצי תשובות של שלושה מצאצאיו.

¹³⁸ בעל תרומת הדשן חיבר גם הגהות [הגהת] שערי דורא [הגש"ד], נדפסו כמעט בכל מהדורותיו של ספר "שערי דורא".

¹³⁹ יש להבדיל בין המהר"ם מינץ, לבין ר' משה ב"ר יהודה מינץ (ה'תקי - ה'תקצא) אב"ד אויבן-ישן [=בודפסט], שחיבר אף הוא "שו"ת מהר"ם מינץ". כן יש להבדיל בינו לבין מהר"ם פאדובה שנתכנה מינץ ע"ש משפחת אשתו, ובינו לבין המהר"ם מ"ץ שקדם לו.

¹⁴⁰ חיבור מהר"מ יפ"מ [או: מהר"ם יפ"מ], מכונה: הגהות יפ"מ. יש להבדיל בין יפה מראה [על ירושלמי] לר"מ יפה מרגליות, לבין יפה מראה [על אגדות הירושלמי] לר"ש יפה אשכנזי בעל "יפה תואר" על מדרש רבה. כן יש להבדיל בין ר' מרדכי יפה בעל הביאור על הירושלמי, לבין ר' מרדכי יפה בעל הלבוש, ולבין ר' מרדכי גימפל יפה בעל תכלת מרדכי, ולבין ר' מרדכי מרגליות יפה בעל שו"ת מילי דאבות ח"ד.

¹⁴¹ יש להבדיל בין מהר"י מינץ, לבין נכדו בעל "דרשות מהר"י מינץ". תשובות נוספות שלו נמצאות בספרים: שו"ת מהר"י ק (החדשים, סי' ה-ו); מים עמוקים (שו"ת הרא"ם ח"א סי' לב, לט); לקט יושר; אבקת רוכל (סי' סה).

¹⁴² בטעות יחסו את ה"איסור והיתר" לר' יונה גירונדי בעל השערי תשובה, החל מהמהדורה השניה [פראג תקמ"ג]. אך כאמור, זו טעות, וכפי שכתב הרמ"א בדרכי משה (י"ד סי' נא אות ב) ר' יונה זה הוא תלמיד מהר"א בעל "תרומת הדשן". יש שכתבו, ששם אביו הוא ר' ישראל ואף זיהו אותו עם ר' איסרלין המופיע בכתבי מהר"י ברונא. בשנת ה'רי"ז אנו מוצאים את איזכור שמו כאחד מרכני העיר. המקור לשנת הפטירה ה'רס"ה, הוא מספר דור דור ודורשיו (ר"י לוינשטיין, [עמ' 59] אות תרצט), אך לא ידוע מנין לו זאת. כל מקום שמוזכר בדברי רבותינו ספר "הארוך" הכוונה לספר זה (דרכי הגמרא [לר"י קאנפנטון מקאשטיליאני]). וראה עין זוכר לחיד"א מערכת ט סוף אות י. נדרשת הבחנה שלא להחליפו בספרי "איסור והיתר" אחרים: לרש"י; לרבינו ירוחם; לר' יעקב ב"ר משה מבניולש - בשיטת הקדמונים.

		אחרונים [קדמונים]:	
260	ביאורי הסמ"ג	ר' יצחק אייזיק שטיין	ה'קצ (בערך)
261	בחינת הדת	ר' אליהו דילמדיגו ב"ר משה אבא	ה'רנז (בערך)
262	החסידי יעבץ ¹⁴³	ר' יוסף יעבץ ב"ר חיים	ה'רסז
263	אברבנאל ¹⁴⁴	ר' [דון] יצחק אברבנאל ב"ר יהודה	ה'רסח-ט
264	צדור המור [עה"ת]; אשכול הכופר	ר' אברהם סבע ב"ר יעקב	ה'רסט
265	נורא תהילות; עין משפט [על איוב] ¹⁴⁵	ר' יואל אבן שועיב. רב בתקופה שאחר גירוש ספרד	
266	מנורת המאור [אבוהב]	ר' יצחק אבוהב (הראשון)	
267	מהר"י אבוהב [על הטור]	ר' יצחק אבוהב (השני)	ה'קצג
268	הליכות עולם	ר' ישועה הלוי ב"ר יוסף	ה'ר (בערך)
269	ספר הזכרון [על רש"י עה"ת]	ר' אברהם הלוי בקראט ב"ר שלמה	ה'רע (בערך)
270	רע"ב; עמר נקא	ר' עובדיה נרא מברטנורא ¹⁴⁶	ה'רע-רצ
271	משיח אילמים; ספר המוסר	ר' יהודה כלץ ב"ר שלמה ¹⁴⁷	ה'רי
272	ס' יוחסין; מתוק לנפש [מיוחס לן]	ר' אברהם זכות [זקוטו] ב"ר שמואל	ה'ריב
273	משיבת נפש [עה"ת]	ר' יוחנן לוריא ב"ר אהרן	ה'רעד (בערך)
274	עין יעקב [בדפ"י: עין ישראל / בית ישראל]	ר' יעקב בן חביב ב"ר שלמה	ה'רעו
275	יכין ובוועז	ר' צמח ור' שמעון דוראן, ב"ר שלמה בן הרשב"ץ	
276	מקנה אברם (ספר דקדוק) ¹⁴⁸	ר' אברהם דבלמש [די בלמש] ב"ר מאיר	ה'רפג
277	רא"ם [עה"ת, על הסמ"ג, שו"ת] [מזרחי] ¹⁴⁹	ר' אליהו מזרחי ב"ר אברהם	ה'רי
278	אהלי תם [שו"ת, נד' בתומת ישרים]	ר' יעקב (תם) אבן יחיא ב"ר דוד	ה'רל (בערך)
279	רד"ך [שו"ת] [מהרד"ך]	ר' דוד הכהן ב"ר חיים	ה'רכה (בערך)
280	רבי אברהם פריצול [על: נ"ך; אבות]	ר' אברהם פריצול	ה'רי-ריא
281	ספר המפואר; שמן זית זך; שמן משחת קודש	ר' שלמה מולכו ב"ר דוד	ה'רס
282	תולדות יצחק	ר' יצחק קארו ב"ר יוסף. דודו של הב"י	ה'ריח
283	תורה אור ¹⁵⁰	ר' יוסף אבן יחיא	ה'רנב
284	בנימין זאב [שו"ת]	ר' בנימין ב"ר מתתיה	אחרי ה'רצט ¹⁵¹
285	מרכבת המשנה [על אבות] ¹⁵²	ר' יוסף אלאשקר ב"ר משה (ב"ר יהודה)	ה'רל (בערך)
286	זקן אהרן [שו"ת]	ר' אליהו הלוי ב"ר בנימין	ה'ש
287	שבט יהודה [צרות ישראל וויכוחים]	ר' שלמה אבן וירגא	חי סביב ה'ש ¹⁵³
288	מהר"ם אלשקר	ר' משה אלשקר [אלאשקר/אל אשקר] ב"ר יצחק	ה'רכו

¹⁴³ מספריו של רבי יוסף יעבץ: אור החיים; חסדי ה'; יסוד האמונה; מאמר האחדות; פירוש על אבות; פירוש על תהלים.

¹⁴⁴ האברבנאל חיבר ספרים רבים, מהם: פירושו על התורה והנ"ך; זבח פסח [על הגדש"פ]; ישועות משיחו [עניני קץ הגאולה]; מעיני הישועה [על דניאל]; מפעלות אלוקים [עניני חידוש העולם]; משמיע ישועה [עניני קץ הגאולה]; נחלת אבות [על פרקי אבות]; עטרת זקנים; פירוש על מורה נבוכים; ראש אמנה [עניני אמונה]; שמים חדשים [עניני חידוש העולם].

¹⁴⁵ פירושו של ר' יואל לאיכה הודפס יחד עם פירושו של ר' אברהם גלאנטי בספר "קול בוכים" [בשנת ה'רמ]. כן חיבר את עולת שבת [דרושים על סדר פרשיות השבוע].

¹⁴⁶ יש טוענים, שהשם "ירא" אינו שם משפחתו, אלא כינוי של ברכה, בראשי התיבות: "יהי רצוי אחיו" או "ירחמהו א-ל".

¹⁴⁷ יש להבדיל בין ר' יהודה ב"ר שלמה כלץ, בעל משיח אילמים, לבין ר' יהודה ב"ר שלמה כלץ [השני] שנולד בשנת ה'רס ונפטר אחרי שנת ה'שב.

¹⁴⁸ אכן, השלמה של שער בטעמי המקרא נכתבה על ידי ר' קלונימוס ב"ר דוד.

¹⁴⁹ כן נלקטו כארבעים מתשובותיו של ר"א מזרחי בספר מים עמוקים [בהמשך הספר מלוקטים תשובות הראנ"ח].

¹⁵⁰ ר"י אבן יחיא כתב אף פירוש על המגילות, לראשונה יצא לאור בכולוניא רצ"ח, ולאחרונה הוהדר מחדש בהוצאת אורים גדולים בירושלים. בנו הוא ר' גדליה אבן יחיא מחבר "שלשלת הקבלה".

¹⁵¹ ר' בנימין הדפיס את ספרו בשנת ה'רצט, כיהן כדיין בבית הדין בארטא (כצפון מערב יוון), והיה בימי ר' יוסף טאיטאצק.

¹⁵² מספריו הנוספים של ר"י אלאשקר: התפוח; דרך עץ החיים [על הטור]; עדות בהוסף [מכונה: עדות ביהוסף]; צפנת פענח; רפואת הנפש.

¹⁵³ ספר "שבט יהודה" מתבסס על כתבי ר' יהודה אבן וירגא, ר' שלמה העתיק ממנו והוסיף עליו, ובנו ר' יוסף הוסיף עוד על אביו. נראה שר' שלמה הוא נכדו של ר' יהודה אבן וירגא שחי סביב ה'רמ, ועל פי זאת מתוארכת תקופת חייו - כשישים שנה אחרי סבו.

289	מהרא"פ/ ר"א מפראג [מוזכר רבות] ¹⁵⁴	ר' אברהם ב"ר אביגדור	ה'שג	
290	מהר"י בירב [עמ"ס קידושין; שו"ת]	ר' יעקב בי רב ב"ר משה	ה'שא-ו	ה'רלד-ה
291	מהרלב"ח	ר' לוי בן חביב, ב"ר יעקב [בעל ה"עין יעקב"]	ה'שה	ה'רמג (בערך)
292	רבי יוסף טאיטאצק ¹⁵⁵	ר' יוסף טאיטאצק ב"ר שלמה. ממגורשי ספרד	ה'שו	ה'רכה (בערך)
293	הבחור; הדקדוק; התשב"ע ¹⁵⁶	ר' אליהו בחור ב"ר אשר הלוי אשכנזי	ה'שט	ה'רכח-ט
294	ספורנו [עה"ת והמגילות; על אבות] ¹⁵⁷	ר' עובדיה ספורנו ב"ר יעקב	ה'שי	ה'רל-רמ
295	רבי נתן איגרא [השני]	ר' נתן איגרא מקרימונא ב"ר מנחם ¹⁵⁸		
296	שלטי הגבורים [על הר"ף; על המרדכי] ¹⁵⁹	ר' יהושע בועז לבית ברוך ב"ר שמעון	ה'שיד-טו	
297	סדר אליהו זוטא; דבי אליהו	ר' אליהו קאפסאלי ב"ר אלקנה	ה'שטו	ה'רנ
298	שארית יוסף [דרכי הגמרא]	ר' יוסף אבן וירגה ב"ר שלמה	אחרי השטו	ה'רמה (בערך)
299	ר"ש סירילאו (רש"ס) [על הירושלמי]	ר' שלמה סיריליו ב"ר יוסף	ה'שיח (?)	ה'רנב - היה ילד
300	תולעת יעקב; דרך אמונה; עבודת הקדש	ר' מאיר ב"ר (אבן) גבאי	ה'שכ? ¹⁶⁰	
301	מהר"ם פאדווה/פדובה ¹⁶¹ [שו"ת]	ר' מאיר קצנלנבוגן ב"ר יצחק	ה'שכה	ה'רלג
302	רבי עזריאל דאינה [שו"ת; פי' האגדות]	ר' עזריאל דאינה ב"ר שלמה. נר"נ עם מהר"ם פאדווה		
303	מעגלי צדק ¹⁶² ; שו"ת רבי בנימין הלוי	ר' בנימין הלוי אשכנזי ב"ר מאיר	ה'שכה	
304	נחלה ליהושע [שו"ת]	ר' יהושע צונצין	ה'שכט	
305	מכתם לדוד; כתר תורה [על תר"ג מצוות] ¹⁶³	ר' דוד ויטאל ב"ר שלמה. תלמיד חבר למהר"ם פאדווה	אחרי השו	נדפס השו
306	תומר דבורה; פרדס רמונים ¹⁶⁴ (רמ"ק)	ר' משה קורדובירו ב"ר יעקב	ה'של	ה'רפב
307	טעמי המצוות	ר' מנחם הבללי רקנטי ב"ר משה	ה'שלא (בערך)	
308	רמ"א ¹⁶⁵	ר' משה איסרליש, ב"ר ישראל איסר	ה'שלב	ה'רפה (בערך)
309	כתבי האר"י (האריז"ל) ¹⁶⁶	ר' יצחק לוריא ב"ר שלמה	ה'שלב	ה'רצד

¹⁵⁴ ר"א מפראג חיבר הגהות על הטור, פירוש על רש"י עה"ת, ופי' על התפילה. ספריו נדפסו בפראג, ודבריו מוזכרים רבות בספרים שונים.

¹⁵⁵ ר"י טאיטאצק [או: טייטאצק (כך חתם את שמו); טייטאצק; טאיטאצאק] חיבר ביאור על תהלים [נדפס במדרש תהלים מהדו' זכרון אהרן, תחת השם: ביאורי מהר"י טייטאצק/מהר"י ט]. תשובותיו פזורות בספרי בני זמנו, ומהם: אהלי תם; בנימין זאב; המב"ט. מתלמידיו: מהרשד"ם; מהר"ם אלשיך; ר' שלמה אלקבץ. הנ"ל נלקטו בספר תשובות שאלות לרבי יוסף טאיטאצאק [מהדו' בניהו, תשמ"ז].

¹⁵⁶ מספריו הנוספים של ר"א בחור: הרכבה; זכרונות; מסורת המסורת; פרק אליהו; פרק שירה.

¹⁵⁷ הספורנו חיבר גם ספר "אור עמים". יש להבדיל בינו לבין ר' עובדיה ב"ר ישראל ספורנו - מבית מדרשו של רמ"ע מפאנו.

¹⁵⁸ היה בדורו ורבו של ר' יהושע בועז בעל שלטי הגבורים, אשר מביאו רבות תחת השם מהר"ן. מתשובותיו הובאו גם בשו"ת מהר"ם פאדווה, ושו"ת בנימין זאב.

¹⁵⁹ ספריו הנוספים של ר' יהושע בועז, בעל "שלטי הגבורים", שנדפסו בדף הגמרא: מסורת הש"ס; נר מצוה ועין משפט; תורה אור. החיבור "מסורת הש"ס" היה נקרא בראשיתו "מסורת התלמוד" [שאלוניקי רפ"ג], ונעשה 'שינוי השם' ע"י הצנזורה. בהמשך, רבי ישעיה פיק ורבי יוסף שמואל מקראקא, הרחיבו את חיבורו זה [על אודותם ראה ע': מסורת הש"ס; חידושי הש"ס]. כן חיבר את הספרים: חקור דינים; ס' הפשוטים; ס' המחלוקת. היה ממגורשי ספרד, ותלמידו של ר' נתן איגרא.

¹⁶⁰ על אודות שנת פטירת ר"מ אבן גבאי, התאריך שבטבלה הוא מהשערה, שכן בשנה זו הביא חתנו את ספרו לרפוס.

¹⁶¹ מהר"ם פאדווה - בקרב הפוסקים האשכנזים מקובל לננות 'מפאדווה', אולם בשאר הספרים כונה 'מפאדובה' כשם המקום כיום, או 'מפדואה' כפי שהיה שם המקום עד לפני כחמש מאות שנה. המהר"ם מפאדווה, הדפיס את תשובות ר' יהודה מינץ [המהר"י מינץ], שהיה סב אשתו, ואת סדר גיטין וסדר חליצה של חותנו ר' אברהם מינץ, וצירף אליהם את הגהותיו. כן כתב הגהות וחידושים על הרמב"ם, שנדפסו במהדו' הרמב"ם ונציה ש"י.

¹⁶² "מעגלי צדק" הוא השם שניתן במהדורה השניה למחזור שהוציא לאור עם פירוש והוספות שלו [המחזור יועד לקהילות האשכנזים שבשאלוניקי, ובמהדו' הראשונה הוא נדפס ללא שם], הובא רבות במגן אברהם. ר' בנימין הוא נין של המהר"ר"ל.

¹⁶³ ר"ד ויטאל היה ממגורשי ספרד [ה'רנב], בעודו צעיר לימים. ספר מכתם לדוד נדפס בויעיה ש"ו, וספר כתר תורה נדפס בקושטא רצ"ו - חלק ממנו הוהדר מחדש בירושלים תרצ"ו, עם ביאור ר' יהודה אריה ב"ר ברוך.

¹⁶⁴ ספריו הנוספים של הרמ"ק: אור יקר; אור נערב; אילימה רבתי; זבחי שלמים; ספר גרושין; שיעור קומה; תפלה למשה.

¹⁶⁵ ספרי הרמ"א: דרכי משה; 'מפה' לשולחן ערוך; תורת החטאת; תורת העולה; מחיר יין; שו"ת הרמ"א; הגהות לספרים שונים. על הגהותיו, על שנת לידתו ועל שנת פטירתו ראה נספח כג.

¹⁶⁶ "כתבי האר"י" הוא כינוי כולל לכל הספרים שנכתבו על ידי תלמידי האר"י בשמו, בעיקר על ידי תלמידו ר' חיים ויטאל - מהרח"ו. מקובל, שהאר"י היה אומר, שאין מכל תלמידו מי שמסוגל לרדת לסוף דעתו כרח"ו. במשך שנתיים שהיה האר"י בצפת, רשם רח"ו כל מילה שהוציא מפיו, ומשום כך שיטתו המובאת בספריו של רח"ו, היא השיטה המוסמכת של קבלת האר"י [ברם, יש שלא העדיפו את שיטת רח"ו יותר מהתלמידים האחרים]. על כתביו, ראה בערך "רבי חיים ויטאל" (מהרח"ו).

310	ר' דוד אבי זמרא ב"ר שלמה	ה'רלב-רמב	ה'שלג-שמט
311	ר' יוסף קורקוס . נ"ג עם הרדב"ז		
312	ר' שלמה לוריא ב"ר יחיאל	ה'רע (בערך)	ה'שלד
313	ר' יוסף קארו ב"ר אפרים	ה'רמח	ה'שלה
314	ר' יששכר אבן סוסאן מערבי ב"ר מרדכי	ה'רע (בערך)	אחרי השלה
315	ר' נתן נטע שפירא [מהורודנא] ב"ר שמשון		ה'שלז
316	ר' יצחק אדרבי ב"ר שמואל	ה'רע	ה'שלז ¹⁷¹
317	ר' עזריה (מן האדומים) די רוסי ב"ר משה	ה'רעג-ד	ה'שלח
318	ר' שלמה אלקבץ ב"ר משה. רבו וגיסו של הרמ"ק	ה'רסה	ה'שלו-שלט
319	ר' אליהו די וידאש ב"ר משה. מתלמידי הרמ"ק		ה'שלט-שמה
320	ר' משה מטראני ב"ר יוסף	ה'רס	ה'שמ
321	ר' יוסף אבן לב ב"ר דוד	ה'רסה (בערך)	ה'שמ
322	ר' משה אלמושנינו ב"ר ברוך	ה'רעח (בערך)	ה'שמ
323	ר' משה ב"ר מכיר		ה'שמ
324	ר' משה נאג'ארה ב"ר לוי	ה'רע	ה'שמא
325	לא ידוע ¹⁷⁶		ה'שמא
326	ר' אהרן מפזירו [מפיסארו]	נדפס ה'שמג-ד	לפני ה'שמג
327	ר' שמעון לביא	רמה (בערך)	ה'שמ-שמה
328	ר' שמואל קלעי ב"ר משה	ה'רס	ה'שמה
329	ר' אליעזר אשכנזי , ב"ר אליה (הרופא)	ה'רעג (בערך)	ה'שמו
330	ר' גדליה אבן יחיא ב"ר יוסף	ה'רעה	ה'שמח

¹⁶⁷ מספריו הנוספים של הרדב"ז: יקר תפארת; מגדל דוד [על שה"ש]; מגן דוד; מצודת דוד [טעמי המצוות בדרך הקבלה]. כן נדפסו ליקוטים מהש"ת שלו, תחת השם "ללשונות הרמב"ם", וכן תפילה שחיבר תחת השם "אור קדמון" או "כתר מלכות". יש להבדיל בין "מגדל דוד" לרדב"ז, לבין "מגדל דוד" [על כבלי וירושלמי] לרידב"ז - ראה בערכו.

¹⁶⁸ מספריו הנוספים של המהרש"ל: חכמת שלמה; שו"ת מהרש"ל; ים של שלמה (יש"ש); יריעות שלמה [על רש"י עה"ת והמזרחי]; עמודי שלמה; עטרת שלמה [על שערי דורא]; זמירות לשבת ולמוצ"ש עם פירוש; מנורת זהב; הנהגת מהרש"ל [נשארו בכת"י חי' לארבעה טורים ועוד]. אכן, פירושו ל"שערי דורא", נדפס על ידי תלמידיו בשתי נוסחאות: האחת תחת השם "מכונות שלמה" (כול ש"ט), והשניה (באותה שנה, על ידי תלמיד אחר) תחת השם "עטרת שלמה" (לובלין ש"ט). קיימים הבדלים רבים בין שתי הנוסחאות. במהדורת "שערי דורא השלם" (וראנו ת"ש) שולבו שתי הנוסחאות תחת השם "מכונות ועטרת שלמה".

¹⁶⁹ מספריו הנוספים של מהר"י קארו ידוע בכינויים: הרב בית יוסף; מרן; המחבר; מהריק"א; אבקת רוכל [שו"ת]; בדק הבית [תוספות מהדורה שנייה על ה"בית יוסף"]; דרשות מרן מהריק"א [נדפס בתוך: "אור צדיקים"]; חי' בית יוסף [עמ"ס כתובות]; כללי הגמרא [נתחבר כפירוש על "הליכות עולם" לר' ישועה הלוי]; מגיד משרים; שו"ת בית יוסף.

¹⁷⁰ רבי נתן נטע שפירא מהורודנא, הוא סבו של רבי נתן נטע שפירא בעל "מגלה עמוקות", ויש להבדיל ביניהם. פירוש "מבוא שערים" מחולק לשנים: חלקו ["מבוא שערים"] מבאר את דברי ה"שערי דורא", וחלקו ["מבוא שערים על הגהות"] דן בדברי "הגהות שערי דורא" [לבעל תרוה"ד].

¹⁷¹ על אודות שנת פטירת ר"י אדרבי, התאריך שבטבילה הוא ע"פ המובא באנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל [מרגליות], שתאריך זה נכתב על מצבתו. ברם, יש שכתב שנפטר בשנת ה'של"ב, ויש שכתב ה'שמ"ד.

¹⁷² ספר מאור עינים לר"ע מן האדומים, נחלק לכמה חלקים: קול א-להים; הדרת זקנים; אמרי בינה. אכן, יש שאסרו את הקריאה בספר זה - על האוסרים והמתירים, ראה שדי חמד ח"ט כללי הפוסקים סי' טו אות לט.

¹⁷³ מחיבוריו הנוספים של ר"ש אלקבץ: אילת אהבים [על שיר השירים]; ברית הלוי [על הגדש"פ]; שורש ישי [על רות].

¹⁷⁴ מספריו הנוספים של המבי"ט: אגרת דרך ה'; בית אלוקים; קרית ספר; שו"ת המבי"ט.

¹⁷⁵ מספריו הנוספים של ר"מ אלמושנינו: חסד אל; מאמץ כח; תפילה למשה.

¹⁷⁶ ספר אורחות צדיקים מחברו עלום. יש ששיערו (שער הספר, וילנא תרע"ד) שמחברו הוא ר' יום טוב ליפמן מיהליוזן, בעל ספר הניצחון, שפעל סביב שנת ה'קס, אך כבר עירערו על קביעה זו. יש מי שייחסו לרבינו יונה (בית הלל [קאלמייא] סי' ת, כג), אך כבר טענו על כך שבספר מוזכרים חכמים שחיו בתקופה מאוחרת יותר - הסמ"ג הוא מהאחרונים המוזכרים שם. יש ששיערו שמחברו הוא מתלמידי הרא"ש (מנוחת שלום [לר"ח סופר] ח"ב סי' לו אות ב). מנגד, יש שהוכיחו שהספר התחבר בין השנים ה'ר-ה'רס (ר"ג זלושינסקי, במבוא למהדורתו).

¹⁷⁷ כן נדפסה הגדת רבי אליעזר אשכנזי - מתוך הספר מעשי ה'. בנוסף, ר"א אשכנזי חיבר סליחות על תחלואי ילדים.

331	אגרת הטיול ¹⁷⁸	ר' חיים מפרידבורג ב"ר בצלאל	ה'רפ	ה'שמח
332	לחם משנה; לחם רב [שו"ת]	ר' אברהם די בוטון ב"ר משה	ה'שה	ה'שמח ¹⁷⁹
333	מתנות כהונה [על מדרש רבה]	רבי יששכר בער כץ ב"ר נפתלי	התחבר ה'שמד	אחרי ה'שמח
334	מהרשד"ם	ר' שמואל די מדינה ב"ר משה	ה'רסו (בערך)	ה'שמט-נ
335	פירוש על הרמב"ם [ר' דוד עראמה]; שו"ת	ר' דוד עראמה ב"ר אברהם. חי בתקופת מהרשד"ם		נדפס ה'שה
336	נפוצות יהודה; קול יהודה [על כוזרי]	ר' יהודה מוסקאטו ב"ר יוסף	ה'רצה?	ה'שנ
337	נחלת צבי; עטרת צבי [או"ח] ¹⁸⁰	ר' צבי הירש הכהן [כ"ץ] ב"ר יוסף		ה'שנ (בערך)
338	שארית יוסף [שו"ת, וביאור על מרדכי וטור] ¹⁸¹	ר' יוסף כ"ץ ב"ר מרדכי גרשון		ה'שנא
339	מגילת אסתר [על סה"מ צ לרמב"ם]; הפסק	ר' יצחק ליאון אבן צור ב"ר אליעזר	מצאצאי מגורשי ספרד	לפני ה'שנב
340	שיטה מקובצת ¹⁸²	ר' בצלאל אשכנזי ב"ר אברהם	ה'רפ	ה'שנב
341	סדר ברכות (ברכת רמ"מ; מהר"ם מארפטשיק)	ר' יחיאל מיכל מוראבצ'יק [מוראפטשיק] ב"ר ידידיה		ה'שנג
342	תיקוני שבת	ר' אברהם הלוי ברוכים (מוגרב'י)		ה'שנג (בערך)
343	יפה תואר [על מדרש רבה] ¹⁸³	ר' שמואל יפה אשכנזי ב"ר יצחק	ה'רפה	ה'שנה
344	לחם רב [או"ח]	ר' שמואל ב"ר יוסף יאסקי [יוסקה]		ה'שנו ¹⁸⁴
345	מנחה בלולה [עה"ת]	ר' אברהם מנחם רפאפורט (רפא מפורט) ב"ר יעקב	ה'רפ (בערך)	ה'שנז
346	שנים עשר דרשות (מהרשי"ק)	ר' שמואל יהודה קצנלבוין ב"ר מאיר ¹⁸⁵	ה'רפא	ה'שנז
347	מקור ברוך [שו"ת]	ר' ברוך קלעי ב"ר שלמה		ה'שנז
348	מהר"ח [הגהות לטור] ¹⁸⁶	ר' יהודה לייב חנהליס [חנלש] מלובלין ב"ר מאיר		ה'שנו-ז
349	שערי גן עדן	ר' משה רומי	תלמיד הרמ"ק	אחרי ה'שנז

¹⁷⁸ ספריו הנוספים של רבי חיים מפרידבורג: באר מים חיים [על פירש"י עה"ת]; ספר החיים; ויכוח מים חיים; עץ חיים. ר"ח הוא אחיו של המהר"ל מפראג וחבירו של הרמ"א.

¹⁷⁹ על אודות שנת פטירת הלחם משנה, התאריך שבטבלה הוא הרווח. ברם, יש שערערו על קביעה זו, ולדעתם נפטר אחרי שנת ה'שנב - ראה סיני כרך ע עמ' רלז. כמו כן, ישנם מקומות שמוזכר שמו: ר' חייא אברהם.

¹⁸⁰ יש להבדיל בין נחלת צבי של רצ"ה הכהן, לבין נחלת צבי [לראצה"ה אייזנשטט] שנדפס בסוף שו"ע יו"ד וח"מ.

¹⁸¹ ר"י כ"ץ אף הגיה והוציא לאור את "ספר האגודה" לר' אלכסנדר זוסלין הכהן, קראקא של"א.

¹⁸² שיטה מקובצת היא סדרת ספרים המלקטת מדברי רבותינו הראשונים על הש"ס, בתוספת חידושי המחבר, הספר מכונה: שיטה. מלבד סדרת הספרים דלעיל, נדפסו חידושי וליקוטים מחידושי על הש"ס במהדורות שונות, מהן: על שבת בסוף "חי' המאירי" (וינה תרכ"ב), על גיטין ב"שיטת הקדמונים" (שם נוספו גם קטעים חדשים על קידושין ובבא מציעא) וב"אהל יצחק", על חולין במהדור "אופק" ו"אהבת שלום". על מס' נזיר נדפס גם במהדור' מכוון הרב הרשלר ובספר "תורת נזיר", על סוטה נדפס גם בספר "ברית יעקב". שיטה מקובצת על ביצה מיוחס לר"ב אשכנזי, ונדפס גם בספר "נחלה ליהושע", אך אין ודאות שהחיבור יצא מתחת ידו. שמו המקורי של הספר כפי שקרא לו ר"ב אשכנזי הוא "אסיפת זקנים". יש לשים לב, כי מצויים חיבורים של מחברים שונים הנקראים בשם "שיטה מקובצת". מחיבוריו הנוספים של ר"ב אשכנזי: דרשות ומאמרים; הגהות על משניות ש"ס ורמב"ם; כללי התלמוד; שו"ת רבי בצלאל אשכנזי [או: שו"ת הרבצ"א, שו"ת מהרב"א].

¹⁸³ מחיבוריו הנוספים של ר' שמואל יפה אשכנזי: יפה מראה [על ירושלמי]; יפה נוף [על מדרש שמואל]; יפה עינים [עה"ת]; יפה ענף; יפה קול [על שיהש"ר]; תיקון סופרים [נוסחי טטרות].

¹⁸⁴ על אודות שנת הפטירה של בעל "לחם רב", התאריך בטבלה הוא כמופיע על מצבתו, אולם יש לעיין בדבר, היות שבשנת ה'שעד נתן הסכמה על פי' עץ שתול [על ספר העיקרים].

¹⁸⁵ אביו של המהרשי"ק הוא המהר"ם פאדווה. ראוי לציין, כי המהרשי"ק כונה גם בשם: מינץ, כשם משפחת אמו. דבר שגרם למדפיסי המהדורה השניה של הספר, בלבוב תקנ"ח, לקרוא לספר שנים עשר דרשות למהר"י מינץ. כינוי זה גרם לרבים לטעות ולייחס את החיבור לזקנו ר' יהודה מינץ. בספר "נחלת יעקב" נאספו רבות מתשובותיו, על ידי תלמידו ר' יעקב הלפרין [בספר לוקטו תשובות מגדולי איטליה שבתקופת המהרשי"ק, וחברי וחכמי בית מדרשו]. כן נזכרו תשובותיו ביתר ספרי השו"ת שבתקופתו.

¹⁸⁶ ספרו של המהר"ח (מהר"ל מלובלין) נקרא "ויגש יהודה". בשנת ה'תק"נ נדפס הספר "חידושי מהר"ח והגהות", מה שמקורו מהמהר"ח צוין: "מהר"ח", ושאר ההגהות הן מבני המהדיר, ר' יוסף ור' מיכאל שמעון בני ר' יחיאל מיכל מייא [אכן בספר מעלות היוחסין עמ' כא, ציין שהן מהבן ר' יוסף. ר' יוסף נפטר בשנת תקע"א, ור' מיכאל שמעון נפטר בשנת ה'תקצג]. חיבור זה הוא מנושאי כליו של הטור. המהר"ח נמנה על תלמידי הרמ"א.

350	אלשיך; תורת משה (מהר"ם אלשיך) ¹⁸⁷	ר' משה אלשיך ב"ר חיים	ה'רסז-ח	ה'שנח
351	באורים כבדו ה' [על רש"י עה"ת] ¹⁸⁸	ר' ישעיה מנחם ב"ר יצחק		ה'שנט
352	חרדים ¹⁸⁹	ר' אלעזר אזכרי ב"ר משה	ה'רצג	ה'שס
353	מהרש"ך	ר' שלמה הכהן ב"ר אברהם	ה'רפ (בערך)	ה'שסא-ב
354	מדרש שמואל [על אבות] ¹⁹⁰	ר' שמואל די אוזידה ב"ר יצחק	ה'שה-שטו	ה'שסד (בערך)
355	לחם אבירים [עהש"ס]	ר' אברהם בורגיל (בן בורגיל) ב"ר עזוז	נדפס ה'שסה	לפני ה'שסה
356	עצמות יוסף [עמ"ס קידושין] ¹⁹¹	ר' יוסף אבן-עזרא ב"ר יצחק		ה'שסה
357	עמק ברכה [הל' ברכות תפילה ומועדים] ¹⁹²	ר' אברהם [שעפטלש] הלוי הורוויץ ב"ר שבתי	לפני ה'שי	לפני ה'שסו
358	מטה משה; הואיל משה [עה"ת] ¹⁹³	ר' משה מ"ת ב"ר אברהם	ה'ש (בערך)	ה'שסו
359	מגדל דוד [על הלבוש]	ר' דוד מרוסיה ב"ר יהודה		ה'שסו-שעו ¹⁹⁴
360	מהר"ם גאלנטי [שו"ת] ¹⁹⁵	ר' משה גאלנטי ב"ר מרדכי	ה'רצ (בערך)	אחרי ה'שסז
361	בני שמואל [על טור ובי"י, ושו"ת] (מהרש"ח)	ר' שמואל חיון ב"ר יצחק. נכד מהרש"ם ותלמיד הלח"מ		ה'שסח
362	מהר"ל מפראג ¹⁹⁶	ר' יהודה ליוואני) ב"ר בצלאל	ה'רעב-רפו	ה'שסט
363	ביאור רבי יוסף מקרמניץ ל"שערי דורא"	ר' יוסף מקרמניץ (קרמניצר), תלמיד הרמ"א		נדפס ה'שסט
364	כלי חמדה [עה"ת]; כלי יקר; כלי פז ¹⁹⁷	ר' שמואל לניאדו ב"ר אברהם		ה'שע
365	חפצי בה	ר' יוסף מערבי (מוגרבי) אבן טבול. תלמיד האר"י		אחרי ה'שע
366	מנחת יהודה [על פירש"י עה"ת]	ר' יהודה לייב איילנבורג ב"ר עובדיה		ה'שעא
367	חכמת מנוח ¹⁹⁸	ר' מנוח הענדיל [הנדל] ב"ר שמריה	ה'ש	ה'שעא

¹⁸⁷ לספרו של האלשיך, נתחברו ספרי קיצור ["קיצור אלשיך"], שבהם תוספות על ספרו וכן מגרעות, ויש להבחין בין הספרים השונים. להלן רשימת ספרי "קיצור אלשיך" למחבריהם השונים: א. ר' אליעזר מטרניגורוד ב"ר חנינא [אמשטרדם תנ"ח]; ב. ר' יוסף מלובלין ב"ר אריה לייב [אמשטרדם ת"ק, נקרא גם: "יוסף השם"]; ג. מדפיסי תנ"ך זיטומיר [זיטומיר תרט"ו-תר"ך]; ד. ר' חיים אריה הנדלר ב"ר אשר פיעטרקוב, תרס"ה-תרע"א. מתוך דבריו בשער: "קצתי מעט ועטרתי במעלות רבות נגד השלשה קיצורים שנעשו עד היום".

¹⁸⁸ המחבר ר' ישעיה מנחם, מכונה: ר' מענדל ר' אביגדורש - ע"ש חותנו, והוא תיקן את תקנת "היתר עיסקא", ומכונה על שמו: תקנת מהר"ם.

¹⁸⁹ מחיבוריו הנוספים של ר"א אזכרי, בעל החרדים: דברי כיבושין, פי' על הירושלמי. חיבר את הפיוט המפורסם "ידיד נפש".

¹⁹⁰ מספריו הנוספים של ה"מדרש שמואל": לחם דמעה [על איכה]; אגרת שמואל [על רות].

¹⁹¹ מספריו הנוספים של ר"י אבן עזרא: משא מלך [דיני מיסים]; שו"ת רבי יוסף ן' עזרא. יש שכתבו שנפטר בשנת ה'שסב – בערך, יש ששיערו שנולד סביב שנת ה'ש.

¹⁹² מחיבוריו הנוספים של ר"א שעפטליש הורוויץ: ברית אברהם [על תשובה]; חסד לאברהם [על שמונה פרקים לרמב"ם]; יש נוחלין [צוואה]. הספר "עמק ברכה", חובר גם ע"י בנו ר' ישעיה - בעל השל"ה - שהוסיף בו תוספות. כמו כן, נוספו בו הגהות של נינו - הנכד והמו"ל של השל"ה – ר' אברהם ב"ר שבתי שעפטיל, שצירף אף את הגהות וחידושי אביו [בעל "ווי העמודים"].

¹⁹³ ספר "הואיל משה" נחלק לשני טורים: באר התורה ובאר היטב. יש להבדיל בינו, לבין באר היטב עה"ת לר' אריה רבינוביץ – על אודותיו ראה בערכו.

¹⁹⁴ על אודות שנת פטירת בעל המגדל דוד, בשנת ה'שעו נדפס הספר והמחבר נזכר בברכת המתים [ז"ל], ובהסכמת רבני פראג נכתב שבנו הישיש הזקן מביאו לדרפוס. ובהקדמה כותב המחבר, שקודם שהביא לדרפוס את ספרו, שמע על חיבורו של ר' יהושע ולק, ספר מאירת עינים [סמ"ע], שנדפס בפראג ה'שסו. במהדו' זכרון אהרן כינוהו ר' דוד מלובלין [הערותיו על הלבוש נד' במהדו' זכרון אהרן ב"ליקוטי הערות], אך הוא חותם בהקדמה: "הקטן דוד בן לא"א כבוד החסיד רבי יהודא זכרונו לחיי העול' הבא הגר לע"ע בארץ רוסיא".

¹⁹⁵ ספריו הנוספים של מהר"ם גאלנטי: ירכתי המשכן [על רמב"ם]; מפתח הזוהר; קהלת יעקב.

¹⁹⁶ ספרי המהר"ל: אור חדש; באר הגולה; גבורות ה'; גור אריה; דרושים על התורה והמצוות; דרוש נאה; דרשות המהר"ל; דרך חיים [על אבות]; הגדת מהר"ל [אכן טענו כי ההגדה על פירושה אינם אלא זיוף בשמו, אם כי רוב הפירושים שבה נלקטו מספרו גבורות ה', על כך ראה מוריה שנה יד גליון ג-ד עמ' קב]; זכר צדיק; חי' אגדות; חי' גור אריה [עהש"ס]; חי' מהר"ל [על: ש"ס; טור יו"ד]; נצח ישראל; נר מצוה; נתיבות עולם; פירושי מהר"ל [אגדות הש"ס]; תפארת ישראל.

¹⁹⁷ יש להבדיל בין "כלי חמדה" על התורה לר"ש לניאדו (בעל הכלים), לבין "כלי חמדה" על התורה לרמד"ר פלצקי. כן יש להבדיל בין ספרו "כלי יקר", לבין "כלי יקר" על התורה לר' שלמה אפרים מלונטשיץ.

¹⁹⁸ מספריו הנוספים של ר' מנוח הנדל: מנוח מצא חן; מנוח הלבבות.

368	ערך לחם (מהריק"ש) ¹⁹⁹	ר' יעקב קאשטרו [קאסטרו] ב"ר אברהם	ה'רפה	ה'שעב
369	לבוש ²⁰⁰	ר' מרדכי יפה ב"ר אברהם	ה'רצ	ה'שעב
370	שלטי הגבורים (החדש) [על עניני המקדש]	ר' אברהם פוטלאונה משער אריה	ה'שב	ה'שעב
371	ראנ"ח [ש"ת; עהש"ס] ²⁰¹	ר' אליהו אבן חיים ב"ר ברוך	ה'רצ (בערך)	ה'שעג
372	צמח דוד (הסטוריה); נחמד ונעים/מגן דוד	ר' דוד גאנז ב"ר שלמה	ה'שא	ה'שעג
373	סמ"ע; דרישה; פרישה	ר' יושע וולק כ"צ (יהושע פלק כהן) ב"ר אלכסנדר	ה'שטו	ה'שעד
374	גדולת מרדכי ²⁰² ; אגודת אזוב	ר' ברוך מגניזן [גנעזן] ב"ר דוד		לפני ה'שעה
375	חוט השני [ש"ת]. ראה הערה ²⁰³	ר' יאיר ור' משה שמשון ור' שמואל בכרך		
376	דגל אהבה; מעין גנים; ערוגת הבושם	ר' שמואל ארקיוולטי ב"ר אלחנן יעקב	ה'רצ	ה'שעו
377	מהר"ם מלובלין ²⁰⁴	ר' מאיר ב"ר גדליה	ה'שיח	ה'שעו
378	חי' רבי משה קזיס	ר' משה קזיס	ה'שי	ה'שעז
379	מעשה חייא [עהש"ס וש"ת]	ר' חייא רופא	ה'שי (בערך)	ה'שעז-ח
380	בית פנחס [עמ"ס ימות ומכות]	ר' פנחס הלוי הורוויץ ב"ר ישראל	ה'ש (בערך)	ה'שעח
381	כלי יקר [עה"ת] ²⁰⁵	ר' שלמה אפרים מלונטשיץ ב"ר אהרן. תלמיד המהר"ל	ה'ש	ה'שעט
382	שפע טל; נשמת שבתי הלוי	ר' שבתי שפטיל הלוי הורוויץ ב"ר עקיבא	ה'שכה	ה'שעט
383	אמרי ישר [על מדרש רבה] ²⁰⁶	ר' וידאל הצרפתי ב"ר יצחק	ה'ש (בערך)	ה'שעט-שפ
384	משאת בנימין [ש"ת]; מצוות נשים [ידיש]	ר' בנימין אהרן סלניק ב"ר אברהם	ה'רצ	ה'שפ
385	עשרה מאמרות ²⁰⁷ (רמ"ע מפאנו)	ר' מנחם עזריה ז"ל פאנו ב"ר יצחק ברכיה	ה'שח	ה'שפ
386	משפטים ישרים [ש"ת] ²⁰⁸	ר' שלמה בן חסון ור' שמואל גאון		
387	נחלת יעקב [ש"ת]; שושנת יעקב	ר' יעקב הלפרין ב"ר אלחנן	ה'שיג	אחרי ה'שפג ²⁰⁹

199 ר"י קאשטרו מכונה גם: ריק"ש או מוהריק"ש, ולעיתים מהריק"א ודרושה הבחנה שלא להחליפו עם ר"י קארו, ה"בית יוסף", שמכונה רבות: מהריק"א, במצרים ראו בו גדול הדור וקראו לו "מרא דאתרא". חיבורו "ערך לחם" [הגהות על השו"ע - כמו הגהות הרמ"א] מכונה גם ספר מוהריק"ש או הגהות מוהריק"ש. ספריו הנוספים: אהלי יעקב [ש"ת]; תולדות יעקב [עמ"ס ביצה]; שיטה עמ"ס ב"ק (תשס"ח, מכון אהבת שלום).

200 הלבוש מכונה על שם ספריו - עשרה לבושים: לבוש האורה [עה"ת]; לבוש התכלת [או"ח א]; לבוש החור [או"ח ב]; לבוש עטרת זהב [י"ד]; לבוש הבוץ והארגמן [אהע"ז]; לבוש עיר שושן [ח"מ]; לבושי אור יקרות כולל בתוכו שלושה לבושים - לבוש אבן יקרה, לבוש אדר היקר ולבוש פינת יקרת. כן חיבר "הגהות רבי מרדכי יפה" על ספר שערי דורא. ו"ביאורי יפה" על ספר צורת הארץ לר"א ברבי חייא [ראה בערכו], נד' בסוף לבושי אור יקרות מהדו' זכרון אהרן. יש להבדיל בינו לבין ר' מרדכי יפה מרגליות, בעל ההגהות על הירושלמי אשר חי בתקופת מהר"ם מינץ, ולבין ולבין צאצאו ר' מרדכי גימפל יפה בעל תכלת מרדכי, ולבין ר' מרדכי מרגליות יפה בעל שו"ת מילי דאבות ח"ד.

201 ספר דרשותיו של הראנ"ח: הנותן אמרי שפר [עה"ת], לעיתים מכונה: דרשות ראנ"ח. מתשובותיו של הראנ"ח, נלקטו והובאו בספר "מים עמוקים" [בספר זה נלקטו גם תשובות ר' אליהו מזרחי - רא"ם]. ר' אליהו ז"ל חיים, מכונה ראנ"ח, ויש להבדיל בינו לבין ר' אהרן ז"ל חיים בעל "קרבן אהרן". על אודות שנות לידתו ופטירתו, בשונה מהנכתב בטבלה, יש שכתבו, לידה: ה'ש (בערך), פטירה: ה'שסו (בערך).

202 ספר "גדולת מרדכי" מכונה ונדפס בשם "אנשי שם" על המרדכי.

203 בעל "חיות יאיר" [ראה בערכו] הו"ל את הספר, וציירף לו את תשובותיו, אך רוב התשובות הן מאביו ר' משה שמשון בכרך [לידה: ה'שסז, פטירה: ה'תל] ומזקנו ר' אברהם שמואל ב"ר יצחק בכרך [לידה: ה'שלה, פטירה: ה'שעה].

204 ספרי המהר"ם: מאיר עיני חכמים [נד' בסוף הגמ' בסמוך למהרש"א, תחת השם: מהר"ם]; מנהיר עיני חכמים, ויניציאה שע"ח, מאוחר יותר נדפס הספר בשם שו"ת מהר"ם מלובלין.

205 מספריו הנוספים של בעל ה"כלי יקר": אורה לחיים; עוללות אפרים; עיר גבורים; עמודי שש; רבבות אפרים; שפתי דעת.

206 מספריו הנוספים של ר' וידאל הצרפתי: דרך הקודש [על תורת כהנים]; הגהות על הרא"ם [נד' בספר נימוקי שמואל לר"ש הצרפתי]; צוף דבש [עה"ת], כולל מגילת סתרים [על אסתר], הצעת רות [על רות], אוצר נחמד [על תהלים].

207 מספריו הנוספים של הרמ"ע מפאנו: אלפסי זוטא; חבל נביאים; ימין ה'; שבעים ושתיים ידיעות; שברי לוחות [יש בו שני מאמרים לרמ"ע מפאנו, ומאמר אחד לר"ש אלקבץ]; שו"ת הרמ"ע מפאנו. בחלק מהדפוסים, הספר "עשרה מאמרות" היה נקרא "אמרות טהורות".

208 ספר שו"ת משפטים ישרים מאגד את תשובותיהם של ר' שלמה ז"ל חסון ב"ר אהרן, [פטירה: ה'שפא] ור' שמואל גאון ב"ר יעקב [לידה: ה'שסה (בערך), פטירה: ה'תכז]. יש להבדיל בין ר"ש גאון, המהרש"ג, אב"ד סלונקי, לבין מחבר שו"ת מהרש"ג [ר' שמעון גרינפלד, נפטר ה'תרצ].

209 על אודות שנת הפטירה של ה"נחלת יעקב", בשנת ה' שפג היה כבר בן שבעים כפי שהוא כותב בהקדמת ספרו "נחלת יעקב". הערה: ר' לייב סרוואל היה חי בתקופתו, שכן הוא נזכר בספרות התקופה, בספרים: נחלת יהושע; מהרי"ט (סי' קמח); מהר"ם גלאנטי (סי' קכה); באר שבע (סי' עב); מהר"י לבית הלוי (כלל ב סי' כה, מ). הובא בבית שמואל (אהע"ז סי' ד ס"ק יט), ובמשאת משה [לר"מ ישראל] אהע"ז סי' מ, ועוד.

388	רבי חיים ויטאל (מהרח"ו) ²¹⁰	ר' חיים ויטאל ב"ר יוסף	ה'שג	ה'שפ-פה?
389	באר שבע; צידה לדרך [על רש"י עה"ת]	ר' יששכר בער איילנבורג ב"ר ישראל לעזער פרנס	ה'שי	ה'שפג
390	מהר"י הכהן [שר"ת] ²¹¹	ר' יצחק הכהן [כ"ץ] ב"ר שמעון [או: שמשון]		ה'שפד
391	כלי מחזיק ברכה; זמירות ישראל ²¹²	ר' ישראל נאג'ארה ב"ר משה	ה'שי	ה'שפה (בערך)
392	מהר"י באסאן [שו"ת] ²¹³	ר' יחיאל באסאן ב"ר חיים		ה'שפה
393	שתי ידות (רמד"ל) ²¹⁴	ר' מנחם די לונזאנו ב"ר יהודה	ה'שטו (בערך)	ה'שעט-פו
394	תורת אמת [שו"ת] (מהר"א ששון)	ר' אהרן ששון ב"ר יוסף	ה'שי-שטו	ה'שפו
395	מנחת שי [על התנ"ך]	ר' ידידיה שלמה [רפאל] מנורזי [מנורזין] ב"ר אברהם	ה'שכ (בערך)	ה'שפו
396	נתיבות משפט [על רבינו ירוחם] ²¹⁵	ר' חיים אלגאזי ב"ר אברהם		ה'שפט
397	מלאכת שלמה [על המשנה]	ר' שלמה עדני ב"ר ישועה	ה'שכז	ה'שעט-שצ ²¹⁶
398	שני לוחות הברית (של"ה) ²¹⁷	ר' ישעיהו הלוי הורוויץ ב"ר אברהם	ה'שיח-כ	ה'שצ
399	יוסף אומץ ²¹⁸	ר' יוסף (יוזפא) האן נורלינגן ב"ר זליגמאן	ה'של	ה'שצ
400	מהרש"א ²¹⁹	ר' שמואל אליעזר הלוי איידלס ב"ר יהודה	ה'שטו-כה	ה'שצב
401	תורת חיים; צאן קדשים (מהרח"ש) ²²⁰	ר' אברהם חיים שור ב"ר נפתלי צבי הירש		ה'שצב
402	באור החיים [עה"ת] ²²¹	ר' חיים כפוזי	ה'שא (בערך)	ה'שצא

- ²¹⁰ ר' חיים ויטאל כתב את תורת רבו האר"י בחבוריו הגדולים: עץ חיים; פרי עץ חיים; "שמונת השערים" [א]. שער היחודים ותיקון עונות; ב. שער מאמרי רשב"י; ג. שער מאמרי רז"ל; ד. שער הפסוקים; ה. שער המצות; ו. שער הכוונות; ז. שער רוח הקודש; ח. שער הגלגולים]. כן כתב את הספרים: אגרת לקץ הימין; אוצרות חיים; ארבע מאות שקל כסף; דרך חיים; לקוטי תורה; מבוא שערים; סדור אריז"ל; ספר הגלגולים; ספר החזיונות; ספר התכונה; עולת תמיד; עץ הדעת טוב; שערי קדושה. אף הספר "חק לישראל" סודר על ידו, והכינו לדפוס ר' יצחק ברוך. בנוסף כתב שלושה ספרים נוספים: ספר הדרושים; ספר הכוונות; ספר הליקוטים - ספרים אלו מכונים "ת"ר ניירים". על ספרים אלו, על ספר הכוונות נוסף, על מהדורות כתביו של רח"ו, ועל הספרים שיצאו לאור אחר פטירתו ע"י מהר"י צמח, ראה נספח כד.
- ²¹¹ ר"י הכהן, היה חתנו של המהר"ך מפראג, מחיבוריו הנוספים: חידושי מהר"י הכהן [על הלכות קטנות לרי"ף מנחות]; חתן דמים - הדרשות שעל פ' ויצא ופ' וילך; הגהות ל"פענח רזא"; הקדמה לשו"ת מהר"ם מרוטנבורג; מהר"י הכהן [או: מהר"י כהן - על מדרש שוחר טוב (מדרש תהלים, מדרש שמואל ומדרש משלי)].
- ²¹² מחיבוריו הנוספים של ר"י נאג'ארה [נאג'רה]: מימי ישראל [מכתבים]; מקוה ישראל [דרשות]; פצעי אוהב [על איוב]; שוחטי הילדים [דיני שחיטה]. המליצה "משחקת בתבל" נדפסה בפני עצמה, מתוך זמירות ישראל. מתוך פיוטיו התפרסם במיוחד הזמר "י-ה ריבון עלם ועלמיה". מיוחס לו "סדר התנאים והכתובה" לשבועות.
- ²¹³ יש להבדיל בין מהר"י באסאן [ר' יחיאל באסאן] בעל השו"ת, לבין מהר"י באסאן [ר' ישעיהו באסאן] בעמח"ס לחמי תודה, שהיה רבו של הרמח"ל, ועמד לימין הרמח"ל בזמן הפולמוס שהתעורר כנגדו - אודותיו ראה להלן בערכו.
- ²¹⁴ מחיבוריו הנוספים של מהר"ם די לונזאנו: אמרי אמת; הגהות מהר"ם די לונזאנו [על הירושלמי, הובאו בספר ככר לאדן לחיד"א]. ספר "שתי ידות" מחולק לידניים: יד עני - חיבוריו שלו, ויד המלך - מדרשים שונים. כל יד מחולקת לאצבעות [חלקן נדפסו בפני עצמן], יד עני: אור תורה; מעריך; עבודת מקדש; דרך חיים; טובה תוכחת. יד המלך מחולקת לחמישה מדרשים שונים.
- ²¹⁵ "נתיבות משפט" לר"ח אלגזי התחבר על חלק המישרים [דיני חו"מ] שברבינו ירוחם. יש להבדיל בינו לבין ספר "נתיבות המשפט" על שו"ע חו"מ. כן יש להבחין, בין המחבר ר' חיים אלגאזי ב"ר אברהם, ובין ר' חיים אלגאזי ב"ר מנחם בעל "בני חיי", ובין ר' חיים אלגאזי בעל "דרך עץ החיים".
- ²¹⁶ על אודות שנת הפטירה, בשנת ה'שעט נפטר במגפה אשתו ושבעת ילדיו, וסמוך לעת ההיא הוא נפטר. אך יש מי שכתב שנפטר בשנת ה'שצ - כנראה מהשערה.
- ²¹⁷ מספריו הנוספים של השל"ה הקדוש: מצות תפילין; סידור "שער השמים"; שמות גיטין; בגדי ישע [על סדר מועד; על המרדכי].
- ²¹⁸ יש להבדיל בין ספר יוסף אומץ לר' יוסף (יוזפא) האן-נורלינגן, לבין יוסף אומץ שחיבר החיד"א.
- ²¹⁹ אולם המהדורא בתרא למהרש"א, חיבר חתנו ר' משה ב"ר יצחק מלובלין [נפטר ה'תכט].
- ²²⁰ בעל ה"תורת חיים" על הש"ס מכונה רבות בשם מהרש"ש, ונדרשת הבחנה שלא להחליפו בשו"ת "תורת חיים" לר"ח שבתי המכונה אף הוא מהרש"ש - על אודותיו ראה בערכו.
- ²²¹ מספריו הנוספים של ר"ח כפוזי: שו"ת רבינו חיים כפוזי; ספרי חיים [על ספרי ומכילתא]. על אודות שנת הלידה והפטירה של ר"ח כפוזי, יש שחלק על המצויין בטבלה, וכתב שנוולד בשנת ה'שכ (בערך), ונפטר בשנת ה'שצט (ראה: דברי ימי ישראל בתוגרמה ח"ג עמ' 246-247; סיני כרך ל עמ' עו-עט).

403	מגלה עמוקות ²²²	ר' נתן נטע שפירא ב"ר שלמה	ה'שמה (בערך)	ה'שצג
404	תבואות שור [הישן/הראשון. קיצור ב"י]	ר' אפרים זלמן שור ה"ר נפתלי הירש		ה'שצד
405	מהריט"ץ (מהרי"ט צהלון)	ר' יום טוב צהלון ב"ר משה	ה'שיט (בערך)	ה'שפ-שצח+
406	רבי סולימאן אוחנה [על מכילתא] ²²³	ר' סולימאן ן' אוחנא		
407	מהרי"ט (מהרימ"ט)	ר' יוסף טראני, ב"ר משה מטראני [המב"ט]	ה'שכח-ט	ה'שצט
408	נחלת יעקב [עה"ת] ²²⁴	ר' יעקב (יעקל) סולניק ב"ר בנימין אהרן [ה"משאת בנימין]		ה'שצט
409	מעבר יבק; אשמורת הבקר	ר' אהרן ברכיה מודינה ב"ר משה		ה'שצט
410	ב"ח [על הטור; שו"ת] ²²⁵	ר' יואל סירקיש, ב"ר שמואל יפה	ה'שכא	ה'ת
411	יד יוסף [עה"ת]	ר' יוסף צרפתי ב"ר חיים	נדפס השעו	סביב ה'ת
412	מגיד מראשית	ר' חיים אלפאנדארי ב"ר יעקב	ה'שמט (בערך)	ה'ת-תא
413	מהר"ם שיף	ר' מאיר הכהן שיף	ה'שסה	ה'תא
414	סידור רבי שבתי סופר (מהרש"ס)	ר' שבתי סופר מפרמישלא ב"ר יצחק		ה'תא-ב (בערך)
415	טל אורות (הקדמון); חנוכת הבית	ר' שאול ב"ר דוד	ה'של (בערך)	אחרי ה'תא
416	אבי הש"ך [שו"ת] ²²⁶	ר' מאיר ל"ץ ב"ר משה		ה'תג
417	חסד לאברהם ²²⁷	ר' אברהם אזולאי ב"ר מרדכי. זקנו של החיד"א	ה'של	ה'תד
418	שי למורא	ר' שבתי [ב"ר] יונה. חי בתקופת המהרח"ש (שם הגדולים)		
419	תורת חיים [שו"ת] (מהרח"ש)	ר' חיים שבתי ב"ר שבתי	ה'שי-שיז	ה'תז
420	גידולי תרומה; בינה לעיתים	ר' עזריה פיג'ו ב"ר אפרים	ה'שלט	ה'תז
421	פני יהושע [שו"ת] ²²⁸	ר' יהושע חנדאלי ב"ר יוסף	לפני השנח	אחרי ה'תד
422	נבחר מכסף [שו"ת] (ר"ף/ריא"ף) ²²⁹	ר' יאשיהו פינטו ב"ר יוסף	ה'שכה	ה'תח
423	מגיני שלמה; שו"ת פני יהושע ²³⁰	ר' יהושע ב"ר יוסף	ה'שנג	ה'תח

²²² ר"נ שפירא חיבר שני ספרים בשם "מגלה עמוקות", האחד הוא על פ' ואתחנן [קראקא שצ"ו], והשני הוא עה"ת [לכוב תקנ"ה]. כן כתב את הספרים: חידושי אנשי שם [על הרי"ף]; פירוש על הזוהר [לובלין שפ"ג]. חמשה עשר ספרים כתב, בנגלה ובנסתר, מהם שבעה על התורה - אך לא כולם נדפסו. יש להבדיל בינו לבין ר' נתן שפירא ב"ר ראובן דוד טעביל בעל ה"מצת שמורים", ראה אודותיו בערכו. כן יש להבדיל בינו לבין מחבר "שולחן ערוך ישמח ישראל" אשר חיבר אף הוא "מגלה עמוקות", על אודותיו ראה בהערה לערך: לחם הפנים [על שו"ע].

²²³ ר' סולימאן אוחנה, נמנה על גורי האר"י, והתכתב עם מהרי"ט צהלון (ראה שו"ת מהריט"ץ הישנות סי' רעה, והחדשות סי' לט, נב, נז-סב, קכט, קלד, קלו. ושם בחדשות סי' פ, הוא חותם על שטר בית דין יחד עם מהריט"ץ ומהר"ם גלאנטי), בתשובות אלו שמו נכתב גם: ר' סולימאן או סולמאן, והוא חותם בשם המשפחה: ן' אוחנא. כן הוא מכונה: הר"ס, מוהר"ס.

²²⁴ נחלת יעקב (סולניק) הוא חיבור על רש"י על התורה, ויש להבדיל בינו לבין נחלת יעקב עה"ת לבעל "נתיבות המשפט".

²²⁵ מספריו הנוספים של הב"ח: ביאורי הב"ח [על פרס רימונים לרמ"ק]; הגהות הב"ח [על הש"ס, הרא"ש והרי"ף]; משיב נפש [על מגילת רות]. משערים כי הוא מכונה סירקיש על שם אמו "סירקה" [שרה?]. שם המשפחה של אביו "יפה", זו המצאה שנעשתה כמאה וחמישים לאחר פטירתו [על שם זקנו של הב"ח ר' משה יפה]. על אודות שנת הלידה המקובלת יש שפקפקו, אכן קיימת הסכמה שנולד בטוח השנים שח-שכז (ראה אור ישראל [מאנסין] שנה ב, ג [ז] עמ' קעט).

²²⁶ שו"ת לאביו של הש"ך, נדפס בספרו של הש"ך "גבורת אנשים".

²²⁷ ספרי זקנו של החיד"א [=סב סבן] ה"חסד לאברהם": אהבה בתענוגים; בעלי ברית אברם [על תנ"ך]; הגהות על הלבוש; זהרי חמה; כנף רננים; מעשה חושב; פי' למסכת אבות; קרית ארבע [על הזוהר, נחלק לשלושה חלקים: "אור החמה", "אור הלבנה", ו"אור הגנוז". הספר "זהרי חמה" הוא השלמה לספר "אור החמה", והוא מתורת ר"א גאלנטי בספרו "ירח יקר", בשל כך החיבורים זהרי חמה ואור החמה מכונים לעיתים "ירח יקר"]. בטעות יחסו אליו את החיבור "מקדש מלך" על הזוהר, ואינו אלא לר' אברהם אזולאי ממרכיש, תלמיד ר' יצחק בן לוייה.

²²⁸ שו"ת פני יהושע לר"י חנדאלי נדפס בתוך: שני המאורות הגדולים [אחרי שו"ת אדרת אליהו לר"א קובו, בסוף ספר זה נדפסו חי' מוהרי"א לר' יצחק אלמידה [ע"י בנן] - בשנת ה'תצט]. ר"י חנדאלי היה תלמיד של ר"ח שבתי [נפטר ה'תז] ואף התכתב עמו (ראה שו"ת תורת חיים ח"ב סי' יח, כד, וח"ג סי' א-ב). בשנת ה'תע"ג החל לפרסם את חיבוריו התורניים, ובשנת ה'תד רכש ס' נגיד ומצוה לר"י צמח (ש. רוזאניס, קורות היהודים בתוריקה ח"ג עמ' 179-180). יש להבדיל בינו לבין ר' יהושע ב"ר יוסף, בעל "מגיני שלמה" [זקנו של הפני יהושע עה"ש"ס], אשר חי באותה תקופה וחיבר אף הוא שו"ת פני יהושע.

²²⁹ מספריו הנוספים של ר"י פינטו: דברי יאשיהו - טוב עין; כסף מזוקק [עה"ת]; כסף נבחר [עה"ת]; כסף צרוף [על משלי]; מאור עינים [על עין יעקב]; פניני דברי יאשיהו; ר"ף [על עין יעקב].

²³⁰ מתשובותיו של ה"מגיני שלמה" נתפרסמו בספרי השו"ת: תשובות גאוני בתראי [טורקא תקכ"ד]; בית חדש הישנות [פפד"מ תנ"ז]; בית חדש החדשות [קארץ תקמ"ה]; גבורת אנשים [דסוי תנ"ז], ועוד. ר' יהושע ב"ר יוסף, הוא זקנו [אבי אם אמן] של בעל הפני יהושע עה"ש"ס.

424	ארי נוהם; זקני יהודה [ש"ת] ²³¹	ר' יהודה אריה ממודינא [די מודינא] ב"ר יצחק	ה'שלא	ה'תח
425	איגרת הקודש [לער"פ]; דן ידין ²³²	ר' שמשון מאוסטרופולי ב"ר פסח		ה'תח
426	ילקוט חדש (ילקוט הישראלי)	ר' ישראל מבלזיץ ב"ר בנימין	נדפס ה'תח	אחרי ה'תח
427	איתן האזרחי [ש"ת]	ר' אברהם הכהן רפאפורט ב"ר ישראל יחיאל	ה'שמה	ה'תיא [?]
428	שו"ת מהר"ש הלוי	ר' שלמה הלוי ב"ר יצחק. אין להחליפו במהר"ש אלקבץ	נדפס ה'תיב	לפני ה'תיב
429	לב שמח [על סהמ"צ; שו"ת]	ר' אברהם אליגרי ב"ר שלמה	ה'שכ	ה'תיב
430	שכחת לקט [השלמה לילקוט חדש]	ר' נתן בון ב"ר יצחק יעקב. נד' גם בסוף ילקוט הראובני	נדפס ה'תיב	אחרי ה'תיב
431	קרבן אהרן [על תר"כ] ²³³	ר' אהרן אבן חיים ב"ר אברהם		ה'שצב
432	תוספות יום טוב ²³⁴	ר' יום טוב [ליפמן] לוי הלר [העליר] ²³⁵ ב"ר צבי נתן	ה'שלט	ה'תיד
433	שו"ת מגן גבורים	ר' דניאל אישטרושה		ה'תיד
434	מקור חיים [על שו"ע] ²³⁶	ר' חיים הכהן מארם צובה ב"ר אברהם	ה'שכ (בערך)	ה'תטו
435	חלקת מחוקק	ר' משה לימא	ה'שנא	ה'תטז
436	מצרף לחכמה (יש"ר מקנדיאה) ²³⁷	ר' יוסף שלמה רופא דילמדיגו ב"ר אליהו	ה'שנא	ה'תטז
437	נשמת חיים	ר' מנשה ב"ר ישראל		ה'תיח
438	מדרש בחידוש [הגדש"פ]	ר' אליעזר נחמן פואה. תלמיד רמ"ע מפאנו		ה'תיט
439	מהר"ם די בוטון [ש"ת]	ר' מאיר די בוטון ב"ר אברהם	נדפס ה'תכ	לפני ה'תכ
440	ווי העמודים [נכרך עם ספר אביו - השל"ה]	ר' שבתאי שעפטיל הלוי הורוויץ ב"ר ישעיה	ה'שנב	ה'תכ
441	צמח צדק [ש"ת] (צמח צדק הראשון)	ר' מנחם מנדל קרוכמל ב"ר אברהם		ה'תכא
442	ראש יוסף [על טור ב"י; ש"ת]; עבודת משא	ר' יוסף אישקאפה ב"ר שאול	ה'שכט-ל	ה'תכב
443	אור צדיקים [הנהגות ומוסר]; דרך סעודה ²³⁸	ר' מאיר הכהן פופרש ב"ר יהודה לייב	ה'שפד	ה'תכב
444	ברית שלום [עה"ת ומגילות והגש"פ]	ר' פינחס ב"ר פילטא	ה'שפ	ה'תכג
445	ש"ך ²³⁹	ר' שבתאי הכהן ב"ר מאיר	ה'שפב	ה'תכג

²³¹ ספריו הנוספים של רי"א מודינא [מודנה/ריא"ם]: בחינת הקבלה; בית לחם יהודה; בית יהודה; גלות יהודה; לב האריה; מגן וחרב; מגן וצינה; מדבר יהודה; סוד ישרים; סור מרע; פי אריה; צרי לנפש; שולחן ערוך. חיבר פיוטים חלקם כונסו בספר תפילות ישרים. חיבר את הפיוט הנאמר בתפילת יום כיפור קטן "יום זה יהי משקל כל חטאתי". בספר "ארי נוהם" רי"א מודינא מתנגד לחכמת הקבלה, וטוען שהזוהר אינו חיבור של רשב"י – בשל כך רבנים שונים יצאו כנגדו [המשכילים השתמשו בספר זה כסיוע לדעותיהם הכוזבות]. יש להבדיל בין "מגן וצינה" שחיבר רי"א מודינא, לבין "מגן וצינה" שחיבר רי"א חב"ר - כהתנגדות ל"ארי נוהם" של רי"א מודינא.

²³² מספריו הנוספים של ר"ש אוסטרופלר: ליקוטי שושנים; ליקוטים; ניצוצי שמשון. החיבור "דן ידין" התחבר על ספר "קרניים". על מחבר ה"קרניים", כתב ר' שמשון בהקדמה, שיש אומרים שהוא ר' יצחק בן הראב"ד, ויש אומרים שהוא ר' אהרן מעיר גולה קרדינא [=ר' אהרן אברהם ב"ר ברוך הלוי, מחבר "אגרת הטעמים" (שער הספר). יש מי שטען שספר קרניים הוא יצירתו של ר' שמשון עצמו, שחיבר גם את הפירוש "דן ידין" (שבתאי צבי [ג. שלום] ח"א עמ' 67 הערה 1)].

²³³ מחיבוריו הנוספים של ר' אהרן אבן חיים: מדות אהרן [על ברייתא דרבי ישמעאל - שבתחילת תורת כהנים]; לב אהרן [על נ"ך].

²³⁴ ספריו הנוספים של ה"תוס' יו"ט": "מעדני יו"ט" [נקרא מקדם מעדני מלך], ו"דברי חמודות" [נקרא מקדם לחם חמודות], והם חיבוריו על הרא"ש של הסדרים זרעים קדשים וטהרות. חיבורו על הרא"ש של סדר נזיקין, נקרא "פלפולא חריפתא". כן חיבר: ביאור לספר בחינת עולם; ברית מלח; דרוש חידושי הלבנה; הגהות וביאורים לספר "גבעת המורה"; הגהות על הטור [וארשא תרכ"ב]; מגילת איבה; מלבושי יום טוב [על הלבוש או"ח]; צורת הבית [צורת ביהמ"ק].

²³⁵ שמו המלא של בעל "תוס' יו"ט", הוא רבי גרשון שאול יום טוב ליפמן העליר ולרשטיין. גרשון-שאול הוא שם שנוסף לו בעת מחלתו.

²³⁶ ר"ח הכהן נמנה על תלמידי מהרח"ו, ספרו הוא על שו"ע או"ח, ויש להבדיל בין ספרו "מקור חיים" לבין ספרו של ר"י בכרך בעל החוות יאיר [על אודותיו ראה בערכו] שהתחבר אף הוא על שו"ע או"ח. החלק של הל' שבת מכונה "טור פטדה", והחלק של הל' המועדים מכונה "טור ברקת". מספריו הנוספים: תורת חכם [עה"ת]; שערי רחמים [על התפילה. נקרא גם: "שערי רצון"].

²³⁷ מספריו הנוספים של הישר"ר מקנדיאה [קנדייא, =כרתים]: אילם; גבורות ה'; חוקות שמים; כח ה' [נדפס בתוך: לקוטי הש"ס מהאריז"ל]; מעין גנים; מעין חתום; נובלות חכמה.

²³⁸ רבי מאיר פופרש [פאפרוש/פאפירש [רמ"פ]] נמנה עם גורי האר"י בהיותו תלמיד של תלמידי האריז"ל. הוא סידר את כתבי האר"י, שהיו מחולקים למהדורות שונות [על כך, ראה נספח כד], ערך וחילק לנושאים, ופיצל אותם לשלושה ספרים: דרך עץ חיים [ידוע בשמו "עץ חיים"], פרי עץ חיים, ונוף עץ חיים [שני האחרונים לא נדפסו בשלמותם אלא חלקים בשמות שונים, על כך ראה נספח כה]. מחיבוריו הנוספים של רבי מאיר: אור הישר [מוסר והנהגות]; אור זרוע [קבלה. על עץ חיים]; אור נר; אור צח [קבלה]; אור שבת [על שירי שבת לאריז"ל]; אילן הגדול [קבלה]; טל אורות; מאורת נתן [מחולק לשנים: יאיר נתיב ומאורי אור]; מסילות חכמה; מתוק האור; תורה אור.

²³⁹ ספרי הש"ך: שפתי כהן [על שו"ע יו"ד וחומ"מ]; נקודות הכסף; תקפו כהן; הארוך מש"ך [על הטור]; גבורת אנשים; פועל צדק; מגילת עיפה.

446	חנוכת התורה ²⁴⁰ (הרבי ר' העשיל)	ר' אברהם יהושע העשיל ב"ר יעקב	ה'שנה (בערך)	ה'תכד
447	בית אברהם	ר' אברהם ב"ר חנניה	ה'שמה (בערך)	ה'תכד-ה
448	זרע ברוך [עה"ת] ²⁴¹	ר' ברכיה ברוך שפירא ב"ר יצחק אייזיק		ה'תכו
449	מצת שמורים ²⁴²	ר' נתן שפירא ב"ר ראובן דוד טעביל		ה'תכו-ז
450	נגיד ומצוה; לחם מן השמים ²⁴³	ר' יעקב צמח ב"ר חיים	ה'שמד (בערך)	ה'תכז
451	ט"ז [=טורי זהב]; דברי דוד [על רש"י עה"ת]	ר' דוד הלוי ב"ר שמואל	ה'שמו	ה'תכז
452	שדה יהושע [על ירושלמי] ²⁴⁴	ר' יהושע רפאל בנבנישתי [בנבשת] ב"ר ישראל	ה'שנה	ה'תכח
453	קיקיון דיונה	ר' יונה תאומים, ב"ר ישעיהו מפראג	ה'שנו	ה'תכט ²⁴⁵
454	שו"ת רבי ברוך אנגיל; חי' רבי ברוך אנגיל	ר' ברוך אנגיל	ה'שנה	ה'תל
455	באר הגולה	ר' משה רבקש ב"ר נפתלי הירש סופר	ה'שנא	ה'תלא
456	תיקוני תשובה ²⁴⁶	ר' אריה לייב [הגבוה] ב"ר זכריה מנדל		ה'תלא
457	ילקוט ראובני; דבר שבקדושה; עונג שבת	ר' אברהם ראובן כ"ץ [הכהן] ב"ר יהושע האשקי	ה'שסה (בערך)	ה'תלג
458	כנסת הגדולה (כנה"ג; הרב החבי"ב) ²⁴⁷	ר' חיים בנבנישתי [בנבשת] ב"ר ישראל	ה'שסג-ו	ה'תלג-ז
459	הלכות קטנות (הלק"ט) ²⁴⁸	ר' ישראל יעקב חגיז [חאגיז] ב"ר שמואל	ה'שפ	ה'תלד
460	באר עשק ²⁴⁹	ר' שבתאי באר		ה'תלד-תלה
461	משפטי צדק	ר' שמואל גרמיזאן	ה'שסה (בערך)	ה'תלה (בערך)
462	מוסף הערוך [הוספות בס' הערוך]; זכר רב	ר' בנימין מוספיא [מוסאפיה] ב"ר עמנואל	ה'שסו (בערך) ²⁵⁰	ה'תלה (בערך)
463	תפארת שמואל; ברכת הזבח (מהרש"ק)	ר' אהרן שמואל קוידנובר [קאייזנובר] ב"ר ישראל	ה'שעד	ה'תלו
464	חכמת המשכן	ר' יוסף שליט ריקיטי ב"ר אליעזר	נדפס ה'תלו	אחרי ה'תלו
465	באר מים חיים [שו"ת] ²⁵¹	ר' שמואל ויטאל, ב"ר חיים - מהרח"ו	ה'שנח	ה'תלז
466	פני משה [שו"ת]	ר' משה בנבנישתי [בנבשת] ב"ר ניסים	ה'שסט-שע	ה'תלז
467	תורת חסד [שו"ת]	ר' חסדאי הכהן פרחיה ב"ר שמואל		ה'תלז

²⁴⁰ מספריו הנוספים של הרבי ר' העשיל: חידושי הלכות על בבא קמא [לובלין תמ"ב]; חידושים והגהות על הסמ"ג [קאפוסט תרס"ז]. בין תלמידיו נמנים: הש"ך, ר' שמואל קוידנובר בעל "ברכת הזבח", ור' גרשון אשכנזי בעל "עבודת הגרשוני".

²⁴¹ יש להבדיל בין ספר "זרע ברוך" זה, לבין ספר "זרע ברוך שלישי" של בן בתו, שאף הוא שמו: ר' ברכיה ברוך [ראה בערכו]. משום כך, ספר זה על שני חלקיו מכונה: זרע ברוך ראשון/שני. שנת הפטירה, י"א שהיא שנת תכ"ג.

²⁴² מספריו הנוספים של ר"נ שפירא: טוב הארץ; יין המשומר; תורת נתן. כן כתב הגהות לספרי קבלה, ומהם: אוצרות חיים; פרי עץ חיים. יש להבדיל בינו לבין ר' נתן נטע שפירא ב"ר שלמה ה"מגלה עמוקות", ראה אודותיו בערכו.

²⁴³ מספריו הנוספים של מהר"י צמח: ערכי הכינויים; צמח צדיק; קול ברמה; רנו ליעקב; תפארת אדם. כן ערך ספרים מכתבי רח"ו: אדם ישר; אוצרות חיים; זוהר הרקיע; עולת תמיד; קהילת יעקב. שו"ע האר"י (קראקא ה'תכ) נערך על פי ספריו נגיד ומצוה ולחם מן השמים.

²⁴⁴ ר"י בנבנישתי, הוא אחיו של ר' חיים בנבנישתי בעל "כנסת הגדולה". מספריו הנוספים: אזני יהושע [עה"ת]; לבוש מלכות [תפילה]; משמרת המצוות [על סהמ"צ]; עבודה תמה [על סדר עבודת יוה"כ]; שער יהושע [שו"ת].

²⁴⁵ על אודות שנת הפטירה של ה"קיקיון דיונה", התאריך שבטבלה הוא ע"פ השנה בה הוציאו בניו את ספרו ע"פ צוואתו, וכתבו הקדמות לכבודו.

²⁴⁶ ספר "תיקוני תשובה" נדפס בקראקא תכ"ו, ונכתב בידידש, הספר הוא יקר המציאות. נודע בשם "דער הויכער רבי לייב" [=רבי לייב הגבוה].

²⁴⁷ מספריו הנוספים של ה"כנסת הגדולה": בעי חיי [שו"ת כנסת הגדולה / שו"ת הר"ח בנבנשת]; דינא דחיי [על הסמ"ג]; חמרא וחיי [עמ"ס סנהדרין]; פסח מעובין [על הלי' פסח]. כהמשך לספרו "כנסת הגדולה", חיבר על או"ח ויו"ד את "שירי כנסת הגדולה", ועל חו"מ את "כנסת הגדולה - מהדורה בתרא".

²⁴⁸ מספריו הנוספים של בעל הלק"ט: אורח מישור; זכרון לבני ישראל; עץ החיים [על המשנה]; פתיל תכלת [על אזהרות של רשב"ג]; קרבן מנחה; תחלת חכמה.

²⁴⁹ יש להבדיל בין באר עשק לר' שבתאי באר, לבין באר עשק ובאר רחובות על הש"ס שחיבר ר' יצחק ב"ר שמואל הלוי, אח הט"ו.
²⁵⁰ על אודות שנות לידת ופטירת ר"ב מוספיא - יש כותבים, שר' בנימין הוא מחכמי ספרד האנוסים, וציינו את השנים המובאות בטבלה. אולם יש כותבים, שהוא ממגורשי ספרד, וכך גם כתבו בשער ספרו, ולשיטתם היה בתקופה מוקדמת יותר, שכן הגירוש היה בשנת ה'רנ"ב.

²⁵¹ מספריו הנוספים של ר"ש ויטאל: חיים שנים ישלם [על רמב"ם ושו"ע]; חמדת ימים [סידור כוונות האר"י]; מקור חיים; תוצאות חיים [על רש"י עה"ת].

468	יבין שמועה [על הליכות עולם] ²⁵²	ר' ניסים שלמה אלגאזי ב"ר אברהם	ה'שע (בערך)	ה'תלז-תמה
469	שער אפרים [שו"ת]	ר' אפרים הכהן מוילנא ב"ר יעקב	ה'שעו	ה'תלח
470	מורה צדק	ר' מיכאל הכהן ב"ר משה ²⁵³		ה'תלח
471	קורא הדורות	ר' דוד קונפורטי ²⁵⁴ ב"ר גבריאל	ה'שעז-שעח	ה'תלח (בערך)
472	משנת רבי אליעזר [עה"ת] ²⁵⁵	ר' אליעזר טרילינגר ב"ר יוסף יוזפא		ה'תל-תמ
473	נחלת שבעה	ר' שמואל הלוי סג"ל ב"ר דוד משה	ה'שפה	ה'תמא
474	תפארת למשה [על שו"ע יו"ד] ²⁵⁶	ר' משה מגזע צבי ב"ר אברהם		ה'תמא
475	מגן אברהם [על: שו"ע א"ח; תוספתא] ²⁵⁷	ר' אברהם אבלי הלוי גומבינר ב"ר חיים	ה'שצז	ה'תמג
476	אור חדש [על א"ח]	ר' חיים בוכנר ב"ר בנימין זאב [וולף]	ה'שע (בערך)	ה'תמד
477	שפתי כהן [עה"ת]	ר' מרדכי הכהן מצפת. נמנה עם גורי האר"י, נדפס השסה	ה'שפ (בערך)	ה'תמד
478	מנחת כהן [על זמני היום, תערובות ושבתי]	ר' אברהם פימינטיל (פינטל) הכהן		אחרי ה'תמד
479	באר יצחק [שו"ת] ²⁵⁸ ; איל יצחק	ר' יצחק מפוזנא ב"ר אברהם	ה'שפ (בערך)	ה'תמה
480	עדות ביעקב [שו"ת]	ר' יעקב די בוטון ב"ר אברהם	ה'שצה (בערך)	ה'תמו
481	בני משה [שו"ת]	ר' משה שלטון ב"ר יעקב	ה'שעה (בערך)	ה'תנ ²⁵⁹
482	עטרת זקנים [נד' בשו"ע]	ר' מנחם מנדל אויערבאך ב"ר משולם	ה'שפ	ה'תמט
483	זבח השלמים; קרבן חגיגה (המג"ן)	ר' משה גלאנטי ב"ר יהונתן (ר' משה גלאנטי השני)	ה'שפ	ה'תמט
484	אדרת אליהו [שו"ת] ²⁶⁰	ר' אליהו קובו ב"ר יהודה	ה'שפח	ה'תמט
485	בית הליל [על שו"ע יו"ד ואהע"ז]	ר' הלל מזולקווא ב"ר נפתלי הירץ	ה'שעה	ה'תנ
486	בית אהרן [מראי מקומות עה"ת] ²⁶¹	ר' אהרן ב"ר שמואל	נדפס ה'תנ-תנא	אחרי ה'תנ
487	עמודיה שבעה; פלח הרימון ²⁶²	ר' בצלאל מקוברין ב"ר שלמה	ה'ת (בערך)	לפני ה'תנא
488	עבודת הגרשוני; חדושי הגרשוני	ר' גרשון אשכנזי ב"ר יצחק	ה'שפ (בערך)	ה'תנג
489	הזכרונות; דבר שמואל (מהר"ש אבוהב)	ר' שמואל אבוהב ב"ר אברהם ²⁶³	ה'שע	ה'תנד
490	גט פשוט; שמות בארץ (המנ"ח) ²⁶⁴	ר' משה אבן חביב ב"ר שלמה	ה'תיד	ה'תנו

²⁵² מהר"ש אלגאזי [אלגזין] חיבר ספרים רבים, מהם: אהבת עולם; אפריון שלמה – רצוף אהבה; גופי הלכות [כללי התלמוד]; הליכות אלי; המון רבה; זהב שיבה; זקנת שלמה [על העיטור]; לחם סתרים [עמ"ס ע"ז]; מעולפת ספירים [וקילורית לעין]; שמע שלמה [עה"ת]; תאווה לעינים [על עין יעקב].

²⁵³ ר' מיכאל חיבר את הספר "מורה צדק" יחד עם חברו ר' אברהם שמואל מסופיאה. לאחר כמה שנים ר' מאיר אליש הוסיף בו רמזים וחיידושים מר' שמואל פלורנטיין [הראשון, מהרש"ף].

²⁵⁴ יש להבדיל בין ר' דוד קונפורטי בעל קורא הדורות, לבין סבו ר' דוד קונפורטי [הראשון] שחי בזמן ר' חיים ויטאל.

²⁵⁵ ר"א טרילינגר הוא תלמיד הר"ר העשיל בעל חנוכת התורה. יש להבחין בין ספרו, לבין משנת רבי אליעזר [שו"ת] לר"א די טולדו, ולבין משנת דרבי אליעזר [על חו"מ] לר"א מברלין, ולבין משנת רבי אלעזר [שו"ת] יש מכנים אותו "משנת רבי אליעזר - באות י"ן] לר"א ברכה, ולבין משנת רבי אליעזר בן יעקב [משנת ראב"י, עה"ש"ס] לר"א גרייבר.

²⁵⁶ בספר "נר תמיד" [עמ"ס כריתות, לר"ב בנדט] הובאו הגהות של בעל "תפארת למשה" שרשם על גליון גמרתו. כאשר מחבר הספר מודיע בהקדמתו, שכאשר הוא כותב "מצאתי" הכוונה בעיקר לגמרתו של ר' משה.

²⁵⁷ מחיבוריו הנוספים של ה"מגן אברהם": זית רענן [על ילקוט שמעוני]; שמן ששון [עה"ת].

²⁵⁸ ספר השו"ת יצא לאור בתוספת תשובות מכת"י, ע"י מכון ירושלים, ונקרא: שו"ת רבינו יצחק הגדול מפוזנא.

²⁵⁹ יש שכתבו שר"מ שלטון נפטר בשנת ה'תמה (קורות היהודים בתורקיה, ח"ד, עמ' 116), אולם אחרים טענו שבשנת ה'תמו היה ממונה על גיטין, וציינו את התאריך המובא בטבלה (משפטי הלוי ח"ג עמ' רעט).

²⁶⁰ ספר שו"ת אדרת אליהו לר"א קובו נדפס בתוך: שני המאורות הגדולים [יחד עמו נדפס שו"ת פני יהושע לר"י חנדאלי – ראה בערכו].

²⁶¹ ספר בית אהרן נדפס שוב בשנת ה'תרל"ח ע"י ר' אברהם דוד לאוואט ב"ר יהודה לייב [נולד: ה'תקע"ה, נפטר: ה'תר"ן], עם הוספת מראי מקומות, ונקרא "בית אהרן והוספות".

²⁶² מחיבוריו הנוספים של ר' בצלאל מקוברין: זית רענן; חבצלת השרון; נופת צופים; קרבן שבת.

²⁶³ בשער הספר נכתב שר"ש אבוהב היה בזמן בעל גידולי תרומה, כנה"ג והרמ"ז. כמו"כ המגן אברהם סי' שב ס"ק ב-ה [ובמקומות נוספים] מביאו.

²⁶⁴ ספר "שמות בארץ" כולל את החיבורים: יום תרועה; תוספת יום הכיפורים; כפות תמרים. מספריו הנוספים של מהר"ם חביב: עזרת נשים; עץ הדעת [נדפס גם בתוך: "אור צדיקים", ברם יש שערערו וטענו שהחיבור יוחס למהר"ם חביב בטעות, ומחברו הוא אחד מגדולי האחרונים האחרים]; פי' על ספר בחינת עולם; פני משה [על ירושלמי זרעים. דרושה זהירות שלא להחליפו ב"פני משה" על הירושלמי, שחיבר ר"מ מרגליות, ונדפס בגליון הירושלמי]; קול גדול; שו"ת מהר"ם חביב. יש להבדיל בינו לבין סבו ר' משה בן חביב, שהיה בימי המהר"ר בן לב ונפטר בשנת ה'שמה, ולבין סב סבו ר' משה בן חביב (הראשון), שהיה ממגורשי ספרד והתיישב בסאלוניקי.

491	פרי חדש; מים חיים [על: ש"ס, רמב"ם ושר"ת]	ר' חזקיה די סילוה	ה'תנו-ח
492	פרח מטה אהרן [שר"ת] ²⁶⁵	ר' אהרן פרחיה הכהן ב"ר חיים אברהם	ה'תנז
493	עיר דוד ²⁶⁶	ר' דוד מלידא ב"ר אריה לייב	ה'תנז
494	אהל יעקב [שר"ת]; [ויקם] עדות ביעקב ²⁶⁷	ר' יעקב שפורטש ב"ר אהרן	ה'תנח
495	קול הרמ"ז [על המשנה] (רמ"ז) ²⁶⁸	ר' משה זכות [זכותא] ב"ר מרדכי	ה'תנח
496	בית שמואל	ר' שמואל מפיורדא ב"ר אורי שרגא פייבוש	ה'תנח
497	עולת תמיד - עולת שבת	ר' שמואל [אורגלר] ב"ר יוסף	ה'תס
אחרונים:			
498	יסוד יוסף; נעימה קדושה	ר' יוסף יוסקא	ה'תס
499	פרי עץ חיים	ר' חיים אביגדור	ה'תס
500	דברי חכמים ²⁶⁹	ר' יהודה לייב פוחוביצר [פוחאוויטשר] ב"ר יוסף	אחרי ה'תס
501	חוות יאיר; מקור חיים [על א"ה] ²⁷⁰	ר' יאיר חיים בכרך ב"ר משה שמשון	ה'תסב
502	נאמן שמואל [שר"ת] (מהר"ש יצחק) ²⁷¹	ר' שמואל מודיליאנו ב"ר יצחק	ה'תסד
503	מסורת הש"ס [הוספות] ²⁷²	ר' יוסף שמואל מקראקא ב"ר צבי	ה'תסד
504	באר היטב [על שר"ע י"ד וח"מ]	ר' זכריה מענדיל מבעלז ב"ר אריה לייב הגבוח	ה'תסו
505	קיצור שני לוחות הברית (קיצור של"ה)	ר' יחיאל מיכל סג"ל אפשטיין ב"ר אברהם	ה'תסז
506	דת אש [על רמב"ם ושר"ת]	ר' אורי שרגא פייביש חלפן ב"ר אליעזר	ה'תסז
507	חינוך בית יהודה [שר"ת]	ר' יהודה לייב מפפרשה ב"ר חנוך העניך	לפני ה'תסח
508	אמרי שפר [עה"ת, בתוך: כהונת עולם]	ר' [יהודה/יאודה] שמואל פרימו [מהר"ש פרימו]	ה'תסח
509	אילת אהבים; עץ חיים; זית רענן	ר' שלמה די אוליוורה ב"ר דוד	ה'תסח
510	עמק המלך [קבלה] ²⁷³	ר' נפתלי הירץ בכרך [גאנז] ב"ר יעקב אלחנן	ה'תסט
511	גורל החול; חמדת ימים [עה"ת] ²⁷⁴	ר' שלום [או: שלם] שבזי ב"ר יוסף	ה'תנה-תע
512	בני חיי [על הטור וש"ס] ²⁷⁵	ר' חיים אלגאזי ב"ר מנחם	ה'תע (בערך)
513	אליה רבה [על: לבוש; ש"ס] ²⁷⁶	ר' אליהו שפירא ב"ר בנימין וולף	ה'תעב

²⁶⁵ מספריו הנוספים של ר"א פרחיה: בגדי כהונה [דרשות והספדים]; זכרון דברים [על יו"ד אהע"ז וח"מ]; פרחי כהונה [עה"ש"ס]. יש להבדיל בין ספרו שו"ת פרח מטה אהרן, לבין שו"ת פרח מטה אהרן לר' אהרן ישעיה פיש - אודותיו ראה בערכו.

²⁶⁶ מחיבוריו הנוספים של ר"ד מלידא: באר עשק; דברי דוד [מוסר]; חלקי אבנים [עה"ת]; יד כל בו [ח"א עה"ת, ח"ב על התפילה (כולל "סוד ה" ו"שומר שבת")]; מגדול דוד; סוד ה' [על מילה, עם ביאור "שרביט הזהב"]; עיר מקלט [עה"ת ותרי"ג מצוות]; שומר שבת [הל' שבת]; שיר הלולים.

²⁶⁷ ר"י שפורטש חיבר גם: ציצת נובל צבי [על השבתאות]. מאוחר יותר ר"ד מילדולה, הו"ל "קיצור ציצת נובל צבי".

²⁶⁸ מספריו הנוספים של ר"מ זכות: אגרות הרמ"ז; אם לבינה; הן קול חדש [שירים]; עפר יעקב [עה"ת]; ערכי הכינויים; רמ"ז [על: זוהר; עץ חיים]; שורשי השמות; שו"ת הרמ"ז.

²⁶⁹ מספריו הנוספים של ר"ל פוחוביצר: קונטרס אלה הם דברי התעוררות; דרך חכמה; כבוד חכמים; קנה חכמה. ספרו דברי חכמים, נחלק לשני חלקים: ח"א - "דעת חכמה" [מוסר], ח"ב - מקור חכמה עם סלת כלולה [על שו"ע אור"ח, בשילוב קבלה].

²⁷⁰ מספריו הנוספים של בעל החוות יאיר: חוט השני [רוב הספר הן תשובות של אביו וזקנו - ראה בערכו של הספר]; הגהות לספר מהרי"ק; יאיר נתיב [מפתח לכתביו ולכתבי אביו ר' משה שמשון]; מר קשישא [כללים];

²⁷¹ מחיבוריו הנוספים של ר"ש מודיליאנו: ארוחת תמיד [עה"ת]; שעשוע התלמידים [חו"מ]. חידושו על הר"י מיגש עמ"ס שבועות, נדפסו בסוף הר"י מיגש מהדו' אורייתא, וכן בספר "אוריין תליתא" (שלוניקי תקי"ד. הוא קובץ של שלושה פירושים: ר"י מיגש עמ"ס שבועות; רמב"ן עמ"ס קידושין; ריטב"א עמ"ס ע"ז). המחבר נזכר פעמים רבות בשם ר' שמואל יצחק, ויש לעיין אם זהו שמו שלו, או שנתכנה על שם אביו.

²⁷² החיבור "מסורת הש"ס" הנדפס בש"ס, עיקרו נכתב ע"י ר' יהושע בועז, ור' יוסף שמואל הרחיבו [וכן עשה ר' ישעיה פיק, אלא שהגהותיו וצינוניו מוקפים בסוגריים מרובעים]. החיד"א (שם הגדולים) כתב עליו שהרחיב את מסורת הש"ס "עשר ידות" ממה שהיה לפניו. כמו כן, הגהותיו על הש"ס נדפסו בגוף הגמרא ב'חצאי אריח', וכן סימן נקודות ברש"י ובתוספות, להבדיל בין ה'דיבור המתחיל' לבין הפירוש.

²⁷³ הספר "עמק המלך" מכונה בשם: שבחי האר"י או מעשה ניסים. על הפולמוס נגד הלימוד בספר, ראה לקט מבואות [לר"מ צוריאלי] עמ' 65.

²⁷⁴ מחיבוריו הנוספים של ר' שלום שבזי [מארי סאלם אלשבזי]: חפץ חיים; שירי תימן [או: ספר השירים].

²⁷⁵ ספר "בני חיי" יש שכינהו "בני חייא". יש להבחין בין ר' חיים אלגאזי בעל "בני חיי" על הטור, לבין ר' חיים יהודה אלגאזי בעל "דרך עץ החיים" על הטור - ראה בערכו.

²⁷⁶ במהדו' זכרון אהרון כתבו "אליה רבא" באות אל"ף, אולם בהרבה אחרונים ובדפוסים הישנים [זולצבך תקי"ז; פיורדא תקכ"ח] נכתב באות ה"א. לצד האליה רבה, חיבר ר"א שפירא את ה"אליה זוטא" [על הלבוש], ובדפוסים ישנים נקרא "אליהו זוטא".

514	גינת ורדים ²⁷⁷ ; גן המלך	ר' אברהם הלוי, ב"ר מרדכי בעל ש"ת דרכי נועם	ה'תי	ה'תעב
515	קב הישר	ר' צבי הירש קוידנובר ב"ר אהרן שמואל		ה'תעב
516	מעיל צדקה [ש"ת]; כנפי יונה [יר"ד]; בני יונה	ר' יונה לנדסופר, ב"ר אליהו בומסלא	ה'תלח	ה'תעג
517	מטה יוסף [ש"ת] ²⁷⁸	ר' יוסף הלוי נזיר ב"ר חיים משה	ה'תכ (בערך)	ה'תעד
518	אבן העוזר	ר' עוזר כץ ב"ר מאיר		ה'תע-תעה
519	תבנית היכל ²⁷⁹ ; מסכת הלכה למשה מסיני	ר' יעקב יהודה אריה ליאון-טימפלו ב"ר אברהם	ה'שסג (בערך)	ה'תעה
520	מוצל מאש [ש"ת ומערכות] ²⁸⁰	ר' יעקב אלפאנדארי, ב"ר חיים בעל "מגיד מראשית"	ה'שסט-ה'תא	לפני ה'תעח
521	אשל אברהם ²⁸¹	ר' אברהם ברודא (פפד"מ) ב"ר שאול	ה'תי	ה'תעז
522	מכתב מאליהו [הל' גיטין] ²⁸²	ר' אליהו אלפאנדארי, ב"ר יעקב בעל "מוצל מאש"	ה'תל	ה'תעז
523	הלכה ברורה [על שו"ע א"ח]	ר' פנחס אויערבאך ב"ר שמעון וולף	נדפס ה'תעז	אחרי ה'תעז
524	שפתי חכמים [על פי רש"י] ²⁸³	ר' שבתאי משורר בס"ר יוסף	ה'תא	ה'תעח
525	חכם צבי	ר' צבי הירש אשכנזי ב"ר יעקב	ה'תכ	ה'תעח
526	נוהג כצאן יוסף; קנה	ר' יוסף יוזפא קושמאן הלוי ב"ר משה	נדפס ה'תעח	אחרי ה'תעח
527	כוס הישועות (מהרש"ך)	ר' שמואל שוטיין ב"ר יוסף		ה'תעט
528	סמיכת חכמים ²⁸⁴	ר' נפתלי כץ ב"ר יצחק	ה'תט-תכ	ה'תעט
529	כרם שלמה [ש"ת]; פני שלמה [דרשות]	ר' שלמה אמארייליו ב"ר יוסף	ה'תה (בערך)	ה'תפא
530	באר היטב (הקדמון) ²⁸⁵	ר' ישעיה ב"ר אברהם		ה'תפג
531	קול בן לוי ²⁸⁶	ר' רפאל הלוי ב"ר אליהו	ה'תסב (בערך)	ה'תפד (בערך)
532	מעיל שמואל [ש"ת]	ר' חיים שמואל פלורינסטין ב"ר יעקב	נדפס ה'תפה	לפני ה'תפה
533	טירת כסף [עה"ת]; צרור הכסף [ש"ת]	ר' חיים אברהם גאטיניו ב"ר בנבנישטי	ה'תכ	אחרי ה'תפה
534	ידי משה [על מדרש רבה]	ר' יעקב משה העלין אשכנזי ב"ר אברהם		ה'תפו
535	משנה למלך; פרשת דרכים; דרך מצוותיך	ר' יהודה רוזאניס ב"ר שמואל ²⁸⁷	ה'תיז	ה'תפז
536	גבעות עולם [ש"ת]	ר' יוסף קובו ב"ר שמעיה		ה'תפז
537	כוזרי שני (מטה דן); אש דת	ר' דוד ניטו ב"ר פינחס	ה'תיד	ה'תפח
538	קונטרס ר' חיים יונה [דינא דגרמי] ²⁸⁸	ר' חיים יונה פרנקל-תאומים ב"ר יחזקיה יהושע פיבל	ה'תנח	ה'תפח

²⁷⁷ יש להבדיל בין גינת ורדים לר"א הלוי, לבין גינת ורדים לבעל הפמ"ג. בשער הספר נכתב חסר: "גינת ורדים".

²⁷⁸ ר"י הלוי נזיר כתב הערות על הספר "גינת ורדים" לר"א הלוי – אודותיו, ראה בערכו.

²⁷⁹ קיימת השערה כי אף ספר "באר הגולה" על עניני המקדש נתחבר על ידי ריי"א ליאון-טימפלו, ואינו כי אם מהדורה בתרא של הספר תבנית היכל. אכן יש מי שכתב שמחבר ספר באר הגולה הוא רבי פתחיה מניקלשבורג - נפטר ה'תמז (ר"י טאפראווער, במבואו לבאר הגולה).

²⁸⁰ בסוף ספרו של ר"י אלפאנדארי, נוסף קונטרס [שלושה סימנים] מאחיינו, ר' חיים אלפאנדארי ב"ר יצחק רפאל, על עניני בין השמשות.

²⁸¹ מספריו הנוספים של ר"א ברודא: חידושי גאונים; חידושי הלכות; שמעתא חדתא; תולדות אברהם.

²⁸² מספריו הנוספים של ר"א אלפאנדארי: סדר אליהו רבה וזוטא [על אהע"ז, כולל קונטרס עיגונא דאיתתא].

²⁸³ מחיבוריו הנוספים של בעל "שפתי חכמים": שפתי ישנים; דרך ארץ. ר"ש משורר היה בעל דפוס ["דיהרן-פארט"], והדפיס ספרים שונים, ומהם: מגן אברהם [ד"ר, שנת תנב].

²⁸⁴ מספריו הנוספים של בעל "סמיכת חכמים": בית רחל [כולל את השערים: היללה, הלליה, הבטחון, הבחינה, הכנה]; פי ישרים; צוואת רבי נפתלי [או: ספר הצוואה/צוואת המחבר]; קדושה וברכה; שלשלת הזהב; שער ההכנה; שער נפתלי.

²⁸⁵ באר היטב הקדמון נדפס עם שו"ע או"ח בשנים תס"ח-תצ"ח. יש להבדיל בינו לבין הבאר היטב לר"י אשכנזי, שנדפס במהדור' השו"ע שבזמנינו. על אודות חיבורים אלו ראה בערכו. על אודות שנת פטירתו, התאריך שבטבלה הוא על פי דברי הפנים מאירות בספרו מאורי אש – כתנות אור תחילת פ' שמיני [אולם בשערים של מהדור' השו"ע שאחרי שנה זו, הוא מוזכר בברכת החיים: יצ"ו. יתכן שהמדפיסים 'העתיקו' את הכתוב בשערים שקדמו להם].

²⁸⁶ תאריך הפטירה המובא בטבלה, הוא ע"פ השערה. ברם, רבים נקטו שנפטר בשנת ה'תקי"ב, ויש מי שאף הוסיף שכך נכתב על מצבתו. אולם, ודאי נפלה כאן טעות, שכן הספר נדפס לאחר פטירתו - בשנת תפ"ז. זאת ועוד, רבו מעיד בפתחת הספר שהמחבר נפטר בגיל עשרים ושנים שנה, ואם נפטר בשנת תקי"ב, הרי שנולד בשנת ת"צ, ולא יתכן שהספר נדפס עוד לפני לידתו. כמו כן, בהעתקת מצבת אביו מופיע שהאב נפטר בשנת תק"י, ואילו בפתחת הספר נראה, שבעת שהמחבר נפטר האב היה עדיין בחיים, והוא מתאונן על פטירת בנו.

²⁸⁷ בספר משנה למלך, היה שותף לעריכה - ר' יעקב כולי, בעל ה"ילקוט מעם לועז", אשר השתתף בעריכת ספרו של רבו לאחר שנפטר. את הספר שנכתב ע"י ר"י רוזאניס בחלוקה לסימנים, ערך ר"י כולי על סדר הרמב"ם, כך שנעשה לאחד מנושאי כליו המובהקים, ואף צירף את הגהותיו שלו הפותחות ב"אמר המגיה".

²⁸⁸ קונטרס ר' חיים יונה נקרא גם: "עלה דיונה". [נפטר בחיי אביו המובא בטבלה להלן]. ר' חיים יונה הוא נכד של ה"קיקיון דיונה". על שמו המלא של אביו, ראה נספח כו.

539	מגן שאול ²⁸⁹ [שו"ת]	ר' חנניה שאול	ה'תנח (בערך)	ה'תפח
540	שבט מוסר; מדרש האתמרי ²⁹⁰	ר' אליהו הכהן האתמרי, ב"ר אברהם שלמה	ה'תיט (בערך)	ה'תפט
541	זרע אברהם [שו"ת]	ר' אברהם יצחקי ב"ר דוד	ה'תכא	ה'תפט
542	מנחה בלולה [יו"ד]; גבול ישראל [שחיטות ובידיקות]	ר' יעקב איילנבורג ב"ר חיים	נדפס ה'תפט	אחרי ה'תפט
543	גבול בנימין [עה"ת] ²⁹¹	ר' בנימין הכהן ב"ר אליעזר הכהן די לה פאליא	ה'תיא	ה'תצ
544	נזר הקדש [על בראשית רבה]	ר' אברהם יחיאל מיכל מגלונא ב"ר עוזיאל		ה'תצ
545	שומר אמונים [קבלה] ²⁹²	ר' יוסף אירגאס ב"ר עמנואל	ה'תמה	ה'תצ
546	ריח שדה [שו"ת, עמ"ס ע"ז, עה"ת]	ר' שמעון דוויך ב"ר שמואל		ה'תצ (בערך)
547	מר דרור [עה"ש"ס]	ר' מרדכי עטיה ב"ר יצחק	לפני ה'תנח	אחרי ה'תצ
548	אורים גדולים [שו"ת]; אור לישירים [עה"ת]	ר' אברהם ישראל זאבי ב"ר בנימין	ה'תיא	ה'תצא
549	ר"א פולדא [רא"פ] [על הירושלמי]	ר' אליהו ברקהאן ²⁹³ [מפולדא] ב"ר יהודה לייב	ה'תטו (בערך)	ה'תצא
550	ראש משביר	ר' משה בירדוגו ב"ר אברהם		ה'תצא
551	פנים מסבירות ²⁹⁴	ר' [יחזקיה] יהושע יחזקאל פייבל תאומים ב"ר יונה	ה'תיג-תטו	אחרי ה'תצא
552	לחם הפנים [על שו"ע] ²⁹⁵	ר' משה יקותיאל הכהן קופמאן ב"ר אביגדור	ה'תכ-תכה	ה'תצא-תקב
553	ילקוט מעם לועז	ר' יעקב כולי ב"ר מכיר ²⁹⁶	ה'תמה-ט	ה'תצב
554	חמדת ימים	לא ידוע ²⁹⁷	נדפס ה'תצא	
555	אוזן שמואל; כתר תורה; עוז והדר [עה"ש"ס]	ר' שמואל די אבילה ב"ר משה. אשתו אחות של "אור החיים"	ה'תמז-ח	בנו הוא המגן גבורים
556	מנחת סוטה	ר' אברהם בן מוסה ב"ר שלמה	ה'תכ (בערך)	ה'תצג

- ²⁸⁹ שו"ת מגן שאול, חלקו עוסק בחי' על הרמב"ם. בחלק זה [מדף כג ע"ב] מופיעים חידושי בנו ר' יעקב [נפ' ה'תצט].
- ²⁹⁰ ר' אליהו הכהן חיבר גם את הספרים: אגדת אליהו [או: אגדות אליהו]; אזור אליהו; דנא פשרא [כולל ג' ספרים על מגילות (פשר"א = פירוש רות שיר אסתר): אגן הסהר [שה"ש], אורה ושמחה [אסתר], ובשורת אליהו [רות]; דרשות שבט מוסר; ולא עוד אלא; חוט של חסד [עה"ת]; ידו בכל [עה"ת וענינים שונים]; מגלה צפונות [עה"ת]; מדרש אליהו [דרשות]; מדרש תלפיות; מזבח אליהו [עה"ת]; מנחת אליהו; מעיל צדקה [על עניני צדקה]; סמוכים לעד [עה"ת]; עיני העדה [עה"ת]; תהלות ה' [על תהלים]. ספרו "שבט מוסר" תורגם לשפות: יידיש, לאדינו וערבית-יהודית. כן נדפס "מעשה אליהו" ליקוט סיפורים ומשלים מספריו].
- ²⁹¹ מספריו הנוספים של ר"ב הכהן: אלון בכות [על איכה]; אבות עולם [על אבות]; הגהות הרב"ך [על קרבן אהרן].
- ²⁹² מספריו הנוספים של ר"י אירגאס: דברי יוסף; מבוא פתחים; מנחת יוסף; פרי מגדים; תוכחת מגולה והצד נחש.
- ²⁹³ שם משפחתו של ר"א פולדא כמובא בטבלה הוא "ברקהאן", כך הובא בנוסח מצבתו בס' אבני זכרון פרקפורט תרס"א, אולם יש שאיתו את שם משפחתו: פערקאן, פורקאן, בורגהון, ברקויא (ראה: עלי תמר זרעים ח"א הקדמה עמ' 9-10; רבני פונקפורט עמ' 282).
- ²⁹⁴ ריי"פ תאומים, הוציא לאור את ספרו "פנים מסבירות" בתקופת רבנותו בפרעמישלא, כנגד "פנים מאירות" של ר' מאיר אייזנשטאט. כן חיבר את הספר: תקע שופר [בשנת תע"ח, כשפוטר מהרבנות בפרעמישלא, עבר לברסלאו ופרסם את הספר - קול תרועת חרם כנגד קהילת פרעמישלא].
- ²⁹⁵ ר' משה יקותיאל הכהן קופמאן היה חתנו של ה"מגן אברהם". מחבוריו הנוספים הוא הפירוש שכתב ל"שולחן ערוך ישמח ישראל", שחיבר ר' ישראל שמואל קליהארי הרופא מקראקא, הפירוש נקרא: חקי חיים [על או"ח]; חקי דעת [על יו"ד]; חקי דרך [על אהע"ז]; חקי משפט [על חו"מ]. יש להבדיל בין שו"ע זה לבין השולחן ערוך המפורסם. שולחן ערוך זה מכונה לעיתים על שם פירושו, כגון: שולחן ערוך חוקי חיים.
- ²⁹⁶ ר' יעקב כולי הוא נכדו [בן בתן] של המהר"ם חביב. ספרו המפורסם, "ילקוט מעם לועז" לא זכה לסיום על ידו, אלא נכתב רק עד אמצע פרשת תרומה, שאז נפטר. ר' יצחק ב"ר שמריה מאגריסו המשיך בעבודת הקודש, והוציא לאור את המשך הספר, אך גם הוא לא זכה לסיימו, ונפטר בשנת ה'תקכה. אחריו הו"ל ר' יצחק ארגואיטי את ספר דברים עד סוף פ' עקב [נפטר: ה'תקלג]. משערים, שהשלמות הספר הנ"ל נעשו על פי כתבים שהשאיר אחריו ר' יעקב כולי, ושמחבריהם אף זכו להכירו. על ספר יהושע כתב ר' רחמים מנחם מיטראני [נפטר ה'תרכז], על מגילת אסתר ר' רפאל חייא פונטרימולי, ב"ר חיים בנימין בעל "פתח הדביר" [נדפס: ה'תרכז], על מגילת רות ר' רפאל מאיר בן ויניסטי [נדפס: ה'תרמב], על שיר השירים ר' חיים יצחק שאקי [נדפס: ה'תרנט]. הספר נכתב בלאדינו [=שפת יהודי ספרד], ותורגם ללה"ק ע"י ר' שמואל ב"ר חיים יוסף ירושלמי [קרויזו], שאף השלים את החיבור, על חומש דברים - פ' ראה ואילך - ועל שאר הנ"ך. ר"ש קרויזו נולד: ה'תרפג, נפטר: ה'תשנז.
- ²⁹⁷ ספר חמדת ימים עוסק במוסר קבלי, מנהגים ונוסחי תפילות. מחברו אנונימי, ממקובלי צפת [בעבר, שאלת זהות מחברו עוררה פולמוס רב, שכן היו שנטו לומר שהוא נתן העזתי, נביא השקר של ש"צ שר"י]. הרחבה על אודות תקופת המחבר וחיבורו, ראה: חמדת ימים מבוא "שערי חמדה" [מהדרו] מכון חמדת ימים, וראה שם שהמחבר הוא ר' בנימין ב"ר מאיר הלוי - תלמיד גורי האר"י - שחי בין השנים: ה'ש"ל-תל"ו; אר"ש חמדה.

557	זה ספר דרושים (אש דת) ²⁹⁸	ר' חיים אלפאנדארי ב"ר יצחק רפאל	ה'תכ (בערך)	ה'תצג (בערך)
558	שבות יעקב [ש"ת]; חק יעקב [על הל' פסח] ²⁹⁹	ר' יעקב רישר, ב"ר יוסף באקאפון	ה'תל	ה'תצג
559	כהונת עולם [ש"ת, ועל טור - ריבית ונדירים]	ר' משה הכהן מקושטא	סביב ה'תי	ה'תצה
560	מחנה אפרים	ר' אפרים נבון ב"ר אהרן	ה'תלז	ה'תצה
561	אורח מישור ³⁰⁰ ; זר זהב [על יו"ד]	ר' יוחנן קרמניצר ב"ר מאיר	ה'תכה (בערך)	ה'תצה (בערך)
562	מנחת יהודא [על יו"ד]	ר' יהודה לייב אופנהיים ב"ר יששכר צבי. בן אחות רד"א	נדפס ה'תצו	לפני ה'תצו
563	בית דוד [ש"ת] ³⁰¹	ר' יוסף דוד משאלוניקי ב"ר שבתי	ה'תטו (בערך)	ה'תצז
564	נשאל דוד [ש"ת]; הגהות על ירושלמי (רד"א)	ר' דוד אופנהיים ב"ר אברהם. ר"ד גיסו של ה"שבות יעקב"	ה'תכד	ה'תצז
565	תבואות שור - שמלה חדשה ³⁰²	ר' אלכסנדר סענדר שור ב"ר אפרים זלמן		ה'תצז
566	נזירות שמשון [או"ח]; תוספות חדשים ³⁰³	ר' שמשון [חסיד] בלוח ב"ר משה		ה'תצח
567	כתונת יוסף	ר' יוסף יצחק מונטיקיי [נראה ששם אביו ר' יצחק צורף לשמו]		ה'תצח
568	פאר הלכה [על סוגי ר"ח סגן הכהנים, וענינים]	ר' פרץ אויערבאך ב"ר מנחם נחום	נדפס בחיי אביו	ה'תצח
569	לחמי תודה	ר' ישעיהו באסאן ב"ר ישראל חזקיהו		ה'תצט
570	זרע ברך שלישי [זרע ביה"ק] [עה"ת; עמ"ס ברכות]	ר' ברכיה ברוך מקלימונטוב ב"ר אליקים געצל	ה'תל (בערך)	ה'תק
571	משאת משה; אפי משה; מחנה ישראל ³⁰⁴	ר' משה ישראל	ה'תמ (בערך)	ה'תק
572	שמש צדקה [ש"ת]	ר' שמשון מורפורגו ב"ר יהושע משה	ה'תמא-ב	ה'תק
573	שב יעקב [ש"ת]	ר' יעקב ל"ץ [פפירש] ב"ר בנימין		ה'תק
574	גפן פוריה [עה"ס]; פרי עץ הגן [עה"ת]	ר' שמואל בן זקן ב"ר שלמה		ה'תק
575	ידי אליהו	ר' אליהו גאליפאפא ב"ר דוד		ה'תק
576	סידור קול יעקב (סידור ר' קופל) ³⁰⁵	ר' יעקב קאפיל איש ליפשיץ ב"ר משה		ה'תק (בערך)
577	הרי בשמים וערוגת הבושם [עה"ת]	ר' יצחק בדרשי ³⁰⁶		ה'תקא
578	מעשה רוקח [עה"ת; על המשנה] ³⁰⁷	ר' אלעזר [רוקח] מרגליות ב"ר שמואל שמעלקע	ה'תכה	ה'תקב
579	לוית חן ואור יקרות	ר' אריה יהודה לייב [סירקיש] ב"ר שמואל גרשון	נדפס ה'תקב	היה נינו של הב"ח
580	קרית חנה [ש"ת]	ר' גרשון קובלענץ מזיא, ב"ר יצחק משה-זליגמאן		ה'תקב (בערך)
581	משנת חסידים [קבלה] ³⁰⁸	ר' רפאל עמנואל חי ריקי ב"ר אברהם	ה'תמח	ה'תקג
582	אור החיים; ראשון לציון; פרי תואר ³⁰⁹	ר' חיים בן עטר ב"ר משה	ה'תנו	ה'תקג

²⁹⁸ מחיבוריו הנוספים של ר' חיים אלפאנדארי [השני]: דרך הקודש [נדפס בתוך: מגיד מראשית – לסבו ר' חיים אלפאנדארי (הראשון) ב"ר יעקב]; קונטרס על עניני בין השמשות [נדפס בתוך: מוצל מאש – לדודו ר' יעקב אלפאנדארי].

²⁹⁹ מספריו הנוספים של ר' יעקב רישר: מנחת יעקב [על תורת החטאת לרמ"א]; סולת למנחה; עיון יעקב [על עין יעקב]; פאר יעקב [נד' בסוף שבות יעקב ח"א]; תורת השלמים. בסוף שבות יעקב ח"ב, נדפסו: כללי קים לי; כללי מיגו; "קונטרס הספיקות" לש"ך, מעוטור בהערות בשם תורת השלמים. ברם, בזמנינו יש מהדור' שהשמיטו תוספות אלו. ר"י רישר נקרא גם: ר' יעקב באקאפון [בְּקוֹפֶן]. את השם רישר קיבל בעיר ריישא [ז'שוב] בה כיהן בתחילה כ"מרא דאתרא", ועל שמה נקרא "רישר". ר"י הוא גיס של ה"אליה רבה" ושל ר"ד אופנהיים.

³⁰⁰ ר"י קרמניצר חיבר שני חיבורים בשם "אורח מישור": אחד עמ"ס נזיר, והשני הגהות וחידושים על הדרכי משה לרמ"א.

³⁰¹ מספריו הנוספים של ר"ד משאלוניקי: בתי אבות [על אבות]; ימי דוד; יקרא דשכבי; לחם הפנים; צמח דוד [על התנ"ך].

³⁰² ספר תבואות שור הוא על הלכות שחיטה וטרפות, ויש להבדיל בינו לבין ספר תבואות שור [קיצור ה"בית יוסף"] שחיבר ר' אפרים זלמן ב"ר נפתלי הירש שור. הספר נקרא גם "אוריין תליתא", על שם שלושת החיבורים הכלולים בו: "שמלה חדשה", שעליו חונה ביאור "תבואות שור", ו"בכור שור" [חי' עה"ס].

³⁰³ תוספות חדשים על המשניות, הוא חיבור משותף לכמה חכמים, ומהם רבי שמשון בלוח.

³⁰⁴ לספר מחנה ישראל מצורפים חידושי הבן ר' אליהו ישראל, נולד: ה'תע [בערך], נפטר: ה'תקמד.

³⁰⁵ מספריו הנוספים של ר' יעקב קאפיל [קאפל]: הגהות וביאורים על "קול הרמ"ז – ספר התיקונים" [כתיבת סת"ם]; שער גן עדן. רבים מכנים את ספרו זה האחרון בשם: "שערי גן עדן", ויש להבדיל בינו לבין שערי גן עדן שחיבר ר"מ רומי [על אודותיו, ראה בערכו].

³⁰⁶ ר' יצחק בדרשי חיבר את הרי בשמים, ובנו ר' יהושע חיבר את ערוגת הבושם.

³⁰⁷ מחבוריו הנוספים של ר"א רוקח: ארבעה טורי אבן [ש"ת]; על הרמב"ם].

³⁰⁸ מספריו הנוספים של ר' רפאל עמנואל חי ריקי: אדרת אליהו; דרך המלך; הון עשיר [על המשנה]; חושב מחשבות; חזה ציון [על תהלים]; יושר לבב; מעשה חושב [על המשכן וכליו]; מפתח העולמות; עולם קטן [חלק מהקדמתו למשנת חסידים שנדפס גם בפני עצמו]; תפילין דמרי עלמא [על הנחת תפילין בחוה"מ].

³⁰⁹ ספרי "ראשון לציון" של ה"אור החיים" נתחברו על: ש"ס; נ"ך; מגילות; רמב"ם; שו"ע יו"ד. ספר "פרי תאר" נדפס יחד עם ה"פרי חדש" לר' חזקיה די סילוה, בספר "פירות גינוסר" [על שו"ע יו"ד]. כן חיבר את "חפץ ה" [עמ"ס ברכות, שבת, הוריות ותחילת חולין].

583	פנים מאירות; אור הגנוז ³¹⁰	ר' מאיר א"ש [=איזנשטט] אשכנזי ב"ר יצחק	ה'תל	ה'תקד
584	יוסף לקח [עה"ת] ³¹¹	ר' חיים אבולעפיא ב"ר יעקב (השני) ³¹²	ה'תכ-ל	ה'תקד
585	אמונת חכמים	ר' אביעד שר שלום באזילה ב"ר מנחם שמשון		ה'תקד
586	חזון נחום [על משנה] מדרש אליעזר [על מכילתא]	ר' אליעזר נחום ב"ר יעקב	ה'תיג-תכג	ה'תקה ³¹³
587	מרכבת המשנה [על מכילתא]; תולדות אדם [על ת"כ]	ר' דוד משה אברהם אשכנזי ב"ר צדוק ³¹⁴	ה'תמ (בערך)	ה'תקו
588	סדר הדורות; הגהות על הש"ס ³¹⁵	ר' יחיאל היילפרין ב"ר שלמה	ה'תכ	ה'תקז
589	שערי זמרה [דקדוק]	ר' שלמה זלמן הנאו [הענא] ב"ר יהודה לייב	ה'תמז	ה'תקז
590	מסילת ישרים ³¹⁶ (רמח"ל)	ר' משה חיים לוצאטו ב"ר יעקב חי	ה'תסז	ה'תקז [אולי קודם]
591	מים רבים [שו"ת]	ר' רפאל מילדולה ב"ר אלעזר	ה'תמה	ה'תקח
592	הלכה למשה; דבר משה [שו"ת]; יד משה	ר' חיים משה אמאריילו ב"ר שלמה	ה'תנח	ה'תקח
593	באר היטב [על שו"ע או"ח ורהע"ז] ³¹⁷	ר' יהודה אשכנזי ב"ר שמעון		ה'תקח
594	משנה כסף [על רמב"ם]; סוכת דוד [עה"ת]	ר' דוד שירירו ב"ר ברוך		ה'תקח
595	באר רחובות [על רש"י עה"ת]	ר' יצחק אייזיק אויערבאך ב"ר ישעיה		ה'תקח
596	מאמר מרדכי [על הקדמת הרמב"ם]	ר' מרדכי ב"ר מנחם; ובנו ר' שלמה נסים		ה'תקח ר' מרדכי:
597	פרח שושן [שו"ת]; שערי ישועה	ר' ישועה זיין ב"ר אברהם שבאבו	ה'תל (בערך)	ה'תצח-תקט
598	כנסת יחזקאל [שו"ת]; מים יחזקאל	ר' יחזקאל קאצנלבוין [קצניאל פויגין] ב"ר אברהם	ה'תכט (בערך)	ה'תקט
599	אדמת קודש	ר' נסים חיים משה מזרחי ב"ר יוסף		ה'תקט
600	עוז והדר [עמ"ס ע"ז]	ר' שמואל אלבאז ב"ר יצחק	ה'תנח	ה'תקט
601	פרי הארץ (נר מזרחי) [שו"ת]	ר' ישראל מאיר מזרחי ב"ר יוסף		אחרי ה'תקט
602	באר יעקב [על שו"ע]	ר' יעקב [יאקב] ברלין ב"ר אברהם	ה'תסח	ה'תקי
603	יד אליהו	ר' אליהו ב"ר שמואל	ה'תכ (בערך)	ה'תקי (בערך)
604	מרגניתא טבא [על סהמ"צ לרמב"ם]	ר' אריה לייב סג"ל הורוויץ		ה'תקי (בערך)
605	רבי יהודה מילר [שו"ת]	ר' יהודה מילר ב"ר יוסף	ה'תכא	ה'תקיא
606	מקרא סופרים ותיקון סופרים [על העיטור]	ר' רפאל יעקב אברהם גירון ב"ר מרדכי	ה'תל	ה'תקיא

³¹⁰ ר"מ א"ש, בעל ה"פנים מאירות", מכונה לעיתים מהר"ם א"ש. דרושה הבחנה שלא להחליפו בר' מאיר אייזנשטטר ב"ר יהודה לייב, בעל "אמרי אש" אשר נודע בכינוי מהר"ם א"ש [אודותיו - ראה בערכו]. כמו כן, יש להבדיל בינו לבין בנו של ה"אמרי אש" - ר' מנחם אייזנשטטר בעל "זכרון יהודה", שיש שכינו אף אותו בכינוי "מהר"ם א"ש".

³¹¹ ספריו הנוספים של ר' חיים אבולעפיא [אבולעפיא]: חנן אלקים [נד' בסוף ספר חיים וחסד]; ישרש יעקב [על עין יעקב]; מקראי קודש [על פסח ויו"ט]; עץ החיים [עה"ת]; שבות יעקב [על עין יעקב].

³¹² יש להבדיל בין ר' חיים ב"ר יעקב אבולעפיא השני, לבין ר' חיים ב"ר יעקב אבולעפיא הראשון [נפטר ה'תל] שהיה אבי המשפחה ואחד הרבנים המובהקים בדורו. נכדו ר' יעקב אבולעפיא היה רבה של טבריה לפני חורבנה, ונינו ר' משה אבולעפיא, הוא אביו של ר' חיים אבולעפיא השני.

³¹³ על אודות שנת הפטירה של ר"א נחום, התאריך שבטבלה הוא כפי שמופיע ב"שם הגדולים" [כת"י ניו יורק], אולם בשער הספר שנדפס בשנת תק"ח משמע שהיה עדיין חי אז, ובאנציקלופדיה לתולדות גדולי ישראל [מרגליות] נכתב שנפטר בשנת תק"ב.

³¹⁴ רדמ"א אשכנזי מכונה: ר' דוד משה אברהם מרוהטין; ר' דוד משה אברהם איש טרוייש אשכנזי. ר' ראובן מרגליות מזהה את רבי אברהם דוד משה מרוהטין, כרבי "אדם בעל שם" - רבו של הבעש"ט, ומנהיגם של הצדיקים הנסתרים בתקופה שקדמה לגילוי החסידות. לדעתו, הוא נתכנה בשם רבי אד"ם, משום שזהו ראשי תיבות של שמו. ברם, קיימים מספר נסיונות נוספים לזיהויו של רבי אד"ם.

³¹⁵ מספריו הנוספים של בעל "סדר הדורות": ספר הכללים; ספר הליקוטים; ערכי הכינויים.

³¹⁶ מספריו הנוספים של הרמח"ל: אדיר במרום; אוצרות רמח"ל; גנוי רמח"ל; דעת תבונות; דרך ה'; דרך חכמה; דרך תבונות; חוקר ומקובל; לישרים תהלה; לשון לימודים; מאמר החכמה; מאמר העיקרים; מאמר על האגדות; ספר ההגיון; ספר הכללים; ספר המליצה; קל"ח פתחי חכמה [הקדמת הספר נדפסה גם בנפרד - "דרך עץ חיים"]; רזין גניזין; שבעים תקונים; תקונים חדשים.

³¹⁷ יש להבדיל בין מחבר באר היטב על שו"ע או"ח ורהע"ז, לבין מחבר באר היטב על שו"ע יו"ד וחומ"מ [ר' זכריה מענדיל מבעלז, ב"ר אריה לייב הגבוה, אב"ד קראקא]. תחילה חובר ה"באר היטב" על חלק או"ח ואבהע"ז, על ידי ר"י אשכנזי רבה של טיקטין, והושלם על חלק יו"ד וחומ"מ על ידי ר"מ מבעלז. אכן, נכתבו חיבורים נוספים בשם "באר היטב" שלא זכו להיות נפוצים כמוהו, וכדלהלן. ר' ישעיה ב"ר אברהם חיבר באר היטב על שו"ע או"ח ונדפס לצד השו"ע בכמה מהדור' בשנים תס"ח-תצ"ח, ומכונה: באר היטב הראשון או הקדמון. אך משנת תק"ב בה נדפס הבאר היטב של ר"י אשכנזי נדחה מקומו של הראשון [ר"י אשכנזי מזכירו בלשון: "באר היטב אשר לפני" (ראה באר היטב או"ח סי' פא סי"ב, קסז סי"ט ועוד)]. כמו כן, ר"י אשכנזי חיבר "באר היטב" אף על יו"ד, ור' משה פונקפורט ב"ר שמעון חיבר "באר היטב" על חומ"מ. אך חיבורים אלו אינם מודפסים בגליון השולחן ערוך. כן מצוי "באר היטב" על התורה, לר"מ מ"ת בעל מטה משה - בתוך ספרו "הואיל משה" [שנחלק לשני טורים: באר התורה ובאר היטב], ולר' אריה ב"ר יעקב רבינוביץ.

607	זרע יצחק	ר' יצחק לומברוזו (הראשון)	ה'תמ	ה'תקיב
608	חק יוסף [על הל' פסח]; שורש יוסף [על מיגו]	ר' יוסף משה ברסלוי [ברעסלא] ב"ר דוד	ה'תנא	ה'תקיב
609	צרור החיים [על רמב"ם]; סמא דחיי	ר' חיים יעקב איש צפת, ב"ר יעקב דוד		אחרי ה'תקיב
610	משפט וצדקה ביעקב (יעב"ץ)	ר' יעקב אבן צור ב"ר ראובן		ה'תקיג
611	אור יקרות [על רמב"ם]	ר' מאיר יצחקי ב"ר עמנואל		לפני ה'תקיז
612	רוח אליהו ³¹⁸	ר' אליהו חאקו		ה'תקיז
613	בתי כהונה [שו"ת]; בית אבות ³¹⁹	ר' יצחק הכהן רפאפורט ב"ר יהודה לייב	ה'תלט (בערך)	ה'תקטו
614	דברי אמת [שו"ת, ענינים שונים ודרשות]	ר' יצחק ב"ר דוד (יצחק בכר דוד מקושטא)	סביב ה'תנ	ה'תקטו
615	מהר"י אלגאזי [שו"ת] ³²⁰	ר' יעקב ישראל אלגאזי ב"ר יום טוב	ה'תמ	ה'תקטז
616	פני הושע	ר' יעקב הושע פאלק ב"ר צבי הירש	ה'תמא	ה'תקטז
617	פחד יצחק [אנציקלופדיה]	ר' יצחק חזקיה למפרונטי [לאמפרונטון] ב"ר שמואל	ה'תלט	ה'תקיז
618	משנת דרבי עקיבא	ר' עקיבא איגר (הראשון) ב"ר שמחה בונם	ה'תעח	ה'תקיח
619	פרשת הכסף [על רמב"ם]	ר' שמואל מאיר סורנגה	נדפס ה'תקיח	אחרי ה'תקיח
620	בארות המים; באר יצחק; באר לחי	ר' יצחק שאנאי	ה'תמג	ה'תקיט
621	אדני פז [על טוש"ע או"ח] ³²¹	ר' אפרים הקשר ב"ר שמואל זאנוויל		ה'תקיט
622	פרי צדיק [על שו"ע, ושו"ת] (מהר"ש)	ר' רפאל ידידיה שלמה צרור ב"ר ישועה	ה'תמא	מהר"י עייאש תלמידו
623	לשון ערומים; לשון למודים	ר' ברזלי יעבץ ב"ר ברוך		ה'תקכ
624	בעל שם טוב (בעש"ט, ריב"ש) ³²²	ר' ישראל ב"ר אליעזר	ה'תנ	ה'תקכ
625	נחפה בכסף ³²³	ר' יונה נבון ב"ר חנון	ה'תעג	ה'תקכ
626	רבי גרשון קיטובר; איגרת חברון (קיטוב)	ר' אברהם גרשון מקיטוב, ב"ר אפרים. גיס הבעש"ט		ה'תקכא
627	לקט הקמח ³²⁴ (המני"ח)	ר' משה חגיז [חאגיז] ב"ר ישראל יעקב	ה'תלב	ה'תקכא (בערך)
628	בתי כנסיות [על שו"ע או"ח]	ר' אברהם בן עזרא ב"ר חיים ידידיה	ה'תנ	ה'תקכא
629	בית יהודה [שו"ת] ³²⁵ (מהר"י עייאש)	ר' יהודה עייאש ב"ר יצחק	ה'תס-תסה	ה'תקכא
630	קרית מלך רב	ר' יהודה נבון ב"ר אפרים. בן המחנה אפרים	ה'תסז	ה'תקכא
631	מגן גבורים [עהש"ס] ³²⁶	ר' אליעזר די אבילה ב"ר שמואל	ה'תעד	ה'תקכא
632	קרבן העדה; שיירי קרבן [על הירושלמי]	ר' דוד פרנקל ב"ר נפתלי הירש	ה'תסז-ח	ה'תקכב

- ³¹⁸ יש להבדיל בין רוח אליהו לר"א חאקו, לבין רוח אליהו – ליקוט מתורת הגר"א, שהו"ל ר' אליהו משה ב"ר אברהם דוד בלוך. כן יש להבדיל בין המחבר, לבין ר' אליהו ב"ר יהודה חאקו בעל ספר "מצא חן".
- ³¹⁹ על אודות שנת הלידה של ר"י רפאפורט, יש שכתבו שהיא תמ"ה (ראה מבוא לספרו "בתי כהונה" על הרמב"ם - מהדו' מכוון משנת רבי אהרן), אולם זה לא יתכן, שכן ר"ח די סילוה בעל ה"פרי חדש" הוא רבו, והוא הלוא נפטר בשנת תנ"ו-ח.
- ³²⁰ מספריו הנוספים של מהר"י אלגאזי: אמת ליעקב; ארעא דרבנן; וידי תלמידי חכמים; חוג הארץ; מגיד דבריו ליעקב [על הגדש"פ]; מענה לשון; נאות יעקב; קהילת יעקב; שארית יעקב; שלמי ציבור ושלמי חגיגה; שמע יעקב.
- ³²¹ מספריו הנוספים של ר"א הקשר: דברי חכמים וחדותם; לוית חן [עהש"ס].
- ³²² הבעש"ט אמנם לא חיבר ספרים, אך דברי תורתו מובאים בספרי תלמידיו, ובראשם רבי יעקב יוסף מפולנאה בספריו "תולדות יעקב יוסף" ו"צפנת פענח". החיבור "צוואת הריב"ש" (אוסטראה תקנ"ד) מקורו בבית המדרש של תלמידו ממלא מקומו, המגיד ממזריטש. מקורות אלו ואחרים לוקטו בספרים: "כתר שם טוב" (זאלקווא תרנ"ד); "בעל שם טוב על התורה" (לודו' תרצ"ח, המחבר מונה מאתיים ועשר ספרים מהם ליקט). המקור המפורסם לסיפורים אודותיו הוא "שבחי הבעש"ט" (קופיסט תקע"ה). על אודות שנת לידתו, יש שכתבו שנולד סביב ה'ת"ס, אך האדמו"ר הזקן מסאדיגורא, כותב שהבעש"ט נולד בשנת ה'ת"נ.
- ³²³ מספריו הנוספים של ר"י נבון: גט מקושר; ביאור תוספי הרא"ם.
- ³²⁴ מספריו הנוספים של מהר"מ חגיז [חאגיז]: אלה המצוות; משנת חכמים [על מ"ח קניני התורה]; שפת אמת - פרשת אלה מסעי; צרור החיים; שפת אמת; שתי הלחם [שו"ת]. בנוסף, כתב ספרי פולמוס כנגד נחמיה חיון [מגדולי השבתאים בזמנו] והנוהים אחריו, כדלהלן: אגרת הקנאות; למען דעת כל עמי הארץ [נקרא גם "לחישת שרף"]; מלחמה לה; עדות לישראל; שבר פושעים. אביו [בעל הלק"ט] נפטר בהיותו כבן שנתיים. על שנת הלידה, יש מי שציין שנולד בשנת ה'תל. על אודות שנת הפטירה, יש ששיערו ה'תצח, המובא בטבלה הוא ע"פ שם הגדולים [לחיד"א] מע' גדולים אות מ [קכג]: "והאריך ימים קרוב לתשעים שנה".
- ³²⁵ מספריו הנוספים של מהר"י עייאש: מטה יהודה [על שו"ע או"ח]; שבט יהודה [על יו"ד]; לחם יהודה [על רמב"ם]; עפרא דארעא [הגהות על "ארעא דרבנן" למהר"י אלגאזי]; "קול יהודה" [דרשות עה"ת].
- ³²⁶ מספריו הנוספים של ר' אליעזר די אבילה: באר מים חיים; מלחמת מצוה; מעין גנים.

633	יערות דבש ³²⁷	ר' יהונתן אייבשיץ ב"ר נתן נטע	ה'תנ	ה'תקכד
634	צדור החיים (ספר הזכרונות)	ר' חיים חייקא מזאמושיץ, ב"ר אהרן	ה'תצ	ה'תקכה
635	ח' הגאון רבי משה חריף	ר' משה הלוי ברנדייס ב"ר יעקב	ראה הערה ³²⁸	ה'תקכז
636	יש מנחילין	ר' פנחס קצנלבוגן ב"ר משה	ה'תנא	ה'תקכז
637	משנת הלוי (ר' איציק'ל המבורגר)	ר' יצחק איש הורוויץ הלוי ב"ר יעקב יוקל	ה'תעה	ה'תקכז
638	גאון צבי (על שו"ע; עמ"ס מס' קדשים)	ר' משה צבי הלוי הלר ב"ר יוסף	ה'תצ (בערך)	ה'תקכז
639	חשק שלמה (על טור ב"י חו"מ) ³²⁹	ר' חיים ניסים שלמה ב"ר מרדכי (מהר"ש בכ"ר מרדכי)	נדפס ה'תקכח	לפני ה'תקכח
640	זה ינחמנו (על מכילתא)	ר' משה פרנקפורט ב"ר שמעון	ה'תלח (בערך)	ה'תקכח
641	מעשה רוקח (על רמב"ם)	ר' מסעוד חי רקח	ה'תנ	ה'תקכח
642	שולחן גבוה (על שו"ע); אהל יוסף (שו"ת) ³³⁰	ר' יוסף מולכו ב"ר אברהם	ה'תנב	ה'תקכח
643	עין משפט (שו"ת); מלכי בקודש ³³¹	ר' עזרא מלכי ב"ר רפאל מרדכי	ה'תע (בערך)	ה'תקכח
644	בני שמואל	ר' משה עדאווי ב"ר שמואל		ה'תקכח
645	אמתחת בנימין (על המשנה)	ר' בנימין וולף פרידבורג ב"ר יוסף		ה'תקכח
646	שדה הארץ	ר' אברהם [מיוחס] ב"ר שמואל. אחי מח"ס פרי האדמה		ה'תקכח
647	טל אורות (מלאכות שבת)	ר' יוסף בן ג'ויא		ה'תקכח
648	קרבן נתנאל; תורת נתנאל (שו"ת; עה"ת)	ר' נתנאל ווייל ב"ר נפתלי הירש	ה'תמז	ה'תקכט
649	עמק המלך (הגהות על הרמב"ם) ³³²	ר' אברהם אבוש מפרנקפורט	ה'תנ (בערך)	ה'תקכט
650	משפטי אביעזרי (חו"מ) ³³³	ר' אביעזרי זעליג אויערבך ב"ר צבי הירש	ה'תפו	ה'תקכט
651	בן ידיד (על רמב"ם) ³³⁴	ר' ידידיה שמואל טאריקה ב"ר יהודה		ה'תקכט (בערך)
652	מצודת דוד ומצודת ציון (על התנ"ך) (מצודות)	ר' דוד אלטשולר (רד"א) ³³⁵	ה'תמז	ה'תקל
653	קול אריה	ר' אריה לייב "מוכח" מפולנאה, ב"ר יחיאל מיכל		ה'תקל
654	רבינו חיים כהן (שו"ת); זכר החיים ³³⁶	ר' חיים הכהן רפאפורט ב"ר שמחה	ה'תס	ה'תקלא
655	פרי האדמה; מזבח אדמה ³³⁷	ר' רפאל מיוחס ב"ר שמואל	ה'תסה	ה'תקלא
656	בית דוד (על המשנה)	ר' דוד חיים קורנאלדי ב"ר יהודה משה		ה'תקלא
657	דרכי ישרים (פרימישלן)	ר' מנחם מנדל ב"ר אליעזר		ה'תקלא
658	ארחות צדיקים (הנהגות האריז"ל) ³³⁸	ר' חיים שלמה פירנאנדיס דיאס ב"ר דוד		ה'תקלא

³²⁷ ר' יהונתן אייבשיץ חיבר ספרים רבים [חלקם נכתבו ע"י תלמידיו], מהם: אורים ותומים [על שו"ע חו"מ]; בינה לעתים; בני אהובה; ברכת יהונתן; גבורת יהונתן; דברי יהונתן; דעת יהונתן; חסדי יהונתן; חצי יהונתן; חתי ופילתי [על שו"ע יו"ד]; לוחות עדות; מאמר יהונתן [פירוש על חד גדיא]; מדרש יהונתן; מטה יהונתן; מתוק מדבש; נפש יהונתן; עמודי יהונתן; צפיחת הדבש; קשת יהונתן; שירי מצות [נקרא גם "תרי"ג מצוות"]; שם עולם; שר האלף [הל' פסח. נד' עם המקור חיים]; תפארת יהונתן; תפארת ישראל. על רשימה של 89 חיבורים ממנו, ראה גדולת יהונתן ח"ב פ"ב.

³²⁸ בנו של ר' משה חריף, ר' בצלאל ברנדייס [בעמח"ס צידה ברוך], נולד בערך בשנת ה'תסז, ונפטר ביום שנפטר אביו: כז סיון ה'תקכז. [נכדו, ר' ברוך יהודה ב"ר בצלאל ברנדייס, בעמח"ס לשון חכמים, נפטר ה'תקפה].

³²⁹ מספריו הנוספים של רחנ"ש: בית שלמה; מכתב שלמה. ספרו "מכתב שלמה" יצא לאור ע"י נכדו (ה'תרט"ו). הגהותיו וחידושויו על הרמב"ם, נדפסו בספר "מאמר מרדכי" (ה'תרכ"ד) לזקנו, ואף ספר זה יצא לאור על ידי הנכד הנ"ל, אשר צירף לספר את "מכתב שלמה" ח"ב. כך גם צירף הנכד לספרו שלו "דבר אמת", מתורת זקנו על טוש"ע או"ח, וקרא להם בשם "בית שלמה".

³³⁰ מחיבוריו הנוספים של ר"י מולכו: זוכה תודה; דרשות. יש שכתבו, שנפטר בשנת תקט"ז, אך כנראה תאריך זה מושגת על שנת ההדפסה [הראשונה] של ספרו שולחן גבוה.

³³¹ מספריו הנוספים של ר' עזרא מלכי: עינות מים [דרושים]; שמן למאור [על בעל המאור].

³³² הגהות "עמק המלך" לר' אברהם אבוש [מפרנקפורט], נדפסו כתוספת לרמב"ם מהדו' ורשא תרמ"א. יש להבדיל בין חיבור זה לבין ספר "עמק המלך" לר' יקותיאל זאב זלמן וולף [מרבני הונגריה], שחי אף הוא סביב תקופה זו.

³³³ רא"ז אויערבך בהיותו תלמיד ר"י אייבשיץ, רשם את שיעוריו רבו, רשימות השיעורים נדפסו ב"אורים ותומים" מהדו' פלדהיים. כן נדפסו חידושו על או"ח בקובץ תורני "זכור לאברהם" תשנ"ו.

³³⁴ מספריו הנוספים של ר' ידידיה טאריקה: אמר ידיד [עשה"ס]; חלקו של ידיד [על טור ב"י]; קידש ידיד [דרשות עה"ת].

³³⁵ פירוש ה'מצודות' נכתב ע"י רד"א, אולם בנו רבי יחיאל הלל השלים אותו.

³³⁶ ר' חיים הכהן רפאפורט, שימש כאב"ד לבוב. ספרו זכר החיים נקרא גם: דרושי ר' חיים כהן. יש להבדיל בינו לבין נינו הקרוי בשמו, ר' חיים הכהן רפאפורט [ב"ר דוב בעריש], אב"ד אוסרהא, בעל שו"ת מים חיים, על אודותיו ראה בערכו.

³³⁷ מספריו הנוספים של ר"ר מיוחס: פני אדמה; מנחת ביכורים. יש סוברים, ששמו הפרטי "מיוחס", הוא גם שם משפחתו.

³³⁸ מספריו הנוספים של רח"ש פירנאנדיס דיאס [דייאש]: סוכת דוד [נדפס בתוך: "בית המלך" לגיסו ר' יוסף אבן חסון].

659	מגלת ספר [על הסמ"ג]	ר' בנימין קאזיס ב"ר דוד. תלמידו של החזון נחום		
660	חגורת שמואל [על הלבוש]; עמודי עולם	ר' שמואל מפלאצק, ב"ר עזריאל מלאנצברג	ה'תקיג-לא ³³⁹	
661	יד מלאכי	ר' מלאכי הכהן ב"ר יעקב	ה'תקלב	ה'תס (בערך)
662	פני אהרן	ר' אהרן אמארייליו ב"ר שלמה	ה'תקלב	
663	רבי דב בער [המגיד] ממזריטש	ר' דב בער ב"ר אברהם ³⁴⁰	ה'תקלג	ה'תסד
664	צדקה ומשפט [שר"ת]	ר' צדקה חוצין ב"ר משה	ה'תקלג	ה'תנט
665	חמד משה [על שו"ע א"ח]	ר' גדליה משה הלוי מלאשיץ ב"ר צבי הירש	ה'תקלג	
666	שמחת עולם [על רמב"ם]	ר' חיים שבתי לאגו	ה'תקלג	
667	צמח דוד ³⁴¹	ר' דוד נג'אר	ה'תקלג	
668	מרכבת המשנה [אלפאנדרני]; יד אהרן	ר' אהרן אלפאנדרני ב"ר משה	ה'תקלד	ה'תסא
669	קהלת יעקב	ר' יעקב אלבעלי ³⁴²	ה'תקלד	
670	שער המלך ³⁴³	ר' יצחק נוניס בילומנטי ב"ר משה	ה'תקלד	ה'תע-תעה
671	שולחן שלמה [קיצו"ש א"ח]	ר' שלמה זלמן מירקש ב"ר יהודה לייב	ה'תקלד-ה	
672	משחא דרבותא	ממחברי הספר: ר' מסעוד רפאל אלפסי	ה'תקלה	
673	יעב"ץ [חיבר כ-50 ספרים] ³⁴⁴	ר' יעקב עמדין, ב"ר צבי ה"חכם צבי"	ה'תקלו	ה'תנז-ח
674	זכרון יוסף [שר"ת]	ר' יוסף [משה] שטיינהרט ב"ר מנחם מנדל	ה'תקלו	ה'תס
675	מראה כהן [זבחים]; מנחת כהן [מנחות]	ר' יהודה כ"ץ ב"ר יעקב [יוקב]	ה'תקלו	
676	דברי רב משולם	ר' אברהם משולם זלמן אשכנזי, ב"ר צביה"חכם צבי"	ה'תקלז	לפני ה'תעח
677	נהר שלום (הרש"ש; השמ"ש) ³⁴⁵	ר' שלום [מזרחי ידיע] שרעבי ב"ר יצחק	ה'תקלז	ה'תפ
678	חסד לאברהם (ר' אברהם המלאך)	ר' אברהם, ב"ר דב בער המגיד ממזריטש	ה'תקלז	ה'תקא
679	אור עולם; ברית עולם ³⁴⁶	ר' משה דוד וואלי. מתלמידי רמח"ל	ה'תקלז	
680	קרן אשם [עהש"ס]	ר' יצחק איצק שאכרליס ב"ר שמשון	ה'תקלז	אחרי ה'תקלז
681	דברי שמואל ³⁴⁷ [ניקלשבורג]	ר' שמואל שמעלקה הלוי הורוויץ ב"ר צבי הירש	ה'תקלח	ה'תפו
682	הון רב [ח"א - עה"ת, ח"ב - שו"ת]	ר' רפאל אלעזר נחמיאש	ה'תקלח	
683	תפלה לדוד	ר' חיים דוד עמאר ב"ר שמואל	ה'תקלח	נדפס ה'תקלז
684	זרע שמשון [עה"ת]; תולדות שמשון [על אבות]	ר' שמשון חיים נחמני ב"ר נחמן מיכאל	ה'תקלט	ה'תסז (בערך)
685	תוספת שבת (ספר פלאים)	ר' רפאל מייזליש [מהארוחוב] ב"ר חיים	ה'תקמ	ראה הערה ³⁴⁸
686	תפארת אדם [שר"ת]	ר' חיים אברהם ב"ר דוד	ה'תקמ	
687	פני משה; מראה הפנים	ר' משה מרגליות ב"ר שמעון. הגר"א למד אצלו בגיל 7	ה'תקמא	

³³⁹ על אודות שנת פטירת ר"ש מפלאצק, בשנת ה'תקיג נמנה על המסכימים לספר זבח שמואל, ואילו כשהודפס ספרו חגורת שמואל בשנת ה'תקלב, הוא כבר נזכר בברכת המתים [-זצ"ל].

³⁴⁰ מדברי תורתו של המגיד ממעזריטש הובאו בספרים שונים, מהם: מגיד דבריו ליעקב; אור תורה; אור האמת. מתלמידיו המפורסמים: בנו ר' אברהם [המלאך]; ר' אלימלך מליזענסק; ר' זושא מאניפולי; ר' שנאור זלמן מלאדי.

³⁴¹ לספר צמח דוד נלווה החיבור "אדמת יהודה" לר' יהודה הכהן טנוגי שנפטר בשנת ה'תקצ"ה.

³⁴² ר' יעקב אלבעלי היה מהמסכימים על "שער המלך".

³⁴³ ממפרשי שער המלך שנדפסו לצידו: טעם המלך, לר' ברוך ב"ר יונה יטליש [נדפס בשנת תקס"א]; הגהות רעק"א; מעשה חושב, לר' חיים שמואל הלוי בירנבורים [חתן רעק"א] עם הוספות נכדו ר' עקיבא סופר; הגהות ר' יוסף שאול נתנוזן; אפריון שלמה, לר"ש קלוגר.

³⁴⁴ היעב"ץ חיבר למעלה מארבעים ספרים בכל מקצועות התורה, מהם: הגהות וחיידושים עהש"ס [נד' בש"ס וילנא]; לחם שמים [על המשנה]; מגדל עוז; מגלת ספר; מור וקציעה [על שו"ע אור"ח]; מטפחת ספרים; סידור היעב"ץ; לשון זהורית; עץ אבות; ציצים ופרחים; שאילת יעבץ; שפת אמת; תורת הקנאות. סידור היעב"ץ נקרא על ידי מחברו בשם "בית א-ל", חלק א מכונה "עמודי שמים" וחלק ב מכונה "שערי שמים". במהדור פיעטרקוב תרנ"ט כינוהו סידור "קול יעקב" [דרושה הבחנה שלא להחליפו בסידור "קול יעקב" המכונה סידור ר' קופל - לר' יעקב קאפל ליפשיץ]. מהדורה מסויימת של הסידור נקראת "בית יעקב", אולם המהדיר הוסיף בה דברים רבים, ושינה את נוסחי התפילות.

³⁴⁵ מספריו הנוספים של הרש"ש: סידור הרש"ש; פירוש השמ"ש; רחובות הנהר; אמת ושלום.

³⁴⁶ יש להבדיל בין "ברית עולם" לרמ"ד וואלי, לבין "ברית עולם" על ס' חסידים שכתב החיד"א.

³⁴⁷ מספריו הנוספים של ר' שמואל שמעלקה מנקלשבורג [או: ניקלשפורק]: אמרי שמואל; נזיר השם; שמן הטוב.

³⁴⁸ בהקדמה לספרו שיצא בשנת ה'תקכז, כתב שהגיע לימי שיבתו.

ה'תקמא	ה'תנו	ר' יחיאל מיכל, ב"ר יצחק מדורוהוביטש	רבי יחיאל מיכל מזלוטשוב ³⁴⁹	688
ה'תקמא	ה'תעו-ז	ר' שלמה מחלמא ב"ר משה	מרכבת המשנה; שולחן עצי שטים ³⁵⁰	689
ה'תקמא	ה'תפב (בערך)	ר' יצחק מולכו ב"ר אברהם	אורחות יושר [מוסר]	690
ה'תקמא		ר' אברהם כטורזא	זרע אברהם	691
ה'תקמא		ר' שלמה הכהן שלם ב"ר יחיאל	שונה הלכות [על בה"ג]; לב שלם	692
ה'תקמא (בערך)		ר' אלחנן אשכנזי ב"ר שמואל זנוויל	סדרי טהרה; חידוד הלכות	693
ה'תקמב	ה'תקז	ר' משה ישראל (השני) ב"ר אליהו. נפטר בחיי אביו	משה ידבר	694
ה'תקמד	ה'תסח	ר' יהודה קצין ב"ר יום טוב	מחנה יהודה	695
ה'תקמד	ה'תע (בערך)	ר' אליהו ישראל ב"ר משה	קול אליהו [שו"ת]; כסא אליהו ³⁵¹	696
ה'תקמד?		ר' יעקב יוסף כץ מפולנאה . מתלמידי הבעש"ט	תולדות יעקב יוסף ³⁵² ("התולדות")	697
ה'תקמה	ה'תנה (בערך)	ר' אריה לייב וולרשטיין (גינצבורג) ב"ר אשר	שאגת אריה; טורי אבן; גבורות ארי ³⁵³	698
ה'תקמה	ה'תעה (בערך)	ר' אברהם חיים ישראל ב"ר משה	אמרות טהורות [על טורח]; בית אברהם [על טורח]	699
ה'תקמה		ר' מרדכי ברוך קארבאליני	מירא דכיא [עשה"ס]; תועפות ראם [עה"ת]	700
ה'תקמה-פד		ר' דוד חיים שמואל חסאן	מכתם לדוד; קדשי דוד; חסדי דוד	701
ה'תקמה		ר' משולם פייבוש הלוי הורוויץ ב"ר דב בער	משנת חכמים (קרמניץ)	702
ה'תקמו		ר' יום טוב אלנקאוה	שביתת יום טוב	703
ה'תקמו		ר' שמחה חריף ב"ר צבי	רבי שמחה מדעסוי	704
ה'תקמו	ה'תקד	ר' עוזיאל מייזלש ב"ר צבי	עץ הדעת טוב [עמ"ס שבת וכתובות] ³⁵⁴	705
ה'תקמד-ז		ר' אברהם אופנהיים ב"ר יהודה לייב	אשל אברהם [על גליון הש"ע]; מרגניתא שפירא	706
ה'תקמו-ז	ה'תעז	ר' אלימלך ב"ר אליעזר ליפא [ליפמן]	נועם אלימלך (ליז'ענסק)	707
ה'תקמז (בערך)		ר' אברהם מקושטא ב"ר אביגדור	זכור לאברהם ³⁵⁵	708
ה'תקמז	ה'תסז	ר' עובדיה הלוי [מזרחין] ב"ר אברהם	חזון למועד [שו"ת]; חזון עובדיה [עה"ת]	709
ה'תקמז	ה'תצ (בערך)	ר' אהרן הלוי מאלעקסניץ [אולקסיניץ] ב"ר יהודה לייב	חסדי אבות; [זאת] תורת האדם; כתב יושר	710
ה'תקמז	ה'תצג	ר' יצחק נבון ב"ר יהודה. נכדו של המחנ"א	דין אמת ³⁵⁶	711
ה'תקמח	ה'תצ (בערך)	ר' מנחם מענדל [מוויטעפסק] ב"ר משה	פרי הארץ [עה"ת] (וויטבסק)	712
ה'תקמח	ה'תקיג (בערך)	ר' יצחק אייזיק כ"ץ ב"ר יואל	ברית קהנת עולם	713
לפני ה'תקמט		ר' יצחק יוסף נוניס-ואיס ב"ר יעקב	שיח יצחק [עמ"ס: יומא; חגיגה]; תפילת כל פה	714
ה'תקנ	ה'תס (בערך)	ר' מאיר מרגליות ב"ר צבי הירש	מאיר נתיבים (אור עולם) [שו"ת]	715
ה'תקנ	ה'תעז	ר' שאול לוונשטאם ב"ר אריה לייב	בנין אריאל (ח"א - חדרי תורה; ח"ב - בית תלמוד)	716
ה'תקנ	ה'תפה	ר' פנחס שפירא ב"ר אברהם אבא	מדרש פנחס ³⁵⁷ (קוריץ)	717

³⁴⁹ דברי תורתו של ר' יחיאל מיכל "המגיד מזלאטשוב" [מתלמידי הבעש"ט] מופיעים בספרי תלמידיו שהיו מגדולי החסידות, ונלקטו בספרים: מים רבים [וורשא תרנ"ט]; אהלי צדיקים, טשערנאוויץ תרצ"ו; ישועות מלכו, ירושלים תשל"ד; תועפות הרים, ירושלים תשמ"ו; תורת המגיד מזלאטשוב [ירושלים תשנ"ט]. לגבי שנת הפטירה, יש שאמרו שנפטר בשנת ה'תקמו. [אחת הטענות הראשיות לשנת ה'תקמא, היא העובדה שר' עוזיאל מייזלש מספידו בספרו "עץ הדעת טוב". והרי ר' עוזיאל נפטר בכ"ח כסלו ה'תקמו. אולם, אין בטחון גמור שרבי עוזיאל נפטר בשנת ה'תקמו.]

³⁵⁰ שולחן עצי שטים הוא אחד מעשרה שולחנות שחיבר ר"ש מחלמא, לאחרונה יצאו מכת"י שולחנות נוספים: שולחן ערוך [על שו"ע אהע"ז]; שולחן תמיד [על שו"ע או"ח]. מספריו הנוספים של בעל מרכבת המשנה: חוג הארץ; נעים ומירות; עיטור סופרים; שערי נעימה [על טעמי אמ"ת].

³⁵¹ מספריו הנוספים של ר"א ישראל: אדרת אליהו [על סמ"ג ורא"ם]; עוגת אליהו.

³⁵² ספריו הנוספים של בעל ה"תולדות": בן פורת יוסף; צפנת פענח. מייחסים לו גם את הספר "כתונת פסים".

³⁵³ ספר גבורות ארי, פעמים רבות נקרא: גבורת ארי.

³⁵⁴ מספריו הנוספים של ר"ע מייזלש [מייזלס], תלמיד המגיד ממזריטש: כרם שלמה [על סוגיות הש"ס]; מנורה הטהורה [על הל' שבת]; תפארת הצבי [עמ"ס ביצה]; תפארת עוזיאל [עה"ת].

³⁵⁵ ספר "זכור לאברהם" כולל שו"ת, חי' עהש"ס ועל הרמב"ם.

³⁵⁶ יש להבדיל בין "דין אמת" לר' יצחק נבון, לבין קונטרס "דין אמת" שהוא שו"ת לאביו ר' יהודה, ונדפס בתוך ספרו קרית מלך רב.

³⁵⁷ דברי תורתו של ר' פנחס מקוריץ [מקאריץ] כונסו בספרים רבים, ומהם: דברים נחמדים; חכם הרזים; ליקוטי אמרי פנחס; ליקוטי שושנים; ליקוטים יקרים; ליקוטים מר' פנחס מקוריץ; מדרש פנחס; נופת צופים.

718	חסדי דוד [על התוספתא] ³⁵⁸	ר' (חיים) דוד פארדו ב"ר יעקב	ה'תעח	ה'תקנ
719	נהר שלום [על א"ח]	ר' שבתאי וינטורה ב"ר אברהם	ה'תצ (בערך)	ה'תקנ
720	מים קדושים [על מסכתות קדשים]	ר' אברהם משה הלוי מבראהילוב ב"ר אשר	נדפס ה'תקנ	אחרי ה'תקנ
721	רב ייבי [עה"ת] [אוסטראה]	ר' יעקב יוסף ב"ר יהודה לייב [ייבי]		ה'תקנא
722	שם יוסף [על רמב"ם] ³⁵⁹	ר' ישראל חיים יוסף אליקים		ה'תקנא
723	מגדנות נתן [עה"ס]	ר' אליהו חי בורגיל, ב"ר נתן בעל "חק נתן"	ה'תקכ	לפני ה'תקנב
724	פרי מגדים (פמ"ג) ³⁶⁰	ר' יוסף תאומים ב"ר מאיר	ה'תפז	ה'תקנב
725	בגדי ישע [שו"ת] ³⁶¹	ר' ישעיה עטיה ב"ר חיים	ה'תצב	ה'תקנב
726	שמע שלמה (קרלין)	ר' שלמה הלוי מקרלין, ב"ר נחום	ה'תצח	ה'תקנב
727	חק נתן	ר' נתן בורגיל ב"ר אברהם		ה'תקנב
728	לשון זהב ³⁶²	ר' דוד טעבלי הכתן שיף ב"ר שלמה זלמן		ה'תקנב
729	נחלת יעקב [על מסכתות קטנות]	ר' יעקב [יאקב] נוימבורג ב"ר ברוך		ה'תקנ-ג
730	לשון הזהב	ר' זאב וולף, ב"ר אליעזר מליזענסק	ה'תמ	ה'תקנג
731	נודע ביהודה; צל"ח; דגול מרבבה ³⁶³	ר' יחזקאל סג"ל לנדא ב"ר יהודה	ה'תעד	ה'תקנג
732	בן פורת יוסף	ר' יוסף קובו ב"ר יהודה ³⁶⁴		ה'תקנג
733	הזכירות; מרפא לנפש [על חובות הלבבות]	ר' רפאל ב"ר זכריה מנדל. דיין בביה"ד של הנובי		ה'תקכד
734	נאדר בקודש; הוד תהילה; נר תמיד ³⁶⁵	ר' חיים מצאנז ב"ר מנחם	ה'תפ	ה'תקמג-נד
735	חכמי הקלויז בברודי	ראה נספח כז		
736	מהר"ש לניאדו; בית דינו של שלמה ³⁶⁶	ר' רפאל שלמה לניאדו ב"ר שמואל	ה'תע (בערך)	ה'תקנד
737	חיים לעולם [שו"ת]; טיב גיטין (מודעי)	ר' חיים מודעי ב"ר אליהו	ה'תפ	ה'תקנד
738	יסוד ושורש העבודה	ר' אלכסנדר זיסקינד מהורודנא ב"ר משה		ה'תקנד
739	בנין שלמה	ר' נתן מאז		ה'תקנד (בערך)
740	תשואת חן [דרשות ושו"ת] ³⁶⁷	ר' שמשון זליג הלוי ב"ר יעקב יוסף יוזפא	נדפס ה'תקנד	אחרי ה'תקנד
741	מלאכת יום טוב; קדושת יום טוב	ר' יום טוב ליפמן היילפרין ב"ר אברהם שמואל		ה'תקנה
742	יצחק ירנן; אגורה באהל ³⁶⁸	ר' אליקים גאטיניו ב"ר יצחק		ה'תקנה
743	בת עיני; מבשר צדק (זלוטשוב)	ר' יששכר בער זלוטשוב מנזע צבי ב"ר אריה יהודה לייבוש	ה'תצה (בערך)	ה'תקנה
744	יושר דברי אמת; דרך אמת (זבוריז)	ר' משולם פייבוש הלוי ה"ר ב"ר אהרן משה	ה'תק	ה'תקנה
745	יד הקטנה	ר' דב בעריש גוטליב	ראה הערה ³⁶⁹	ה'תקנו

- ³⁵⁸ מספריו הנוספים של ר"ד פארדו: חוקת הפסח; למנצח לדוד; מזמור לדוד; מכתם לדוד [שו"ת]; משכיל לדוד [עה"ת]; ספרי דבי רב [על הספרי]; שושנים לדוד [על המשנה]. אולם על אודות שנת הפטירה, יש ששיערו ה'תקנא או ה'תקנב.
- ³⁵⁹ דרושה הבחנה שלא להחליפו עם ספר "שם יוסף" על הרמב"ם, שחיבר ר' יוסף מועטי – אודותיו, ראה בערכו.
- ³⁶⁰ מספריו הנוספים של ה"פרי מגדים": אגרות פרי מגדים; אָם לבינה; גינת ורדים; הגיון לב; מתן שכרן של מצוות; נועם מגדים; ספר המגיד [עה"ת]; מגידות [שו"ת]; ספר נטריקן; פורת יוסף [עמ"ס יכמות וכתובות]; ראש יוסף [הפמ"ג מכנה אותו בשם "שבע שיטות" - היות שהוא על שבע מסכתות]; שושנת העמקים; תיבת גמא. כן נדפס שו"ת הפרי מגדים, שליקט ר' אפרים לייכטג מספרי הפרי מגדים.
- ³⁶¹ יש להבדיל בין שו"ת בגדי ישע לר"י עטיה, לבין שו"ת בגדי ישע לר' שמואל מביאליסטוק שנדפס בשנת תר"ד, ולבין בגדי ישע [על או"ח - שו"ע ומג"א] לר' ישעיה ב"ר שמחה ווינר [נד' ע"י המחבר בשנת ה'תקלד].
- ³⁶² יש להבדיל בין ספרו לשון זהב, לבין לשון הזהב לר' זאב מליזענסק, שחי אף הוא בתקופה זו [ר' זאב נפטר בגיל 113].
- ³⁶³ מספריו הנוספים של ר"י סג"ל לנדא ה"נודע ביהודה": אהבת ציון; דורש לציון; דרושי הצל"ח; חוקי האישות. כן התפרסם החיבור "ויכוח רבה", בו מובאים דין ודברים שהיו לו עם ר' יעקב שמשון משיפטייוקא על אודות החסידות וספר ה"תולדות".
- ³⁶⁴ יש להבדיל בין ר' יוסף קובו ב"ר יהודה, בעל בן פורת יוסף, לבין סבו ר' יוסף קובו ב"ר שמעיה, בעל שו"ת גבעות עולם.
- ³⁶⁵ ר' חיים צאנזר, נמנה על חכמי הקלויז בברודי, וכתב הגהות וחיידושים על טוש"ע המובאים רבות בספרי הפוסקים. כך גם מפורסמת תשובתו בנוגע ביהודה מהדו"ק יו"ד סי' מה.
- ³⁶⁶ מספריו הנוספים של ר"ש לניאדו: המעלות לשלמה; כסא שלמה [שו"ת]; לחם שלמה.
- ³⁶⁷ מספריו הנוספים של רש"ז ב"ר יעקב יוסף יוזפא: אלף המגן; יעלת חן; מנחת האומר עשירית האיפה.
- ³⁶⁸ ר' אליקים גאטיניו חיבר גם: תועפות ראם על רש"י והרא"ם [עה"ת]. יש להבדיל בינו לבין תועפות ראם על היראים [לר' אברהם אבא ב"ר אליהו שיף].
- ³⁶⁹ רד"ב גוטליב בעל היד הקטנה, נפטר בגיל צעיר, כפי שנכתב בשער הספר: "ויען שבעו"ה נשבה ארון הקודש בעל המחבר זצ"ל, ודיין האמת השקיע שמשו שלא בעונתו".

746	אור המאיר (זיטומיר)	ר' זאב וולף הלוי		ה'תקנז
747	הגר"א (הגאון מווילנא) ³⁷⁰	ר' אליהו לנד"י מווילנא ב"ר שלמה זלמן	ה'תפ	ה'תקנח
748	עוד יוסף חי	ר' יוסף זרקא	ה'תפב	ה'תקנח
749	מאור עינים; ישמח לב ³⁷¹ (טשרנוביל)	ר' מנחם נחום טברסקי ב"ר צבי הירש	ה'תצ	ה'תקנח
750	דרך המלך ³⁷² [על רמב"ם]	ר' רפאל יוסף בן רבי ב"ר יהודה		ה'תקנח
751	מקור ישראל [שר"ת]	ר' ישראל יעקב בורלא		ה'תקנט
752	חידושי הש"ס ³⁷³	ר' ישעיה ברלין פיק ב"ר יהודה לייב	ה'תפה (בערך)	ה'תקנט (בערך)
753	בגדי ישע [על שו"ע אר"ח ומג"א]	ר' ישעיה וינר ב"ר שמחה	ה'תפו	ה'תקנט
754	מנרת זהב (ר' זושא מאניפולי) ³⁷⁴	ר' זושא ב"ר אליעזר ליפא [ליפמן]		ה'תקס
755	צבא רב [על המשניות וטו"ש] ³⁷⁵	ר' צבי הירש לוויץ [לעוין] ב"ר אריה לייב	ה'תפא	ה'תקס
756	תורת אמת; משנת ר' נתן (מרנ"א)	ר' נתן אדלר צור ווינדמיהל ב"ר יעקב שמעון	ה'תקב	ה'תקס
757	בית ישחק; בית מועד	ר' יצחק גאטיניו ב"ר אליקים. אביו מח"ס "יצחק ירנ"		ה'תקס
758	דגל מחנה אפרים (סאלדיקוב)	ר' משה חיים אפרים אשכנזי ב"ר יחיאל	ה'תקח	ה'תקס
759	חסדי דוד [קבלה]	ר' דוד מאגאר ב"ר משה. תלמיד הרש"ש		ה'תקס
760	כרוב ממשח	ר' שלמה ³⁷⁶ אלפסי ב"ר מסעוד	ה'תפ (בערך)	ה'תקסא
761	ערוגת הבושם [על שו"ע אהע"ז] ³⁷⁷	ר' מיכאל בכרך ב"ר שמואל זנוויל	ה'תצ	ה'תקסא
762	רבי יעקב שמשון (שפיטווקא)	ר' יעקב שמשון. תלמיד המגיד ממזריטש ור' פנחס מקוריץ	ה'תקב (בערך)	ה'תקסא
763	חידושי מהרי"ח [על המשנה] ³⁷⁸	ר' יואל פרומקין ב"ר אברהם שמריה		ה'תקסא

³⁷⁰ להלן חלק מהספרים בהם נקבצו דברי תורת הגר"א: אבן שלמה; אדרת אליהו; אזור אליהו; איל משולש; אליהו רבא [על המשניות ס' טהרות]; אמרי נועם; אשי ישראל [סידור]; באורי אגדות; ביאורי הגר"א [לשו"ע]; ברייתא מעשה תורה עם הוספות; דברי אליהו; דקדוק אליהו [נקרא גם ספר דקדוק קטן]; הגהות הגר"א [על המשניות; על המדרשים; עהש"ס בבלי וירושלמי; על התוספתא]; הדרת קודש [על מדרת רות/מדרש הנעלם]; היכלות הזהר [עם ביאורי הגר"א]; חי' וביאורי הגר"א; ביאור לנ"ך [על מעשה המרכבה ביחזקאל, ס' יונה, כמה פסוקים מחבקוק, משלי והמגילות. חלקם נקבצו אף בס' ברק השחר]; יהל אור [הדרת קודש]; לוח [השנים מימות יהושע עד חורבן הבית]; ליקוטי הגר"א; מעשה רב [ראה בערכו]; קול אליהו; סערת אליהו; עליות אליהו; פירושים לספרא דצניעותא, ספר יצירה ותיקוני זוהר; צורת הארץ לגבולותיה; קרבן אליהו [על המצוות]; שנות אליהו [על המשניות ס' זרעים ומסכת שבת]; שערי רחמים; תבנית הבית השלישי. בפטירת הגר"א הסתיימה תקופה בסדר הדורות, והתחילה תקופה אחרת (רעק"א בהספד על הגר"א - ראה מוריה שנה כה גליון יא-יב עמ' מז, הובא במבוא הספר "שנות דור"), משום כך יש שמגדירים את התקופה שאחרי הגר"א כתקופת "אחרוני האחרונים". חלק גדול ממסורות הגר"א הועמד ע"י בניו ותלמידיו בספריהם. על תלמידיו, ועל ס' "קול התור", ראה נספח כח.

³⁷¹ מדברי תורתו של רמ"ג מטשרנוביל נקבצו גם בספר "ארבעה אופני הקודש" על הגדש"פ. בספר ליקט צאצאו מאמרים [מהם שהיו בכ"י ומהם שנדפסו בספרים]: ממנו, מבנו ר' מרדכי מטשרנוביל, מנכדו ר' אברהם מטריסק, ומנינו ר' מרדכי מקוזמיר [שהינו דודו של עורך הספר, לר' מרדכי עצמו לא היו ילדים].

³⁷² יש להבדיל בין דרך המלך לר"י בן רבי, לבין דרך המלך לר' דוב בעריש רפפורט [ראה להלן בערכו], ולבין דרך המלך לר' חיים יעקב חוידנסקי [שחי בתקופת מלחמת העולם הראשונה] - שחברו אף הם על הרמב"ם.

³⁷³ מספריו הנוספים של ר' ישעיה פיק (הגרי"פ): אומר השכחה; הפלאה שבערכין [על הערוך]; מיני תרגימא [על האונקלוס]; יש סדר למשנה; מסורת הש"ס; קשות מיושב; שאילת שלום [פי' על השאלות, ההגהות נקראות "ראשון לציון"]. החיבור "מסורת הש"ס" הוא שילוב של כתביו, ושל כתבי רבי יהושע בועז ורבי יוסף שמואל מקראקא, כאשר הגהותיו וצינוניו מוקפים בסוגריים מרובעים. שם המשפחה "פיק" הוא ע"ש חותנו, והשם "ברלין" הוא ע"ש שבנעוריו התגורר בברלין.

³⁷⁴ לאחרונה יצא הספר בעריכה מחודשת, ובה הוא נקרא: זהב המנורה [מכון שפתי צדיקים, תשע"ג].

³⁷⁵ מדברי תורתו של רצ"ה לויץ, נקבצו בספרים: צבי לצדיק [עה"ת וש"ס]; תפארת בנים [בספר "תירוש ויצהר" (סי' נז), שהוא חיבורו של צאצאו ר' צבי יחזקאל מיכלזאהן מפלונסק, אשר עיטר את חי' זקיננו בהגהותיו]. הגהותיו עהש"ס נדפסו בש"ס וילנא, וכמו כן כתב הגהות לספרים רבים.

³⁷⁶ הספר "כרוב ממשח" הוא חיבור משותף, של ר' שלמה ושל אחיו ר' חיים אלפסי [נפטר ה'תקמג]. כמו כן, חיברו יחד עם אביהם, ר' מסעוד אלפסי, את הספר "משחא דרבותא".

³⁷⁷ מן הראוי לציין כי ר"י בוקסבוים כתב (מוריה שנה י גליון ט-י עמ' לה), שיש בידו כמה כרכים של כת"י, מבעל ערוגת הבושם, ובהם חי' עהש"ס ודרשות.

³⁷⁸ ר' יואל פרומקין מכונה: ר' יואל חסיד מאמטשיסלאוו [מאמציסלב]. מחיבוריו הנוספים: אמרי קודש [צוואה [במהדורות ישנות נדפס גם בשם: צוואות]].

764	אור חדש [עה"ת; על הש"ס] ³⁷⁹	ר' אלעזר קאליר ב"ר אלעזר	ה'תצח	ה'תקסב
765	מהרי"ט אלגאזי (מהריט"א) ³⁸⁰	ר' יום טוב אלגאזי ב"ר ישראל יעקב	ה'תפז	ה'תקסב
766	עצי אלמוגים; עצי ארזים; מעין החכמה ³⁸¹	ר' נח חיים צבי ברלין ב"ר אברהם מאיר	ה'תצד	ה'תקסב
767	צמח ה' לצבי [עה"ת] (נדבורנה) ³⁸²	ר' צבי הירש ב"ר שלום זעליג	ה'תק (בערך)	ה'תקסב
768	איגרא רמה [עהש"ס; שו"ת] ³⁸³	ר' משולם איגרא ב"ר שמשון	ה'תקיב	ה'תקסב
769	מגדל חננאל [על רמב"ם]	ר' חננאל חאביף		ה'תקסג
770	יד המלך [על רמב"ם] ³⁸⁴	ר' אליהו פאלומבו		לפני ה'תקסד
771	ושב הכהן [שו"ת] ³⁸⁵	ר' רפאל [כ"ץ] הכהן ב"ר יקותיאל זיסקינד	ה'תפג	ה'תקסד
772	רביד הזהב [עה"ת]	ר' דב בער טריוויש ב"ר יהודה		ה'תקסד
773	בית לחם יהודא [יר"ד]; עטרת צבי [חר"מ]	ר' צבי הירש ב"ר עזריאל מווילנא	נדפס ה'תקסד	אחרי ה'תקסד
774	זרע יעקב [שו"ת]	ר' יעקב בן נאים ב"ר שמואל ³⁸⁶	לפני ה'תצה	ה'תקסד-ה
775	פעולת צדיק (מהרי"ץ) ³⁸⁷	ר' יחיאל צאלח ב"ר יוסף	ה'תעד	ה'תקסה
776	הפלאה; המקנה; פנים יפות; נתיבות לשבת	ר' פנחס הלוי הורוויץ ב"ר צבי הירש	ה'תצא	ה'תקסה
777	משלי יעקב (המגיד מדובנא) ³⁸⁸	ר' יעקב קראנץ ב"ר זאב	ה'תקא	ה'תקסה
778	תשע שיטות	ר' צבי הירש רוזאניש ב"ר יששכר דב בעריש		ה'תקסה
779	דגל מחנה אפרים	ר' עזרא אפרים לניאדו ב"ר רפאל שלמה		ה'תקסה
780	דובר מישרים	ר' רפאל מרדכי יהושע שאול ב"ר חיים אברהם		ה'תקסה
781	מאמר המלך [על רמב"ם]	ר' רפאל אברהם מצליח	נדפס ה'תקסו	לפני ה'תקסו
782	חיד"א [חיבר כ- 80 ספרים] ³⁸⁹	ר' חיים יוסף דוד אזולאי ב"ר רפאל יצחק זרחיה	ה'תפדז	ה'תקסו
783	ברכות מים [על הטור] ³⁹⁰	ר' משה יוסף מרדכי מיוחס ב"ר רפאל. כיהן כראש"צ	ה'תצח	ה'תקסו

³⁷⁹ מספריו הנוספים של ר"א קאליר: חוות יאיר - חדש [דרשות]; חקר הלכה [שו"ת]. אור חדש עה"ת, נדפס לצד "מאורי אור" [כתנות אור] של זקנו הגנ"ל. ר"א קאליר הוא נכדו [בן בתן] של ה"פנים מאירות", וגדל אצלו.

³⁸⁰ מספריו של מהרי"ט אלגאזי: הלכות יום טוב [על הל' בכורות וחלה לרמב"ן, נד' בדפי הרי"ף שבסוף מס' בכורות תחת הכותרת "רי"ט אלגאזי"]; יום טוב דרבנן; פירוש מהרי"ט [עה"ת, נד' במהדורות הנפוצות של ה"מקראות גדולות"]; קדושת יום טוב; שמחת יום טוב [שו"ת]. כמו כן במסגרת תפקידו כראש"צ וראש ישיבת המקובלים "בית אל" חתם על אגרות שליחות רבות ונתן הסכמות לספרים רבים שכתבו חכמי ירושלים.

³⁸¹ יש שטעו ויחסו לרנח"צ ברלין את הספר תפארת צבי (שם הגדולים החדש), אך אינו אלא ליורשו ברבנות קהילות אה"ו, ר' צבי הירש זמושט.

³⁸² מספריו הנוספים של רצ"ה מנדבורנה: אלפא ביתא; מילי דאבות; שפתי קדושים [עה"ת ותהלים].

³⁸³ בעבר, חידושי ר"מ איגרא עהש"ס נקראו: איגרא רמה [החי' מכונים "חידושי רבינו משולם איגרא"], והשו"ת: שו"ת רבינו משולם איגרא. כמו כן, נדפסו הל' על הגדה של פסח בשם: הלכות קבועות.

³⁸⁴ דרושה הבחנה בין "יד המלך" לר"א פאלומבו, לבין "יד המלך" לר"א סג"ל לנדא - וראה אודותיו בערכו - שכן שניהם נתחברו על הרמב"ם.

³⁸⁵ מספריו הנוספים של בעל "ושב הכהן": דעת קדושים; זכר צדיק; מרפא לשון; שאלת הכהנים תורה; תורת יקותיאל.

³⁸⁶ על שמו הפרטי של ר"י בן נאים, ראה "מכתב אמת ליעקב" [ספר ההספד על ר"י בן נאים], שנכתב שמו: ר' יעקב חיים. שם המשפחה נכתב גם: בן נאיים או נ' נעים. בשנת ה'תק"ז כבר שימש כרב באלמעסכר [מסכארא].

³⁸⁷ מחיבוריו הנוספים של מהרי"ץ: זבח תודה; עץ חיים. המהרי"ץ נחשב למורה דרכם של בני תימן.

³⁸⁸ מספריו הנוספים של המגיד מדובנא: אהל יעקב; ברית אבות; כוכב מיעקב [על הפטרות]; ספר המדות; קול יעקב; קול רנה וישועה.

³⁸⁹ החיד"א כתב כ-80 חיבורים, רבים מהם נשתמרו עד היום, והם עוסקים בתחום נושאים נרחב: הלכה, פרשנות, מדרש, קבלה והסטוריה. מהם: אגרות החיד"א; אהבת דוד; אהל יוסף; אחורי תרעא; בית מנוחה; ברכי יוסף [על שו"ע]; גאולת עולם [על הגדש"פ]; דבש לפי;

ועד לחכמים; זכרון משה [י"ל ע"י נכדו ר' משה אזולאי]; זעיר שם [תוספות ל"שם הגדולים", ופי' על מד"ר]; זרוע ימין [על אבות]; חדרי בטן; חומת אנך [על התנ"ך]; חיים שאל [שו"ת]; חסדי אבות; טוב עין; יוסף אומץ [שו"ת]; יוסף בסדר; יוסף לחק [תוספת ל"חק לישראל"]; יוסף תהלות; כסא דוד; כסא רחמים [על מסכתות קטנות]; ככר לאדן; כף אחת; לב דוד; לחם מן השמים [עה"ת]; מורה באצבע; מחזיק ברכה [על שו"ע או"ח]; מעגל טוב [יומן מסע]; מראית העין [עהש"ס]; נחל קדומים; סנסן ליאיר; עין זוכר [כולל את

הספרים: יעיר אוזן; מדבר קדמות]; פתח עינים [עהש"ס]; ציפורן שמיר; קשר גודל; ראש דוד; שומר ישראל; שיורי ברכה [תוספות ל"מחזיק ברכה"]; שם הגדולים; שמחת הרגל; שער יוסף [עמ"ס הוריות]; שפה אחת [על הגדש"פ]. בספר "עבודת הקודש" קובצו שבעה ספרים [שנדפסו קודם לכן בפני עצמם]: מורה באצבע, צפורן שמיר, קשר גודל, כף אחת, יוסף בסדר, סנסן ליאיר, שומר ישראל. כן נדפס "סידור החיד"א", ובו ליקוט על התפילה מכל ספריו, ו"תורת החיד"א, ובו ליקוט על התנ"ך.

³⁹⁰ מספריו הנוספים של ר' מ"מ [מיס] מיוחס: מים שאל; מים ראשונים; עין המים; פני המים; שער המים. ספרו "ברכות מים", נקרא גם: ברכות המים.

784	ש"ת רבי ידידיה טיאה וייל ³⁹¹	ר' ידידיה (טיאה) וייל, ב"ר נתנאל [ה"קרבן נתנאל]	ה'תקסו
785	טהרת הקודש [על זבחים מנחות]	ר' יצחק אשכנזי ב"ר צבי	ה'תקסו (בערך)
786	מחצית השקל [על אר"ח ויר"ד; עהש"ס]	ר' שמואל הלוי קעלין ב"ר נתן	ה'תקסו
787	אור פני משה (פשעווארסק)	ר' משה הלוי סופר סת"ם מפשוורסק ב"ר יצחק	ה'תקסו
788	נועם מגדים [עה"ת] (טרניגרוד) ³⁹²	ר' אליעזר הלוי הורוויץ ב"ר יעקב	ה'תקסו
789	מטה שמעון [על טור ב"י חר"מ]	ר' מרדכי שמעון, ב"ר שלמה [ה"חשק שלמה" לחר"מ]	ה'תקנז-סז
790	מעלות התורה; באר אברהם [על מגילות]	ר' אברהם רגולר ב"ר שלמה זלמן. אחי הגר"א	ה'תקסז
791	משנת חכמים [יבין שמועה – צפנת פענח]	ר' יוסף הוכגלרנטר ב"ר יעקב יצחק	ה'תקסז
792	תפארת צבי [ש"ת] [ש"ת מהר"ץ]	ר' צבי הירש בישקו ב"ר ישראל בנימין	ה'תקסז
793	תורת הרמ"ל (סאסוב) ³⁹³	ר' משה יהודה לייב אַרבליך ב"ר יעקב	ה'תקסז
794	מאמר מרדכי [על שו"ע אר"ח]; דברי מרדכי	ר' מרדכי כרמי ב"ר אברהם	ה'תקסז (בערך)
795	בית מאיר [על שו"ע; עש"ס; שו"ת; הגהות] ³⁹⁴	ר' מאיר פוזנר [מונק] ב"ר יהודה לייב	ה'תקסז
796	(הרב המל"ץ) ³⁹⁵	ר' מרדכי הלוי	ה'תקסז
797	אור הגנוז [עה"ת] (אניפולי) ³⁹⁶	ר' יהודה לייב מאניפולי. מתלמידי המגיד ממזריטש	ה'תקסז
798	חומות ירושלים [על אר"ח]; ליקוטי יעב"ץ	ר' דוד קליינרמן ב"ר יעקב	אחרי ה'תקסז
799	ידיו של משה	ר' משה פרישקו	ה'תקסח
800	פני אריה	ר' אריה לייב ברסלוי ב"ר חיים	ה'תקסט
801	באר אברהם; פי' לתוספתא נדה ³⁹⁷	ר' אברהם לנדי, ב"ר אליהו [הגר"א]	ה'תקסט
802	חי' רבי בונם איגר	ר' שמחה בונם גינז-איגר ב"ר משה. אחיו של רעק"א	ה'תקסט
803	דודאים בשדה (זארנאווצא [זרניווצא])	ר' ראובן הלוי הורוויץ ב"ר יעקב חיים	ה'תקסט
804	חמודי דניאל; מוצל מאש [עמ"ס ערכין]	ר' דניאל מהורדנא, ב"ר יעקב	קצת לפני ה'תקע
805	קדושת לוי (ר' לוי יצחק מברדיטשוב)	ר' לוי יצחק דרברמידקר ב"ר מאיר	ה'תקע
806	יריעת האהל [ש"ת]	ר' אריה ליב רובינשטיין מסאטאנוב ב"ר שמואל	ה'תקע (בערך)
807	רבי מרדכי (לעכוויטש [לעכאוויטש])	ר' מרדכי ב"ר נתן. דברי תורתו הובאו ב"תורת אבות"	ה'תקע
808	חסד לאברהם (ר' אברהם קאליסקר)	ר' אברהם מקאליסק ב"ר אלכסנדר	ה'תקע
809	עיקר תוספות יום טוב	ר' משולם הכהן ב"ר יואל	ה'תקע
810	שרשי הים [על רמב"ם]	ר' רפאל יצחק מאיו	ה'תקע
811	ארץ צבי [דרשות]; עשרה למאה ³⁹⁸	ר' צבי הירש מוואדיסלוב ב"ר יהודה לייב	ה'תקע-תקעג
812	ליקוטי מוהר"ן ³⁹⁹ (ברסלב)	ר' נחמן מברסלב ב"ר שמחה	ה'תקעא

³⁹¹ מספריו הנוספים של ר' ידידיה [מכונה: טיאה] וייל: אדני כסף [עמ"ס קידושין]; ברכת יו"ט [עמ"ס ביצה]; גנזי המלך [עמ"ס מגילה, כולל: קונטרס "דברי שלום ואמת" על רמב"ם מגילה]; חידושים עמ"ס נדה; לבושי בדים; מרבה לספר [על הגדש"פ].

³⁹² השם המלא של ספרו של האדמו"ר מטרניגרוד: נועם מגדים וכבוד התורה. כן חיבר פירוש לתהלים: אמרות טהורות.

³⁹³ מספריו הנוספים של רמ"ל מסאסוב: לקוטי רמ"ל; חי' הרמ"ל.

³⁹⁴ הבית מאיר על חלקי השו"ע השונים, נחלק לכנויים דלהלן: דרך חיים [שפעת חיים] – על אר"ח, קנין דעה – על יו"ד, ושו"ת צלעות הבית על אה"ע"ז.

³⁹⁵ הרב המל"ץ [=הצעיר/הרב מרדכי לוי ישמרהו צורן] כיהן כראשון לציון, מתשובותיו נדפסו בספרים: קדושת יום טוב, חקרי לב. בספרו "אישי ה" ההדיר ספרי ראשונים עמ"ס נדרים: הל' הרמב"ן; ריטב"א; נימוקי יוסף [על נדרים וכתובות, עם הגהותיו - "מאמר מרדכי"]; בית הבחירה [על נדרים נזיר סוטה]. יש מייחסים לו את הספר "שלום ירושלים".

³⁹⁶ מחיבוריו הנוספים של רמ"ל מאניפולי: וזאת ליהודה [על המשנה, נדפס כחלק ב' של אור הגנוז]; שבט מיהודה [עה"ת, נדפס בספר דברי נגידים].

³⁹⁷ מספריו הנוספים של ר' אברהם בן הגר"א: באר אברהם [עה"ת; על תהלים]; ביאור על תיקוני זוהר ופי' הגר"א על הזוהר; פירושים על: אגדת בראשית, ביאור הגר"א על האגדות, גאולת אברהם [על הגדש"פ, נדפס באגדת אוזב]; סידור התפילה [נדפס בסוף באר אברהם על תהלים, ונלקט ב"אבני אליהו" סידור אישי ישראל]; סערת אליהו [הספד על אביו]; רב פעלים; תרגם אברהם. באר אברהם על התורה נדפס בספר אדרת אליהו. כן ערך את כתבי ותורת אביו הגר"א.

³⁹⁸ רצ"ה, המגיד מוואדיסלוב, הוא אביו של ר' שמחה בונים בונהרד מפשיסחא.

³⁹⁹ מספריו הנוספים של רבי נחמן: ספורי מעשיות; ספר המידות; חי' מוהר"ן; שבחי הר"ן; שיחות הר"ן. כל ספרי מוהר"ן נכתבו ביד תלמידו מוהר"ג [=רבי נתן], למעט סימנים בודדים בליקוטי מוהר"ן שהם מכת"י מוהר"ן, וכן ספר המידות הוקרא מפי מוהר"ן מתוך כ"י, ונרשם מילה במילה ע"י מוהר"ג.

813	חסד לאברהם [שו"ת]; זכור לאברהם	ר' אברהם אלקלעי ב"ר שמואל	ה'תקעא
814	זרע אמת [שו"ת]; שבח פסח [הגדש"פ]	ר' ישמעאל הכהן ב"ר אברהם יצחק	ה'תקעא
815	כנסת ישראל [שו"ת ודרושים] (ישר"ש)	ר' ישראל ששון ב"ר יוסף	ה'תקעא
816	יד דוד [עהש"ס]; מנחת עני; שלל דוד [עה"ת]	ר' יוסף דוד זינצהיים ב"ר יצחק	ה'תקעב
817	מזבח כפרה; ברית יעקב ⁴⁰⁰	ר' יעקב פייתוסי ב"ר אברהם	ה'תקעב
818	גביעי גביע הכסף	ר' בנימין ריבלין משקלוב [משקלאו]. תלמיד הגר"א	ה'תקעב
819	רבי יוסף מיאמפולה ⁴⁰¹	ר' יוסף, ב"ר יחיאל מיכל מזלוטשוב	ה'תקעב
820	היכל מלך [על רמב"ם]	רבי רפאל אברהם אריה ב"ר דוד, ובנו ר' חנניה מיכאל	ה'תקעב
821	קצות החושן; אבני מלואים; שב שמעתתא	ר' אריה לייב הכהן הלר ב"ר יוסף	ה'תקעג
822	בוצינא דנהורא (מז"בוז)	ר' ברוך ב"ר יחיאל מיכל. נכדו של הבעש"ט	ה'תקעב
823	הסבא משפולי	ר' אריה לייב ב"ר ברוך	ה'תקעב
824	אור חכמים ⁴⁰³ (אוליק)	ר' צבי אריה [הירש לייב] לאנדא ב"ר גדליה	ה'תקעב
825	תרומת הדשן [עהש"ס] ⁴⁰⁴	ר' צמח הכהן ב"ר סעייד	ה'תקעג
826	שו"ע הרב; תניא (הגר"ז) (ליובאוויטש) ⁴⁰⁵	ר' שניאור זלמן מלאדי ב"ר ברוך	ה'תקעג
827	אורח לצדיק (חמלניק)	ר' אליעזר ליפמן, ב"ר אלימלך מליזענסק	ה'תקעג
828	הגהות רבי לייב ברלין [עהש"ס] ⁴⁰⁶	ר' אריה לייב ברלין ב"ר אברהם מאיר	ה'תקעד
829	עיקרי הד"ט ⁴⁰⁷	ר' דניאל טירני ב"ר משה דוד	ה'תקעד (בערך)
830	משנת דרבי אליעזר [על חו"מ] ⁴⁰⁸	ר' אליעזר לאזי מברלין ב"ר יוסף. רבה של אה"ו	ה'תקעד
831	מגדל דוד; לקוטי דברי דוד (לעלוב)	ר' דוד (דוד'ל) בידרמן ב"ר שלמה צבי	ה'תקעד
832	לבושי שרד [על שו"ע]; ערבי נחל [עה"ת] ⁴⁰⁹	ר' דוד שלמה אייבשיץ ב"ר ירחמיאל	ה'תקעד (בערך)
833	היהודי הקדוש מפשיסחא [פרשיסחא]	ר' יעקב יצחק ב"ר אשר	ה'תקעד
834	קרנן אשה; מכשירי מילה	ר' אליהו שמאע הלוי ב"ר יוסף	ה'תקעד
835	וצוה הכהן [עה"ת] ⁴¹⁰	ר' אהרן שמואל כ"ץ ב"ר נפתלי הירץ	ה'תקעד
836	נטע שעשועים [שו"ת]	ר' צבי הירש קרא (קארא/קארו) ב"ר יעקב	ה'תקעד
837	מטה אהרן	ר' אהרן הלוי	ה'תקעד

⁴⁰⁰ ספר "מזבח כפרה" מכונה: שיטה מקובצת על זבחים/מנחות/בכורות. לספר נוספו חי' הרמב"ן על חולין, וכן חידושי המחבר בשם "רנו ליעקב". ספר "ברית יעקב" מכונה: שיטה מקובצת על סוטה, ולקוטי גאונים על נדרים ונזיר. לספר נוספו חידושי המחבר בשם "יגל יעקב".

⁴⁰¹ ליקוטים מדברי תורתו של ר"י מיאמפולה נקבצו בספר: תורת המגיד מזלאטשוב.

⁴⁰² רבי אברהם אריה נפטר בטווח השנים ה'תקסג-עג, ובנו רבי מיכאל נפטר בשנת ה'תקעג. חיבור נוסף של בנו ר' מיכאל: שערי חיים [על ס' המקדש והממכר לרב האי גאון].

⁴⁰³ ספר אור חכמים היה גנוז שנים רבות, והובא לדפוס ע"י נינו האדמו"ר ר' שמעון שלמה מאוליק, שהוסיף לספר גם את ספרו של אביו [נכדו של ר' הירש לייב, האדמו"ר ר' מרדכי מאוליק] "גדולת מרדכי", ואף הוסיף הערות וביאורים משלו.

⁴⁰⁴ מספריו הנוספים של ר"צ הכהן: חולת אהבה; מדרש הגדה [על הגדש"פ]; תורי זהב. יש להבדיל בין ספרו תרומת הדשן עהש"ס, לבין תרומת הדשן המפורסם [לר' ישראל איסרלין].

⁴⁰⁵ רש"ז מלאדי [או: מליאדי] מכונה: בעל התניא, האדמו"ר הזקן מליובאוויטש [או: מלובאוויטש]. הכותרת של ספרו התניא הוא "לקוטי אמרים - תניא". ספרו ההלכתי מכונה גם: שו"ע הגר"ז. מדברי תורתו כונסו בספרים נוספים, מהם: אגרות קודש; לקוטי תורה; סידור אדמו"ר הזקן [פסקים ודרושים על סידור התפילה]; תורה אור; תורת חיים.

⁴⁰⁶ יש להבדיל בין ר"א לברלין בעל ההגהות עהש"ס, לבין ר' אריה לייב ברלין שהיה רבה של אמשטרדם [אביו של בעמח"ס צבא רב] שהיה מבורג ממנו.

⁴⁰⁷ מספריו הנוספים של בעל עקרי הד"ט: סעודת מצוה; שם עולם; מתנת יד.

⁴⁰⁸ יש להבחין בין ספרו של ר"א מברלין, לבין משנת רבי אליעזר [עה"ת] לר"א טרילינגר, ולבין ספר משנת רבי אליעזר לר"א די טולדו [שו"ת], ולבין משנת רבי אלעזר [שו"ת] יש מכנים אותו "משנת רבי אליעזר" - באות י"ו] לר"א ברכה, ולבין משנת רבי אליעזר בן יעקב [משנת ראב"י, עהש"ס] לר"א גרייבר.

⁴⁰⁹ מספריו הנוספים של רד"ש אייבשיץ: אשר הנחלים; כד הקמח [שו"ת]; מגילת סתרים [מוסר]; משוש כל המתאבלים [על איכה]; נאות דשא [שו"ת]. כן חיבר לבושי שרד על עניני יו"ד [נד' בסוף תבואות שור], ולבושי שרד על יחזקאל [תבנית ביהמ"ק].

⁴¹⁰ מספריו הנוספים של רא"ש כ"ץ: קורא מראש [על מד"ר, נחלק לשני חלקים: ארש רבה, וירם ראש]; קודש הלולים.

ה'תקעה		ר' יעקב נוניס-ואיס ב"ר יצחק יוסף	חדות יעקב [עהש"ס] 411	838
ה'תקעה	ה'תצד (בערך)	ר' ישראל הופשטיין ב"ר שבת	עבודת ישראל (המגיד מקוזניץ) 412	839
ה'תקעה	ה'תקה	ר' מנחם מנדל טורם, ב"ר יוסף [אב"ד ור"מ בפניטשוב]	מנחם ציון - ילקוט מנחם (רימנוב) 413	840
ה'תקעה	ה'תקה	ר' יעקב יצחק הורוויץ ב"ר אברהם אליעזר	דברי אמת; זכרון זאת; זאת זכרון (החווה מלובלין)	841
ה'תקעה		ר' יהודה סיד ב"ר מנוח	נר מצוה; אות אמת	842
ה'תקעו-ז	ה'תקו (בערך)	ר' צבי הירש הורוויץ ב"ר פנחס	מחנה לוי; לחמי תודה; חומר בקודש [שר"ת]	843
ה'תקעז		ר' אשר צבי מאוסטרהא, ב"ר דוד	מעין החכמה [עה"ת ותהלים] (קארעץ)	844
ה'תקעה	ה'תק	ר' וואלף באסקאוויטץ [בוסקוביץ] ב"ר שמואל	סדר משנה [על רמב"ם] 414	845
ה'תקעח	ה'תק	ר' חיים טירר ב"ר שלמה	באר מים חיים (טשרנוביץ) 415	846
ה'תקעח	סביב ה'תק	ר' מרדכי מארדוש ב"ר הלל	ביאור [על מהר"ם שיף]; הגהות [עהש"ס] 416	847
ה'תקעח	ה'תקיט	ר' אריה יהודה לייב ב"ר עקיבא	לב אריה [עמ"ס חולין]	848
ה'תקעח		ר' יוסף אלקלעי ב"ר דוד	אמר יוסף	849
ה'תקעח		ר' אלכסנדר סנדר ספרין ב"ר יצחק אייזיק	זכרון דברים (קומרנא)	850
ה'תקעח		ר' יקותיאל זאב (זלמן וולף) ב"ר יוסף יוזל	עמק המלך [על הרמב"ם נשים וקדושה] 417	851
ה'תקעט		ר' צבי הירש הלוי ב"ר חיים שמואל זנוויל (ר' הירש חסיד)	מרגליות התורה	852
ה'תקעט	ה'תקי	ר' יהודא כהנא הלר ב"ר יוסף. אח של הקצוה"ח	תרומת הכרי; קונטרס הספיקות	853
ה'תקעט	ה'תקי (בערך)	ר' חיים יצחק אלגאזי ב"ר יהודה	דרך עץ החיים [על הטור]; עין ימין 418	854
ה'תקעט	ה'תקלז	ר' אברהם צבי הירש פצנובסקי ב"ר אליעזר	ברית אברהם [שר"ת]; גופי הלכות [עהש"ס]	855
ה'תקפ	ה'תקמ	ר' חיים מרדכי מרגליות [מדובנא] ב"ר מנחם מאניש	שערי תשובה [שר"ע א"ח]	856
ה'תקפ (בערך)	ה'תקכ (בערך)	ר' יצחק מייזלש [מייזלס] ב"ר חיים	חוסן ישועות [עהש"ס]	857
ה'תקפ		ר' אברהם פינסו ב"ר ישראל	תולעת שני [עה"ת]; אפי זוטרי [הל' פסח]	858
ה'תקפ (בערך)		ר' עוזיאל אלחאיין ב"ר מרדכי	משכנות הרועים; חיים וחסד	859
ה'תקפ-פא	ה'תקא	ר' רפאל יוסף חזן ב"ר חיים יוסף	חקרי לב (חק"ל); מערכי לב (אור היר"ח)	860
ה'תקפא	ה'תקח	ר' אברהם דנציג [דאנציג] ב"ר יחיאל מיכל	חיי אדם; חכמת אדם 419	861
ה'תקפא	ה'תקט	ר' חיים [מואלוזין] איצקוביץ ב"ר יצחק	נפש החיים; רוח חיים; חוט המשולש ח"א 420	862

411 ספר "חדות יעקב" נדפס בסוף ספר "שיח יצחק" [עמ"ס חגיגה] שחיבר אביו. שנת הפטירה מתבססת על כך שבשנה זו נכתבה קינה על פטירתו, על ידי ר' דוד מילדולה ב"ר רפאל [מכונה: קינת דוד].

412 מספריו הנוספים של המגיד מקוזניץ: אור ישראל; בית ישראל [ב"ח, וכן על מסכת אבות]; גאולת ישראל; גבורת ישראל; הגהות ל"רזיאל המלאך" [ווילנא תרל"ח]; יקר; מגיד מישרים; נזר ישראל; נר ישראל; עגונת ישראל; רמזי ישראל; שארית ישראל; תהלות ישראל.

413 חלק ממאמרי רמ"מ מרימנוב נמצאים בספרי תלמידיו: דברי מנחם; מנחם ציון [ע"י ר' יחזקאל פנט מקרלסבורג, שהיה מגדולי תלמידיו]; עטרת מנחם [נוספו בספר דברים גם מגדולי חסידות אחרים]; תורת מנחם.

414 מספריו הנוספים של ר' בנימין זאב וולף בוסקוביץ: הגהות [על שער המלך, נד' במהדו' מכון ירושלים]; לבנימין אמר [על אגדתות רבב"ח]; מאמר אסתר; קלבון השקל. אביו הוא ר' שמואל הלוי קעלין, בעל מחצית השקל.

415 מספריו הנוספים של ר' חיים צ'רנוביצר: ארץ החיים; סידורו של שבת; שער התפילה. היה תלמידו של ר' יחיאל מיכל מזלוטשוב.

416 הגהותיו של ר"מ מארדוש נדפסו בש"ס וילנא עמ"ס פסחים וחולין. את ה"ביאור" על המהר"ם שיף כתב יחד עם ר' נח מלודמיר שנפטר בשנת ה'תקצג.

417 יש להבדיל בין "עמק המלך" לר' יקותיאל זאב זלמן וולף [מרבני הונגריה], לבין הגהות "עמק המלך" לר' אברהם אבוש [מפרנקפורט, ראה בערכו], שנדפס כחוספת לרמב"ם מהדו' ורשא תרמ"א. על אודות שנת הפטירה - אמנם בהספד של המהר"ם א"ש באמרי יושר (דף ס ע"א) נכתב תקע"ז, אולם בדרשות חתם סופר ח"ב (דף שפ ע"א) נכתב תקע"ח, ונראה שבאמרי יושר נפלה טעות, שכן הוא מספיד שם גם את ר' וואלף באסקוויץ שנפטר בי' ניסן תקע"ח.

418 יש להבדיל בין "דרך עץ החיים" [על הטור] לר' חיים אלגאזי, לבין "דרך עץ החיים" [על הטור] לר' יוסף אלאשקר. כן יש לשים לב שישנם מחברים נוספים בשם ר' חיים אלגאזי [מח"ס "בני חיי" ומח"ס "נתיבות משפט"].

419 ספר חיי אדם [על או"ח] כולל את "נשמת אדם" המרחיב בביאורי ההלכות ומקורן. ספר חכמת אדם [על יו"ד] כולל את "בינת אדם" המרחיב בביאורי ההלכות, ונספח לו "שערי צדק" על הלכות א"י. מספריו הנוספים של ה"חיי אדם": בית אברהם; הג"מ אברהם דאנציג [הגהות על הירושלמי]; זכרו תורת משה; מצות משה [קיצור חרדים]. חיבר את "תפילה זכה" הנאמרת לביל יום הכיפורים לפני "כל נדרי".

420 שאר חלקי ספר "חוט המשולש" הם למחברים אחרים: ח"ב - תשובות לר' הלל מוולוז'ין, חתנו של ר"ח מוולוז'ין. ח"ג - תשובות לר' אליעזר פריד [נולד: ה'תקסט, נפ': ה'תריג], חתנו של ר' יצחק מוולוז'ין [בנו של ר"ח מוולוז'ין]. רבי אשר הכהן [בעמח"ס ברכת ראש] הו"ל את הספר כתר ראש, שבו רשם את הנהגות רבו ר"ח מוולוז'ין.

863	באר שבע ⁴²¹	ר' שלמה יורבורג ב"ר אריה לייב	ה'תקיא	ה'תקפא
864	באר משה ⁴²² (קז'ניץ)	ר' משה אליקים בריעה הופשטיין ב"ר ישראל	ה'תקיז	ה'תקפא
865	הורה גבר; שדה צופים [על הרא"ש] ⁴²³	ר' בצלאל רנשבורג ב"ר יואל	ה'תקכב (בערך)	ה'תקפא
866	פתח הבית ⁴²⁴	ר' אברהם טיקטין ב"ר גדליה	ה'תקכה	ה'תקפא
867	נחלת דוד [עה"ת]	ר' דוד אופנהיים ⁴²⁵ ב"ר צבי		ה'תקפא
868	בארות יצחק	ר' יצחק הכהן אברי"ש [אבן רבי שמעאל] ב"ר יוסף	רבו של ערך השלחן	אחרי ה'תקפא
869	משפטים ישרים [ש"ת]; מי מנוחות ⁴²⁶	ר' רפאל בירדוגו ב"ר מרדכי	ה'תקז	ה'תקפב
870	תפארת צבי; רזין דאורייתא (זבאריז')	ר' זאב צבי בנימין ⁴²⁷ , ב"ר יחיאל מיכל מזלוטשוב		ה'תקפב
871	תולדות אהרן [עה"ת] (ז'טומיר)	ר' אהרן מזיטומיר		ה'תקפב
872	ארץ צבי ותאומי צביה [על ש"ע אהע"ז]	ר' צבי הירש [מברוידא וקיצע] ב"ר דוד		ה'תקפב
873	מאור ושמש (ר' קלמיש מקראקא)	ר' קלונימוס קלמן הלוי עפשטיין ב"ר אהרן	ה'תקיא	ה'תקפג
874	כתר תורה; מדרש חכמים [על תהלים] ⁴²⁸	ר' פנחס המגיד מפולצק [פאלצק] ב"ר יהודה	ה'תקז	ה'תקפג
875	עמודי הארזים [על יראים]	ר' אליעזר חזן, ב"ר רפאל יוסף [בעל החק"ל]	ה'תקמז (בערך)	ה'תקפג
876	כבוד יום טוב [על רמב"ם]	ר' יום טוב דאנון		ה'תקפג
877	תקפו של יוסף [ש"ת]	ר' יוסף אלמליח ב"ר עיוש		ה'תקפג
878	אפי זוטרי [על אהע"ז] ⁴²⁹	ר' יעקב פארדו ב"ר דוד		לפני ה'תקפד
879	דרך המלך [עה"ש - סדר מועד]	ר' מאיר קיש. "א שהיה תלמיד של הנודע ביהודה	נדפס ה'תקפד	אחרי ה'תקפד
880	שאל קאצנעלבוגן [הגהות עה"ש]	ר' שאול הלוי קצנלבוגן ⁴³⁰		ה'תקפה
881	מלא הרועים [עה"ש] ⁴³¹	ר' יעקב צבי יאליש [יולס] ב"ר נפתלי	ה'תקלח	ה'תקפה
882	אוהב ישראל (הרב מאפטא) [עה"ת]	ר' אברהם יהושע העשיל ב"ר שמואל	ה'תקח-תקטו	ה'תקפה
883	מטה לוי ⁴³² ; סידור נהורא	ר' אהרן הלוי ממיכאלישוק ב"ר יחיאל מיכל		ה'תקפה-ו
884	חיי אברהם [עה"ש]	ר' אברהם טייב ⁴³³		לפני ה'תקפא-ו
885	תשובה מאהבה (מהרא"פ)	ר' אלעזר פלעקלס ב"ר דוד	ה'תקיד	ה'תקפו

- ⁴²¹ בספרו "באר שבע", סוף מס' שבת, נוסף קונטרס "אבני מילואים", מילואים והשלמות לספרו. יש להבדיל בין ספרו, לבין ספר באר שבע לרי"ב פרנס איילנבורג שהוא הנפוץ יותר.
- ⁴²² מספריו הנוספים של ר"מ מקז'ניץ: בינת משה; דעת משה; ויחל משה; מטה משה [על הגדש"פ]; קהלת משה; תפילה למשה; פרקי משה.
- ⁴²³ ר' בצלאל רנשבורג חיבר גם את ספר פתחי נדה, ונדפס בהוצאת מוסד הרב קוק תחת השם "חכמת בצלאל". כן כתב הגהות לספרים שונים, ובהם: על סדר הש"ס; שער המלך.
- ⁴²⁴ "פתח הבית" הוא שם כולל לסדרת ספריו של ר"א טיקטין. בנו ר' משה, אשר הדפיס בחיי אביו את הספר הראשון, מציין בהקדמתו כי ישנם אחד עשר חיבורים המוכנים להדפסה, ולכל אחד מהם שם נפרד.
- ⁴²⁵ דרושה הבחנה שלא להחליף בין ר"ד אופנהיים בעל נחלת דוד, לבין ר' דוד אופנהיים [ב"ר אברהם] בעל "נשאל דוד", המכונה רד"א [גיסו של בעמח"ס "שבות יעקב"].
- ⁴²⁶ מספריו הנוספים של ר"ר בירדוגו [המלאך רפאל]: דיני שו"ב כמנהג המערב; חסד ואמת; לשון לימודים; משמחי לב [עה"ת]; קיצור תקנות חכמי קאשטיליא; רב פנינים; רוקח מרקחת; שרביט הזהב [עה"ש]; תורת אמת.
- ⁴²⁷ שמו של ר' זאב מז'בוריז' מופיע בצורות שונות: "זאב צבי" בספרו רזין דאורייתא, "צבי זאב" בספרו תפארת צבי זאב, "בנימין זאב" בהסכמתו לספר זרע יצחק. לאחרונה נדפסו דברי תורתו בספר "כתבי קודש" שצורף לספר ישועות מלכו.
- ⁴²⁸ מספריו הנוספים של ר' פינחס מפולצק [נכתב גם: פאלצק; פאלצאק]: גבעת פנחס [איוב]; דרך המלך [שה"ש]; דרך החיים [קהלת]; סידור שער הרחמים [עם פירוש "מגיד צדק"]; ראש הגבעה [צוואה, מוסר ומידות]; שבט מיהודה [משל]. תאריך הלידה שבטבלה הוא ע"פ דבריו בהקדמתו לספר ראש הגבעה שנדפס בשנת תק"פ, בו הוא כותב שהוא בן ע"ג שנה. ברם, יש שציינו שנולד בשנת ה'תקל.
- ⁴²⁹ מספריו הנוספים של ר' יעקב פארדו: מזבח כפרה; מנחת אהרן [לקוטי דינים על או"ח עד סוף הל' תפילה]; מסכנות יעקב [על ישעיהו]; פטרי רחמים; קהלת יעקב [על נ"ך]; תהלה בארש. שנת הפטירה היא לפני ה'תקפד, שכן בשנה זו נדפס ספר מסכנות יעקב, ונכתב בהקדמה שכבר נפטר [אחר עלייתו ירושלימה], ואחרי שנת התקס"ט שבה הדפיס את ספרו מנחת אהרן.
- ⁴³⁰ יש להבדיל בין ר' שאול הלוי קצנלבוגן בעל ההגהות עה"ש, לבין ר' שאול הלוי קצנלבוגן אב"ד קוסובה וקוברין, סבו של החזו"א.
- ⁴³¹ מספריו הנוספים של ה"מלוא הרועים": אמת ליעקב; בית ועד לחכמים; זכרון יעקב ויהודה; חינוך בית יהודה; ישרש יעקב; פרשת דרכים זוטא; קהלת יעקב [על: זוהר; אגדות]; שמן ששון [על תהלים]. נודע גם בשם "יעקלי פרמיסלר".
- ⁴³² ר"א הלוי הו"ל את מחזור "קרבן אהרן", ובו שלושה פירושי: מטה לוי; בית לוי; מעשה ארג.
- ⁴³³ יש להבדיל בין ר"א טייב בעל חיי אברהם, לבין ר' אברהם טייב [הראשון], המכונה "באבא סיד" [=סבא רבא], שהיה ראש רבני תוניסיה ונפטר בשנת ה'תק"א.

886	גאון יעקב [עמ"ס עירובין]	ר' יעקב כהנא ב"ר אברהם	ה'תקכד	ה'תקפו
887	אהבת שלום (קוסוב)	ר' מנחם מנדל הגר ב"ר יעקב קאפל	ה'תקכח	ה'תקפו
888	מראה עינים; מראה הגדול; מראה הנוגה	ר' רפאל אשכנזי ב"ר יהודה		ה'תקפו
889	אהבת שלום (קוסוב)	ר' מנחם מנדל ב"ר יעקב קאפל	ה'תקכח	ה'תקפו
890	אהל יצחק [שו"ת, חי' על הרמב"ם ודרשות]	ר' חיים יצחק חסיד הכהן ב"ר יוסף	ה'תקז	ה'תקפז
891	זרע קודש; אילה שלוה ⁴³⁴ (רופשיץ)	ר' נפתלי צבי הורוויץ ב"ר מנחם מנדל	ה'תקכ	ה'תקפז
892	קול שמחה [עה"ת] ⁴³⁵ (פשיסחא)	ר' שמחה בונים בונהרד ב"ר צבי הירש	ה'תקכה	ה'תקפז
893	דברי שלום [קבלה]	ר' אברהם שלום שרעבי ב"ר יצחק	ה'תקכה	ה'תקפז
894	מים אדירים ⁴³⁶ (רמ"מ משקלוב)	ר' מנחם מנדל בענדיט [בנדט] ב"ר ברוך		ה'תקפז
895	יפה שעה [על עץ חיים, שער הכוונות] ⁴³⁷	ר' שלמה הכהן ב"ר יהודה		ה'תקפז
896	ברוך טעם ⁴³⁸	ר' ברוך תאומים פרנקל ב"ר יהושע יחזקאל פייבוש	ה'תקכ	ה'תקפח
897	מים טהורים; מי נפתוח; אפיקי יהודה	ר' יהודה לייב הלוי עד"ל	ה'תקכ	ה'תקפח
898	יד אפרים; מטה אפרים ⁴³⁹	ר' אפרים זלמן מרגליות מבראד ב"ר מנחם מאניש	ה'תקכא	ה'תקפח
899	שערי אורה (ליובאוויטש) ⁴⁴⁰	ר' דובער שניאורי ב"ר שניאור זלמן	ה'תקלד	ה'תקפח
900	פלא יועץ; חסד לאלפים ⁴⁴¹	ר' אליעזר פאפו ב"ר יצחק	ה'תקמה	ה'תקפח
901	שער משפט [על ש"ע ח"מ] ⁴⁴²	ר' ישראל איסר ב"ר זאב וולף	ה'תקי (בערך)	ה'תקפט
902	מהר"ם בנעט [על: טוש"ע; ש"ס; דרשות] ⁴⁴³	ר' מרדכי בנעט ב"ר אברהם (ביהא)	ה'תקיג	ה'תקפט
903	הר הכרמל [שו"ת]; ראש הכרמל [לפסחים]	ר' אליהו מרגליות מבילגורי ב"ר יחזקאל		ה'תקפט
904	טור האבן [שו"ת]	ר' אליעזר אויערבאך ב"ר ניסן		ה'תקפט
905	מהר"ם מרוטנבורק האחרונים [שו"ת] ⁴⁴⁴	ר' משה רוטנבורק [רוטנבורק] מקוזמיר		ה'תקפט
906	רב דגן; משרת משה; תנא ושייר; פני המים	ר' יצחק עטיה ב"ר ישעיה	ה'תקטו	סביב ה'תקצ
907	קול ששון; דבר בעתו; מזמור לאסף ⁴⁴⁵	ר' ששון שנדוך ב"ר מרדכי שנדוך	ה'תקז	ה'תקצ
908	הערות רב עמרם חסידא [על הירושלמי]	ר' עמרם רוזנבוים ב"ר משה נחום	ה'תקנ (בערך)	ה'תקצ

- ⁴³⁴ מדברי תורתו והנהגותיו של רנ"צ מרופשיץ נלקטו בספרים: אהל נפתלי; אוצרות זרע קודש; אמרי שפר; עשר צחצחות. ר' נפתלי מרופשיץ היה תלמידם של ר' אלימלך מליזענסק והחזוה מלובלין. ורובם של ר' צבי אלימלך שפירא מדינוב ור' צבי הירש מרימנוב.
- ⁴³⁵ מספריו הנוספים של ר' שמחה בונים מפשיסחא: חדות שמחה; מדרש שמחה; ערוגות הברוש; פניני הרא"מ; קול מבושר. כן נדפס הספר "שמחת ישראל" – קובץ של שלושה ספרים: אור שמחה; מאמרי שמחה; תורת שמחה.
- ⁴³⁶ מספריו הנוספים של ר' מנחם מנדל משקלוב: דרושים על סדר ההשתלשלות; דרך הקודש [על ספר ברית מנחה]; ליקוטים בעניינים שונים; מנחם ציון; פירוש על הזוהר; רזא דמהימנותא [כהמשך לחיבור זה כתב "פירוש על ספר משנת חסידים (ר' עמנואל חי ריקי)"]; תמונת האותיות.
- ⁴³⁷ מספריו הנוספים של ר"ש הכהן: הוראת שעה [מעגל השנה ע"פ קבלה]; מזל שעה [על רמב"ם]; שעת הכושר; שעת רצון [על הזוהר].
- ⁴³⁸ מספריו הנוספים של בעל "ברוך טעם": אמרי ברוך; ברוך שאמר; מרגניתא דר"ב [=דרבי ברוך]; עטרת חכמים; עמק ההלכה. הגהותיו מפורסמות, מהן: על ש"ס בבלי וירושלמי; על שו"ע; על שו"ת הרשב"א; על הלבוש; על פני יהושע; על אורים ותומים, וכרתי ופלתי; על קצות החושן, ואבני מילואים.
- ⁴³⁹ מספריו הנוספים של רא"ז מרגליות: ביאור הגראז"מ וזרע אפרים [על פסיקתא רבתא]; בית אפרים [שו"ת]; בית תפילה; דמעת אפרים [הספד]; יד רמ"א; טיב גיטין; מספד רב; מעלות היוחסין [גנאלוגיה ומגילת היחוס של משפחתו]; מקנה וקנין; עוללות אפרים; ראש אפרים [ח"א - פרי תבואה וראש אפרים; ח"ב - זר זהב [על הט"ז] ושפת אמת [על השי"ך]; ח"ג - שו"ת; ח"ד - קונטרס הראיות]; שם אפרים [עה"ת]; שערי אפרים. לספר מטה אפרים, צירף המחבר את "אלף למטה" ובו הרחבה למקורות וביאורי הדינים.
- ⁴⁴⁰ מספריו הנוספים של ר' דובער [דב בער], האדמו"ר האמצעי מליובאוויטש: אגרות קודש; אמרי בינה; בד קודש; דרך חיים; מאמרים יקרים; עטרת ראש; עיון תפילה; פוקח עורים; פירוש המלות; פסקי דינים [יו"ד ואה"ע"ז]; קונטרס ההתפעלות; שער האמונה [נר מצוה ותורה אור]; שער היחוד; שערי תשובה; תורת חיים [עה"ת].
- ⁴⁴¹ מספריו הנוספים של ה"פלא יועץ": אורות אילים; אלף המגן; בית תפילה; דן אנכי; דן ידין [שו"ת]; חדש האביב; יעלו חסידים; שו"ת פלא יועץ.
- ⁴⁴² מחיבוריו הנוספים של ר' ישראל איסר: שער דעה [על ריבית, נדפס בסוף שער משפט ח"א]; נחלת אבות [שו"ת].
- ⁴⁴³ מספריו הנוספים של מהר"ם בנעט: ביאור מרדכי [על המרדכי] (ביאור רמ"ב); דברי גאונים; הר המור [שו"ת]; מגן אבות [על ל"ט מלאכות]; מחשבת מרדכי [עה"ת]; פרשת מרדכי [שו"ת]; תכלת מרדכי.
- ⁴⁴⁴ יש להבדיל בין מחבר הספר, ר' משה - המהר"ם מרוטנבורק מרבותינו האחרונים, לבין ר' מאיר - המהר"ם מרוטנבורק/מרוטנבורג הנמנה על רבותינו הראשונים.
- ⁴⁴⁵ מספריו הנוספים של ר' ששון שנדוך: אמרי ששון; תהלה לדוד; שדה לבן; שערי צדק.

909	ערך השלחן ⁴⁴⁶	ר' יצחק טייב ב"ר בנימין	ה'תקיג	ה'תקצ
910	אגודת אזוב [שו"ת; עשו"ע; עהש"ס; דרשות] ⁴⁴⁷	ר' משה זאב מרגליות ב"ר אליעזר	ה'תקכח (בערך)	ה'תקצ
911	אהלי יהודה [עמ"ס שבועות] ⁴⁴⁸	ר' יהודה נג'אר ב"ר יעקב		ה'תקצ
912	אהל דוד	ר' דוד דייטש ב"ר מנדל	ה'תקיז	ה'תקצ-תקצא
913	גור אריה יהודא [שו"ת] ⁴⁴⁹	ר' אריה יהודה לייב תאומים ב"ר יוסף	ה'תפז	ה'תקצא
914	משנת רבי אליעזר בן יעקב ⁴⁵⁰	ר' אליעזר גרייבר ב"ר יעקב	ה'תקד	ה'תקצא
915	מהר"ם מינץ (החדש) [שו"ת]	ר' משה מינץ ב"ר יהודה	ה'תקי	ה'תקצא
916	אור לשמים (אפטא)	ר' מאיר סגל הלוי רוטנברג ב"ר שמואל	ה'תקכ	ה'תקצא
917	עטרת צבי ⁴⁵¹ (זידיטשוב)	ר' צבי הירש, ב"ר יצחק אייזיק	ה'תקכא	ה'תקצא
918	אלפי מנשה; שקל הקודש; סמא דחיי	ר' מנשה מאיליה ב"ר יוסף בן פורת	ה'תקכז	ה'תקצא
919	יד המלך [על רמב"ם]; הגהות עהש"ס	ר' אלעזר סג"ל לנדא ב"ר ישראל בנו של הנודע ביהודה	ה'תקלח (בערך)	ה'תקצא
920	נחלת יהושע [עהש"ס]	ר' יהושע קושמאן וודיאנר ב"ר שרגא פייבוש	ה'תקמח	ה'תקצא
921	לב מבין; פני מבין [עמ"ס סנהדרין]	ר' בכור יצחק נאבארו ב"ר יעקב	ה'תקכח	ה'תקצא
922	שו"ת מילי דאבות ח"א ⁴⁵²	ר' משה יהודה לייב צילץ ב"ר יוסף		ה'תקצא
923	סידורים ומחזורים - רעדלהיים (רו"ה) ⁴⁵³	ר' וולף בנימין היידנהיים ב"ר שמשון	ה'תקיז	ה'תקצב
924	נתיבות המשפט; חוות דעת ⁴⁵⁴	ר' יעקב [מליסא] לורברבוים ב"ר יעקב משה	ה'תקל (בערך)	ה'תקצב
925	תהילה לדוד; עיני דוד	ר' דוד אמאדו ב"ר יעקב	ה'תקל (בערך)	ה'תקצב
926	אור יצחק (ראדוויל)	ר' יצחק מראדוויל ב"ר יחיאל מיכל מזלוטשוב		ה'תקצב
927	מוסר השכל [על רמב"ם] ⁴⁵⁵	ר' יחזקאל פייבל מוילנא ב"ר זאב וולף	ה'תקטו	ה'תקצג
928	קומץ המנחה; מלא העומר [עה"ת] ⁴⁵⁶	ר' [יעקב] אריה לייב צינץ, ב"ר משה	ה'תקכח	ה'תקצג

- ⁴⁴⁶ מספריו הנוספים של ר' יצחק טייב: ווי העמודים; ויזרע יצחק; חוקת הפסח. יש להבדיל בינו לבין ר' יצחק חי טייב, בעמח"ס "חלב חיטים", שחי אף הוא באותה תקופה בתוניס, מצבות שניהם עומדות בסמיכות, בבית החיים בתוניס.
- ⁴⁴⁷ מחיבורי הנוספים של רמ"ז מרגליות: חידושי מוהרמ"ז [על ר"י מלניל עירובין]; מראות הצובאות [על הל' עגונות].
- ⁴⁴⁸ מספריו הנוספים של מהר"ם נגאר: אלפי יהודה; חגי יהודה [עמ"ס קטנות]; למודי ה'; מועדי ה'; שבות יהודה [על מכילתא]; שמחת יהודה [עמ"ס קטנות וכריתות].
- ⁴⁴⁹ מספריו הנוספים של ראי"ל תאומים: אילת אהבים [עהש"ס]; יעלת חן [על: מגילות; הגדש"פ]. יש להבדיל בין ספרים אלו, לבין הספרים שנתחברו באותם השמות על ידי בן דורו, המהרא"ל צינץ.
- ⁴⁵⁰ ספרו זה של ר"א גרייבר מכונה לעיתים בראשי תיבות: משנת ראב"י. יש להבחין בין ספרו, לבין משנת רבי אליעזר [עה"ת] לר"א טרילינגר, ולבין משנת רבי אליעזר לר"א די טולדו [שו"ת], ולבין משנת רבי אליעזר [על חו"מ] לר"א מברלין, ולבין משנת רבי אליעזר [שו"ת] יש מכנים אותו "משנת רבי אליעזר - באות י"י] לר"א ברכהן.
- ⁴⁵¹ מספריו הנוספים של ר' צבי הירש זידיטשוב: סור מרע ועשה טוב [נקרא גם "הקדמה ודרך לעץ החיים", בהיותו מעין מבוא לספר "עץ החיים" למהר"ח. ר' צבי אלימלך מדינוב הוסיף לספר הוספות בשם "הוספות מהרצ"א"; בית ישראל; קונטרס השמות; הגהות על פרי עץ חיים [מהר"ח]; צבי לצדיק.
- ⁴⁵² יש להבדיל בין חלקי הספר שו"ת מילי דאבות - כל חלק הוא שו"ת של מחבר אחר.
- ⁴⁵³ הרו"ה [ר' בנימין זאב וואלף איש היידנהיים] היה מגדולי ה"מדקדקים" [=בלשן], וכתב פירושים רבים לתפילות ופיוטים. מספריו: מאור עינים [עה"ת]. ההדיר ספרים רבים, ומהם: חומש תורת הא-להים; מאזני לשון הקודש [לראב"ע]; סדר ההגדה לליל שימורים.
- ⁴⁵⁴ מספריו הנוספים של הרב מליסא: אמת ליעקב; בית יעקב; דרך החיים - דה"ח; מילי דאגדתא ושו"ת; מעשה נסים [על הגדש"פ]; מקור חיים ["חידושים" ו"ביאורים" על שו"ע הל' פסח]; נחלת יעקב [עה"ת]; תורת גיטין; תיקון עירובין. פירושו על המגילות נקבצו ב"חמשה ספרים נפתחים", שמות פירושו: מגילת סתרים [אסתר]; צרור המור [שיה"ש]; אמרי יושר [רות]; פלגי מים [איכה]; תעלומות חכמה [קהלת].
- ⁴⁵⁵ ספר מוסר השכל, כולל שני ביאורים: לשון הזהב, ולשון חכמים. כן חיבר רי"פ מוילנא את הספר "תולדות אדם" על רבו ר' זלמלה מוולוז'ין [ר' שלמה זלמן מוולוז'ין].
- ⁴⁵⁶ מספריו הנוספים של מהרא"ל צינץ: אילת אהבים [עמ"ס כתובות]; ברכת השיר [על הגדש"פ]; גור אריה [עמ"ס חולין]; גט מקושר; גרש ירחים; זכרון מלך; חי' מהרא"ל [על הל' שחיטות וטריפות, בב"ח ותערובות, וריבית]; טיב חליצה; טיב קידושין; יין המשמח; יעלת חן [שו"ת על אה"ע]; לקוטי מהרא"ל; מגן האלף [על הל' פסח]; מעייני החכמה; מקצוע בתורה; משיבת נפש [שו"ת]; פני אריה; שו"ת מהרא"ל; שירי קומץ המנחה; שמחת יום טוב. מהרא"ל צינץ נולד לרבי משה אייבשיץ. בילדותו נתייתם מאביו, ועל פי המשוער גדל בבית דודו, ששם משפחתו היה "צינץ", ומכאן שמו. הוא מכונה בשמות: מהרא"ל צינץ; הגאון מפלאצק; ר' לייבוש חריף. אודות שמו יעקב, ראה הקדמתו לס' יעלת חן. סמוך לפטירתו הבטיח: מי שישתדל בהדפסת ספריי אהיה לו למליץ אם יהיה לו זכות - משום כך, רבים הדפיסו את ספריו כסגולה.

929	רבי נח (לעכוויטש)	ר' נח ב"ר מרדכי. דברי תורתו הובאו ב"תורת אבות"	ה'תקלד	ה'תקצג
930	ארץ יהודה (על רמב"ם ושו"ע); אדמת יהודה [עשה"ס]	ר' יהודה טאנוג' הכהן ב"ר אברהם	ה'תקי (בערך)	ה'תקצה
931	טיב גיטין	ר' צבי הירש הלר ב"ר אריה [ליבוש]		ה'תקצה
932	חלב חייטם	ר' יצחק חי טייב [מכונה: רבי חי טייב - לא מת']	ה'תקכ (בערך)	ה'תקצז ⁴⁵⁷
933	מאורי אור	ר' אהרן ווירמש ב"ר אברהם אברלי יוסף	ה'תקיד	ה'תקצו
934	גליא מסכת [שר'ת ודרשות]	ר' דוד מנובהרדוק ב"ר משה	ה'תקכט	ה'תקצז
935	לקוטי תורה ⁴⁵⁸ (טשרנוביל)	ר' מרדכי טברסקי ב"ר מנחם נחום	ה'תקל	ה'תקצז
936	בן יוחאי ⁴⁵⁹	ר' משה קוניץ ב"ר מנחם מנדל	ה'תקלד	ה'תקצז
937	שפתי צדיקים [על התנ"ך] (רימנוב)	ר' יהושע העשיל מרימנוב		ה'תקצז
938	ספר יהושע	ר' יהושע העשיל באב"ד ב"ר יצחק	ה'תקיד	ה'תקצח
939	שמן רוקח [שר'ת; עשה"ס] ⁴⁶⁰	ר' אלעזר לוו [לעוון] ב"ר אריה לייב	ה'תקיח	ה'תקצח
940	רע"א [שר'ת. ועל: ש"ס; רמב"ם; שר"ע] ⁴⁶¹	ר' עקיבא איגר, ב"ר משה גינז	ה'תקכב	ה'תקצח
941	עולת שמואל [שר'ת]; אהבת אמת	ר' שמואל לייב קוידר ב"ר דוד	ה'תקכו (בערך)	ה'תקצח
942	הלכה למשה [על ב"ק ב"מ כתובות וריבית]	ר' משה אליהו ניימיץ ב"ר יוסף		ה'תקצח
943	כסא שלמה; מלאכת שלמה [על רמב"ם]	ר' שלמה חכים		ה'תקצח
944	שיבת ציון [שר'ת]	ר' שמואל הלוי לנדא, ב"ר יחזקאל [הנודע ביהודה]		ה'תקצח
945	מעיל שמואל [עשה"ס]	ר' שמואל שפירא		ה'תקצח
946	חמדת שלמה [שר'ת; חי; דרשות] ⁴⁶²	ר' שלמה זלמן ליפשיץ ב"ר יצחק	ה'תקכה	ה'תקצט
947	פאת השולחן ⁴⁶³	ר' ישראל אשכנזי משקלוב [משקלאון] ב"ר שמואל	ה'תקל (בערך)	ה'תקצט
948	ישועות יעקב	ר' יעקב משולם אורנשטיין מלבוז ב"ר מרדכי זאב	ה'תקלה	ה'תקצט
949	דברי משפט [על שר"ע חר"מ]	ר' חיים אויערבאך ב"ר יצחק איצק		ה'תקצט

⁴⁵⁷ תאריכי לידתו ופטירתו של הרב חי טייב המצויינים כאן, הם על פי מה שנקט ר"מ מאזוז במכתב ברכה מיום כ"ה בתמוז תשס"ד (נדפס ב"חלב חטים המבואר", מהדו' ד. טייב, תשס"ה). ברם, יש שנקטו שנולד בשנת ה'תק"ד, ונפטר בשנת ה'תקצ"ו, ע"פ מבואר של ר"מ מאזוז משנת תשמ"ב (הובא בספר "חלב חייטים" על סדר נשים, מהדו' ר. סדין, ירושלים תשע"ב).

⁴⁵⁸ ספר לקוטי תורה [טשרנוביל] נפוץ במהדורות רבות, לספר נלוו גם "הדרכות ישרות". לאחרונה ההדירו את הספר, והדפיסוהו עם הוספות, ונקרא בשם "לקוטי תורה השלם".

⁴⁵⁹ מספריו הנוספים של ר"מ קוניץ: המצרף; העוין; מעשה חכמים [בית רבי - חלק ממנו נדפס בתחילת המשניות]. ר"מ קוניץ, כיהן כרבה של אובן ישן [בודפשט]. יש שייחסוהו למשכילים, אולם ספרו "בן יוחאי" נזכר בהגהות רעק"א [או"ח סי' רכט ס"ב], וראה אוצר החיים ח"י עמ' 53-54, ושם הערות 49, 53.

⁴⁶⁰ מספריו הנוספים של ר"א לוו: זר זהב [על הריטב"א, תוס' רי"ד וספר המקח]; יבין שמועה [עה"ת]; מנחת ערב; מעשה רוקח [על שו"ע]; סמא דחיי; קונטרס החזקות - זכרון אהרן; שערי דעה [על שו"ע יו"ד]; שערי חכמה - שב שמעתא; תורת חסד [כללי הש"ס]. יש שייחסו לו את שם המשפחה "מיניץ", טעות זו השתרבה משם משפחת הנכד - המו"ל, שאביו [בן המחבר] שינה את שם משפחתו למיניץ. יש להבדיל בין ספרו "שערי דעה" לבין "שער דעה" [על שו"ע הל' ריבית] שבסוף ספר שער משפט, אשר יש שקוראים לו שערי דעה.

⁴⁶¹ מספריו הנוספים של רעק"א [רע"א]: אגרות רעק"א; אוסף גזים; גליון הירושלמי - מהגאון רעק"א; גליון הש"ס; גליונות רעק"א על אליה רבה; גנזי רעק"א; דרוש וחידוש; הגהות רעק"א [על ספרי, שער המלך ועוד]; כתב וחותם; פסקים ותקנות; קושיות עצומות; תוספות רעק"א [על המשניות (ההערות שבסוגריים הן של המהדירים: ר' יעקב משה גולדברג ובנו ר' נחמן אברהם)]. חלק ממכתביו נדפסו בספר "אגרות סופרים". בחלק מהמהדורות של הדרוש וחידוש צורפו חידושים עמ"ס ברכות ושבת, אך אינם של רעק"א (ראה צפונות גליון ג עמ' ט). הגהות רעק"א על השו"ע, נדפסו בשנת תרכ"ב בשתי מהדורות, האחת ביוהניסבורג - על ידי בנו שצירף הגהות נוספות מכתביו של אביו הרעק"א והשמיט הגהות שמקורם בתלמידים, והשנית בברלין - על ידי נכדו שמסר את כתב היד לסבו הרעק"א להגהה, והוא תיקן גרע והוסיף, מהדורה זו נדפסה בתוך השולחן ערוך [בשו"ע מהדו' מכוון ירושלים, נוספו התוספות שבמהדו' יוהניסבורג, בגופן שונה]. שם משפחתו הוא "איגר" על שם משפחת אמו, אולם רע"א נהג לחתום על איגרותיו: "עקיבא גינז מא"ש" [=מאיינזשטט], כשם אביו. יש להבחין בינו לבין סבו [אב אמו] שגם היה נקרא ר' עקיבא איגר - בעל "משנת דרבי עקיבא".

⁴⁶² רש"ז לפשיץ, כתב קונטרס "הנהגת אדם" יחד עם ר' יצחק מוורקא, הקונטרס נדפס בספר ליקוטי שושנים. נדרשת הבחנה שלא להחליפו עם רש"ז ליפשיץ בעל עולת שלמה.

⁴⁶³ כן נדפסה מהדו' של הספר על הלכות שביעית, המשותפת לר' ישראל משקלוב ולרידב"ז - הרמב"ם נדפס כדוגמת השו"ע, ועליו נוספו ההגהות והתוספות: פאת השולחן [לרי"ש משקלוב] באותיות מרובעות קטנות, ושו"ע לשבת [לרידב"ז] בכתב רש"י מוקטן הפותח בתיבת "הג"ה" [כדוגמת הרמ"א]. מסביב נדפסו חיבוריהם [כנושאי כלים] בית ישראל [לרי"ש משקלוב] ובית רידב"ז [לרידב"ז]. ר' ישראל משקלוב וחברו ר' מנחם מנדל משקלוב [משקלאון], הם הבולטים מבין תלמידי הגר"א, ועסקו בהעתקת כתביו ובהפצתם.

950	חתם סופר [שו"ת, דרשות, עהש"ס ועה"ת] ⁴⁶⁴	ר' משה סופר (שרייבר) ב"ר שמואל	ה'תקכג	ה'תר
951	מים חיים [שו"ת]	ר' חיים הכהן רפאפורט ב"ר דב בעריש	ה'תקלב (בערך)	ה'תר
952	נוה צדק	ר' סעדיה הלוי מירקאדו	ה'תקכח	לפני ה'תרא
953	זכרון אברהם	ר' אברהם בינג ב"ר אנוש. תלמיד ר' נתן אדלר	ה'תקיב	ה'תרא
954	דעת קדושים (בוטשאטש) ⁴⁶⁵	ר' אברהם דוד וורמאן ב"ר אשר אנשיל	ה'תקלא	ה'תרא
955	ישמח משה; השיב משה; מעין טהור (אוהל)	ר' משה טייטלבוים, ב"ר צבי שיף	ה'תקיט	ה'תרא
956	בת עין (אבריטש)	ר' אברהם דב אויערבך ב"ר דוד	ה'תקכ-תקכה	ה'תרא
957	בני יששכר ⁴⁶⁶ (דינוב)	ר' צבי אלימלך שפירא ב"ר פסח	ה'תקמג-ה	ה'תרא
958	שם חדש [על היראים]	ר' חיים דניאל שלמה פינסו		ה'תרא
959	קובץ על יד (ס' הקובץ) [על רמב"ם ושו"ע] ⁴⁶⁷	ר' נחום טרייביטש ב"ר זליג	ה'תקלט	ה'תרב
960	שמן המשחה	ר' שמואל חיים ב"ר משה		ה'תרב
961	משנה ראשונה ומשנה אחרונה [על המשנה]	ר' אפרים יצחק ב"ר לייבוש	ה'תקכב	ה'תרג
962	עטרת פז [עמ"ס ביצה]; רמון פרץ	ר' זאבל פרץ איגר, ב"ר יהודה לייב בן ר"ע איגר הראשון	ה'תקכח-ט	ה'תרג
963	פני אריה [ענה"ת] ⁴⁶⁸	ר' אריה לייבוש הורוויץ ב"ר אלעזר	ה'תקכ	ה'תרד
964	שולחן המלך	ר' יוסף ב"ר חיים משה בן עזרא		ה'תרד
965	שבת של מי [עשה"ס] ⁴⁶⁹	ר' יעקב שמשון סיניגאליה ב"ר רפאל יששכר	ה'תקל (בערך)	אחרי ה'תרד
966	מראה יחזקאל [ענה"ת ומועדים; שו"ת] (דעעש)	ר' יחזקאל פנט ב"ר יוסף ⁴⁷⁰	ה'תקמג	ה'תרה
967	ליקוטי הלכות ⁴⁷¹ (מוהרנ"ת, ברסלב)	ר' נתן שטרנהרץ ב"ר נפתלי הרץ	ה'תקמ	ה'תרה
968	משכנות יעקב [שו"ת]; קהלת יעקב	ר' יעקב ברוכין ב"ר אהרן ⁴⁷²	ה'תקמא	ה'תרה
969	דגל מחנה אפרים ⁴⁷³	ר' יהודה נבון ב"ר חיים רפאל		ה'תרה
970	בגדי ישע [שו"ת] ⁴⁷⁴	ר' שמואל הלוי מביאליסטוק ב"ר יוסף		ה'תרה
971	אריה דבי עילאי; ארי שבחבורה; עטרת זקנים	ר' אריה לייבוש ליפשיץ ב"ר חיים אשר	ה'תקכז	ה'תרו
972	נימוקי הגר"ב [עשה"ס; על הרמב"ם]	ר' יהודה בכרך ב"ר יהושע העשיל	ה'תקלה	ה'תרו
973	עצי לבונה [על שו"ע י"ד]; מעין גנים [על שו"ע]	ר' ניסן (אהרונסון) מדובנא ב"ר אהרן		ה'תרו
974	עמק המלך [שו"ת]; מסגרת השלחן [על י"ד]	ר' מנחם חיים עזריה מאיר קאסטלנובו ב"ר אליהו	ה'תקכ-לב	ה'תרז
975	בארות המים (רימנוב)	ר' צבי הירש הכהן [כ"ץ] ב"ר יהודה לייב		ה'תרז

⁴⁶⁴ חת"ם סופר, הוא ראשי תיבות של: חידושי תורת משה סופר. נכדו, ר' שמעון סופר, ההדיר את "תורת משה" עה"ת, ושילב בתוכו קטעים מחידושיו שלו עצמו, שאותם חתם בראשי התיבות מש"מ [=מספר שיר מעון]. יש לשים לב שלא להחליפם בחידושי זקנו. במהדורות האחרונות הוצאו קטעים אלו ונדפסו במרוכז בסוף הספר.

⁴⁶⁵ ספריו המפורסמים של הרב מבוטשאטש [הבוטשאטש רב] על השו"ע: אשל אברהם – בוטשאטש [או"ח]; עזר מקודש [אהע"ז]; כסף הקדשים [חו"מ]. מחיבוריו הנוספים: אמרות טהורות; ברכת אברהם; הגרש"פ - עם פירוש אשל אברהם; הגרש"פ - עם פירוש יד רמה; ברכת דוד [על חומש בראשית]; מחזה אברהם [כולל שלושה ספרים "מחזה אברהם" עה"ת, "חזון דוד" על נ"ך, ו"חזון למועד" על המועדים]; מילי דחסידותא [על ספר חסידים]; תהלה לדוד [על תהלים]; תפלה לדוד [מאוחר יותר נדפס "דברי דוד" כהמשך לספר הנ"ל].

⁴⁶⁶ מספריו הנוספים של ה"בני יששכר": אגרא דפרקא; אגרא דכלה; ברכה משולשת; דברים נחמדים; דרך עדותיך; דרך פקודיך; והיה ברכה; חי' בני יששכר [ניו יורק תשי"א]; נחל אמונים; טעמי המצוות; כלי הרואים; מגיד תעלומה; מעין גנים; רגל ישרה; ריח דודאים; תקנות תמכין דאורייתא; אזהרות מהרצ"א; הגהות מהרצ"א; חידושי מהרצ"א; לקוטי מהרצ"א.

⁴⁶⁷ מספריו הנוספים של ר"נ טרייביטש: שלום ירושלים [על: ירושלמי; משניות מס' זבחים]; שו"ת רבי נחום טרייביטש.

⁴⁶⁸ קיימים ספרים רבים בשם "פני אריה" ונדרשת הבחנה שלא להחליף ביניהם.

⁴⁶⁹ מספריו הנוספים של ר"ש סיניגאליה [סינגליה]: אביר יעקב; יעקב לחק; מגד שמים [שו"ת]; מתן בסתר [מתן=מ'עילה ת'מורה נ'ידה]; מתת א-להים [מתת=מ'גילה ת'ענית ת'מיד]; נזיר שמשון [על המשנה]. ר' יעקב שמשון סיניגאליה היה חברו של ר"י זינצהיים [שנפ' ה'תקעב].

⁴⁷⁰ האדמו"ר ר' יחזקאל פנט ישב בקארלסבורג. יש להבדיל בינו לבין נינו ר' יחזקאל פנט, האדמו"ר השני מדעעש, בעל שו"ת כנסת יחזקאל.

⁴⁷¹ מספריו הנוספים של מוהרנ"ת: ליקוטי תפילות; עלים לתרופה; ליקוטי עצות; קיצור ליקוטי מוהר"ן; ימי מוהרנ"ת; שמות הצדיקים. וראה עוד ע' ליקוטי מוהר"ן בהערות שוליים.

⁴⁷² ר"י ברוכין בעל המשכנות יעקב, הוא אחיו של הקרן אורה [ר"י מינקובסקי], ונקרא שם משפחתו "ברוכין" ע"ש סבו ר' ברוך משקלוב.

⁴⁷³ ר"י נבון מתרץ בספרו דגל מחנה אפרים את הקושיות שנשאלו על ספר סבו "מחנה אפרים".

⁴⁷⁴ יש להבדיל בין שו"ת בגדי ישע לר"ש מביאליסטוק, לבין שו"ת בגדי ישע לר' ישעיה עטיה [על אודותיו, ראה בערכו].

ה'תרח	ה'תקל (בערך)	ר' אליעזר די טולדו ב"ר חיים	משנת רבי אליעזר [שו"ת] ⁴⁷⁵	976
ה'תרח	ה'תקלט	רבי ישראל יצחק קאליש (רבי יצחק מוורקא)	אהל יצחק (וורקא)	977
ה'תרח	ה'תקמז	ר' חיים אברהם גאגין ב"ר משה	מנחה סהורה [עמ"ס מנחות] (אג"ן) ⁴⁷⁶	978
ה'תרח	ה'תקמח	ר' אברהם משכיל לאיתן ב"ר יהודה לייב	מצפה איתן ⁴⁷⁷	979
ה'תרח	ה'תקנא	ר' יהודה צבי אייכנשטין , ב"ר משה מסאמבור	דעת קדושים; תעלומות חכמה (רזדול/ראזלא)	980
ה'תרח	ה'תקנא	ר' אהרן פולד ב"ר משה. (הש"ת: "משיבי מלחמה שעה")	בית אהרן [שו"ת והגהות עה"ש והערות]	981
ה'תרח	ה'תקעג	ר' אברהם יונה יעוונין ב"ר ישעיהו	נמוקי מהרא"י [על המשניות והרמב"ם]	982
ה'תרח		ר' יצחק אריה וורמסר ב"ר מתתיהו	בעל שם ממכילשטאט [חי', הגהות, דרשות]	983
ה'תרח		ר' שאול הכהן ה"ר משה	קרני רמים ⁴⁷⁸	984
ה'תרט	ה'תקמ	ר' יצחק איצקוביץ , ב"ר חיים וואלוז'נער	פה קדוש ⁴⁷⁹ [עה"ת] (ר' איצלה מוולוז'ין)	985
ה'תרט	התקמ	ר' יהודה [יאודה] שמואל אשכנזי ב"ר יעקב	בית השואבה ⁴⁸⁰	986
ה'תרט	ה'תקמ	ר' יעקב משה לנדא מסלונים , ב"ר אברהם בן הגר"א	בני משה/פני משה [על הג' הגר"א לירושלמי]	987
ה'תרט		ר' מאיר בנימין מנחם דאנון ב"ר רפאל	באר בשדה [על רש"י עה"ת]	988
ה'תרט (בערך)	ה'תקס	ר' יעקב שאלתיאל נינו ב"ר יהודה	זרע יעקב; אמת ליעקב [קבלה. קונט' שפת אמת]	989
ה'תרי	ה'תקיט	ר' שמעון מארילוס ב"ר ישראל	תורת שמעון (יערוסלב)	990
ה'תרי	ה'תקמט	ר' ישראל דוב [בער] ב"ר יוסף	שארית ישראל (וילעדניק)	991
ה'תרי	ה'תקנד	ר' אליהו רגולר [ראגאלער] ב"ר יעקב	יד אליהו (הרב מקאליש)	992
ה'תרי	ה'תקמ-ה'תקסג	ר' מאיר [נכד ר' מאיר הגדול מפרמישלאן]	מרגניתא דרבי מאיר (פרמישלאן) ⁴⁸¹	993
ה'תרי		ר' יצחק איצק אויערבאך , ב"ר חיים [ה"דברי משפט"]	דברי חיים [הלכה] ⁴⁸²	994
ה'תרי		ר' פארוז קריסיני	גושפנקא דמלכא	995
ה'תריא	ה'תקנז	ר' ישראל פרידמן ב"ר שלום שכנא [נכד המגיד ממזריטש]	רבי ישראל (רוז'ין)	996
ה'תריא		ר' רפאל פינחס יהושע די שיגורה ב"ר שמואל	אות הברית; אות היא לעולם; אות לישועה	997
ה'תריא		ר' יעקב [יאקב] ווייל ב"ר אברהם	תורת שבת	998
לפני ה'תריב		ר' משה כ"רייף . אבי אמו של ה"משמרות כהונה"	באר משה [עמ"ס נזיר]	999
ה'תריב	ה'תקמו	ר' שלמה איגר , ב"ר עקיבא [רעק"א]	גליון מהרש"א; העיקרים; שו"ת רבי שלמה איגר	1000
ה'תריב	ה'תקמ	ר' מאיר אייזנשטטר [אי"ש] ב"ר יהודה לייב	אמרי אש [שו"ת] (מהר"ם א"ש) ⁴⁸³	1001
ה'תריב	ה'תקמח	ר' יצחק מינקובסקי ב"ר אהרן	קרו אורה	1002
ה'תריב	ה'תקמח	ר' בנימין מרדכי נבון ב"ר אפרים	בני בנימין וקרוב אל"ש [שו"ת]	1003
ה'תריב	ה'תקמח	ר' נחמיה הלוי גינזבורג ב"ר אברהם בירך	דברי נחמיה [עה"ש; שו"ת]	1004
ה'תריב	ה'תקמט	ר' יששכר וינגוט ב"ר יהודה לייב	שער הלוקטות - פתחי שערים	1005
ה'תריב	ה'תקמז	ר' אהרן משה טויבש ב"ר יעקב	תועפות ראם [שו"ת] ⁴⁸⁴	1006

⁴⁷⁵ יש להבחין בין ספרו של ר"א די טולדו, לבין משנת רבי אליעזר [עה"ת] לר"א טרילינגר, ולבין משנת רבי אליעזר [על חו"מ] לר"א מברלין, ולבין משנת רבי אלעזר [שו"ת] יש מכנים אותו "משנת רבי אליעזר" - באות י"ו] לר"א ברכהן, ולבין משנת רבי אליעזר בן יעקב [משנת ראב"י, עה"ש] לר"א גרייבר.

⁴⁷⁶ מספריו הנוספים של ר"א גאגין: ספר התקנות וההסכמות; חוקי חיים [שו"ת]; חיים בירושלים [עה"ת]; סביב לאהל [על אהל מועד לר"ש ירונדי].

⁴⁷⁷ מספריו הנוספים של ה"מצפה איתן": אהבת איתן; באר אברהם [על רמב"ם]; הגהות יד אברהם [נדפסו על גליון השו"ע]; משכיל לאיתן; נחל איתן.

⁴⁷⁸ מספריו הנוספים של ר"ש הכהן: בינה לעיתים; לחם הביכורים; נתיב מצוותיך; שי למורא; שפתי דעת [על הסליחות].

⁴⁷⁹ מדברי תורתו של ר' איצלה מוולוז'ין על פרקי אבות נקבצו בספר "מילי דאבות" [מכת"י תלמידו ר' יוסף סלוצקר].

⁴⁸⁰ מספריו הנוספים של ר' אי"ש אשכנזי [הרב בית עובד]: יש"א ברכה [על רבינו ירוחם]; בית עובד [סידור עם דינים]; בית הזכרון [מחזור לר"ה עם דינים]; בית הכפורת [מחזור ליו"כ עם דינים]; גזע ישי.

⁴⁸¹ הוא מכונה רבי מאיר השני מפרמישלאן, כדי להבחין בינו לבין סבו - ר' מאיר הגדול מפרמישלאן, תלמיד הבעש"ט.

⁴⁸² יש להבדיל בין "דברי חיים" [אויערבאך] לבין "דברי חיים" מצאנז.

⁴⁸³ מספריו הנוספים של ר"מ אייזנשטטר [א"ש]: אמרי בינה [עה"ש]; אמרי יושר [עה"ת]. ר"מ אייזנשטטר מכונה מהר"ם א"ש, ונדרשת הבחנה שלא להחליפו עם ה"פנים מאירות", שאף הוא לעיתים מכונה כך, ואף הוא שמו ר' מאיר אייזנשטטר [א"ש]. כן נדרשת הבחנה שלא להחליפו בכנו - ר' מנחם אייזנשטטר בעל "זכרון יהודה", שיש שכינו אף אותו בכינוי זה - "מהר"ם א"ש".

⁴⁸⁴ מחיבוריו הנוספים של רא"מ טויבש: קרני ראם [על: ש"ס; מהרש"א; רי"ף].

1007	נודע בשערים; שערי ירושלים ⁴⁸⁵	ר' דוברוש [דוב בריש] אשכנזי ב"ר משה	ה'תקסא-ב	ה'תריב
1008	זכר ישעיהו; התורה והחכמה; עת לדבר	ר' זכריה ישעיהו יולס [יאלעס] הכהן ב"ר מרדכי צבי	ה'תקעד-ו	ה'תריב
1009	שם משמעון [עמ"ס חולין]	ר' שמעון אופנהיים		ה'תריב
1010	תבואת יקב	ר' אברהם בלעיש ב"ר שלום	ה'תקלג	ה'תריג
1011	מתוק לנפש ⁴⁸⁶	ר' יצחק פרחי ב"ר שלמה	ה'תקמב	ה'תריג
1012	עטרת יצחק [שו"ת] ⁴⁸⁷	ר' יצחק אייזיק רבינוביץ ב"ר אהרן	ה'תקמה	ה'תריג
1013	בית יצחק (הגר"א חבר) ⁴⁸⁸	ר' יצחק אייזיק חבר ב"ר יעקב	ה'תקמט	ה'תריג
1014	זרע יצחק ⁴⁸⁹	ר' יצחק קובו ב"ר חזקיהו יוסף	ה'תקל	ה'תריד
1015	חי' מהר"י שפירא	ר' יוסף יאסקי שפירא ב"ר אליהו	ה'תקלח	ה'תריד
1016	תורת חיים (קוסוב)	ר' חיים הגר ב"ר מנחם מנדל	ה'תקנה	ה'תריד
1017	מי השילוח (איז'ביצה)	ר' מרדכי יוסף ליינר ב"ר יעקב	ה'תקס	ה'תריד
1018	ברכת יוסף [שו"ת]	ר' יוסף לנדא ב"ר מנחם מנדל		ה'תריד
1019	מנחת יהודא [שו"ת] ⁴⁹⁰	ר' יהודה צבי בומבך (בומבאך) ב"ר חיים זאב	ה'תקלו	ה'תריב-טו
1020	מעשה רב [מנהגי הגר"א] עם הגהות פעולת שכיר	ר' יששכר בער ב"ר תנחום	ה'תקלט	ה'תרטו
1021	מהר"ש (שר שלום מבעלזא) ⁴⁹¹	ר' שלום רוקח ב"ר אלעזר	ה'תקמא	ה'תרטו
1022	לקט אליהו [על סהמ"צ לרמב"ם]	ר' אליהו שפירא ב"ר יוסף [יאסקי]	ה'תקסא	ה'תרטו
1023	שו"ת מהר"מ; מקור מים חיים [ני"ד] ⁴⁹²	ר' יעקב מאיר פאדווא ב"ר חיים		ה'תרטו
1024	בית אברהם [על חולין, מהרש"א ופסוקים]	ר' אברהם רכלציק ב"ר אליהו		ה'תרטו
1025	בית משה [על שו"ע אהע"ז]	ר' משה אפשטיין ב"ר שלמה	ה'תקפ	אחרי ה'תרטו
1026	מהר"ץ חיות ⁴⁹³	ר' צבי הירש חיות	ה'תקסו	ה'תרטז
1027	רד"ל ⁴⁹⁴	ר' דוד לוריא ב"ר יהודה	ה'תקנח	ה'תרטז
1028	דברי מנחם [על טור ב"י]; דבר המשפט ⁴⁹⁵	ר' מנחם בכר ב"ר שמעון מרדכי		ה'תרטז
1029	שדה יצחק	ר' יצחק גואיטה (גויטע) ב"ר פריגה	ה'תקלז	ה'תריז
1030	חכמה ומוסר; פני הבית ⁴⁹⁶	ר' אברהם ענתיבי ב"ר יצחק	ה'תקכה	ה'תריח
1031	אמרות טהורות; אמרות משה (קוברין)	ר' משה פאלייר ב"ר ישראל אליעזר (רבי משה מקוברין)	ה'תקמד	ה'תריח

⁴⁸⁵ החיבור "שערי ירושלים" שנדפס עם הירושלמי, במהדורת הספר היה נקרא "שערי ירושלמי".

⁴⁸⁶ מספריו הנוספים של ר"י פרחי: אמרי נעם; זכות הרבים; טוב ירושלים; מיני מתיקה; מרפא לעצם; מתוק מדבש; צוף דבש; שבט מישור.

⁴⁸⁷ מספריו הנוספים של ר"א רבינוביץ: נטעי נעמנים [שו"ת]; דברי יצחק [דרשות]; זרע יצחק [עמ"ס זבחים ומנחות].

⁴⁸⁸ מספריו הנוספים של ר"א חבר: אור תורה [על ספר מעלות התורה]; אפיקי ים; באר יצחק [ביאור ללקוטי הגר"א]; ביאור לספר אדרת אליהו [עה"ת מהגר"א]; ביאור לבאורי אגדות מהגר"א [מס' ברכות, מכון הגר"א תשס"ה]; ביאור לספר מים אדירים; בית נאמן; בית עולמים; בנין עולם [שו"ת]; ברית יצחק; גנזי מרומים; הגהות עהש"ס; הגדש"פ, עם ביאור יד מצרים ויד חזקה; מגן וצינה; סדר זמנים; פתחי שערים; שיח יצחק.

⁴⁸⁹ מספריו הנוספים של ר' יצחק קוב"ו: אסופי; דגל מחנה [על מחנה אפרים [לר"א נבון, נדפס בתוך: "עטרת זהב" ע"י ר' יצחק באדהב]]; הדר זקנים; ויזרע יצחק בארץ [על שו"ע]; ידו בכל [על שו"ע]; יצחק לשוח; תלי תלים.

⁴⁹⁰ בסוף ח"א [חלק או"ח] נוספו הגהותיו על הגהות אשרי, אשר נקראות הגהות ארץ צבי.

⁴⁹¹ מספריו הנוספים של השר שלום מבעלזא (מבלז): ביאורי החסידות; לקט אמרי קודש; מדבר קדש.

⁴⁹² מחיבוריו הנוספים של ר"מ פאדווא: חצי יהונתן [על רבינו יהונתן עמ"ס עירובין]; כתונת פסים [על נמוקי יוסף]; נחלי מים [דרשות] – ומצורף לספר שו"ת עין המים.

⁴⁹³ מחיבוריו הנוספים של מהר"צ חיות: דרכי הוראה; מבוא התלמוד; מטבע הברכות; עטרת צבי; שו"ת מהר"ץ חיות [הוא כולל את המאמרים "עבודת הקדש", "אמרי בינה" ו"מנחת קנאות"]; תורת נביאים; תפארת צבי. רוב כתביו רוכזו ב"כל כתיבי מהר"ץ חיות" [ב"כ], ירושלים תשי"ח.

⁴⁹⁴ הרד"ל התפרסם בביאוריו ובהגהותיו, על: בבלי; ביאור הגר"א על ירושלמי; זוהר חדש; ירושלמי; מדרשים [מדרש רבה, מדרש שמואל רבתי, פסיקתא, פרקי דרבי אליעזר]; ספר הפרנס; ספר יוחסין וסדר הדורות; שאילתות; תוספתא עוקצין; תשובות הגאונים [שערי תשובה]. מחיבוריו הנוספים של הרד"ל: ויאסף דוד [ביאורי מילים]; נפש דוד [על הזוהר]; קדמות ספר הזוהר; שו"ת רד"ל. יש שטעו וייחסו אליו את "עומר בשדה להרד"ל", שחיבר ר' דוד לוריא ב"ר יעקב אהרן – אודותיו ראה בערכו.

⁴⁹⁵ מספריו הנוספים של ר"מ בכר: אצבע קטנה; דבר אמת; מנחם אבליים; מנחת זכרון; מרפא לשון.

⁴⁹⁶ מספריו הנוספים של ר"א ענתיבי [ענתבי]: אהל ישרים; יושב אוהלים; מר ואהלות [שו"ת]; פני אהל מועד. יש להבדיל בינו לבין ר' אברהם ענתיבי [נולד: ה'תרל"ז, נפטר: ה'תשכ"ז] שחלק מדברי תורתו הודפסו ב"המאסף".

1032	בן אריה [הגהות: בבלי; ירושלמי; ר"ף; בה"ג] ⁴⁹⁷	ר' זאב וולף ליפקין (ליבקין) ב"ר אריה לייב	ה'תקמ-מו	ה'תריח
1033	מהריא"ז ענזיל [שר"ת]	ר' יקותיאל אשר זלמן ענזיל צוזמיר ב"ר מנחם נחום	תלמיד קצוה"ח	ה'תריח
1034	אמת מקאצק תצמח [ליקוט] (קוצק)	ר' מנחם מנדל מורגנשטרן ב"ר יהודה לייבוש	ה'תקמז	ה'תריט
1035	מהר"ש צילטץ [עה"ת] ⁴⁹⁸	ר' שמואל צילץ ב"ר משה יהודה לייב	ה'תקסב	ה'תריט
1036	אבני צדק [על שו"ע או"ח וי"ד]	ר' ישועה בסיס	ה'תקלג	ה'תרכ
1037	מעשה אברהם; דרש אברהם; נחמד למראה	ר' ניסים אברהם אשכנזי ב"ר רפאל		ה'תרכ
1038	בית אריה [שר"ת] ⁴⁹⁹	ר' אריה לייבוש הורוויץ ב"ר מאיר	התקנ (בערך)	ה'תרכ (בערך)
1039	בית ישראל [שר"ת] ⁵⁰⁰	ר' ישראל זאב הורוויץ ב"ר שמואל	ה'תקלח	ה'תרכא
1040	תפארת ישראל [על המשנה] ⁵⁰¹	ר' ישראל ליפשיץ ב"ר גדליה	ה'תקמב	ה'תרכא
1041	נחלת דוד; בית דוד; דברי דוד	ר' דוד טעביל רובין ב"ר משה	ה'תקנד (בערך)	ה'תרכא
1042	קרא חנ"א; ארש צבי; תוצאות חיים (חנ"א)	ר' חיים ניסים אבולעפיה ⁵⁰²	ה'תקנה	ה'תרכא
1043	מאמר מרדכי [שר"ת] ⁵⁰³	ר' מרדכי זאב הלוי איטינגא ב"ר יצחק	ה'תקסד	ה'תרכב
1044	עמודי אור	ר' יחיאל הלר [העליר] ב"ר אהרן	ה'תקעה	ה'תרכב
1045	מהרז"ו [על: מדרש רבה; פרקי דר"א] ⁵⁰⁴	ר' זאב וולף איינהורן ב"ר ישראל איסר		ה'תרכב
1046	לשכת הסופר; בית ועד	ר' אברהם אהרן ברודא ב"ר שלום		ה'תריא-כג
1047	עיקרי הקרבנות (עיקרי העבודה)	ר' יוסף פאדווא ב"ר ישראל איסר	נדפס ה'תרכג	לפני ה'תרכג
1048	מי השילוח [על הל' מקוואות]; חלת לחם	ר' שמחה יואל הכהן רובינשטיין ב"ר ישעיהו	ה'תקנ (בערך)	ה'תרכד
1049	רבי יוסף מסלוצק [דרשות; שר"ת]	ר' יוסף פיימער	ה'תקנז	ה'תרכד
1050	חשק שלמה [שר"ת]	ר' משה שלמה לווינזון [לווינסון] ב"ר יהודה לייב		ה'תרכד
1051	מחולת המחנים [שר"ת] ⁵⁰⁵	ר' ישראל דוד מרגליות יפה (שלינגר) ב"ר מרדכי	ה'תקסב	ה'תרכד
1052	עזרת כהנים ותוספות העזרה [על ת"כ]	ר' צבי הירש רפאפורט ב"ר נפתלי הירץ		ה'תרכד
1053	הכתב והקבלה [עה"ת]	ר' יעקב צבי מעקלענבורג ב"ר גמליאל	ה'תקמה	ה'תרכה
1054	משמרות כהונה [על ש"ס וברייתות] ⁵⁰⁶	ר' אברהם הכהן יצחקי ב"ר יצחק חי	ה'תקנ (בערך)	ה'תרכה
1055	זית רענן [שר"ת]	ר' משה יהודה לייב יהושע זילברברג ב"ר בנימין	ה'תקנד	ה'תרכה
1056	בנין של שמחה [שר"ת]	ר' אברהם שמחה מאמציסלאב ב"ר יעקב נחמן	ה'תקנד (בערך)	ה'תרכה
1057	חיבת הקודש [על סדר קדשים]	ר' יצחק אייזיק, ב"ר יחיאל מיכל מזלוטשוב	ה'תקנה (בערך)	ה'תרכה (בערך)
1058	יבקש רצון [על מדרש תהלים]	ר' אפרים הורוויץ הלוי ב"ר משה	ה'תקס (בערך)	ה'תרכה
1059	דברי יוסף; תוצאות/תבואות הארץ	ר' יוסף שורץ ב"ר מנחם	ה'תקסה	ה'תרכה
1060	יריעות שלמה [עה"ס; יו"ד; שר"ת]	ר' שלמה זלמן אולמאן ב"ר שלום		ה'תרכה

⁴⁹⁷ מחיבוריו הנוספים של ר"ז ליפקין [אבי ר' ישראל סלנטר]: הגהות וחיידושים בן אריה [על שו"ע]; חידושי זאב בן אריה; חיבר גם ביאור על ס' העיטור "קול בן אריה", נד' בישורון כ"י, יג, טז.

⁴⁹⁸ ר"ש צילץ כתב גם תשובות, ונדפסו בשו"ת מילי דאבות ח"ב, ובו נדפס גם מהר"ש צילטץ עה"ת. יש להבדיל בין חלקי הספר שו"ת מילי דאבות - כל חלק הוא שו"ת של מחבר אחר.

⁴⁹⁹ מספריו הנוספים של ר' אריה לייבוש הורוויץ: עבודת הלוי [עה"ת]; מחברת הקודש [ספר זה וספר בית אריה מכונים גם "אוריין תליתאיי"]. אין להחליפו בר' אריה לייבוש הורוויץ ב"ר אלעזר, בעל ה"פני אריה", שחי בתקופה זו.

⁵⁰⁰ מספריו הנוספים של ר"ז הורוויץ: ארץ חמדה; נחלה לישראל. יש להבדיל בין ספרו שו"ת "בית ישראל", לבין שו"ת "בית ישראל" שחיבר ריא"א לאנדא.

⁵⁰¹ ספר תפארת ישראל מחולק לביאור קצר בשם "ייכין", ולהערות ופולפולים בשם "בועז". החלוקה נעשתה שלא על ידו, למעט סדר טהרות. בסדרים זרעים ומועד, בסוף כל פרק כתב "הילכתא גבירתא" [אולם החל ממס' שבת פ"ב, בנו ר' ברוך יצחק ליפשיץ כתב]. החיבור כולל הקדמות מפורסמות: קופת הרוכלים [הקדמה לסדר מועד, הכוללת: כלכלת שבת; כללי חמץ ונוקשה; כללי בגדי קדש; כללי הכנה; כללי מלאכת חוה"מ; כללי שמחות]; שבילי דרקיע [סוד העיבור]; חומר בקודש [על קדשים]; יבקש דעת [על טהרות].

⁵⁰² יש להבדיל בין רח"ע אבולעפיה, לבין ר' חיים אבולעפיה השני, שהיה סבו הגדול.

⁵⁰³ על ספרים נוספים, שחיבר רמ"ז איטינגא יחד עם גיסו ר' יוסף שאול נתנזון, ראה ערך "מגן גבורים" [על שו"ע].

⁵⁰⁴ מחיבוריו הנוספים של מהרז"ו: מדרש תנאים; נתיב חדש.

⁵⁰⁵ מחיבוריו הנוספים של ר"ד מרגליות יפה: הר תבור [שו"ת]; חזון למועד [על הל' קידוש החודש]; יפח לקץ [עה"ת]; מילי דאבות ח"ג. יש להבדיל בין חלקי הספר שו"ת מילי דאבות - כל חלק הוא שו"ת של מחבר אחר.

⁵⁰⁶ מספריו הנוספים של ר"א יצחקי: שלחנו של אברהם; עיני הכהן. הספר משמרות כהונה עה"ס נדפס גם בתוך "ועד לחכמים".

1061	תנא תוספאה ⁵⁰⁷	ר' שמואל אביגדור תוספאה , ב"ר אברהם רבינוביץ	ה'תקמ (בערך)	סביב ה'תרכ"ל
1062	פרדס רימונים [הל' נדה; שו"ת] ⁵⁰⁸	ר' משה יצחק אביגדור ב"ר שמואל	ה'תקסא	ה'תרכ"ו
1063	רבי יוסף זונדל מסלנט	ר' יוסף זונדל ב"ר בנימין בייניש. רבו של ר"י סלנטר	ה'תקמו	ה'תרכ"ו
1064	צמח צדק (ליובאוויטש) ⁵⁰⁹	ר' מנחם מנדל שניאורסון , ב"ר שלום שכנא אלטשולר	ה'תקמט	ה'תרכ"ו
1065	יהודה יעלה; דברי מהר"א (מהר"י אסאד)	ר' יהודה אסאד ב"ר ישראל	ה'תקנד	ה'תרכ"ו
1066	חידושי הר"מ; ספר הזכות (גור)	ר' יצחק מאיר אלתר , ב"ר ישראל רוטנברג	ה'תקנט	ה'תרכ"ו
1067	שורש מיעקב [על יו"ד]	ר' טורדוס יהודה זונדל הלוי הורוויץ ב"ר יעקב	ה'תקס (בערך)	ה'תרכ"ו (בערך)
1068	תפארת שלמה (ראדאמסק)	ר' שלמה הכהן רבינוביץ ב"ר דוד	ה'תקסג	ה'תרכ"ו
1069	אבני קודש (ר' נחום משאדיק)	ר' נחום לוי ב"ר אברהם		ה'תרכ"ו
1070	אמרי יעקב	ר' יעקב מאיר ישורון		ה'תרכ"ו
1071	גור אריה	ר' מסעוד צ'רמון ב"ר יהודה		ה'תרכ"ו
1072	מוסר ודעת [על רמב"ם]; תאומי צביה ⁵¹⁰	ר' שלמה זלמן זאב וולף מולנא ב"ר יחזקאל פייבל	ה'תקמט	ה'תרכ"ז
1073	דברי מרדכי [שו"ת]	ר' מרדכי פרידבורג ב"ר אריה לייב	נדפס ה'תרכ"ז	אחרי ה'תרכ"ז
1074	משנת אברהם [סת"ם]	ר' אברהם יפה ב"ר צבי	נדפס ה'תרכ"ח	לפני ה'תרכ"ח
1075	רבי חיים פאלאגי [חיבר 72 ספרים] ⁵¹¹	ר' חיים פאלאגי (פלאצ'י) ב"ר יעקב	ה'תקמח	ה'תרכ"ח
1076	בית מנחם; תשובות מר"מ יפה ⁵¹²	ר' מרדכי מיכאל יפה ב"ר מנחם מנדל	ה'תקסג	ה'תרכ"ח
1077	פתחי תשובה; נחלת צבי [נדפסו בשו"ע] ⁵¹³	ר' אברהם צבי הירש אייזנשטט ב"ר יעקב	ה'תקעג	ה'תרכ"ח
1078	חסד לאברהם (בוטשאטש) [שו"ת; על רמב"ם] ⁵¹⁴	ר' אברהם תאומים ב"ר צבי הירש	ה'תקעד	ה'תרכ"ח
1079	דבר אמת	ר' ידידיה מונסוניגו ב"ר רפאל אהרן		ה'תרכ"ח
1080	עץ יוסף; ענף יוסף ⁵¹⁵	ר' חנוך זונדל מביאליסטוק ב"ר יוסף		ה'תרכ"ח-תרכ"ח
1081	אור הגנוז [שינויי נוסחאות התוספתא]	ר' אלעזר הלוי אי"ש הורוויץ ; ור' ראובן ברוך		ראה הערה ⁵¹⁶
1082	נוכח השולחן [שו"ת]	ר' חיים מרדכי לבטון	ה'תקמ (בערך)	ה'תרכ"ט

- ⁵⁰⁷ ספר תנא תוספאה, הוא חיבורו הגדול של רש"א תוספאה על התוספתא, ונחלק לשלושה חלקים: מנחת בכורים [פירושים], עיטור בכורים [חידושים], ומצפה שמואל [מראי מקומות]. כן חיבר את הספרים: שו"ת שאילות שמואל; הלכות ופי' על הגדש"פ; שארית הפליטה.
- ⁵⁰⁸ מספריו הנוספים של רמ"א אביגדור: גליוני קדש [הערות וחידושים מגליוני ספריו]. ספר פרדס רימונים על יו"ד הל' נידה נדפס בשני טורים [כדוגמת הפמ"ג]: מקשה זהב [על הט"ז – טורי זהב]; שפתי חכם [על הש"ך – שפתי כהן]. יש להבדיל בינו לבין "פרדס רימונים" לרמ"ק.
- ⁵⁰⁹ מספריו הנוספים של ה"צמח צדק" מליובאוויטש: אגרות קודש; אור התורה; ביאורי הזוהר; דרך מצותיך [טעמי המצוות]; ספר החקירה - דרך אמונה; ספר הליקוטים.
- ⁵¹⁰ ר' זאב וולף מכונה: המגיד מוילנא או המגיד ר' ועלולי. כן הדפיס את "עבודה תמה" [קרבנות לחברת מעמדות שיסד]. כמו כן, נדפס ספר דרשות המגיד מוילנא.
- ⁵¹¹ להלן רשימה חלקית של ספרי ר"ח פאלאגי: ארצות החיים; ברכת מועדיך לחיים; זכירה לחיים; חוקות החיים; חיים ומלך; חיים טובים [על מדרש תהלים]; חיים לראש [על הגדש"פ]; כף החיים; לב חיים; מועד לכל חי; מי החסד [על מכילתא וילקוט שמעוני]; נפש החיים; עיני כל חי; פעולת צדיק לחיים; צדקה לחיים; רוח חיים; רחמים לחיים [על שו"ת הרשב"א]; רפואה וחיים; שו"ת חיים ביד; שו"ת חקקי לב; שו"ת נשמת כל חי; שו"ת סמיכה לחיים [חיברו יחד עם רבו ר"י חזן]; תוכחת מוסר; ימצא חיים.
- ⁵¹² רמ"מ יפה גם ההדיר את שו"ת מהר"ח אור זרוע, והוסיף את הגהותיו והערותיו. ספר תשובותיו, נקרא גם: שו"ת מהר"ם יפה. יש להבדיל בינו, לבין מהר"ם יפה בעל הלבושים, ולבין מהר"מ יפה מרגליות בעל מהר"ם יפ"מ על הירושלמי.
- ⁵¹³ יש להבדיל בין פתחי תשובה לראצ"ה אייזנשטט, שנדפס לצד השו"ע יו"ד אהע"ז וח"מ, לבין פתחי תשובה על או"ח, לר' ישראל איסרלין, שפעל סביב אותן שנים. אביו ר' יעקב הוא בנו של ה"פנים מאירות". ספרו נחלת צבי נדפס בסוף שו"ע יו"ד וח"מ.
- ⁵¹⁴ יש להבדיל בין ר' אברהם בעל "חסד לאברהם" – בוטשאטש, לבין ר' אברהם מבוטשאטש, בעל ה"דעת קדושים" וה"אשל אברהם".
- ⁵¹⁵ פירושי עץ יוסף וענף יוסף, חוברו על: מדרשים [אגדת בראשית, מדרש רבה, מדרש שמואל, תנחומא ומכילתא]; אבות; עין יעקב; תפילות [נד' בסידור אוצר התפילות]. מחיבוריו הנוספים של רח"ז מביאליסטוק: אבל כבוד; דברי הברית; מצהלות חתנים; פורת יוסף [על יהושע].
- ⁵¹⁶ מחברי אור הגנוז: ר' אלעזר הלוי אי"ש הורוויץ ב"ר דוד יהושע העשיל, חיבר גם שו"ת יד אלעזר, נולד: ה'תקסד, נפטר: ה'תרכ"ח. ר' ראובן ברוך ב"ר יהודה, נולד: סביב ה'תקסח, נפטר: ה'תרכ"ח.

1083	חכמת שלמה [על ש"ע] 517 (מהרש"ק)	ר' שלמה קלוגר ב"ר יהודה אהרן	ה'תקמה-ו	ה'תרכט
1084	דרכי יושר [עשה"ס]	ר' משה יעקב (יעקל) שארף ב"ר אפרים	ה'תקמו	ה'תרכט
1085	תורת הזבח; נדיב לב; יטב לב; ישרי לב	ר' חיים דוד חזן, ב"ר יוסף רפאל [החק"ל]	ה'תקנא	ה'תרכט
1086	רבי מנחם נחום (שטפנשט)	ר' מנחם נחום פרידמן, ב"ר ישראל [מרוז"ן]	ה'תקפג	ה'תרכט
1087	זרעא דיוסף; ויקן יוסף	ר' יוסף בורגיל [בורגיל] ב"ר אליהו חי	ה'תקנ	ה'תרכט-לד ⁵¹⁸
1088	ויאמר יצחק [ש"ת]	ר' יצחק וואליד ב"ר שם טוב אבן	ה'תקלז (בערך)	ה'תרל
1089	עיר הצדק; קרן שמואל ⁵¹⁹	ר' שמואל פריינד ב"ר יששכר בער	ה'תקנה	ה'תרל (בערך)
1090	חי' מהרד"ם [על סהמ"צ לרמב"ם]	ר' דוב בער (דובער) מייזלש ב"ר יצחק	ה'תקנח	ה'תרל
1091	עבודת היום [הל' השכמת הבוקר עד קר"ש]	יששכר דוב בער אפיסדורף ב"ר יוסף	ה'תקפ (בערך)	ה'תרל (בערך)
1092	הגהות ר' משה יצחק הלוי ראבל ⁵²⁰	ר' משה יצחק הלוי ראבל		ה'תרל
1093	שם יוסף [עשה"ס ורמב"ם; ש"ת על ש"ע]	ר' יוסף מועטי		ה'תרל
1094	נחלת צבי ⁵²¹	ר' צבי הירש גוטמאכר, ב"ר אליהו מגריידיץ	ה'תקעח	ה'תרלא
1095	פרי דעה [הל' נדה]; שמן למאור ⁵²²	ר' עזריאל דוב הלוי ב"ר מנחם מנדל	נדפס ה'תרלא	אחרי ה'תרלא
1096	ערוך לנר; ביכורי יעקב [על סוכה ולולב] ⁵²³	ר' יעקב יוקב עטלינגר ב"ר אהרן	ה'תקנח	ה'תרלב
1097	רש"ש [על: ש"ס; משניות; רמב"ם; מדרשים; ש"ע]	ר' שמואל שטראשון ב"ר יוסף. שם קודם: זאסקעוויצער	ה'תקנד	ה'תרלב
1098	בית אהרן (קרלין)	ר' אהרן פרלוב, ב"ר אשר מסטולין	ה'תקסב	ה'תרלב
1099	נחל אשכול [על האשכול] (הרב הצב"א) ⁵²⁴	ר' צבי בנימין אויערבאך ב"ר אברהם	ה'תקסח	ה'תרלב
1100	כתב סופר [ש"ת; עשה"ס; דרשות; עה"ת] ⁵²⁵	ר' אברהם שמואל בנימין סופר, ב"ר משה [חת"ס]	ה'תקעה	ה'תרלב
1101	בית אל	ר' אריה ליבוש נתנזון הלוי ב"ר יצחק	ה'תקנא	ה'תרלג
1102	פי הבאר [על רש"י עה"ת]	ר' יצחק שרים ב"ר יוסף	ה'תקנח	ה'תרלג
1103	ש"ת רמ"ץ; דרושי רמ"ץ	ר' מאיר צבי ויטמאיר ב"ר גבריאל	ה'תקנח (בערך)	ה'תרלג
1104	ישרש יעקב [עמ"ס יבמות]; בית שלמה [ש"ת]	ר' שלמה דיימר ב"ר יעקב	ה'תקס	ה'תרלג
1105	נועם ירושלמי [על הירושלמי] ⁵²⁶	ר' יהושע אייזיק שפירא ב"ר יחיאל	ה'תקסא	ה'תרלג
1106	עומר בשדה	ר' דוד לוריא ב"ר יעקב אהרן	ה'תקעא	ה'תרלג
1107	תולדות אדם [עה"ת] (אוסטרוב)	ר' יהושע מאוסטרובא, ב"ר שלמה לייב מלענטשנא	ה'תקעח	ה'תרלג
1108	פתח הדביר [על ש"ע א"ח]	ר' חיים בנימין פונטרימולי ב"ר חייא		ה'תרלג
1109	שם אריה [ש"ת]; ערוגות הבושם [י"ד; עה"ת]	ר' אריה ליבוש בולחובר ב"ר אליהו	נדפס ה'תרלג	אחרי ה'תרלג
1110	בכורי אב"ב; דברי אב"ב (ראדזימין)	ר' יעקב אריה גוטרמן ב"ר שלמה	ה'תקמו-נב	ה'תרלד
1111	ויקרא אברהם [ש"ת]	ר' אברהם חיים אדאדי ב"ר נתן	ה'תקס	ה'תרלד
1112	מנחת חינוך; משפט שלום [על ש"ע ח"מ]	ר' יוסף באב"ד ב"ר משה	ה'תקסא	ה'תרלד

⁵¹⁷ מקובל כי ר' שלמה קלוגר חיבר שלמ"ה ספרים. מספריו: אבל משה; אמרי שפר; אפריון שלמה [על שער המלך]; בגדי יום טוב; גבורות שלמה; האלף לך שלמה; ובחרת בחיים; זכרון ימי עברה; חדושי אנשי שם; טוב טעם ודעת; כנוי נדרים; כסף נבחר לשון צדיק [צוואה]; כרם שלמה; לשון צדיק; מאמר אסתר; מודעה לבית ישראל; מי נדה; מעשה ידי יוצר [על הגדש"פ]; נדרי זריזין; ספר החיים; ספר סת"ם; עבודת עבודה; עין דמעה [הספד על ר"א מרגליות]; קהלת שלמה; קנאת סופרים; שבעה עינים [ליקוט שו"ת שלו, ע"י בנו]; שירי טהרה; שנות חיים; תיקון עולם. הערה: בשם מהרש"ק השתמשו בעיקר ביחס לר' שמואל קוידנובר [קאיינובר].

⁵¹⁸ ברם יש מי שכתב [ד. קאזס], שר' יוסף בורגיל נפטר בשנת ה'תריז.
⁵¹⁹ מחיבוריו הנוספים של ר"ש פריינד: זרע קודש [סדר זרעים]; עת לחננה [סדר מועד]; אמרות טהורות [סדר טהרות]; מוסר אב [על משלי]; כתם פז [על אבות].

⁵²⁰ הגהות רמ"י הלוי ראבל נדפסו בש"ס מהדר' ברלין.
⁵²¹ ספרו של רצ"ה גוטמאכר כולל: נחלת צבי [תשימים וביאורים על יבמות]; קן מפורשת [עמ"ס קינים].
⁵²² ספר "פרי דעה" מחולק לשני טורים, האחד נקרא "טורי כסף" - על הט"ז, והשני "שפתי לוי" - על הש"ך. כך גם הספר "שמן למאור" [על הל' גיטין] מחולק לשני טורים, האחד "חלקת השדה" - על החלקת מחוקק, והשני "פתח הבית" - על הבית שמואל.
⁵²³ מספריו הנוספים של ה"ערוך לנר": בנין ציון [ש"ת]; מנחת עני [עה"ת]. כן ערך את הקובץ התורני "שומר ציון הנאמן", ואף פירסם בו את מאמריו.

⁵²⁴ מחיבוריו הנוספים של ה"נחל אשכול": ברית אברהם; דרשות למועדים; תורת אמת; לתולדות הקהילה היהודית בהלברשטט. כמו כן, ההדיר את הספר "משנת רבי נתן" לר"נ אדלר.

⁵²⁵ בתחילת שו"ת כתב סופר נוסף קונטרס: שם משמואל. כמו"כ נדפסו חידושיו על הגדש"פ בשם כתב סופר.

⁵²⁶ מספריו הנוספים של ר' יהושע שפירא: אבי הנחל; מרבה עצה; מרבה תבונה; נחלת יהושע; עמק יהושע; עצת יהושע; שפת הנחל.

1113	זוהר חי ⁵²⁷ (קומרנא)	ר' יצחק אייזיק יהודה יחיאל [מיכל] ספרין ב"ר אלכסנדר סנדר	ה'תקסו	ה'תרלד
1114	אך פרי תבואה; הישר והטוב (ליסקא)	ר' צבי הירש פרידמן ב"ר אהרן	ה'תקסו	ה'תרלד
1115	דברי ירמיהו	ר' ירמיהו לעוו ב"ר בנימין זאב וואלף	ה'תקעא	ה'תרלד
1116	צמח דוד (דינוב)	ר' דוד שפירא ב"ר צבי אלימלך		ה'תרלד
1117	אמת מארץ [ש"ת] (מהרשד"ך) ⁵²⁸	ר' שאול עזרא הכהן דווין		ה'תרלד
1118	זכותא דאברהם ⁵²⁹ (טשכנוב)	ר' אברהם לנדא ב"ר רפאל	ה'תקמד-ט	ה'תרלה
1119	דברי צבי [על ש"ע או"ח]	ר' צבי הירש שניידמיל ב"ר אהרן	ה'תקמד	ה'תרלה
1120	ש"ת רבי אליהו גוטמכר ⁵³⁰	ר' אליהו גוטמכר ב"ר שלמה	ה'תקנו	ה'תרלה
1121	דרישת ציון; אמונה ישרה; מאזניים למשפט	ר' צבי הירש קלישר ב"ר שלמה	ה'תקנה-פה	ה'תרלה
1122	שואל ומשיב ⁵³¹	ר' יוסף שאול הלוי נתנזון ב"ר אריה	ה'תקע	ה'תרלה
1123	מגן גבורים [על ש"ע]; נר מערבי ⁵³²	ר' יוסף שאול נתנזון, ור' מרדכי זאב הלוי איטינגא		
1124	שער אשר (מטה אשר)	ר' רפאל אשר קובו ב"ר יעקב		ה'תרלה
1125	עיקר שפתי חכמים	מדפיסי דפוס ראם וילנא ה'תרלה		
1126	דברי חיים; תוצאות חיים (צאנז) ⁵³³	ר' חיים הלברשטם ב"ר אריה לייב [לייבוש]	ה'תקנג	ה'תרלו
1127	שושנת העמקים ⁵³⁴ (צ'רקאס)	ר' יעקב ישראל טברסקי ב"ר מרדכי מטשרנוביל	ה'תקנד	ה'תרלו
1128	אשר לדוד [על ש"ע] ⁵³⁵	ר' דוד מועטי ב"ר שמואל	ה'תקנו	ה'תרלו-מב
1129	אהל אברהם [ש"ת]; דרשות הרא"ש	ר' אברהם שאג ב"ר יהודה לייב	ה'תקסא	ה'תרלו
1130	עין אליהו [על עין יעקב]; דרך אבות	ר' אליהו שיק [ש"ק] ב"ר בנימין	ה'תקסט	ה'תרלו
1131	עזרת יהודה [ש"ת] ⁵³⁶	ר' ישראל איסר יהודה מאלין ב"ר נחמיה	ה'תקעז	ה'תרלו
1132	מגיד דבריו ליעקב (ביאלה)	ר' דוב בעריש לנדא, ב"ר אברהם מטשכנוב	ה'תקפ	ה'תרלו
1133	הפלאה שבערכין; דברי חיים [בתוך: דברי יצחק]	ר' חיים רבינוביץ ב"ר יצחק אייזיק	ה'תקצא	ה'תרלו
1134	חינא וחסדא; איש מבין	ר' יהושע שלמה ארדיט ב"ר חיים ניסים יעקב		ה'תרלו

⁵²⁷ ספריו הנוספים של ר' יצחק אייזיק מקומרנא: אדם ישר; אוצר החיים; דרך אמונה; היכל הברכה; מגילת סתרים; מצות עומר; נדבות פי; נוצר חסד [לבוש תרט"ז. נד' גם ב"אמרי נעם" לובלין תרנ"ב]; נתיב מצוותיך [נדפס עם "אוצר החיים" לבוש תר"ח, ופעמים רבות גם בנפרד]; עצי עדן, ופני זקן, ומעשה אורג ["מעשי אורג" נד' גם במשניות דפוס האלמנה והאחים ראם]; עשירית האיפה; פני זקן; שלחן הטהור – זר זהב.

⁵²⁸ ר' שאול דויין מכונה גם מוהרשד"ך. דרושה הבחנה, שלא להחליפו עם ר' שאול דווין בעל "ריח שדה", שאף הוא מכונה לעתים מהרשד"ך (לדוגמה - ראה פתחי תשובה אה"ע"ו סי' קצו ס"ק ח).

⁵²⁹ מספריו הנוספים של ר"א לנדא מטשכנוב: אהבת חסד; בית אברהם; ברכת אברהם [הגדש"פ]; ויוסף אברהם; ויעש אברהם; צדקת אברהם; צלותא דאברהם [סידור]. הרבי מטשכנוב נמנע כמעט כליל מלהעלות חידושי תורה על הכתב. עיקר תורתו נשתמרה בזכות נכדו ותלמידו רבי מנחם מנדל חיים מזאוורצא, שהו"ל כמה ספרים. נוסף על כן, כמה מצאצאיו ההדירו את תורתו ובראשם רז"י לנדא ור"י ורדיגר.

⁵³⁰ מספריו הנוספים של ר"א גוטמכר - הרב מגריידיץ [ר' אליהו גריידיץ]: אדרת אליהו [ש"ת]; דרשות וחידושי רבי אליהו גוטמאכר [עה"ת, נחלק לשני חיבורים "מרגליות טובה" ו"בית רחל"]; חידושי הרא"ג [על הירושלמי]; חידושי ר"א גוטמאכר [מכון י-ם]; מכתב מאליהו; סוכת שלום [אבילות]; פירוש על הש"ס [חלקו הודפס בש"ס וילנא]; פירוש על המשניות; צפנת פענח [על אגדות רבב"ח שבמס' ב"ב]; שלום בפמליה של מעלה [ישוב סתירות בשו"ע ורמ"א]; תשובות מעטות [קונטרס בסוף "צפנת פענח"].

⁵³¹ ספריו הנוספים של ר"ש נתנזון [נאטנזאהן]: ביטול מודעה; בית שאול [על המשנה]; דברי שאול; הגהות [על: ש"ס; שו"ע [הגהות מוהרי"ש]; מזבח כפרה; נודע ביהודה; שער המלך]; יד שאול [על שו"ע יו"ד]; ידות נדרים; יוסף דעת; מאירת עינים [על טרפות הריאה]; מפרשי חיים; עדות ביוסף. על ספרים נוספים, שחיברם יחד עם גיסו ר' מרדכי זאב איטינגא, ראה ערך הבא - "מגן גבורים".

⁵³² ר' יוסף שאול נתנזון ב"ר אריה ור' מרדכי זאב הלוי איטינגא ב"ר יצחק אהרן, הם גיסים, וחיברו כמה חיבורים נוספים, מהם: הגהות עה"ש [נדפסו לראשונה בוניה סביב שנת ה'תקצא]; מאירת עינים [על טריפות הריאה]; מעשה אילפס [על הרי"ף]; מפרשי חיים [על ב"ק]. על תאריכי לידתם ופטירתם, ראה ערכים: "שואל ומשיב" ו"מאמר מרדכי".

⁵³³ הדברי חיים מצאנז מכונה ר' חיים צאנזר. על אודות שנת לידתו, יש אומרים ה'תקנז. בניו המשיכו את דרכו בהנהגת הציבור והידוע שבהם הוא ר' יחזקאל שרגא משינווא. יש להבדיל בינו לבין ר' חיים צאנז שכתב הגהות על הטוש"ע – ראה בערכו.

⁵³⁴ ספר שושנת העמקים כולל שני ספרים: עמק תפילה; עמק החכמה.

⁵³⁵ מספריו הנוספים של ר' דוד מועטי: ידי דוד [עמ"ס נזיר]; יוסף דוד; לבב דוד; נאום דוד; צוף דבש; קדשי דוד [על קדשים]; שלל דוד.

⁵³⁶ מספריו הנוספים של ריא"י מאלין: אור ישראל [עה"ת]; זרע אמונים; נחמת יהודה [ח"א - אגרא דשמעתא, ח"ב - אגרא דפירקא]; תשובות רבי איסר יהודה.

1135	בית אהרן [על ש"ע הל' גיטין] 537	ר' שמואל אהרן רובין [ראבין] ב"ר צבי אלעזר	ה'תרלו
1136	מתא דירושלים [על ירושלמי] 538	ר' משה לייב ליטש סג"ל רוזנבוים ב"ר יהודה	ה'תרלז
1137	ברורי המדות (המגיד מווילנא) 539	ר' יצחק אליהו לנדא ב"ר שמואל	ה'תרלז
1138	בן יהודה [שו"ת]; שושנת אברהם [עה"ת]	ר' אברהם ליטש רוזנבוים הלוי ב"ר יהודה	ה'תרלז
1139	אמרי נועם (דז"קוב)	ר' מאיר הורוויץ ב"ר אליעזר	ה'תרלז
1140	תפארת בחורים [עהש"ס]	ר' רפאל חי הכהן ב"ר יוסף	אחרי ה'תרלו
1141	עבודת יששכר; אוהל יששכר (וואלברוז)	ר' יששכר דוב בעריש הכהן ב"ר משה	ה'תרלח
1142	מלאכת שמים [סת"ם] 540	ר' יצחק דב [זעליגמן בער] במברגר מווירצבורג	ה'תרלח
1143	גורן דוד [שו"ת]	ר' אהרן דוד דייטש ב"ר אברהם אהרן	ה'תרלח
1144	עבודה תמה; אבן הטועים 541	ר' חיים נתנזון ב"ר נתן נטע	ה'תרלח
1145	אמרי בינה (הרב מקאליש)	ר' מאיר אויערבאך, ב"ר יצחק [איצק] [ה"דברי חיים"]	ה'תרלח
1146	תפארת יעקב [עמ"ס גיטין וחולין, ושר"ע]	ר' יעקב גזונדהייט [גזונדהייט] ב"ר יצחק	ה'תרלח
1147	מראה כהן [עהש"ס] 542	ר' בצלאל הכהן מווילנא ב"ר ישראל משה	ה'תרלח
1148	משכן העדות; שערי שמחה	ר' יעקב שמחה מקעפנא, ב"ר משה רפיש	ה'תרלז-ח
1149	עדות לישראל; שערי בינה; נר מצוה	ר' יצחק טונליס הנדל ב"ר קלמן לייב 543	אחרי ה'תרלח
1150	גורל לה; חיים; מנחת יהודה	ר' יהודה אלקלעי ב"ר שלמה חי	ה'תרלט
1151	מהר"ם שיק	ר' משה שיק [=שם ישראל קודש] ב"ר יוסף	ה'תרלט
1152	עונג יום טוב [שו"ת; דרוש]	ר' [רפאל] יום טוב ליפמן היילפרין ב"ר ישראל	ה'תרלט
1153	כפי אהרן; און אהרן; מקוה מים	ר' אהרן עזריאל ב"ר עזריאל	ה'תרלט
1154	(אביר יעקב) 544	ר' יעקב אבוחצירא (אביחצירא) ב"ר מסעוד	ה'תרמ
1155	מלבי"ם [על התנ"ך] 545	ר' מאיר לייבוש וייסער [וייזר] ב"ר יחיאל מיכל	ה'תרמ

537 מספריו הנוספים של רש"א רובין: יראה ואהבה [על יראים]; אם למקרא; הלילא דפסחא [על הגש"פ].

538 מספריו הנוספים של רמ"ל ליטש-רוזנבוים: אמרות ה' [עה"ת]; אניה דיונה; מאיל מהמילואים [שני הספרים האחרונים מכונים גם אמרות טהורות]; שערי קודש; תואר משה; תועפת ראם; שערי אמת [ח"א כולל גם את ספרו בית אריה, ח"ב את תפארת אריה וח"ג את חמדת אריה].

539 מספריו הנוספים של ר"א לנדא: ביאורים על תנ"ך [חדשים גם ישנים, כפלים לתושיה, משל ומליצה מפורש, דברי חכמים. כותר ספרו עה"ת "פתשגן הדת"]; דובר שלום; דרושים לכל חפציהם; דרך חיים וארחות חיים [עמ"ס דרך ארץ זוטא]; כפלים לתושיה; לשמוע בלמודים; מטע לשם; מענה אליהו; מקרא סופרים. חיבורו "ברורי המדות" על המכילתא כולל גם את "מצוי המדות" והגהות "איפת צדק". בכינוי "המגיד מווילנא" נתעטר כשהוכתר והתמנה למו"צ ומגיד, על מקומו של ר' זאב וולף [המגיד מווילנא].

540 ר' יצחק דב [זעליגמן בער] במברגר מווירצבורג ב"ר שמחה הלוי, מכונה: הרב מווירצבורג. מספריו הנוספים: אמירה לבית יעקב; ביאורים על שו"ע; הגהות על הביכורי יעקב [ערל"נ]; הגהות על הטור; יד הלוי [שו"ת]; יד משה; יצחק ירנן [על "מאה שערים" לרי"צ גיאנת]; לקוטי הלוי [מנהגים שהנהיג בוירצבורג, נלקטו ע"י בנו ר' נתן שהיה ממלא מקומו]; מורה לזובחים; נחלי דבש; נטיעה של שמחה; קורא באמת [על דרשות "אל תקרי" בש"ס]. לאחרונה רכזו את חיבוריו בספר "כתבי רבינו יצחק דוב הלוי מווירצבורג" [כ"ח]. על אודות שנת פטירתו, יש מי שכתב ה'תרלט. הוא מייסד בית המדרש למורים המפורסם בוירצבורג.

541 יש להבדיל בין ר"ח נתנזון בעל עבודה תמה, לבין ר' חיים נתנזון ב"ר אברהם, מח"ס שו"ת דברי חן, שחי אף הוא בתקופה זו.

542 מספריו הנוספים של ר' בצלאל הכהן: לקט באורים [על סדר פרשיות התורה ועל התפלה, יו"ל בהוצאת "מפעל תורת הג"ר בצלאל הכהן מווילנא", לייקווד תשע"ב]; הגהות הגר"ב [על משניות סדר טהרות, נד' ב"זכרון יהודה" לזכר ר"י אבולסון]; חידושים על טור יו"ד [הודפסו עם חידושי אחיו במהדורת השו"ע]; מנחת כהנים [על הגדש"פ, ביאורים ממנו ומאחיו ר' שלמה. נד' בהגדש"פ "עם פירושים יקרים ונחמדים מרבני גאוני ק"ק ווילנא" וב"הגדת גאוני וילנא"]; ראשית בכורים [שו"ת]. הערה: ר' בצלאל הוא אחיו של ר' שלמה הכהן אב"ד וילנא, בעל "חשק שלמה" עהש"ס.

543 שם אביו של ר"י טונליס הנדל [טאנליס האנדל], נראה כי הוא "קלונימוס יהודה" וכמובא בסוף הקדמת ספרו "שערי בינה", ואילו הכינוי הוא קלמן [קלונימוס] לייב [יהודה] כמו שכתב בספרו נר מצוה. על אודות שנת פטירתו, בשנת ה'תרלח הביא לדפוס את ספרו נר מצוה.

544 "אביר יעקב" זהו תוארו של רבי יעקב אבוחצירא. מספריו: אלף בינה [פי" על תהלים המתמקד בפרק קי"ט]; בגדי השרד [על הגדש"פ]; גנוי המלך; דורש טוב; יגל יעקב [פיוטים]; יורו משפטיך ליעקב [שו"ת]; לבונה זכה; מחשוף הלבן; מעגלי צדק; פתוחי חותם; שערי ארוכה; שערי תשובה.

545 מספריו הנוספים של המלבי"ם: ארץ חמדה; ארצות החיים [על שו"ע או"ח]; ארצות השלום; חי' המלבי"ם עהש"ס; יאיר אור; יסודי חכמת ההגיון; מדרש אגדה [על הגדש"פ]; משל ומליצה. הערה: בחידושי המלבי"ם על הש"ס [ירושלים תשכ"ו], יש לברר בכל דבר הכתוב שם אם לייחסו למלבי"ם [לדוגמה, נכתב (סנהדרין סג ע"ב): "והיטלר ימ"ש רצה להשמיד את עם ה'...". ברור שהמלבי"ם קדם לתוכניתו של אותו רשע ולא כתבם בספרו].

1156	באר היטב [עה"ת]	ר' אריה רבינוביץ ב"ר יעקב	ה'תקסט	ה'תרמ
1157	חוסן יהושע; דברי יהושע ⁵⁴⁶	ר' יהושע העליר [הלר] ב"ר אהרן. תלמיד ר"י סלנטר	ה'תקעד	ה'תרמ
1158	ר' נחומ'קה מהורודנא	ר' מנחם נחום קפלן ב"ר עוזיאל	ה'תקעב	ה'תרמ
1159	שערי צדק [מעלות א"י] (הרב צוף דב"ש)	ר' דוד בן שמעון ב"ר שמעון	ה'תקפו	ה'תרמ
1160	תורת אביגדור [על שו"ע או"ח] ⁵⁴⁷	ר' אביגדור מרדכי כ"ץ ב"ר אברהם עזרא	ה'תר (בערך)	ה'תרמ (בערך)
1161	מנחת יהודה [עה"ש]; קנמן בשם [על אגרות הש"ס]	ר' יהודה יודל הלוי אפשטיין ב"ר שמעון זימל		ה'תרמ
1162	ולבש הכהן [עה"ת ועה"ס] ⁵⁴⁸	ר' חיים יהושע אלעזר הכהן חמצי ב"ר רחמים רפאל יוסף	ה'תקנה (בערך)	ה'תרמא
1163	זרעו של אברהם	ר' אברהם חגאג'	ה'תקע (בערך)	ה'תרמא
1164	מדות טובות [על מכילתא]	ר' רפאל [אהרן] ביטראן	ה'תקצ (בערך)	ה'תרמא-ז
1165	שו"ת מהר"י אשכנזי	ר' יואל אשכנזי ב"ר משה דוד	ה'תקע	ה'תרמב
1166	תכלת מרדכי	ר' מרדכי מלצר קלאצקי	ה'תקנז	ה'תרמג
1167	ייטב לב (סיגעט) ⁵⁴⁹	ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים ב"ר אלעזר ניסן	ה'תקסח	ה'תרמג
1168	אור ישראל ⁵⁵⁰ (ר' ישראל סלנטר)	ר' ישראל ליפקין (ליבקין) ב"ר זאב וולף	ה'תקע	ה'תרמג
1169	ישמח לב [שו"ת] (הרב שמ"ח) ⁵⁵¹	ר' שלום משה חי גאגין ב"ר חיים אברהם	ה'תקצג	ה'תרמג
1170	תורת שמואל (ליובאוויטש) ⁵⁵²	ר' שמואל שניאורסאהן ב"ר מנחם מענדל	ה'תקצד	ה'תרמג
1171	חתן סופר	ר' שמואל ארנפלד [עהרנפעלד] ב"ר דוד צבי	ה'תקצה	ה'תרמג
1172	דמשק אליעזר [על ביאור הגר"א]	ר' אליעזר לאנדא ב"ר שמואל		ה'תרמג
1173	ביאור הרא"מ [על מדרש תהלים]	ר' אהרן משה פאדווה ב"ר יעקב מאיר		ה'תרמג
1174	יסוד העבודה (סלונים) ⁵⁵³	ר' אברהם וינברג ב"ר יצחק מתתיהו	ה'תקסד	ה'תרמד
1175	שבילי דוד [על שו"ע]	ר' דוד יהודה לייב [לייפניק] זילברשטיין ב"ר אהרן	ה'תקפ	ה'תרמד
1176	קול אריה [שו"ת]	ר' אברהם יהודה הכהן שוורץ ב"ר פנחס זליג	ה'תקפד-ו	ה'תרמד
1177	שלמי נדרים	ר' אלכסנדר סנדר קפלן הכהן ב"ר זרח		ה'תרמד
1178	אמרי שפר [עה"ת]	ר' שמואל פרנקל ב"ר שרגא פייבוש		ה'תרמד
1179	ויקח אברהם	ר' אברהם קורקידי ב"ר דוד	ה'תקעג	ה'תרמה
1180	מעגלי צדק [עה"ת] [דעעש] ⁵⁵⁴	ר' מנחם מנדל פנט ב"ר יחזקאל	ה'תקעה	ה'תרמה
1181	אגודת אזוב	ר' זאב נחום בורנשטיין ב"ר אהרן	ה'תקפא	ה'תרמה
1182	צמח צדיק (ויז'ניץ)	ר' מנחם מנדל הגר ב"ר חיים	ה'תקצ	ה'תרמה
1183	הנותן אמרי שפר (דינוב)	ר' ישעיה נפתלי הרץ שפירא ⁵⁵⁵ , ב"ר דוד		ה'תרמה
1184	תשובת ריב"א (שו"ת ריבא)	ר' יואל אונגר ב"ר אליעזר	ה'תקס	ה'תרמו
1185	קיצור שולחן ערוך [קצוש"ע] ⁵⁵⁶	ר' שלמה גנצפריד [גאנצפריד] ב"ר יוסף	ה'תקסב-ד	ה'תרמו
1186	מתת י-ה [על מדר]; הגהות הרמ"ש [על: ש"ס; ירושלמי]	ר' מתתיהו שטראשון ב"ר שמואל	ה'תקעה	ה'תרמו
1187	יפה עינים [עה"ש]; מצפה אריה; קול אריה	ר' אריה לייב יעלין ב"ר שלום שכנא	ה'תקפ	ה'תרמו
1188	דברי שלום [שו"ת]	ר' שלום משאש ב"ר זכרי	ה'תקפח	ה'תרמו

⁵⁴⁶ מספריו הנוספים של ר"י העליר: אוהל יהושע; מעוז הדת; מעיני יהושע [על קינים ואהלות]; תולדות יהושע [על אבות].

⁵⁴⁷ מספריו הנוספים של ר' אביגדור כ"ץ: ענבי הגפן [על מגילות]; ענפי תאנה [הגדש"פ]; פרי הדר [על יו"ד חו"מ ואהע"ז]; קרבן תודה [עה"ש"ס].

⁵⁴⁸ מספריו הנוספים של הרב חמצי: כה תברכו; מעשה אבות [על אבות]; מעשה חייא [על הגש"פ].

⁵⁴⁹ מספריו הנוספים של ה"יטב לב": אבני צדק [שו"ת]; ייטב פנים [הגדש"פ]; רב טוב [עה"ת]. ייטב - ראשי תיבות של שמו.

⁵⁵⁰ מחיבוריו הנוספים של ר' ישראל מסלנט: אבן ישראל; אגרת המוסר; אמרי בינה; עץ פרי; דרשות ר' ישראל סלנטר; התבונה [קונטרסים]; חוט המשולש. המכתבים שהובאו בספר "אור ישראל" הוהדרו בספרים שונים. שנת הלידה תק"ע מצויינת על מצבתו שבקניגסברג, ברם חלק מכותבי תולדותיו נקטו את שנת תקע"א.

⁵⁵¹ מחיבוריו הנוספים של הרב שמ"ח: יריעות האוהל [על אהל מועד לר"ש ירונדי]; ישמח משה; שמח לבי; שמח נפש.

⁵⁵² מספרי האדמו"ר המהר"ש מליובאוויטש: אגרות קודש; ליקוטי תורה על ג' פרשיות; וסדרת הספרים "ליקוטי תורה - תורת שמואל".

⁵⁵³ מספריו הנוספים של בעל "יסוד העבודה" מסלונים: באר אברהם [על מכילתא; עה"ת]; חסד לאברהם.

⁵⁵⁴ רמ"מ פנט [פאנט] חיבר ספרי שו"ת: אבני צדק [על אהע"ז]; משפט צדק [על חו"מ]; שערי צדק [על או"ח ועל יו"ד].

⁵⁵⁵ נ.ב. אחרי רינה שפירא, כיהן ברבנותה של דינוב חתנו ר' יוסף שפירא [נפטר: ה'תרצב], שהיה גם נינו של האדמו"ר ה"בני יששכר" [בנו של ר' צבי אלימלך מבירטש, בן ר' אלעזר מלאנצהוט, בנו של ה"בני יששכר"].

⁵⁵⁶ מספריו הנוספים של ר"ש גנצפריד: אהלי שם; אפריון [עה"ת]; לחם ושמלה; פני שלמה; קסת הסופר; שם יוסף; תורת זבח.

ה'תרמו		ר' אברהם הכהן ב"ר נחמן	טהרת המים; יוקח נא [על אר"ח וט"ס] 557	1189
ה'תרמו	ה'תקפב	ר' חיים סופר ב"ר מרדכי אפרים [פישל]	מחנה חיים [ש"ת] 558	1190
ה'תרמו	ה'תקצה	ר' צבי הירש תאומים ב"ר אפרים	ארץ צבי [ש"ת]	1191
ה'תרמו	ה'תרד	ר' צבי הירש רום [ואם] ב"ר אברהם יצחק	ארץ צבי [ש"ת, ודרשות]	1192
ה'תרמו		ר' רפאל אלעזר בן טובו הלוי	פקודת אלעזר [על טוש"ע]	1193
ה'תרמז	ה'תקעא	ר' חיים שמואל בירנבוים ב"ר דוד	רחש לבב; מעשה חושב [על שעה"מ]	1194
ה'תרמז	ה'תקעז	ר' משה נחמיה כהנוב [כהנין] ב"ר משולם פייבוס	נתיבות השלום 559	1195
ה'תרמז	ה'תקפט	ר' מנחם נחום טברסקי ב"ר אברהם	זיכרון מנחם נחום (טריסק)	1196
ה'תרמז		ר' ראובן הלוי [לויין] ב"ר אברהם	ראש לראובני [ש"ת]	1197
ה'תרמח	ה'תקסח	ר' משולם יששכר הלוי הורוויץ ב"ר אריה ליבוש	בר לינאי [ש"ת] 560	1198
ה'תרמח	ה'תקעג-ה	ר' אהרן שמחה פיליצר	רמזי אש [על תנא דבי אליהו]	1199
ה'תרמח	ה'תקעו	ר' יהודה לייב איגר ב"ר שלמה	תורת אמת [עה"ת]	1200
ה'תרמח	ה'תקפה	ר' משה תאומים ב"ר אפרים	דבר משה [ש"ת] 561	1201
ה'תרמח		ר' אהרן רפאל חיים משה פיריה ב"ר יצחק	תולדות אהרן ומשה [ואפר יצחק] 562	1202
ה'תרמח		ר' צבי הירש אורנשטיין ב"ר מרדכי זאב	ברכת רצ"ה [ש"ת] 563	1203
ה'תרמח		ר' יחיאל חיים הלוי אפשטיין ב"ר אריה יהודה	רבי יחיאל חיים (אוז'רוב)	1204
ה'תרמט	ה'תקסו	ר' אברהם טברסקי ב"ר מרדכי	מגן אברהם [עה"ת] (טריסק)	1205
ה'תרמט	ה'תקסח	ר' שמשון הירש ב"ר רפאל	רש"ר הירש; חורב; במעגלי שנה 564	1206
ה'תרמט	ה'תקעג	ר' עבדאללה סומך ב"ר אברהם	זבחי צדק (ראש מדרש "בית זילכה")	1207
ה'תרמט	ה'תקפב	ר' חיים אלעזר ואקס ב"ר אברהם יהודה ליבוש	נפש חיה [ש"ת]	1208
ה'תרמט	ה'תקפז	ר' ישראל איסר איסרלין ב"ר מרדכי	פתחי תשובה [על שר"ע אר"ח] 565	1209
ה'תרמט	ה'תקצה	ר' רפאל נתן נטע רבינוביץ ב"ר שלמה זאלקינד	דקדוקי סופרים; מורה המורה	1210
ה'תרמט	ה'תרכ	ר' רחמים מאוזז ב"ר מנחם	כסא רחמים [עה"ת]	1211
ה'תרמט	ה'תרה	ר' משה פולק [פאללאק] ב"ר יצחק זעקל	וידבר משה; תיקון משה; ברכת משה [חולין]	1212
זכה לזקנה מופלגת	תלמיד ר"ח וואלוז'נר	ר' ישראל איסר מפוניבז', ב"ר דוב בער	מנוחה וקדושה	1213
ה'תרנ	ה'תקסד	ר' נתן אדלר ב"ר מרדכי	נתינה לגר [על תרגום אונקלוס]	1214
ה'תרנ	ה'תקע	ר' נחמן נתן קורנול ב"ר דוד	בית נתן [עמ"ס ברכות]; זכר נתן	1215
ה'תרנ	ה'תקעה (בערך)	ר' יוסף סקוביץ ב"ר רפאל	פורת יוסף [עהש"ס, נד' בסוף הגמ']	1216
ה'תרנ	ה'תקעח	ר' אלעזר משה הלוי הורוויץ ב"ר ישראל	אהל משה; הגהות ר' אלעזר משה [נד' בסוף הגמ']	1217
ה'תרנ	ה'תקצא	ר' מאיר (מרכוס) להמן ב"ר אשר למל אהרן	מאיר נתיב [על: אבות; הגדש"פ; ירושלמי] 566	1218
ה'תרנ		ר' יעקב קטינא ב"ר יצחק מרדכי	רחמי האב [מוסר והנהגות]	1219

557 מספריו הנוספים של ר' אברהם ב"ר נחמן: בית אברהם לחיים; מעט מים. הוספתו לקצוש"ע נדפסו בתוך "לחם הפנים". ספר "טהרת המים" כולל גם את חיבורו "שירי טהרה" המהווה את רובו של הספר.

558 מספריו הנוספים של ה"מחנה חיים": אשכול הכופר; דברי שערי חיים; דרשות תורת חסד; פלס חיים; קול סופר; שערי חיים.

559 נתיבות השלום הוא חיבור כדוגמת החיי אדם, על חו"מ ואה"ע, ונחלק לכמה חיבורים: ארחות משפט; נתיב ים; דרך תשובה; דרך תבונות. בסוף ח"ב צורפו קונטרסים שונים, מהם התפרסם במיוחד על הלכות בישול בשבת [מובא במשנ"ב לענין הכנת תה].

560 מספריו הנוספים של ר' משולם יששכר הורוויץ: כלי חמדה [עה"ת]; שבחי דמרא [על הגדש"פ].

561 מספריו הנוספים של ר' משה תאומים: אהל משה; אורין תליתאי [ש"ת]; יוסף לקח [בספר "מאזנים לתורה", לעמברג תרנ"ו]; מילי דפסחא; שפת אמת. בספר "הואיל משה החדש" [עה"ת] ליקטו את דברי האגדה שבספריו.

562 מספריו הנוספים של ר' א פיריה: בגדי קודש אשר לאהרן; ודבר ה' מירושלים; מכתם שלום ישראל/ ירושלים [אוהב שלום ורוף שלום]; מעיל קודש ובגדי ישע.

563 רצ"ה אורנשטיין כיהן בשנת ה'תרכה כרב בכריסק. את הספר, הו"ל חתנו ר' אריה לייב ב"ר אברהם יוסף ברודא, וצירף אליו את הגהותיו בשם "מלחמת אריה".

564 מספריו הנוספים של רש"ר הירש: אגרות צפון; כתבי הרב הירש; מיטב הגיון; ענג שבת; השבת; שבת של ישראל.

565 מספריו הנוספים של ר' ישראל איסר איסרלין: אשי ישראל; מר ואהלות; שם ישראל; תוספת ירושלים [הובא במשנ"ב].

566 ר"מ הלוי להמן [לעהמאן], הוציא לאור את פירוש הר"ש סירילאו על ירושלמי ברכות, וכתב עליו את הגהות "נתיב מאיר". ממפעלי חייו, כתיבת סיפורים עלילתיים לנוער, להצלת הדור הצעיר מרוחה של תנועת ההשכלה, בשל כך זכה לפירסום רב. הסיפורים נכתבו בגרמנית, ותורגמו לידיש ולעברית. בתקופתו חודשו הספרים, בעיבוד הסופרת ר. פרידמן, אשר התאימתם לרוח החינוך שבדורנו.

1220	אמרי בינה [על מהרשא]	ר' עקיבא ארמר ב"ר צבי	ה'תר (בערך)	ה'תרנ (בערך)
1221	סדרי טהרות [עמ"ס כלים ואהלות] ⁵⁶⁷ (ראדזין)	ר' גרשון חנוך העניך ליינר ב"ר יעקב	ה'תקצט	ה'תרנא
1222	זר זהב (סטריקוב)	ר' זאב וולף לאנדא, ב"ר אברהם מטשכנוב	ה'תקסה	ה'תרנא
1223	בן הרמה [על רמב"ם]; בן יאיר [עה"ת]	ר' חיים מאיר מזרחי ב"ר יצחק	ה'תקסז-עה	ה'תרנא (בערך)
1224	שער החדש ופתח הדביר [על העיטור] ⁵⁶⁸	ר' מאיר יונה ש"ץ בורונצקי [בארנאצקין] ב"ר שמואל זלמן	ה'תקעז	ה'תרנא
1225	מנהגי מצרים; ליקוטי תשובות	ר' יום טוב ישראל, ב"ר אליהו שירזלי	ה'תקפא	ה'תרנא
1226	שו"ת מהר"א הלוי ⁵⁶⁹	ר' יצחק אהרן איטינגא ב"ר מרדכי זאב		ה'תרנא
1227	חי' רבי יונה צבי	ר' יונה צבי בערנפלד		ה'תרנא
1228	אשר לאברהם; חנוך לנער; עבד אברהם	ר' אברהם פונטרימולי ב"ר חיים בנימין		ה'תרנא
1229	בן ימין	ר' רחמים חיים יהודה ישראל ב"ר מיכאל יעקב	ה'תקעה	ה'תרנב
1230	תכלת מרדכי; הגדת מרדכי ⁵⁷⁰	ר' מרדכי גימפל יפה [ראזיאן] ב"ר דובער	ה'תקפ	ה'תרנב
1231	בית הלוי	ר' יוסף דוב בער [דובער] סולוביצ'יק ב"ר יצחק זאב	ה'תקפ	ה'תרנב
1232	בכור דל [עמ"ס בכורות]	ר' מרדכי אליעזר וובר ב"ר דוד	ה'תקפב	ה'תרנב
1233	הלכה למשה; ציון במשפט; זבחי צדק	ר' רפאל משה אלבאז	ה'תקפג (בערך)	ה'תרנב
1234	דברי אלימלך; אמרי אלימלך (גרודז'סק)	ר' אלימלך שפירא, ב"ר חיים מאיר יחיאל ממוגלניצא	ה'תקפד	ה'תרנב
1235	פאת השדה [על ש"ע]	ר' ברוך עקפעלד ב"ר אהרן		ה'תרנב
1236	שבט שמעון ⁵⁷¹	ר' שמעון סידון [סידאן] ב"ר יהודה קוניץ		ה'תרנב
1237	שו"ת מהר"א"ץ; לקוטי מהר"א"ץ; פתח עינים	ר' יהושע אהרן צבי ויינברגר ב"ר משה	ה'תקעד	ה'תרנב-ג
1238	נצ"ב ⁵⁷²	ר' נפתלי צבי יהודה ברלין ב"ר יעקב	ה'תקעז	ה'תרנג
1239	ישועות מלכו (ר"י מקוטנא) ⁵⁷³	ר' ישראל יהושע טרונוק [טראנק] ב"ר דוד	ה'תקפא	ה'תרנג
1240	מלבושי יום טוב ⁵⁷⁴	ר' יום טוב ליפמן באסליאנסקי ב"ר יהודה זאב	ה'תקפא	ה'תרנג
1241	משנת רבי אלעזר [שו"ת] ⁵⁷⁵	ר' אלעזר ברכה הכהן ב"ר דובער יהודה לייב	ה'תקצד	ה'תרנג
1242	אמרי ברוך (ויז'ניץ)	ר' ברוך הגר ב"ר מנחם מנדל	ה'תרה	ה'תרנג
1243	נחלת בנימין [שו"ת]	ר' בנימין זאב וולף ברויאר ב"ר אלעזר יעקב		ה'תרנג
1244	לב מרפא	ר' רפאל מאיר פאניז'ל ב"ר יהודה		ה'תרנג
1245	מלאכת שלמה [שו"ת] ⁵⁷⁶	ר' שלמה קמחי ב"ר יוסף דוד	אביו נפטר: ה'תקצו	סביב ה'תרנג
1246	בית יצחק [עמ"ס מגילה] ⁵⁷⁷	ר' יצחק אייזיק וייס ב"ר אברהם	ה'תקפד	ה'תרנד
1247	מהר"י; ביאורי החסידות [ליקוטים] (בעלזא)	ר' יהושע (יהושע'לי) רוקח ב"ר שלום	ה'תקפה	ה'תרנד

⁵⁶⁷ מספריו הנוספים של האדמו"ר מראדזין: ארחות חיים; דלתות שער העיר; ההקדמה והפתיחה; שלוש תשובות; תפארת החנוכי. ספריו על התכלת בציצית: עין התכלת [תשובות למבקריו]; פתיל תכלת; שפוני טמוני חול. כן חוברו ספרים על ידי תלמידיו שבהם הובאו דברי תורתו: סוד ישירים [על המועדים]; מפי השמועה.

⁵⁶⁸ מחיבוריו הנוספים של ר' מאיר יונה: הר המוריה [על רמב"ם הלכות של עניני המקדש]; ליל שמורים [הגדש"פ]; מי השלח.

⁵⁶⁹ יש להבדיל בין שו"ת מהר"א הלוי, לבין שו"ת מהר"א [אסאד] הנקרא גם תשובות "יהודה יעלה". אביו של מהר"א הלוי, הוא בעל שו"ת "מאמר מרדכי".

⁵⁷⁰ מחיבוריו הנוספים של ר' מרדכי גימפל יפה: הגהות הרמ"ג [על מדרש תהלים]. כן חיבר יחד עם גיסו ר' נתן נטע ב"ר משה מישל לוריא את ספר: אלף המגן [עמ"ס הוריות]. ר' מרדכי גימפל יפה הוא מצאצאי ר' מרדכי יפה בעל הלבוש. יש להבדיל בינו, לבין ר' מרדכי יפה מרגליות בעל הגהות יפה מראה על ירושלמי, ולבין ר' מרדכי מרגליות יפה בעל שו"ת מילי דאבות ח"ד.

⁵⁷¹ מספריו הנוספים של ר"ש סידון: אות ברית; בית מנוחה [על ס' המנוחה לרבינו מנוח].

⁵⁷² מספריו הנוספים של הנצי"ב: אמרי שפר [על הגדש"פ]; ברכת הנצי"ב; העמק דבר [עה"ת]; העמק שאלה [על שאלות]; חי' הנצי"ב [על תו"כ]; מרומי שדה; משיב דבר; עמק הנצי"ב [על ספריו].

⁵⁷³ מספריו הנוספים של ר"י מקוטנא: גנזי אבות; יבין דעת [בחיצי השני של הספר נד' "חסדי אבות" לנכדו – אודותיו ראה בערכו]; ישועות ישראל; מעיני הישועה [על הירושלמי]. בשם "ישועות מלכו" נקראים שני ספריו: שו"ת; קרית ארבע.

⁵⁷⁴ יש להבדיל בין מלבושי יום טוב לר"י ט באסליאנסקי, לבין מלבושי יום טוב לבעל התו"ט.

⁵⁷⁵ יש להבחין בין ספרו של ר"א ברכה [יש מכנים אותו "משנת רבי אליעזר" – באות י'], לבין משנת רבי אליעזר [עה"ת] לר"א טרילינגר, ולבין משנת רבי אליעזר לר"א די טולדו [שו"ת], ולבין משנת רבי אליעזר [על חו"מ] לר"א מברלין, ולבין משנת רבי אליעזר בן יעקב [משנת ראב"י, עהש"ס] לר"א גרייבר.

⁵⁷⁶ מספריו הנוספים של ר"ש קמחי: ימי שלמה; יקהיל שלמה; מימי שלמה [על שו"ע]. יש להבדיל בין ספרו שו"ת מלאכת שלמה, לבין מלאכת שלמה על המשניות.

⁵⁷⁷ מספריו הנוספים של ר"א וייס: דברי יצחק [דרשות]; תולדות יצחק [עה"ת].

1248	תולדות אדם [קצוש"ע אהע"ז] ⁵⁷⁸	ר' יצחק אייזיק שור ב"ר מאיר	ה'תקצו	ה'תרנד
1249	כוכב מיעקב [שו"ת]	ר' יעקב ווינדנפלד ב"ר אליעזר	ה'תר	ה'תרנד
1250	סוגה בשושנים [על ש"ע נדה] ⁵⁷⁹	ר' מרדכי מרגליות ב"ר אליהו. נדפס ה'תרנד	ה'תרח	אחרי ה'תרנד
1251	ליקוטי חבר בן חיים (חב"ח)	ר' חזקיה פייבל פלויט ב"ר חיים	ה'תקעח	ה'תרנה
1252	מנחה חדשה	ר' נפתלי חיים הורוויץ ב"ר מאיר מדז"קוב	ה'תר (בערך)	ה'תרנה
1253	דרך אמת [מפות ארץ ישראל]	ר' אביגדור מאלקוב ב"ר מרדכי	נדפס ה'תרנה	אחרי ה'תרנה
1254	גרש כרמל	ר' ישראל יצחק הלוי זמברובסקי [מ"ץ]	נדפס ה'תרנה	אחרי ה'תרנה
1255	נחל יצחק; עין יצחק; באר יצחק	ר' יצחק אלחנן ספקטור ב"ר ישראל איסר	ה'תקעז	ה'תרנו
1256	אור גדול; יתרון האור (הגדול ממינסק)	ר' ירוחם יהודה לייב פרלמן ב"ר שלמה זלמן	ה'תקצה	ה'תרנו
1257	חיי אריה [עשה"ס]	ר' אריה לייב הורוויץ ב"ר ישראל סלנטר	ה'תקצט (בערך)	ה'תרנו
1258	אהבת ציון [עשה"ס] (ר' יוסף טשאבע)	ר' יוסף קליין ב"ר שמואל עקיבא	התקע (בערך)	ה'תרנז
1259	סדר עבודת ישראל	ר' יצחק זליגמן	ה'תקפא	ה'תרנז
1260	דבש תמר [ע"ת ועשה"ס]	ר' דוד טייטלבוים ב"ר שלמה	נדפס ה'תרנז	אחרי ה'תרנז
1261	מהרי"ל דיסקין ⁵⁸⁰ (ר' יהושע לייב)	ר' משה יהושע יהודה לייב דיסקין ב"ר בנימין	ה'תקעז	ה'תרנח
1262	חכמה ומוסר (הסבא מקלם)	ר' שמחה זיסל (זיסקינד) זיו ב"ר ישראל	ה'תקפד	ה'תרנח
1263	שו"ת מהר"ש מוהליבר ⁵⁸¹	ר' שמואל מוהליבר ב"ר יהודה לייב	ה'תקפד	ה'תרנח
1264	דמשק אליעזר (קומרנא) ⁵⁸²	ר' אליעזר צבי ספרין ב"ר יצחק אייזיק	ה'תקצ	ה'תרנח
1265	נהרי אפרסמון [שו"ת; עמ"ס ביצה]	ר' יעקב טננבוים ב"ר זאב וולף	ה'תקצב	ה'תרנח
1266	ענף עץ	ר' שלמה עוזיאל		אחרי ה'תרנח ⁵⁸³
1267	פדה את אברהם ⁵⁸⁴	ר' אברהם פאלאגי ב"ר חיים	ה'תקע	ה'תרנט
1268	מקדש מעט וגידולי הקדש ⁵⁸⁵	ר' אורי פייבל הלוי שרייאר ב"ר ישראל משה	ה'תקעז	ה'תרנט
1269	שיח יצחק; תנא דבי אליהו [שו"ת] ⁵⁸⁶	ר' אליהו מאני ב"ר סלימאן	ה'תקעח-פה	ה'תרנט
1270	רבי עזריאל הילדסהיימר [שו"ת וח"י]	ר' עזריאל הילדסהיימר ב"ר יהודה לייב	ה'תקפ	ה'תרנט
1271	דברי יחזקאל [החדש] (שינאווא)	ר' יחזקאל שרגא הלברשטם ב"ר חיים	ה'תקעה	ה'תרנט
1272	רבי צדוק הכהן מלובלין ⁵⁸⁷	ר' צדוק הכהן רבינוביץ (רובינשטיין) ב"ר יעקב	ה'תקפג	ה'תרס
1273	יד יהודה [על ש"ע י"ד]	ר' יהודה לייבוש לנדא ב"ר יונה	ה'תקפג	ה'תרס

⁵⁷⁸ מספריו הנוספים של ר"א שור: אבל אם; אשכולות יצחק; באר יצחק; בית יצחק; הוספות הרא"ש; חוקת הדיינים [קצוש"ע חו"מ]; מאורי אור [קצוש"ע י"ד]; מי באר [שו"ת]; משמיע ישועה; עטרת הרא"ש; שו"ת הרא"ש; שיח יצחק; תולדות יצחק; תפארת אדם [קצוש"ע או"ח]; תפארת ישראל.

⁵⁷⁹ יש להבדיל בין ס' סוגה בשושנים זה, לבין ספרים נוספים בשם זה על הלי' נדה.

⁵⁸⁰ מספריו של מהרי"ל דיסקין: שו"ת וחיידושים עה"ת. כן חיבר: דיני שביעית בקצרה; פני משה; תורת אהל משה.

⁵⁸¹ ספרו שו"ת מהר"ש מוהליבר (ירושלים תש"מ), נדפס בתחילה במהדורה מצומצמת יותר תחת השם: חקרי הלכה (ירושלים תש"ד). ר"ש מוהליבר, התפרסם במיוחד בשל היותו ממייסדי תנועת "חיבת ציון" והציונות הדתית.

⁵⁸² מספריו הנוספים של ר"א צ' ספרין מקומרנא: אור עינים; בן ביתי; זקן ביתי.

⁵⁸³ ספר ענף עץ [על טרפות] נדפס בשנת ה'תרלז, ובשנת ה'תרנח נדפס "חובות הלכות" שר"ש עוזיאל תרגם ללאדינו.

⁵⁸⁴ מספריו הנוספים של ר"א פאלאגי: אברהם אזכור; אברהם אנכי [על תנ"ך]; אברהם את ידו; אברהם את עיניו [על בבלי וירושלמי]; ברך את אברהם [ע"ת]; ואברהם זקן; וימהר אברהם; ויען אברהם; ויקרא אברהם [על תו"כ]; זכותיה דאברהם; כבוד יעקב [שו"ת]; שמו אברהם; שמע אברהם.

⁵⁸⁵ ר' פייבל הלוי היה תלמיד ר"א מבוטשאטש בשנת ה'תקצח, ועד לפטירתו בשנת ה'תרא. הוציא לאור את כתבי רבו "דעת קדושים" ועיטרו בהגהותיו "מקדש מעט" ו"גידולי הקדש" [התפרסמו במיוחד על הלי' סת"ם]. בשנת תרנ"ו הוא נקרא "פאר הדור הישיש", ובשנת תרע"ב הוא מוזכר בכרכת המתים [זצ"ל].

⁵⁸⁶ מספריו הנוספים של רבי אליהו מני: זכרונות אליהו; מזכיר שלום; מעיל אליהו [קבלה]; מעשה אליהו; קרנות צדיק. מייחסים אליו את הספרים [קבלה]: ברכת אליהו; כסא אליהו.

⁵⁸⁷ מספריו הנוספים של ר' צדוק הכהן מלובלין: אור זרוע לצדיק [עשה"ס]; דברי סופרים; דובר צדק; ישראל קדושים; לבושי צדקה [הערות על הלבוש חו"מ, נד' במהדור זכרון אהרן]; מחשבות חרוץ; פוקד עקרים; פרי צדיק; צדקת הצדיק; רסיסי לילה; תקנת השבין; שיחת מלה"ש; שו"ת תפארת צבי, ועוד.

		אחרוני האחרונים ⁵⁸⁸ :	
1274	תועפות ראם [על יראים]	ר' אברהם אבא שיף ב"ר אליהו	נדפס ה'תרנב
1275	נחלת יהושע [שו"ת]; דרכי החיים	ר' יוסף הלוי קוטקובסקי ב"ר זאב	נדפס ה'תרס בחיי
1276	שומר שבת ⁵⁸⁹	ר' יוסף כנאפו ב"ר משה	ה'תרסא
1277	דברים נכוחים; משיב דברים [שו"ת]	ר' גרשון ליטש סג"ל רוזנבוים ב"ר משה	ה'תרסא
1278	שדה יצחק [שו"ת]; שיח יצחק [עמ"ס מכות]	ר' יצחק חיות, ב"ר צבי הירש – מהר"ץ חיות	ה'תרסא
1279	הליכות עולם [עה"ש] ⁵⁹⁰	ר' דוב בער קאראסיק ב"ר יצחק	ה'תרסא
1280	המאיר לעולם	ר' מאיר מיכל רבינוביץ ב"ר שלום	ה'תרסא
1281	תורת חסד (לובלין) [שו"ת]	ר' שניאור זלמן פראדקין [לדיער] ⁵⁹¹ ב"ר שלמה	ה'תרסב
1282	בכורי אביב [עה"ת]; אהל מועד ⁵⁹²	ר' אברהם ביק ב"ר יעקב	ה'תרסב
1283	מנחת שי [שו"ת]	ר' שמואל יצחק שור ב"ר משה חיים	ה'תרסב
1284	לבית יעקב	ר' יעקב יוסף ב"ר דוב בער [דובר]	ה'תרסב
1285	שער נפתלי ואמרי שפר [על סידור הגר"א]	ר' נפתלי הרץ הלוי וידנבוים אליהו לייב	ה'תרסב
1286	אורח משפט	ר' שמעון דב בער אנוליק ב"ר אברהם	ה'תרסב
1287	שמן ראש	ר' אשר אנשיל אשכנזי ב"ר מרדכי	ה'תרסב
1288	מטה לחם; ישמח לב	ר' [רפאל] חיים מנחם פראנג'י ב"ר ניסים שלמה	אחרי ה'תרסב
1289	ילקוט אליעזר ⁵⁹³	ר' אליעזר זוסמן [זוסמאן] סופר ב"ר פישל	ה'תרסג
1290	אור היום; חידושי אגדות מהרא"ל ⁵⁹⁴	ר' אריה לייב ליפקין ב"ר ידידיה ליפמן	ה'תרסג
1291	עמק שאלה [שו"ת] (הורנוסטייפל) ⁵⁹⁵	ר' מרדכי דוב טברסקי ב"ר משולם זושא יצחק	ה'תרסג
1292	מנחת ברוך; נחלת ברוך [שו"ת]	ר' ברוך לאבסקי ב"ר שמואל מאיר	ה'תרסג
1293	דברי דוד (טשורטקוב)	ר' דוד משה פרידמן ב"ר ישראל	ה'תרסד
1294	תולדות יצחק [שו"ת]; מאה שערים	ר' יצחק הלוי הורוויץ ב"ר משולם יששכר	ה'תרסד
1295	זכר יהוסף [עה"ש]; על הגדש"פ ⁵⁹⁶	ר' יוסף זכריה שטרן ב"ר נתן	ה'תרסד
1296	דברי חן [שו"ת]; שפתי חן [עה"ת]	ר' חיים נתנזון ב"ר אברהם	ה'תרסד
1297	ישר וטוב [עמ"ס מנחות]	ר' ישראל טוביה הכהן	ה'תרס-סה
1298	שו"ת מהרא"ש; ראש מזבח	ר' אלכסנדר שמואל היילפרין ב"ר פינחס דוד	ה'תרסד-ה

⁵⁸⁸ רבים נוהגים לחלק את התקופות בסביבות שנים אלו, ולהגדיר את התקופה המאוחרת יותר כתקופת "אחרוני האחרונים". ברם, יש שהקדימו את החלוקה, והגדירו את התקופה שאחרי הגר"א מוילנא כתקופת "אחרוני האחרונים", על כך ראה בערכו.

⁵⁸⁹ מספריו הנוספים של ר"י כנאפו: אות ברית קודש; זבח פסח [עניני חודש ניסן והגדש"פ]; זך ונקי; חסדים טובים [כולל שלושה ספרים: חסד ה'; חסדי אבות [מעשיות הבעש"ט בערבית]; חסדי דוד]; טוב רואי; יפה עינים - בדרכי שמים [מעין ספרו זבח פסח]; מנחת ערב; שומר שבת.

⁵⁹⁰ מספריו הנוספים של ר' דוב בער קאראסיק: הכשר שחיטה והכשר בדיקה; הלכות עולם; טיב שמות גיטין; מאיר עיני סופרים [על הלכות סת"ם]; מטעמי השלחן [על שו"ע]; נתיב ההוראה [על או"ח ויו"ד]; סדר התקיעות וכוונתם; פתחי עולם; שער טהרה [על הל' נדה]; שער קריאת התורה.

⁵⁹¹ בהסכמה על ח"ב של ספרו תורת חסד, כינוהו ר' שניאור זלמן לדיער, אכן, נראה כי אין זה שם משפחתו, אלא מקום לידתו ומוצאו – 'לאדי'. בירושלים כינוהו ר' שניאור זלמן מלובלין, על שם מקום רבנותו הקודם. בהקדמה לספרו הוא כותב, ששמו הוא שניאור, אלא שהוא מכונה בשם זלמן.

⁵⁹² ספר "אהל מועד" נחלק לכמה חלקים: אוהל דוד; אוהל יוסף; בית אברהם; בית יעקב; ערכי עלי; פרי הארץ. כן חיבר את הספר ברכה משולשת.

⁵⁹³ מספריו הנוספים של ר"ז סופר: דמשק אליעזר [עה"ת]; מדרש מספר; מלאה קטרת; ספר המקנה [על קניינים ודיני בן נח]; עט סופר. ⁵⁹⁴ מחיבוריו הנוספים של ר"ל ליפקין [בן אחי ר' ישראל סלנטר]: דברי ידידיה [על שיר השירים]; כללי התחלת החכמה [יסודות תורת הקבלה]; שבילי המאורות [על ברייתא דשמואל הקטן]. יש להבדיל בינו לבין מהרא"ל צינץ.

⁵⁹⁵ מספריו הנוספים של רמ"ד טברסקי: חיבור לטהרה [חיבר לטהרה]; עמק חכמה [עמק החכמה]; פלא יועץ [דרשות]; תורי זהב [על הל' ריבית].

⁵⁹⁶ מספריו הנוספים של ר"ז שטרן ["הרב הזוכר"]: ביאור חדש מהרי"ז; תהלוכות האגדות.

1299	מצות המלך; לב שומע ⁵⁹⁷	ר' חיים הכהן מטריפולי ב"ר שלמה	ה'תקפז-התקצה	ה'תרסד-ה
1300	שדי חמד; מכתב לחזקיה (חח"ם)	ר' חיים חזקיה מדיני ב"ר רפאל אליה	ה'תקצג	ה'תרסה
1301	עמודי אש [כולל "עמודי ירושלים" - על הירושלמי]	ר' ישראל אייזנשטיין	ה'תקצז	ה'תרסה
1302	בני בנימין [על רמב"ם] ⁵⁹⁸ (אדר"ת)	ר' אליהו דוד רבינוביץ תאומים ב"ר בנימין	ה'תרג	ה'תרסה
1303	שפת אמת (גור)	ר' יהודה אריה לייב אלטר ב"ר אברהם מרדכי	ה'תרז	ה'תרסה
1304	דברי בינה; ישרי לב (ביאלה)	ר' יצחק יעקב רבינוביץ, ב"ר נתן דוד משידלובצה	ה'תרז	ה'תרסה
1305	עטרת שלמה [קובץ ליקוטים] (באבוב)	ר' שלמה הלברשטם (הראשון) ב"ר מאיר נתן	ה'תרז	ה'תרסה
1306	חיי אריה [שו"ת]	ר' חיים אריה לייבוש הלוי הורוויץ ב"ר שאול	ה'תריא	ה'תרסה
1307	זרע דוד; זכות יצחק; ברכת ה'	ר' סאסי מעתוק הכהן		ה'תרסה
1308	ברית אבות [על מילה]	ליקוט מגדולי הונגריה ⁵⁹⁹ . עורך: ר"ש וייס		
1309	איש אמונים (יש"א ברכה) ⁶⁰⁰	ר' יעקב שאול אלישר ב"ר אליעזר ירוחם	ה'תקעז	ה'תרסו
1310	אבני זכרון; דברי אמת	ר' אלכסנדר משה לפידות	ה'תקעט	ה'תרסו
1311	דרך המלך	ר' דוב בעריש רפפורט ב"ר שמואל	ה'תקפד	ה'תרסו
1312	הערות ותיקונים לר"ש בובר ⁶⁰¹	ר' שלמה הלוי באבער ב"ר ישעיהו אברהם	ה'תקפז	ה'תרסו
1313	חשק שלמה [עשה"ס]; עצי ברושים; בנין שלמה	ר' שלמה הכהן מוילנא ב"ר ישראל משה	ה'תקפח-צא	ה'תרסו
1314	בית יצחק [שו"ת]	ר' יצחק יהודה שמעלקיש ב"ר חיים שמואל	ה'תקפח	ה'תרסו
1315	מעשה ניסים ⁶⁰²	ר' ניסים הכהן. תלמיד בעמ"ס משמרות כהונה	ה'תר (בערך)	ה'תרס-סז
1316	היכלי שן [שו"ת]; דרכי נועם	ר' שלום דוב בר [דובער] הרינוזן ב"ר שמעון	ה'תרא	ה'תרסו
1317	יפה ללב; יפה תלמוד; אבות הראש [על אדר"ג]	ר' רחמים ניסים יצחק פאלאג'י ב"ר חיים	ה'תקעד	ה'תרסז
1318	בית שערים	ר' עמרם בלום ב"ר יצחק יעקב	ה'תקצד	ה'תרסז
1319	פרי יצחק; כוכבי אור (ר' איצלה פטרבורג)	ר' יצחק בלאזר ב"ר שלמה	ה'תקצז	ה'תרסז
1320	כרטיא דאליהו; שמש ומגן; תקפו של נס	ר' חיים חביב דוד סתהון ב"ר דוד	ה'תקצז	ה'תרסז
1321	שאל לך אות; שו"ת מילי דאבות ח"ד ⁶⁰³	ר' מרדכי מרגליות יפה (שלינגר) ב"ר ישראל דוד	ה'תקצג (בערך)	ה'תרסז

⁵⁹⁷ מספריו הנוספים של ר"ח הכהן מטריפולי: ארחות חיים [על משלי, "אורח צדיקים" ו"אורח ישרים"]; אלון ככות [ימי בין המצרים]; דבר המשפט [שו"ת]; וערך הכהן; זכרנו לחיים [על הגש"פ, "זכר לפסח" ו"זכר לחגיגה"]; חיי אריכי [עמ"ס קידושיין]; מוצא שפתיך [על סליחות, בתוך: שפתי רננות]; נורא תהלות [על תהלים]; נקודות הכסף [על שיר השירים, בתוך: נאוה קודש]; ערב פסח; תורת חיים [על רבינו בחיי].

⁵⁹⁸ האדר"ת השאיר אחריו כתבים רבים מאוד, עם הזמן הם נדפסים על ידי מכונים שונים. מספריו: אזני ירושלים; אחרית השנים [מצות וידוי מעשר]; אלה יעמדו; את דבר המשפט [על טור חו"מ]; בגד ללבוש [הערות על הלבוש, נד' בליקוטי הערות במהדור זכרון אהרן]; הר המוריה; זהב שב"א [על הר"ש משאנץ למס' פסחים]; זכור לרוד; זכר דבר; זכר למקדש [מצות הקהל]; חידושי הגאון האדר"ת [עשה"ס]; חשבונות של מצוה [על תרי"ג מצוות]; טוב ירושלים [על הירושלמי]; יגדיל תורה; ילקוט דוד; מגלת סימנים; מכשירי מצוה; מענה אליהו [שו"ת]; סדר אליהו – נפש דוד [קורות חייו]; סדר פרשיות [עשה"ת]; עובר אורח [על שו"ע או"ח]; פלפולים עם גדולי ישראל; עטרת אדר"ר [על בעל הטורים]; עיני בנימין [עמ"ס ברכות]; עריכת נר; קושט אמרי אמת; שבת אחים; תפילת דוד [על התפילות]; תשובה מיראה [על לשונות "יראה ליי" ברמב"ם].

⁵⁹⁹ ספר כורת הברית, קובץ חיבורים מגדולי הונגריה: ר' יהודה אסאד [ה'תקנז-ה'תרכו], מח"ס "תשובות מהרי"א יהודה יעלה"; ר' אהרן שמואל אסאד [ה'תקצ-ה'תרסה], מח"ס "חי' ראשבי"ד אש דת", בנו של מהרי"א; ר' עזרא צורף [ה'תקסו-בערך-ה'תרמ], מח"ס "זכרון טוב"; ר' יעקב קאפל קרויס [ה'תקפח-ה'תרעה], מח"ס "מספד יהודה", "ברכת יעקב", "עטרת יעקב", "שושנת יעקב", "שיבת יעקב". יש להבדיל בין ספר זה, לבין ספר כורת הברית לר' אליהו ב"ר צבי פוסק.

⁶⁰⁰ ספרי ר' יעקב שאול אלישר, משלבים בשמם את תיבת "איש". מספריו הנוספים: איש אמונים; בני בנימין וקרוב איש [השלמות לחידושי אביו החורג, המקובל ר' בנימין מרדכי נבון - "בני בנימין"]; דברי איש; דרך איש; ישא איש; כבוד איש; מעשה איש; עולת איש; פני איש; שאל האי"ש ופני חמ"א [התשובות "פני חמא" הן של בנו ר' חיים משה אלישר]; שמחה לאיש.

⁶⁰¹ הערות ותיקונים של ר"ש בובר [באבער] נתחברו על מדרשים ושאר ספרים שההדיר, להרחבה על כך, ראה נספח כט.

⁶⁰² יש להבדיל בין מעשה ניסים לר"ג הכהן, לבין שו"ת מעשה ניסים לר' דניאל הבבלי שנכתב בשנת ד'תתקעג [שאלות על ספר המצוות לרמב"ם ותשובות שהשיב ר' אברהם בן הרמב"ם]. כן יש להבדיל בינו לבין מעשה ניסים על הגדש"פ.

⁶⁰³ יש להבדיל בין חלקי הספר שו"ת מילי דאבות - כל חלק הוא שו"ת של מחבר אחר. כן יש להבדיל בין מחבר הספר ר' מרדכי מרגליות יפה, לבין ר' מרדכי יפה מרגליות בעל יפה מראה על ירושלמי, ולבין ר' מרדכי יפה בעל הלבושים, ולבין צאצאו של בעל הלבושים ר' מרדכי גימפל יפה בעל תכלת מרדכי.

1322	כנף רננה [שו"ת] ⁶⁰⁴	ר' נתן נטע סג"ל לנדא ב"ר משה דוד	ה'תרא	ה'תרסז
1323	שבט סופר [שו"ת]; שערי שמחה [עה"ת]	ר' שמחה בונים סופר ב"ר אברהם שמואל בנימין וולף	ה'תרב-ג	ה'תרסז
1324	כתר כהונה [על ספרי]	ר' צבי הירש הכהן וואלק ב"ר עזריאל	ה'תרטו	ה'תרסז
1325	ערוך השלחן ⁶⁰⁵	ר' יחיאל מיכל הלוי אפשטיין ב"ר אהרן יצחק	ה'תקפט	ה'תרסח
1326	חוסן ישועות [על ב"ק] ⁶⁰⁶	ר' הלל משה מעשל גלבשטיין ב"ר צבי הירש	ה'תקצד	ה'תרסח
1327	לב אליהו	ר' אליהו לייב הלוי אטיגינא ב"ר זוסמאן	ה'תרו	ה'תרסח
1328	תעלומות לב ⁶⁰⁷ (רא"ח)	ר' אליהו בכור חזן ב"ר יוסף רפאל	ה'תרח	ה'תרסח
1329	ארחות חיים [ספינקא] [על שו"ע א"ח]	ר' נחמן כהנא ב"ר חיים אריה	ה'תרכא	ה'תרסח
1330	ערך ש"י [על: שו"ע; ש"ס; עה"ת] ⁶⁰⁸	ר' שלמה יודא טאבאק ב"ר פסח צבי		ה'תרסח
1331	רבי שמואל סלנט	ר' שמואל סלנט ב"ר צבי הירש	ה'תקעו	ה'תרסט
1332	יד יצחק [שו"ת]; באר יצחק [עה"ש"ס]	ר' אברהם יצחק גליק ב"ר שמאי	ה'תקפו	ה'תרסט
1333	בן איש חי [הלכות; דרושים] ⁶⁰⁹ (מהר"ח)	ר' יוסף חיים (אל-חכם) ב"ר אליהו	ה'תקצד-ח	ה'תרסט
1334	ברכת הבית; עצי העולה; שערי טוהר ⁶¹⁰	ר' אברהם חיים איינהורן ב"ר יחיאל צבי	ה'תר (בערך)	ה'תרסט
1335	הרי בשמים [שו"ת]; הגה אריה	ר' אריה לייבוש הלוי איש הורוויץ ב"ר יצחק	ה'תרז	ה'תרסט
1336	מפי אהרן [שו"ת] (אב"א)	ר' אהרן בכור אלחאדיף ב"ר חיים		ה'תרסט
1337	אבני נזר; אגלי טל (סוכוטשוב)	ר' אברהם בורנשטיין ב"ר זאב נחום	ה'תקצט	ה'תרע
1338	ר' אליעזר גורדון (מטעלז)	ר' אליעזר גורדון ב"ר אברהם שמואל	ה'תרא	ה'תרע
1339	לקוטי מהר"ח	ר' ישראל חיים פרידמן. רבה של ראחוב	ה'תרא	ה'תרע
1340	מטה לוי [על אהע"ז ושו"ת]	ר' מרדכי הורוויץ ב"ר יוסף חיים	ה'תרד	ה'תרע
1341	מסגרת השלחן ולחם הפנים [על קצוש"ע] ⁶¹¹	ר' חיים ישעיה הכהן האלברסברג ב"ר שמעון זאב	ה'תרד-ח	ה'תרע
1342	דברי מלכיאל	ר' מלכיאל צבי הלוי טננבוים ב"ר יונה	ה'תרז	ה'תרע
1343	בדקי בתים [על ההשלמה]; תורת ההשלמה	ר' יהודה לובצקי [לובצקי] ב"ר יצחק עקיבא	ה'תרי	ה'תרע
1344	ערוגת הבושם [שו"ת; עה"ת] ⁶¹²	ר' משה גרינוולד ב"ר עמרם	ה'תריג	ה'תרע
1345	ישמח ישראל (אלכסנדר)	ר' ירחמיאל ישראל יצחק דנציגר ב"ר יחיאל	ה'תריג	ה'תרע
1346	תהלה לדוד; שהם וישפה	ר' דוד אורטינברג ב"ר ישראל צבי הלוי		ה'תרע
1347	מעיל יעקב	ר' יעקב הכהן גדישא ב"ר אברהם		ה'תרע

⁶⁰⁴ מספריו הנוספים של ר"נ לנדא: כמו השחר; כרם נטע [עמ"ס סוטה]; לבנון נטע [על שו"ע יו"ד ח"ב]; עורה שחר; רנן לבוקר [עמ"ס תמיד וב"ב].

⁶⁰⁵ מספריו הנוספים של ר"מ אפשטיין: אור לישירים; ליל שימורים [על הגדש"פ]; מיכל המים [על הירושלמי]; ערוך השולחן העתיד. יש שטעו והחליפו בין המחברים, וייחסו לו את הספר "קיצור של"ה" [לר' יחיאל מיכל אפשטיין ב"ר אברהם - ראה בערכו]. כמו כן, יש להבדיל בינו לבין ר' יחיאל מיכל עפשטיין ב"ר יששכר בער, מח"ס "דרכי החשבון" [יילנא, תקצ"ו].

⁶⁰⁶ מספריו הנוספים של הרב גלבשטיין: אור לישירים; משכנות לאביר יעקב; תפלה למשה [סידור האר"י עם פירושו על סדר התפילה].

⁶⁰⁷ מספריו הנוספים של ר"א חזן: אסיפת דינים; דבר אליהו [על סדר הגט, נד' בספר "בן שלמה" לר' שלמה חזן]; זכרון ירושלים; ישמח לב; נוה שלום [מכונה: "מנהגי נא אמונ"]; תהלה לדוד. ר' אליהו, הוא נכדו של ר' חיים דוד חזן, בעל שו"ת נדיב לב.

⁶⁰⁸ כן יצא לאור ספר השו"ת של רש"י טבק: תשורת ש"י.

⁶⁰⁹ מספריו הנוספים של ה"בן איש חי" [בא"ח, ר' יוסף חיים מבגדאד]: אבן שלמה; אדרת אליהו; אורח חיים; אות חיים; אם המלך; אמרי בינה; בן יהודע; בן איש חיל; בנייהו; ברכת אבות; ברכת חיים; גדולת חיים; דברי חיים; דעת ותבונה; דרושי חיים; חוקי הנשים [קאנון אל נסא"]; חיים והשלוש; חסדי אבות; כתר מלכות; מוסיף חיים; מים חיים; מלאך הברית; מקבצאל; משל ונמשל [משלים מלוקטים מספריו ע"י רב"צ חזן]; נחמת ציון; נפלאים מעשיך; סוד ישרים [שו"ת בקבלה, נדפס בספרו רב פעלים]; עוד יוסף חי [הלכות, במתכונת הבא"ח]; עטרת תפארת; קרן ישועה; רב ברכות; רב פעלים [שו"ת]; שבת מלכתא; שיח חיים; שערי חיים; שפתי חיים; תורה לשמה [שו"ת, בספר זה המחבר חתם בשם "יחזקאל כחלי"]; תיקון תפילה; תשובה מחיים. חיבר פיוטים רבים, מהם נדפסו בספריו, בסידורים ומחזורים לקהילת בבל, וכן בספרי פזמונים. פיוטו הידוע ביותר הוא "ואמרתם כה לחי".

⁶¹⁰ ספר "שערי טוהר" נחלק לשני טורים, שערי טוהר [פסקי הלכה] ושערי דעת [טעמי הפסקים].

⁶¹¹ מספריו הנוספים של רח"י הכהן אלברסברג [ר' ישעיה ראחובער]: ברכת חיים; דברי תורה [קיצוש"ע בידיש]; דרכי חיים; טובי חיים [על תנא דבי אליהו]; ישועות חיים [על איסור והיתר]; ישועות חכמה [עם ביאור "חוסן ישועות"]; כתר תורה [על תרי"ג מצוות, עם ביאורים "עץ חיים" ו"זר זהב"]; לבושי חיים [על "מצות משה" לר"א דנציג]; לקוטי יקרים; לקוטים נחמדים; לקוטי נפלאים; לקוטי שושנים; סידור ברכה וישועה; סידור דברי חיים; סידור ישועות ישראל; פירושי "דרך חיים" ו"ברכת ישועה" [על שיהש"ר]; פתחי חיים; קץ הפלאות; תוספת חיים [על: תהלים; פרק שירה]; תשועות חיים [עה"ת].

⁶¹² מספריו הנוספים של ר"מ גרינוולד: הכנה דרבה [צוואה]; הלל ונרצה [על הגדש"פ]; מקוה טהרה; עולת תמיד [עמ"ס תמיד].

1348	שירי משכיל [מוסר] ⁶¹³	ר' הלל ליכטנשטיין [ל"ש] ב"ר ברוך בענדיט	ה'תקעה	ה'תרעא
1349	דעת תורה; מהרש"ם ⁶¹⁴ (בערזן)	ר' שלום מרדכי הכהן שבדרון ב"ר משה	ה'תקצה	ה'תרעא
1350	דרשות מהר"ם ⁶¹⁵	ר' משה שפירא ב"ר יהושע אייזיק (ר' אייזל חריף)	ה'תקצה	ה'תרעא
1351	אוצר חיים [עהש"ס]; שארית חיים ⁶¹⁶	ר' חיים צבי הירש ברודא ב"ר יהושע	ה'תקצט	ה'תרעא
1352	יד רמה [שו"ת]	ר' משה הירש [צבין] פוקס ב"ר בנימין זאב וולף	ה'תרג	ה'תרעא
1353	המאיר לארץ [על המב"ם]	ר' מאיר סולוביצ'ק, ב"ר בצלאל [חתן ה"משכנות יעקב"]		אחרי ה'תרעא
1354	נשמת חיים	ר' חיים ברלין ב"ר נפתלי צבי יהודה	ה'תקצב	ה'תרעב
1355	ארון עדות	ר' שרגא יאיר רבינוביץ		ה'תרעב
1356	כנפי נשרים [עה"ת]	ר' אברהם ליכטנשטיין מפרושניץ ב"ר אליעזר ליפמן	נדפס ה'תרעג	לפני ה'תרעג
1357	אבן יקרה [שו"ת]; מלכי צדק	ר' בנימין אריה ווייס הכהן ב"ר חיים צבי	ה'תרג-ד	ה'תרעג
1358	עטרת ישועה; עמק הלכה [דז"קוב]	ר' יהושע הורוויץ ב"ר מאיר	ה'תרח	ה'תרעג
1359	נחלת יהושע [שו"ת] ⁶¹⁷	ר' גרשון קורצר [קורצער] ב"ר יהושע פאליק	ה'תר (בערך)	ה'תרעג (בערך)
1360	שלמי תודה [עהש"ס]	ר' שלמה דאנא ב"ר דוד	ה'תרי	ה'תרעג
1361	רידב"ז ⁶¹⁸	ר' [רפאל] יעקב דוד וילובסקי ב"ר זאב	ה'תרה	ה'תרעג-ד
1362	מלאכת בצלאל [עמ"ס שבעות] ⁶¹⁹	ר' משה בצלאל לוריא ב"ר שרגא פייבוש	ה'תקצה	ה'תרעג-ד
1363	בית ישראל [על חכמת אדם]	ר' ישראל אברהם לרנר [לערנר] ב"ר שבח זאב	ה'תר	אחרי ה'תרעג
1364	שארית יעקב [שו"ת]	ר' יעקב דניזון ב"ר מרדכי	ה'תר	ה'תרעד
1365	בתים לבדים; דורות הראשונים [הסטוריה]	ר' יצחק אייזיק הלוי [רבינוביץ] ב"ר אליהו נחום	ה'תרח	ה'תרעד
1366	וישב משה	ר' משה אסרוסי ב"ר ראובן	ה'תרי	ה'תרעד
1367	דרכי תשובה [על שו"ע י"ד] ⁶²⁰ [מונקאטש]	ר' צבי הירש שפירא ב"ר שלמה	ה'תרי	ה'תרעד
1368	תולדות חנוך [עה"ת] ⁶²¹	ר' חנוך הענדיל פרידלאנד ב"ר משה מרדכי	ה'תרי	ה'תרעד
1369	ברכת טוב [עה"ת] [אז"רוב]	ר' אריה יהודה הלוי אפשטיין ב"ר יחיאל חיים		ה'תרעד
1370	פסקי הלכות ⁶²²	ר' דוד פרידמן ב"ר שמואל	ה'תקפח	ה'תרעה-ז
1371	ויען משה; ביד משה ⁶²³	ר' זקן משה מאזוז ב"ר כמוס מעתוק	ה'תריא	ה'תרעה
1372	פרנס לדורו; פרנס לדורות ⁶²⁴	ר' אליעזר ליפמן פרינץ ב"ר רפאל	ה'תקצה	ה'תרעו
1373	תולדות חכמי ירושלים	ר' אריה לייב פרומקין ב"ר שמואל	ה'תרו	ה'תרעו
1374	דברי שמואל [סלונים]	ר' שמואל וינברג ב"ר מיכל אהרן	ה'תרי	ה'תרעו

⁶¹³ ר' הלל ליכטנשטיין מכונה על שם מקומו: ר' הלל מקאלאמייא; ר' הלל קלמייער. מספריו הנוספים: אבקת רוכל; כונת הלב; מקרי דרדקי [עה"ת]; משכיל אל דל; עת לעשות [ביידיש]; תוכחת מגולה; תשובות בית הלל.
⁶¹⁴ מספריו הנוספים של מהרש"ם בערזאן: גילוי דעת [על יו"ד]; דרכי שלום; משפט שלום; תכלת מרדכי.
⁶¹⁵ מספריו הנוספים של ר"מ שפירא: פני משה [עמ"ס פסחים]; ברכת משה [על נ"ך].
⁶¹⁶ מספריו הנוספים של רחצ"ה ברודא: רווח והצלה; שיר חדש; שנות חיים [עה"ת]; תפילת הדרך [ארחות חיים, ביידיש].
⁶¹⁷ יש להבדיל בין שו"ת "נחלת יהושע" לר"ג קורצר, לבין שו"ת "נחלת יהושע" לר"י שפירא ולר"י קוטקובסקי, שחיו סביב תקופה זו.
⁶¹⁸ מחיבוריו של ר"י וילובסקי: בית רידב"ז [נדפס בס' פאת השולחן על רמב"ם שביעית, כן הוסיף הגהות בתוך לשון הרמב"ם - בכתב רש"י - והן נקראות "שו"ע לשבת"]; חנה דוד; מגדל דוד; נימוקי רידב"ז [עה"ת]; שו"ת בית רידב"ז; שו"ת רידב"ז. כן חיבר את תוס' רי"ד [על הירושלמי], ונדרשת הבחנה שלא להחליפו בתוס' רי"ד לר' ישעיה מטראני. כמו כן, יש להבדיל בין "מגדל דוד" [על בבלי וירושלמי] לרידב"ז, לבין "מגדל דוד" [על שה"ש] לרדב"ז - ראה בערכו.
⁶¹⁹ ר"ב לוריא, חיבר סידרה של ספרים על מסכתות הש"ס, ולכל מסכת נקבע שם [כותר] בפני עצמו, מהם: כובע ישועה [ב"ק]; כתר ישועה [כריתות]; מלאכת חושב [תמורה]; מעשה חושב [ערכין]; מצבת משה [מו"ק]; נהור שרגא [יבמות]; נפש חיה [ב"מ]; עמק סוכות [סוכה]; תורת הקנאות [סוטה]. כן חיבר את הספרים: מעשה בצלאל [על פסקי ריקאנטי]; שבעת הנרות [על התשב"ץ].
⁶²⁰ מספריו הנוספים של רצ"ה שפירא: באר לחי ראי [על תיקוני הזוהר]; צבי תפארת [שו"ת]; תפארת בנים.
⁶²¹ מספריו הנוספים של רח"ה פרידלאנד: דברי דודים [יו"ד, וחי' על רא"ש פסחים], דברי חנוך ושאל בן הלוי [או"ח], שני ספרים אלו מאגדים את התכתובותיו עם ר' שאול לוויין ב"ר שלמה הלוי. ספרים אלו נדפסו גם תחת השמות: חידושי שאול בן הלוי [על: או"ח יו"ד].
⁶²² מחיבוריו הנוספים של ר"ד פרידמן: דברי דוד / לקוטי הרדב"ש [על הירושלמי]; עמק ברכה; שאילת דוד.
⁶²³ מספריו הנוספים של רז"מ מאזוז: הוראת זקן; ויכתוב משה; ויקהל משה; זכר צדיק; סבר פנים [מקבץ ספרים: פני משה; פני זקן; פני המלך]; צדיק ונשגב; צדקת משה; שערי משה; שערי תורה.
⁶²⁴ מחיבוריו הנוספים של רא"ל פרינץ: הגהות עמ"ס חולין [נד' בש"ס וילנא]; דמשק אליעזר [נד' באוצר התפילות].

1375	פרי השדה [שר"ת] ⁶²⁵	ר' אליעזר [חיים] דייטש ב"ר אברהם	ה'תרי	ה'תרעו
1376	בית התלמוד; גבעת שאול [הספד]	ר' שמריהו יוסף קרליץ ב"ר שמשון	ה'תריב	ה'תרעו
1377	באר משה; ברכת משה; מנחת משה	ר' משה נחום ירושלימסקי ב"ר בנימין	ה'תרטו	ה'תרעו
1378	פני מבין [שר"ת; עה"ת]; כלי גמא	ר' נתנאל פריד הכהן ב"ר יחיאל מיכל	ה'תריח	ה'תרעו
1379	ארץ חיים [על ש"ע - מנהגי ארץ ישראל]	ר' חיים סתהון ב"ר מנשה	ה'תרלא	ה'תרעו
1380	החסידות; קסת הסופר	ר' אהרן מרכוס ב"ר מאיר		ה'תרעו
1381	בית יצחק; תשובות מהר"ד	ר' יצחק דאנציג ב"ר מנחם מאניש	ה'תקצז	ה'תרעז
1382	רבי אליהו ברוך קמאי	ר' אליהו ברוך קמאי ב"ר אברהם	ה'תר	ה'תרעז
1383	מחצית השקל [על אהע"ז]	ר' משה יאגיד ב"ר חיים	ה'תר (בערך)	ה'תרעז
1384	שביית השבת; אזהרת שבת ⁶²⁶	ר' יצחק מאלצאן ב"ר שמואל	ה'תריד	ה'תרעז
1385	מנחת שבת [על קצו"ע] ⁶²⁷	ר' שמואל בורשטיין ב"ר שמחה	ה'תרכ	ה'תרעז
1386	פחד יצחק (בויאן)	ר' יצחק פרידמן, ב"ר אברהם יעקב מסדיגורא		ה'תרעז
1387	שאלת יעקב	ר' יעקב סג"ל פרגר [פראגער] ב"ר מרדכי	ה'תרט	ה'תרעח
1388	חי' רבינו חיים הלוי; חי' הגר"ח (ר"ח בריסקר)	ר' חיים הלוי סולובייצ'ק ב"ר יוסף דוב	ה'תריג	ה'תרעח
1389	זרע אברהם [שר"ת עם ר"מ זמבא; ענינים]	ר' אברהם לופטביר ב"ר לייב. חתן האור שמח	ה'תרכ (בערך)	ה'תרעח
1390	מנחת יהודה [עה"ש]	ר' יהודה בוים ב"ר דוד	ה'תרכה	ה'תרעח
1391	דרך אמונה [מוסר]; שארית יעקב ⁶²⁸	ר' יעקב דוויך ב"ר שאול	ה'תקפח	ה'תרעט
1392	מגן שאול	ר' שאול קצנלבוגן [קצינעלענבוין] ב"ר אברהם יעקב	ה'תרא	ה'תרעט
1393	באר שמואל [עה"ת]	ר' שמואל רוזנברג [מאונצדורף] ב"ר ישראל יונה צבי	ה'תרב	ה'תרעט
1394	בכורי יוסף ⁶²⁹	ר' יוסף זונדל הוטנר ב"ר חיים	ה'תרו	ה'תרעט
1395	עולת שלמה [קדשים]	ר' שלמה זלמן ליפשיץ ב"ר צבי הירש	ה'תריג	ה'תרעט
1396	זכר יצחק; חי' הגרי"ר (ר' איצלה פוניבז'ער)	ר' יצחק יעקב רבינוביץ ב"ר שמואל לייב	ה'תריד	ה'תרעט
1397	מנחת שמואל; שערי ברירה	ר' שמואל וייס ב"ר משה	ה'תריט	ה'תרעט
1398	משאת בנימין [עה"ש]	ר' בנימין אייזנשטאדט ב"ר אברהם צבי	ה'תרו	ה'תרפ
1399	מדרגת האדם (הסבא מנובהרדוק)	ר' יוסף יוזל הורוויץ	ה'תרי	ה'תרפ
1400	זכרון יהודה [שר"ת]; שבט מיהודה [עה"ת]	ר' יהודה גרינוואלד ב"ר ישע פאלק. אב"ד סאטמר	ה'תרט	ה'תרפ
1401	אתון דאורייתא; גליוני הש"ס ⁶³⁰	ר' יוסף ענגיל ב"ר יהודה	ה'תריט	ה'תרפ
1402	תורת שלום [שר"ת] (ליובאוויטש) ⁶³¹	ר' שלום דוב בער שניאורסאהן ב"ר שמואל	ה'תרכא	ה'תרפ
1403	פתח האהל; רישא וסיפא; שכל טוב	ר' דוד אבוהצירא [אביחצירא] ב"ר מסעוד	ה'תרכו	ה'תרפ
1404	דברי ברוך; אמרי ברוך ⁶³² (סקאליה)	ר' ברוך פנחס ב"ר אליעזר חיים	ה'תרלד	ה'תרפ
1405	תורת רפאל	ר' רפאל שפירא ב"ר אריה לייב (ליבלי קאוונער)	ה'תקצז	ה'תרפא
1406	ראש פינה; זיו משנה; תפארת זיו	ר' זאב וואלף טורבאוויץ ב"ר אהרן יהושע	ה'תרו	ה'תרפא

⁶²⁵ מספריו הנוספים של רא"ח דייטש: דודאי השדה [שו"ת אבלות]; חלקת השדה [שו"ת והערות על ארעא דרבנן]; צמח השדה [עגונות]; שיח השדה [עה"ת]; תבואות השדה [מערכות]. התאריכים שנקטו כאן מופיעים בקובץ תורני וילקט יוסף כרך יט חשון תרעז, הובא חלקית בתחילת ספרו דודאי השדה. אולם יש שטעו וכתבו שנוולד בשנת ה'תריא ונפטר בשנת ה'תרעה.

⁶²⁶ ר"י מאלצאן חיבר גם פירוש "שיח יצחק" לסידור הגר"א "אישי ישראל" [בהיות שכך יש שטועים ומייחסים את פירושו לגר"א]. הו"ל את ספרו של אביו "אבן שלמה" מתורת הגר"א, והוסיף את הערותיו על הספר. לספרו "אזהרת שבת" צירף את המאמרים: דקדוק חברים; שפת אמת.

⁶²⁷ ספרי ר"ש בורשטיין נתחברו על ספר קיצור שולחן ערוך: מנחת שבת [הל' שבת]; מנחת יום טוב [הל' יו"ט]; מעדני שמואל [הל' פסח]; שערי עדן [הל' נטילה לסעודה].

⁶²⁸ מחיבוריו הנוספים של ר"י דוויך: יד"י עשתה זאת [נד' בסוף אמרי נועם לר' ישעיה דיין]; משכנות יעקב [בתוך ספרו משכנות יעקב].

⁶²⁹ מספריו הנוספים של ר' יוסף זונדל: חבל יוסף - ד' חלקים: אולם המשפט [ח"מ]; חדרי דעה [יו"ד]; גנוי חיים [או"ח]; חוקי העזרה [אהע"ז, גיטין].

⁶³⁰ מספריו הנוספים של ר"י ענגיל: אוצרות יוסף [על שו"ע יו"ד]; אתון דאורייתא; בית האוצר [אנציקלופדיה]; בן פורת [שו"ת]; גבורות שמונים; חוסן יוסף [על מס' קידושין]; לקח טוב; ציונים לתורה; שב דנחמתא; שבעים פנים לתורה; תפארת יוסף.

⁶³¹ מספריו הנוספים של האדמו"ר הרשב"ב מליובאוויטש: אגרות קודש; ספרי המאמרים (תרמ"ג-תר"פ); קונטרס העבודה; קונטרס התפלה; קונטרס ומעין מבית ה'; קונטרס עץ החיים; ספר השיחות - תורת שלום.

⁶³² מספריו הנוספים של האדמו"ר מסקאליה: מנחה חדשה; אנעים זמירות.

1407	שפתי צדיק (פילץ)	ר' פנחס מנחם אלעזר יוסטמן ב"ר בנימין אליעזר	ה'תרט	ה'תרפא
1408	שו"ת מילי דאבות ח"ה ⁶³³	ר' משה לייב יוסף מרגליות יפה (שלינגר) ב"ר מרדכי	ה'תריג	ה'תרפא
1409	תורת חיים (סופר) [על ש"ע אר"ח]	ר' יעקב שלום סופר ב"ר חיים	ה'תרטו	ה'תרפא
1410	תרומת יצחק [על ש"ע יו"ד] ⁶³⁴	ר' יצחק צבי ארונובסקי ב"ר יעקב קאפל		ה'תרפא
1411	תוספות חיים [על חיי אדם] ⁶³⁵	ר' משולם פינקלשטיין ב"ר שלמה		אחרי ה'תרפא
1412	לב העיברי (עי"ש) ⁶³⁶	ר' עקיבה יהוסף שלינגר ב"ר יחיאל	ה'תקצח	ה'תרפב
1413	פי' הרד"צ הופמן; מלמד להועיל (שו"ת)	ר' דוד צבי הופמן	ה'תרד	ה'תרפב
1414	כתר המלך	ר' כתרניאל אהרן נאטאן ב"ר הלל	ה'תרו	ה'תרפב
1415	ברית משה [על הסמ"ג]	ר' משה חיים וייס ב"ר אברהם אהרן		ה'תרפב
1416	מקור חיים [שו"ת]	ר' חיים סגלוביץ ב"ר יחיאל משה	ה'תרד	ה'תרפג
1417	חלקת יואב	ר' יואב יהושע וינגרטן ב"ר נתן נטע	ה'תרה-ז	ה'תרפג
1418	סוגה בשושנים [על ש"ע נדה] ⁶³⁷	ר' דוד גרינברג ב"ר שמואל	ה'תרי	ה'תרפג
1419	חידושי הגרז"ס	ר' שלמה זלמן סנדר כהנא-שפירא ב"ר יעקב	ה'תריא	ה'תרפג
1420	פאר ישראל (בוהוש)	ר' ישראל שלום יוסף פרידמן ב"ר יצחק	ה'תרכג	ה'תרפג
1421	יד רמה [מערכות]	ר' רפאל מרדכי סולוביי הלוי ב"ר דוד	ה'תרלב	אחרי ה'תרפג
1422	נברשת [על נץ החמה]; לוחות זמני היום	ר' חייא דוד הלוי שפיצר [שפיטצער] ב"ר יוסף		אחרי ה'תרפג
1423	משנה למלך אחרון ⁶³⁸	ר' מרדכי לוריא ב"ר משה		לפני ה'תרפד
1424	צבי לצדיק [עה"ת, ושו"ת] (בלאז"ב)	ר' צבי אלימלך, ב"ר דוד מדינוב	ה'תרא	ה'תרפד
1425	מאיר עיני חכמים; דברי יעקב [שו"ת] ⁶³⁹	ר' יעקב שור ב"ר אלישע יצחק	ה'תריג	ה'תרפד
1426	משנת אליעזר	ר' אליעזר רבינוביץ ממינסק ב"ר יהודה	ה'תריט	ה'תרפד
1427	תפארת שמואל [עה"ת] (אלכסנדר)	ר' שמואל צבי דנציגר ב"ר יחיאל	ה'תרכ	ה'תרפד
1428	השלום והאחדות (דרוהוביטש)	ר' חיים מאיר יחיאל שפירא ב"ר אבי עזרא זעליג	ה'תרכד	ה'תרפד
1429	גור אריה יהודה	ר' משה יהודה אריה לייב זעמבא ב"ר מנחם	ה'תרסו	ה'תרפד
1430	אדמת קודש	ר' יצחק גולדהאר ב"ר אליהו פסח	ה'תרז	ה'תרפה
1431	לשם שבו ואחלמה (בעל הלשם)	ר' שלמה אלישיב [עליאשאו] ב"ר חיים חייקל	ה'תרא	ה'תרפו
1432	אור שמח; משך חכמה; חי' ר' מאיר שמחה	ר' מאיר שמחה (מדווינסק) הכהן ב"ר שמשון קלונימוס	ה'תרג	ה'תרפו
1433	טל תורה; אמרי יושר [שו"ת] ⁶⁴⁰	ר' מאיר אריק ב"ר אהרן יהודה	ה'תרה-תרטו	ה'תרפו
1434	שם משמואל (סוכוטשוב)	ר' שמואל בורנשטיין ב"ר אברהם	ה'תרטז	ה'תרפו
1435	זבחי אפרים; גליון אפרים [על הירושלמי]	ר' אפרים דוב הכהן לאפ ב"ר אלחנן צבי	ה'תריט	ה'תרפו
1436	עצי חיים [שו"ת; עה"ת; עה"ש] (סיגעט)	ר' חיים צבי [הרש] טייטלבוים ב"ר חנניה יום טוב ליפא	ה'תרמ	ה'תרפו
1437	אור הצפון; שיעורי מוסר (הסבא מסלבודקא)	ר' נתן צבי פינקל ב"ר משה	ה'תרט	ה'תרפז
1438	קמץ המנחה ⁶⁴¹	ר' חנוך הכהן ארנטרוי [עהרענטרייא] ב"ר יונה		ה'תרפז

⁶³³ מחיבוריו הנוספים של רמל"י שלינגר: קונטרס מציצה. יש להבדיל בין חלקי הספר שו"ת מילי דאבות - כל חלק הוא שו"ת של מחבר אחר.

⁶³⁴ מחיבוריו הנוספים של ר"צ ארונובסקי: יד יצחק [עה"ש"ס (ישוב קושיות רעק"א) ורמב"ם]; מנחת יצחק [על ס' החינוך].

⁶³⁵ מחיבוריו הנוספים של ר"מ פינקלשטיין: אלף המגן [על מטה אפרים]; תוספות חכמים ושארי חכמים [על המשנה]. ספריו יצאו לאור בין השנים תרמ"ח-תרפ"א.

⁶³⁶ מספריו הנוספים של ה"לב העיברי": אל העדרים; בית יוסף חדש; ברית עולם; חברה מעל"ה [=מחזירי עטרה ליושנה]; משנתו של רבי עקיבא [על משניות שביעית פ"י, נדפס בתוך "משנה כסף" לרמ"נ שפירא]; נער עברי; קול נהי מציון; שו"ת רבי עקיבא יוסף; שמרו משפט; תוספות בן יחיאל [על תנא דבי אליהו]; תורת יחיאל [עה"ת].

⁶³⁷ יש להבדיל בין ס' סוגה בשושנים זה, לבין ספרים נוספים בשם זה על הל' נדה.

⁶³⁸ מספריו הנוספים של ר"מ לוריא: דברי מרדכי; כנסת מרדכי; ציון במשפט [על שו"ע חו"מ]. על אודות שנת פטירתו, בשנה המצויינת בטבלה הוציאה אלמנתו את ספרו "מלחמת יעבץ".

⁶³⁹ מחיבוריו הנוספים של ר' יעקב שור: משנת רבי יעקב; נר מערבי [חילוקי דינים שבין בני ארץ ישראל לבני בבל]; עיתים לבינה [הערות על ספר העיתים]; שער יעקב.

⁶⁴⁰ מספריו הנוספים של ר"מ אריק [ארעק; אראק]: מנחת פתים; מנחת קנאות; שירי טהרה.

⁶⁴¹ מספריו הנוספים של הר" ארנטרוי [אב"ד מינכן]: מנחת פתים; מנחה טהורה; שיעורי המנחה; עיונים בדברי חז"ל ובלשונם; חקר הלכה; צדקת הצדיק [על אמיתות ספר האשכול - מהדר' נחל אשכול].

1439	מחזה אברהם [שו"ת]	ר' אברהם מנחם הלוי שטיינברג ב"ר מאיר	ה'תרז	ה'תרפח
1440	מאיר עיני חכמים ⁶⁴² (אוסטרובצה)	ר' מאיר יחיאל הלוי הולשטוק ב"ר אברהם יצחק	ה'תריא	ה'תרפח
1441	קדושת אהרן; פרח מטה אהרן [שו"ת] ⁶⁴³	ר' אהרן ישעיה פיש ב"ר צבי אביגדור	ה'תריד	ה'תרפח
1442	אוצר כל מנהגי ישרון	ר' אברהם אליעזר הירשוביץ ב"ר יצחק אייזיק	ה'תריט	ה'תרפח
1443	קרן לדוד [שו"ת; עה"ת ומועדים; על הגדש"פ]	ר' אליעזר דוד גרינוולד ב"ר עמרם	ה'תרכו-ח	ה'תרפח
1444	כלי חמדה [עה"ת]; חמדת ישראל	ר' מאיר דן רפאל פלאצקי ב"ר חיים יצחק	ה'תרכו-ז	ה'תרפח
1445	חידושי העילוי ממיצ"ט	ר' שמואל פוליאצ'ק ב"ר יוסף		ה'תרפח
1446	ישיב משה; שבת אחים	ר' משה שתרוג		ה'תרפח
1447	אמרי יוסף [עה"ת] (ספינקא)	ר' יוסף מאיר וייס ב"ר שמואל צבי	ה'תקצח	ה'תרפט
1448	ברית אבות [שרביט הזהב החדש] ⁶⁴⁴	ר' שבתאי ליפשיץ ב"ר יעקב יצחק	ה'תרה	ה'תרפט
1449	אשר לשלמה; בקש שלמה	ר' שלמה אבן דנאן ב"ר משה	ה'תרח	ה'תרפט
1450	וישב משה ⁶⁴⁵	ר' יוחנן פרשיל ב"ר משה	ה'תריח	ה'תרפט
1451	נהר מצרים; שער המפקד; ומצור דבש ⁶⁴⁶	ר' רפאל אהרן בן שמעון ב"ר דוד		ה'תרפט
1452	דבר אליהו ⁶⁴⁷	ר' אליהו קלאצקין ב"ר נפתלי הירץ	ה'תריב	אחרי ה'תרפט
1453	אמבוהא דספרי [על ספרי זוטא]	ר' יעקב זאב יוסקוביץ [יאסקאוויטץ] ב"ר אברהם		אחרי ה'תרפט
1454	חי' הגרנ"ט	ר' נפתלי טרופ ב"ר משה	ה'תרלא	ה'תרפט-צ
1455	מהרש"א אליפנדרי [שו"ת] ⁶⁴⁸	ר' שלמה אליעזר אלפנדרי ב"ר יעקב	ה'תקפ-פב	ה'תרצ
1456	פתח השער [על שער כבוד ה']	ר' חיים בלייח ב"ר אברהם	ה'תקצג	ה'תרצ
1457	בית אב [שו"ת]	ר' אברהם אהרן יודלביץ ב"ר בנימין (בונם) בייניש	ה'תרי	ה'תרצ
1458	מעשי למלך [על רמב"ם]	ר' ישעיה זילברשטיין ב"ר דוד יהודה לייב	ה'תריז	ה'תרצ
1459	שם משמעון [שו"ת]; קול הרמה והפרשה	ר' שמעון פולק [פאללאק] ב"ר משה לייב	ה'תריח	ה'תרצ
1460	אורח נאמן; זכות אבות וענף אבות [על אבות]	ר' מנחם נתן נטע אויערברג ב"ר שלמה. נכד האמרי בינה	ה'תריח	ה'תרצ
1461	מהרש"ג [שו"ת] ⁶⁴⁹	ר' שמעון גרינפלד ב"ר יהודא	ה'תרכ	ה'תרצ
1462	שיעורי דעת; שיעורי הלכה (מהר"ל בלוך)	ר' יוסף יהודה לייב בלוך ב"ר מרדכי	ה'תרכ	ה'תרצ
1463	שארית יוסף [שו"ת] ⁶⁵⁰	ר' יוסף ידיד הלוי ב"ר מרדכי	ה'תרכו	ה'תרצ
1464	עבודת המלך [על רמב"ם]	ר' מנחם קראקאווסקי ב"ר צבי הירש		ה'תרצ
1465	כנסת יחזקאל [שו"ת] (דעעש)	ר' יחזקאל פנט ב"ר משה	ה'תרל	ה'תרצ
1466	ר"פ פערלא [על סהמ"צ לרס"ג]; פרחי ציון	ר' יהודה ירוחם פישל פערלא ב"ר אריה צבי	ה'תרו-טו	ה'תרצ-תש
1467	וזאת ליצחק [על מסכתות קדשים]	ר' זלמן יצחק הלוי שווארץ ב"ר צבי		ה'תרפט-צא
1468	אמרי משה; מלאכת יום טוב	ר' משה סוקולובסקי ב"ר שמואל	ה'תריג (בערך)	ה'תרצא
1469	נוה שלום; דברי שלום; דרך שלום	ר' שלום איזראלזון [איזראלסון] ב"ר אשר	ה'תרכא	ה'תרצא
1470	מדרש שמעוני	ר' שמעון משה דיסקין ב"ר יהושע זליג ⁶⁵¹	ה'תרלב	ה'תרצא
1471	לבושי מרדכי	ר' מרדכי יהודה לייב וינקלר ב"ר נפתלי הרץ	ה'תרדה	ה'תרצב
1472	שלמת חיים; תורת חיים (גרי"ח)	ר' יוסף חיים זוננפלד ב"ר אברהם שלמה	ה'תרט	ה'תרצב

⁶⁴² מספריו הנוספים של האדמו"ר מאוסטרובצה: אור טהרה; אור תורה; טוב עין; מאיר לארץ; נס לשושנים; בית מאיר.

⁶⁴³ יש להבדיל בין ספרו של ר' אהרן ישעיה פיש - שו"ת פרח מטה אהרן, לבין שו"ת פרח מטה אהרן לר' אהרן פרחיה, אודותיו ראה בערכו.

⁶⁴⁴ מספריו הנוספים של ר"ש ליפשיץ: האשל [ליקוטי שושנים]; ספר החיים [סגולות ישראל]; שערי פדות [פדיון נפש [על פדיון הבן]]; תפארת יעקב [עה"ת].

⁶⁴⁵ מחיבורי הנוספים של ר"י פרשיל: ביאור מהרי"פ לשו"ת מהר"י מיניץ.

⁶⁴⁶ מספריו הנוספים של רר"א בן שמעון: בת נעות המרדות; טוב מצרים.

⁶⁴⁷ מספריו הנוספים של ר"א קלאצקין: אבן הראשה; אבן פנה; אמרי שפר; דבר הלכה; דברים אחדים; חיבת הקדש; מלואי אבן.

⁶⁴⁸ רש"א אלפנדרי [או אלפנדארי], מכונה הסבא קדישא. יש מקורות לפיהם היה נקרא מארקאדו. לגבי שנות חייו, מפורסם שהגיע קרוב לגיל מאה ועשרים, אך אין ראיות לכך.

⁶⁴⁹ ספרו הנוסף של המהרש"ג הוא "זהב שבא" עה"ת. יש להבדיל בין מחבר שו"ת מהרש"ג, לבין ר' שמואל גאון, המהרש"ג, אב"ד סלוניקי [נפטר ה'תכז].

⁶⁵⁰ מספריו הנוספים של ר"י ידיד: תורת חכם; ימי יוסף [שו"ת]; ברכת יוסף; ויחי יוסף.

⁶⁵¹ רש"מ דיסקין היה רבה של לכוביץ. יש להבדיל בינו לבין נכדו ששמו כשמו: ר' שמעון משה דיסקין ב"ר יהושע זליג, בעל "משאת המלך", מראשי ישיבת "קול תורה" - על אודותיו ראה בערכו.

1473	עשירית האיפה [עהש"ס] ⁶⁵²	ר' ירוחם יהודה לייב ואלפיש ב"ר אהרן	ה'תרט	ה'תרצב
1474	פסקי אליהו ⁶⁵³	ר' אליהו פוסק ב"ר משה צבי	ה'תריט	ה'תרצב
1475	קרו יהושע (בלאז'וב)	ר' יהושע ב"ר צבי אלימלך	ה'תרכב	ה'תרצב
1476	ברכת יוסף	ר' ברוך יוסף פייבלזון	ה'תרנה	ה'תרצב
1477	משנה ברורה (החפץ חיים) ⁶⁵⁴	ר' ישראל מאיר הכהן (מגן) [פופקא] ב"ר אריה זאב	ה'תקצט	ה'תרצג
1478	גנזי חיים; אבני החושן; אבני משפט	ר' שלמה רייזנר ב"ר אשר זליג	ה'תריג (בערך)	ה'תרצג (בערך)
1479	איפה שלימה; פאת השדה (השד"ה)	ר' חיים שאול דוויך הכהן ב"ר אליהו	ה'תריח	ה'תרצג
1480	ארץ צבי [שר"ת] ⁶⁵⁵	ר' צבי אריה לייב לוריא ב"ר משה בצלאל	ה'תרלא	ה'תרצג
1481	תפארת איש (נובומינסק)	ר' אלתר ישראל שמעון פרלוב ב"ר יעקב	ה'תרלה	ה'תרצג
1482	בית אברהם (סלונים)	ר' אברהם וינברג ב"ר שמואל	ה'תרמד	ה'תרצג
1483	משיב שלום [שר"ת]; נתיבות שלום [עה"ת]	ר' שלום יוסף פיינגבוים ב"ר זאב	ה'תרכב	אחרי ה'תרצג
1484	ישמח ישראל (צ'ורטקוב) ⁶⁵⁶	ר' ישראל פרידמן ב"ר דוד משה	ה'תריד	ה'תרצד
1485	דברי יואל; אמרי יואל; הסבלני [על רות]	ר' יואל לייב הלוי הרצוג ב"ר נפתלי הרץ	ה'תרכה	ה'תרצד
1486	לבוש מרדכי	ר' משה מרדכי אפשטיין ב"ר צבי חיים	ה'תרכו	ה'תרצד
1487	תורת הארץ; טבור הארץ; מורשת משה	ר' משה קלירס [קליערס] ב"ר מאיר	ה'תרלד	ה'תרצד
1488	אור המאיר [שר"ת; הגדש"פ] ⁶⁵⁷	ר' יהודה מאיר שפירא מלובלין, ב"ר יעקב שמשון	ה'תרמז	ה'תרצד
1489	תורת גבריאל; אגדת אזוב; שם עולם	ר' גבריאל זאב מרגליות ב"ר יחיאל יצחק	ה'תרח	ה'תרצה
1490	שו"ת מהר"ש; שפתי מהר"ש	ר' שמואל ענגיל ב"ר זאב	ה'תריג	ה'תרצה
1491	דמשק אליעזר [על חר"מ] ⁶⁵⁸	ר' אליעזר ניצברג ב"ר דוד יהודא	ה'תרטו (בערך)	ה'תרצה
1492	ברורי המדות; תורת ארץ ישראל ⁶⁵⁹	ר' חיים הירשזון [הירשנסון] ב"ר יעקב מרדכי	ה'תריז	ה'תרצה
1493	כתבי הראי"ה ⁶⁶⁰ (הרב קוק)	ר' אברהם יצחק הכהן קוק ב"ר שלמה זלמן	ה'תרכה	ה'תרצה
1494	שאלת שלמה [שר"ת] ⁶⁶¹	ר' שלמה אהרן ורטהיימר ב"ר יעקב	ה'תרכז	ה'תרצה

⁶⁵² מספריו הנוספים של הרב וואלפיש: גחלי אש; דקה מן הדקה; מזבח אבנים.

⁶⁵³ מספריו הנוספים של ר' אליהו פוסק: דברי חכמים וחידתם [על סוטה]; הלל אומר [שו"ת, נקרא גם: הליכות הלל - פסקים שהו"ל בנו ר' הלל]; מר ואהלות [שו"ת]; האזלה גרש [על גיטין]; כורת הברית [על מילה]; מרבה תורה [על ריבית]; עץ השדה [על ד' מינים].

⁶⁵⁴ נקרא "חפץ חיים" ע"ש ספרו [על הל' איסור לשון הרע]. מספריו הנוספים: אגרות החפץ חיים; אהבת חסד; דבר בעתו; זכור למרים; חומת הדת; לקוטי הלכות; מחנה ישראל; נדחי ישראל; ספר המצוות הקצר; פירוש על התורה; צפית לישועה; שם עולם; שמירת הלשון; שפת תמים; תורה אור; תורת הבית; קונט' תפארת אדם. הספר "לקוטי הלכות" [על סוגיות הקודשים שבש"ס] מחולק למדורים: לקוטי הלכות [קיצור פסקי ההלכות מהגמ', וליקוט מרש"י]; זבח תודה [חידושים]; ותורת הקדשים [דינים העולים מהסוגיות]. בפטירת ה"חפץ חיים" נסתיימה תקופה ["אחרוני האחרונים"], והתחילה תקופה אחרת (ר"א וסרמן בהספדו - ראה מוריה שנה כה גליון יא-יב עמ' מז, הובא במבוא הספר "שנות דור"). יש להבדיל בין זבח תודה לחפץ חיים, לבין זבח תודה לר' יוסף ב"ר חיים משאש [רבה של חיפה, וקודם לכן בתלמסאן שבאלג'יר ובמכנאס שבמרקו, חיבר ספרים רבים, בן אחיו של הרב הראשי].

⁶⁵⁵ רצ"ל לוריא כתב גם הגהות על ספרי אביו [על ספרי אביו ראה ערך: מלאכת בצלאל].

⁶⁵⁶ מספריו הנוספים של ר' ישראל מצ'ורטקוב: גנזי ישראל; תפארת ישראל.

⁶⁵⁷ מספריו הנוספים של מהר"ם שפירא מלובלין: אמרי דעת [עה"ת, ודרשות]; מרגניתא דרבי מאיר.

⁶⁵⁸ מספריו הנוספים של ר' אליעזר ניצברג: דברי אליעזר [על אהע"ז]; יד אליעזר [על יו"ד]; תורת אליעזר [על או"ח].

⁶⁵⁹ ר"ח הירשנסון, נמנה על רבני הציונות הדתית, היה סופר פורה, ובמסגרת זו כתב עשרות חיבורים. מספריו: מלכי בקדש [שו"ת בעניני דת ומדינה].

⁶⁶⁰ "כתבי הראי"ה" זהו כינוי כולל לספריו וכתביו הרבים. כתביו המחשבתיים הנפוצים ביותר: אגרות הראי"ה; אורות; אורות הקודש; אורות התורה; אורות התשובה; מאמרי הראי"ה; עולת ראייה; עין איה [על אגדות חז"ל שהובאו בעין יעקב]. הכתבים המחשבתיים של הרב קוק מהווים מוקד משמעותי לדיון ביחס להשקפת העולם של זרמים שונים בציונות הדתית. מספריו פסקיו: דעת כהן; חבש פאר; משפט כהן; שבת הארץ. מספריו חידושי עה"ש: טוב ראי. יש להבדיל בינו לבין ר' אברהם יצחק הכהן קוק ב"ר רפאל, ר"י מאור התלמוד [מספריו: לקט שיעורים; שדה אברהם].

⁶⁶¹ מספריו הנוספים של רש"א ורטהיימר: אבק סופר [על חי' חתם סופר]; אור התרגום [על האונקלוס]; באור שמות הנרדפים שבתנ"ך; דבק טוב [על הר"ן לשבועות]; דרכה של תורה [קונטרס על דרכי הלימוד והתלמוד]; לשון חסידים [על ס' חסידים]; מקדם לעין [על מדבר קדמות לחיד"א]; משנת שלמה [על המשנה]; שאלת שלמה; שו"ת בהלכה; שיר ציון [על זמירות שבת]; תוספי תוספות [על תוס' הרא"ש לסוכה]. כן הו"ל מדרשים וכתבי גאונים מהגניזה הקהירית, ובהם: בתי מדרשות [אוצר מדרשי הגניזה, כולל חמישים מדרשים, ומהם: פרקי היכלות, ברייתא דמזלות, מעשה מרכבה, מדרש ילמדנו, אותיות דרבי עקיבא; מדרש חסרות ויתרות]; גנזי ירושלים [אוצר כתבי גאונים וראשונים מהגניזה].

1495	יכהן פאר [על רמב"ם וש"ס קדשים] (בענדין)	ר' חנוך צבי הכהן לוי ב"ר פנחס יעקב. חתן השפת אמת	ה'תרלא	ה'תרצה
1496	ארך אפים ⁶⁶²	ר' אברהם ילין [יעלין] ב"ר אריה זאב		ה'תרצה
1497	צפנת פענח (רוגאצ'ובר)	ר' יוסף רוזין ב"ר פישל	ה'תריח	ה'תרצו
1498	אהבת ישראל; אור ישראל (ויז'ניץ)	ר' ישראל הגר ב"ר ברוך	ה'תרכ	ה'תרצו
1499	ילקוט הגרשוני; מקור דמעה [הספד]	ר' גרשון שטון ב"ר משה	ה'תרכא	ה'תרצו
1500	עבודת הקרבנות; פרחי אהרן [עה"ת]	ר' אהרן כהן ב"ר יוסף. חתן ה"חפץ חיים"	ה'תרכה	ה'תרצו
1501	אור יהל; מחנה יהודה (מהר"ל חסמן)	ר' יהודה לייב חסמן ב"ר רפאל	ה'תרכט	ה'תרצו
1502	גאון יעקב	ר' יעקב שפירא [מוולוז'ין] ב"ר רפאל	ה'תרלג	ה'תרצו
1503	דעת חכמה ומוסר; דעת תורה	ר' ירוחם הלוי ליבוביץ. משגיח מיר	ה'תרלג	ה'תרצו
1504	רבי ירחמיאל אהרן יוסף (אמשינוב)	ר' ירחמיאל אהרן יוסף קאליש ב"ר מנחם	ה'תרלח	ה'תרצו
1505	יגל יעקב [עה"ת; שו"ת]	ר' חיים מרדכי יעקב גוטליב [ג'ל] ב"ר אברהם		ה'תרצו
1506	מילין קדישין (רחמסטריווקא)	ר' זאב וולף טברסקי ב"ר יוחנן	ה'תרי	ה'תרצז
1507	חבצלת השרון [שו"ת]	ר' דוד מנחם מאניש [מוניש] באב"ד ב"ר יהושע העשיל	ה'תרכה	ה'תרצז
1508	מנחת אלעזר ⁶⁶³ (מונקאטש)	ר' חיים אלעזר שפירא ב"ר צבי הירש	ה'תרלב	ה'תרצז
1509	קצה המטה [על מטה אפרים]; קב חיים	ר' חיים צבי ארנרייך [עהרענרייך] ב"ר יעקב	ה'תרלה	ה'תרצז
1510	פרדס יוסף [עה"ת]	ר' יוסף פאצאנובסקי ב"ר משה יהודה	נדפס ה'תרצז	אחרי ה'תרצז
1511	פסקי תשובה [מאסף שו"ת]	ר' אברהם פיטרוקובסקי [פיטרוקאווסקי] ב"ר חנוך דוד	נדפס ה'תרצז	אחרי ה'תרצז
1512	תקנת עזרא; תקון דרך החיים ⁶⁶⁴	ר' עזרא אלטשולר ב"ר יהודה לייב	ה'תריח	ה'תרצח
1513	בית פינחס; פתחא זוטא; פתחי שערים	ר' פינחס חיים הלוי הורוויץ ב"ר אברהם זאב	ה'תריח	ה'תרצח
1514	משמרת שלום [על פמ"ג]; חיים וברכה	ר' שלום שכנא צ'רניאק [טשערניק] ב"ר מרדכי יהודה	ה'תרכא	ה'תרצח
1515	מנחת יחיאל [שו"ת]; פרי העץ	ר' אלתר יחיאל נבנצל [נעבענצאהל] ב"ר יוסף	ה'תריח-יב	ה'תרצט
1516	עין תרשיש	ר' יהושע זעליג תרשיש ב"ר ישעיה	ה'תרכו	ה'תרצט
1517	כף החיים [על שו"ע] ⁶⁶⁵	ר' יעקב חיים סופר, ב"ר יצחק ברוך [ב"ר] אליהו	ה'תרל (בערך)	ה'תרצט
1518	מנחת משה	ר' משה בונם קרויס (קראוס) ב"ר יונה	ה'תרלו	ה'תרצט
1519	חסדי אבות [שו"ת וקונטרסים] ⁶⁶⁶	ר' יצחק יהודה טרונק ב"ר משה פנחס	ה'תרמ	ה'תרצט
1520	אהלי יעקב	ר' בן ציון יעקב לויטן ב"ר ישראל מאיר ⁶⁶⁷		ה'תרצט
1521	זבחי צדק [על מסכתות קדשים] ⁶⁶⁸	ר' מיכאל זאב זאוואדסקי ב"ר אהרן יחיאל		אחרי ה'תרצט
1522	דברי שלום (סטראפקוב)	ר' אברהם שלום הלברשטם ב"ר יחזקאל שרגא	ה'תרטז	ה'תש
1523	שערי יושר; חי' רבי שמעון שקאפ	ר' שמעון יהודה הכהן שקופ ב"ר יצחק שמואל	ה'תרכ	ה'תש
1524	אחייעזר; אגרות ר' חיים עוזר	ר' חיים עוזר גרודז'נסקי ב"ר דוד שלמה	ה'תרכג	ה'תש
1525	חזון נחום [שו"ת]	ר' נחום וינדנפלד ב"ר יעקב		ה'תש
1526	תכלאל ⁶⁶⁹	ר' אברהם אלנדאף ב"ר חיים	ה'תרכו	הגיע לת"א ה'תרפא

⁶⁶² מספריו הנוספים של בעל "אורך אפים": אזור הצבי; גאולת ישראל; דרך צדיקים; חסד לאברהם; נעם שיח.

⁶⁶³ ספריו הנוספים של ה"מנחת אלעזר": אות חיים; אות שלום [כיום איחדו את הספרים - "אות חיים ושלום"]; דברי קודש; דברי תורה [ו"ח]; דרכי תשובה [על הלי' מקוואות [המשך לחיבורי אביו על השו"ע]]; הגהות הירושלמי; חיים ושלום; חמשה מאמרות; מילי דהספידא; משמיע ישועה [נכתב ע"י תלמידו ר"ש צוקר]; נימוקי אורח חיים; עולת תמיד; שער יששכר.

⁶⁶⁴ מספריו הנוספים של ר"ע אלטשולר: תקון האדם; תקנת ארצות [על תוספתא של חילוקי מנהגי בני א"י מבני בבל].

⁶⁶⁵ מספריו הנוספים של ר"ח סופר בעל "כף החיים": חיים עד העולם; חקי חיים; יגל יעקב; ישמח ישראל [עה"ת]; קול יעקב [על סת"ם].

⁶⁶⁶ מחיבוריו הנוספים של ר' יצחק יהודה טרונק: הגהות לירושלמי [בתוך: "מעניני הישועה" על הירושלמי, לסבו ר"י מקוטנא]; מקרא מפורש. ספרו חסדי אבות, נדפס בסוף ספר "יבין דעת" של סבו ר"י מקוטנא, וכולל את קונטרס גרם המעלות וקונטרס הכרת פנים.

⁶⁶⁷ בנו ר' שלמה יהודה לייב חיבר את הספר "יריעות שלמה" [נפטר ה'תשכ"ו]. בנו ר' ישראל מאיר חיבר את הספר "אמרי ישראל". חתנו ר' שמואל קושליבין חיבר את הספר "נתיבות שמואל".

⁶⁶⁸ מספריו הנוספים של רמ"ז זאוואדסקי: אורח לחיים [על שו"ע או"ח]; דורש טוב [עה"ת]; מתנה טובה; עין משפט [על שו"ע חו"מ].

⁶⁶⁹ זהו סידור תימני [בלאדין]. עד לזמן שר' אברהם ההדירו, היו משתמשים בסידורים הכתובים בכתב יד. התרגום החופשי של תכלאל הוא "סידור". כיום נפוץ תכלאל "תורת אבות" [לר' נתנאל ב"ר יחיאל אלשיך]. סידורים נוספים לדוגמה: תכלאל "עץ חיים" העתיק; "תכלאל המבואר" [לר' פנחס קורח].

1527	ברכת שמואל ⁶⁷⁰ (ר' ברוך בער)	ר' ברוך דב ליבוביץ [ליובויץ] ב"ר שמואל דוד	ה'תש
1528	שאל שאל [י"ד]; משמרת אלעזר ⁶⁷¹	ר' שאול בראך ב"ר אלעזר	ה'תש
1529	זכרון יחזקאל; נתיבות זוהר; מאור אגדה	ר' משה אברהם שמואל רבינוביץ ב"ר יחזקאל	ה'תש
1530	חזון נחום [ש"ת] ⁶⁷²	ר' נחום ווידנפלד ב"ר יעקב	ה'תש
1531	שעורי ר' פסח מקוברין	ר' פסח פרוסקין ב"ר פסח	ה'תש
1532	נחלת יעקב יהושע [עה"ת]	ר' יעקב יהושע פרומן ב"ר אפרים פישל	ה'תש
1533	שערי הוראה [מפתח ליו"ד] ⁶⁷³	ר' אברהם דרושקוביץ ב"ר שרגא	נעקה"ש בשואה
1534	סידור מקור התפילות ⁶⁷⁴	ר' בנימין פרידמן ב"ר יוסף	נעקה"ש בשואה
1535	עצי הלבנון [ש"ת] ⁶⁷⁵	ר' יהודה לייב צירלסון ב"ר משה חיים	ה'תשא
1536	מרחשת	ר' חנוך העניך איגש ב"ר שמחה ראובן	ה'תשא
1537	יריעות שלמה [על רמב"ם] ⁶⁷⁶	ר' שלמה פיינזילבר ב"ר אהרן יוסף	ה'תשא
1538	מאור יעקב	ר' יעקב מאיר בידרמן ב"ר נתן שלמה בצלאל	ה'תשא
1539	כרם שלמה [על עץ חיים]	ר' סלמאן אליהו ב"ר יוסף	ה'תשא
1540	תקנת רבים [היתר עיסקה]; אבני זכרון [לובלין]	ר' אלטר עזריאל מאיר איגר ב"ר אברהם	ה'תשא
1541	קדושת ציון [באבוב]	ר' בן ציון הלברטס ב"ר שלמה	ה'תשא
1542	קובץ שיעורים; קובץ הערות ⁶⁷⁷	ר' אלחנן בונם וסרמן ב"ר נפתלי בינוש	ה'תשא
1543	חי' הגר"מ הלוי ⁶⁷⁸	ר' משה סולובייצ'ק, ב"ר חיים [הגר"ח]	ה'תשא
1544	הדרש והעיון ⁶⁷⁹	ר' אהרן לוי [לעווין] ב"ר נתן	ה'תשא
1545	יסודי הדעת	ר' משה רוזנשטיין ב"ר חיים	ה'תשא
1546	ויגד יעקב; משפטיך ליעקב [ש"ת] [פאפא]	ר' יעקב יחזקיה גרינוולד ב"ר משה	ה'תשא
1547	מקור ברוך [עניני קדשים-טהרות]	ר' נחום ברוך גינצבורג ב"ר צמח דוד	ה'תשא
1548	דברי יחזקאל [ביאורי סוגיות]	ר' יחזקאל ברשטיין ב"ר צבי הירש	ה'תשא
1549	שערי בינה [על שערי דורא]	ר' ישעיהו נתן פרייליך. נדפס במהדורתו "שערי דורא השלם"	נעקה"ש בשואה
1550	יין הרקח; בית לחם יהודה ⁶⁸⁰	ר' יהודה פתייה ב"ר משה ישועה	ה'תשב
1551	תורה תמימה; ברוך שאמר ⁶⁸¹	ר' ברוך אפשטיין ב"ר יחיאל מיכל	ה'תשב
1552	ילקוט הרועים; משיב נפש; פנינים יקרים	ר' שמעון בצלאל ניימאן ב"ר מאיר צבי	ה'תשב
1553	צור יעקב [ש"ת]	ר' אברהם יעקב הורוויץ ב"ר שמואל	ה'תשב

⁶⁷⁰ ספרי שיעורי ר' ברוך בער [נכתבו ע"י תלמידיו]: חידושי ושיעורי מרן רבי ברוך בער; עדות ליוסף; שעורי הרב ברוך בער ליבוביץ על הש"ס; שעורי הרה"ג ר' ברוך בער ליבוביץ [מקיף מסכתות רבות]; שעורי הגרב"ד.

⁶⁷¹ מחיבוריו הנוספים של ר' שאול בראך [או: ברך]: בהיות הבוקר; גבעת שאול; דבר המלוכה [כולל גם את הספר "הבה תמים"]; וישאל שאול [ש"ת, בני ברק תשנ"ד]; חלק לעולם הבא [על אבות]; טוב דברך [על הגדש"פ]; ליבא בעי; אבות על בנים [על אבות].

⁶⁷² מחיבוריו הנוספים של ר"נ ווידנפלד: משמרת להבית [על בית רידב"ז]; תוספת שביעית.

⁶⁷³ ר' אברהם דרושקוביץ, המשגיח האחרון של ישיבת ולוז'ין, ורבה של שאט בליטא, כינס את תורת הגר"א עמ"ס ברכות ושבת בספר "חידושי וביאורי הגר"א".

⁶⁷⁴ מספריו הנוספים של ר"ב פרידמן: אהבת עולם אהבתך [מוסר]; בנין עולמים [עה"ת]; כללי הקרבנות; מפתח על ששה סדרי משנה; קונטרס הטהרות; תפארת אבות.

⁶⁷⁵ מספריו הנוספים של ר"ל צירלסון: גבול יהודה; הגיון לב; לב יהודה; מערכי לב.

⁶⁷⁶ מספריו הנוספים של ר"ש פיינזילבר: השלמת המידות [מוסר]; נשמת חיים; עבודת אהרן [על אגדות הש"ס].

⁶⁷⁷ מחיבוריו הנוספים של ר"א וסרמן: אין דער קריטישער שעה; דעת תורה; קובץ מאמרים. כן יצאו לאור ספרים משיעוריו ע"פ כתבי תלמידים, מהם: אהל יעקב; אהל תורה; קובץ שיעורים ח"א; קובץ ענינים; שיעורי רבי אלחנן.

⁶⁷⁸ מדברי תורתו של ר"מ סולובייצ'ק [ר"י ר' יצחק אלחנן, ניו יורק] נדפסו גם יחד עם תורת בנו ר' יוסף דב [מבוסטון], בספרים: קובץ חידושי תורה - אסופת מאמרים; חי' הגר"מ והגרי"ד. יש להבדיל בינו לבין ר' משה סולובייצ'ק שכינה כראש ישיבה בשווייץ [נולד: תרע"ה; נפטר: ה'תשנה], והיה נכדו של הגר"ח.

⁶⁷⁹ מספריו הנוספים של ר"א לוי: אבני חפץ [ש"ת]; ברכת אהרן [עה"ת]; דבר בעתו; מטה אהרן.

⁶⁸⁰ מספריו הנוספים של ר"י פתייה: אסירי התקוה; הנשמות מספרות; מנחת יהודה; מתוק לנפש [פי' לזוהר פ' משפטים [סבא דמשפטים]]; עטרת רחל.

⁶⁸¹ מספריו הנוספים של בעל ה"תורה תמימה": גשמי ברכה [על המגילות]; מקור ברוך [על ירושלמי]; נחל דמעה [הספד על רא"מ הורוויץ]; שפה לנאמנים; תוספת ברכה [עה"ת]. הוא בנו של בעל "ערוך השלחן" ואחיין הנצי"ב.

1554	סביב ליראיו [על היראים] ⁶⁸²	ר' אהרן וולקין ב"ר יעקב צבי	ה'תרכה	ה'תשב
1555	בית פינחס [על תמורה]	ר' פינחס גהר ב"ר יצחק אליעזר	ה'תרכח	ה'תשב
1556	שיח יצחק [ש"ת; עה"ת]	ר' יצחק וייס ב"ר ישעיה יששכר [בער]	ה'תרלג (בערך)	ה'תשב
1557	תשובה שלמה [ש"ת]; מדרש החיים	ר' חיים פישל אפשטיין ב"ר דוד שלמה	ה'תרלד	ה'תשב
1558	עקידת יצחק [עה"ת] (אלכסנדר)	ר' יצחק מנחם דנציגר ב"ר שמואל צבי	ה'תרמ	ה'תשב
1559	אמרי אש ("הבראזווילער"; מזיבוז')	ר' שמואל אברהם ב"ר אליעזר חיים	ה'תרמג	ה'תשב
1560	בית ישראל [ש"ת] ⁶⁸³	ר' ישראל אברהם אלטר לאנדא ב"ר שלום	ה'תרמו (בערך)	ה'תשב
1561	מקדש דוד; צמח דוד [על ש"ת רע"א]	ר' דוד הכהן רפפורט ב"ר עקיבא	ה'תרנ (בערך)	ה'תשב
1562	מנחת סולת; קב זהב	ר' דוד צבי (טעהבלי) זעהמן [זמאן] ב"ר אליקים געציל		ה'תשב
1563	עמק ברכה; תורת זרעים; יהגה האריה	ר' אריה פומרנצ'יק ב"ר זאב	ה'תרסח	ה'תשב
1564	תירוש ויצהר	ר' צבי יחזקאל מיכלזאהן [מיכלסון] ב"ר אברהם חיים	ה'תרכג	ה'תשב-ג
1565	מלוא העומר [על חלה]	ר' יצחק שלמה בלויא ב"ר עמרם	ה'תריז	ה'תשג
1566	דבר אברהם	ר' אברהם דובער כהנא שפירא ב"ר זלמן סענדר	ה'תרלא	ה'תשג
1567	תוצאות חיים [עמ"ס שבת] ⁶⁸⁴	ר' מנחם זמבא [זעמבא] ב"ר אליעזר	ה'תרמג	ה'תשג
1568	יד חנוך [ש"ת]; עיר חנוך [עה"ת]	ר' חנוך העניך טייטלבוים ב"ר יוסף דוד	ה'תרמג-ד	ה'תשג
1569	ארץ צבי; שיח השדה (הרב מקוז'גלוב) ⁶⁸⁵	ר' אריה צבי פרומר ב"ר חנוך העניל	ה'תרמד	ה'תשג
1570	חסדי דוד (סוכטשוב)	ר' דוד בורונשטיין ב"ר שמואל	ה'תרלו	ה'תשג
1571	כפי אהרן [ש"ת] ⁶⁸⁶	ר' אהרן הלוי אפשטיין ב"ר אפרים פישל	ה'תרס-סג	ה'תשב-ד
1572	התעוררות תשובה [ש"ת]; שיר מעון ⁶⁸⁷	ר' שמעון סופר ב"ר אברהם שמואל בנימין וולף [הכתב סופר]	ה'תרי	ה'תשד
1573	בארות המים [הגהות עה"ס] ⁶⁸⁸	ר' משה מרדכי שטגר ב"ר עקיבא אפרים	ה'תריח	ה'תשד
1574	לחם שלמה [ש"ת; אגרות; דרשות]	ר' שלמה זלמן עהרענרייך [ארנייך] ב"ר יעקב	ה'תרכג	ה'תשד
1575	תורת אברהם	ר' אברהם גרוזינסקי ב"ר יצחק	ה'תרמג	ה'תשד
1576	מהר"ם בריסק [ש"ת; דרשות]	ר' מרדכי בריסק ב"ר יהושע	ה'תרמז	ה'תשד
1577	חובת התלמידים ⁶⁸⁹ (פיאסצנא)	ר' קלונימוס קלמן [קלמיש] שפירא ב"ר אלימלך	ה'תרמט	ה'תשד
1578	זכרון קדוש (סלונים)	ר' שלמה דוד יהושע וינברג ב"ר אברהם	ה'תרעב	ה'תשד
1579	יד סופר [ש"ת]	ר' משה סופר, ב"ר שמעון [מח"ס התעוררות תשובה]		ה'תשד
1580	שלום לעם; ודובר שלום [ש"ת] ⁶⁹⁰	ר' שלום הדאיה ב"ר משה חיים ("זקן המקובלים")	ה'תרכד-ז	ה'תשה
1581	ר' שלמקה (זועהיל) [השתתף בפולמוס השבת ביפן]	ר' שלמה גולדמן ב"ר מרדכי	ה'תרכט	ה'תשה
1582	וזאת ליהודה [ש"ת] ⁶⁹¹	ר' יהודה חיים הכהן מסלתון [טאראב] ב"ר עזרא	ה'תרלב	ה'תשה
1583	משנה שכיר; אם הבנים שמחה; בכור השואה	ר' יששכר שלמה טייטל ב"ר יצחק	ה'תרמה	ה'תשה
1584	נאות דשא	ר' שמואל דוד הלוי אונגר ב"ר יוסף משה	ה'תרמו	ה'תשה
1585	קונטרס הצוואה [מוסר והנהגות]	ר' שמואל תפילינסקי ב"ר נתנאל-סופר	ה'תרמח	ה'תשה

⁶⁸² מספריו הנוספים של ר' אהרן ואלקין: בית אהרן [עה"ס. על שמו הוא כונה 'בעל הבתי"ם']; מצח אהרן [דרשות]; זקן אהרן [שו"ת]; חשן אהרן [על חו"מ].

⁶⁸³ יש להבדיל בין שו"ת בית ישראל לריא"א לאנדא, לבין שו"ת בית ישראל לרי"ז הורוויץ [שניהם שימשו כרבנות בהונגריה] שקדם לו, ראה בערכו.

⁶⁸⁴ מחיבוריו הנוספים של ר"מ זמבא: אוצר הספרא; אוצר הספרי [נדפס בספרי זוטא מהדו' אמבוהא דספרי]; אותיות פורחות; זרע אברהם [שו"ת בין ר' מנחם זמבא לר' אברהם לופטביר - ראה בערכו]; חי' הגרמ"ז. כן השאיר חיבורים בכתב-יד שעדיין לא נדפסו.

⁶⁸⁵ שיעורי רא"צ פרומר שנמסרו ביח"ל, הו"ל בקובץ מקבצאל.

⁶⁸⁶ יש להבדיל בין "כפי אהרן" של ר"א אפשטיין, לבין "כפי אהרן" של ר' אהרן עזריאל, שאף הוא בחלק ממנו יש שו"ת.

⁶⁸⁷ ר"ש סופר ההדיר את הספר "תורת משה" עה"ת של זקנו החת"ס, ושילב בתוכו קטעים מחידושי וחתם אותם בראשית התיבות מש"מ [=מספר שיר מעון]. במהדורות האחרונות רוכזו קטעים אלו בסוף הספר.

⁶⁸⁸ רמ"מ שטגר כתב חיבורים רבים, חלקם אבדו, מספריו: ברך משה [עמ"ס ברכות]; מגד שמים [על פמ"ג]; מעיני המים; מתנת חלקו [עמ"ס שבת]; פני המים [על רש"י עה"ת]; שירי מנחה [על מנח"ח]; שקתות המים.

⁶⁸⁹ מספריו הנוספים של האדמו"ר מפיאסצנא: אש קודש; בני מחשבה טובה; דרך המלך; הכשרת האברכים.

⁶⁹⁰ מספריו הנוספים של ר"ש הדאיה: החיים והשלום; ש"ה לבית אבות [על אבות]; שלום וצדק [שו"ת בקבלה, נד' בספר דע"ה והשכל]; שאלת שלום.

⁶⁹¹ מספריו הנוספים של רי"ח מסלתהון: שארית יהודה [שו"ת]; בני יהודה [שו"ת]; קול יהודה [דרשות].

1586	חידושי רבי שלמה היימן	ר' שלמה היימן ב"ר מיכל	ה'תרנב	ה'תשה
1587	באר דוד	ר' דוד שלמה פרנקל ב"ר משולם פייש	ה'תרסג	ה'תשה
1588	אפיקי ים	ר' יחיאל מיכל רבינוביץ ב"ר מרדכי יונה		ה'תשא-ה
1589	ברכת יוסף [עה"ת]; אמרי יוסף (גורוכוב)	ר' יוסף צבי הלוי לנדא רוז'ני ב"ר אליהו		ה'תשא-ה
1590	חידושי הגר"י ⁶⁹²	ר' יעקב קנטרוביץ ב"ר זאב	ה'תרלג	ה'תשו
1591	דורש טוב [על המועדים] (טשורטקוב)	ר' נחום מרדכי פרידמן ב"ר ישראל	ה'תרלד	ה'תשו
1592	באר חיים מרדכי; בן יאיר [עה"ס] ⁶⁹³	ר' חיים מרדכי רולר ב"ר יצחק יהודה אייזיק לייב	ה'תרכח	ה'תשז
1593	שם משמעון [על עץ חיים] ⁶⁹⁴	ר' שמעון צבי הורוביץ, ב"ר מאיר לייב קמינצקי	ה'תרל	ה'תשז
1594	מבית אבא ⁶⁹⁵	ר' אברהם אבא גרוסברד ב"ר יהודה לייב	ה'תרנג	ה'תשז
1595	שומר אמונים (תולדות אהרן) ⁶⁹⁶	ר' אהרן ראטה ב"ר שמואל יעקב	ה'תרנה	ה'תשז
1596	קרית חנה דוד ⁶⁹⁷	ר' דוד הכהן סקלי ב"ר משה	ה'תרכא	ה'תשח
1597	אמרי אמת (גור)	ר' אברהם מרדכי אלטר ב"ר יהודה אריה לייב	ה'תרכו	ה'תשח
1598	אמרי נפתלי	ר' נפתלי צבי (ר' הערשאלע) שמרלר ב"ר אפרים מרדכי	ה'תרמח	ה'תשח
1599	דברי אהרן (הרב מטפליק) ⁶⁹⁸	ר' שמשון אהרן פולונסקי ב"ר יצחק אברהם	ה'תרל	ה'תשח
1600	מהר"ץ [ש"ת; עה"ת; ח"י]	ר' יוסף צבי דושינסקי ב"ר ישראל	ה'תרכז	ה'תשט
1601	תורת ירוחם (ר' פישל דיין. נד' עם פרי אהרן)	ר' ירוחם פישל יהושע ברנשטיין ב"ר משה ישראל	ה'תרמ (בערך)	ה'תשט
1602	רבי גדליה משה (זועהיל)	ר' גדליה משה גולדמן ב"ר שלמה	ה'תרמג	ה'תשט
1603	חמדת ישראל [על תרי"ג מצוות]	ר' אליהו דוב הלפרן ב"ר ישראל דוד	ה'תרכ (בערך)	לפני ה'תשי
1604	שואל ונשאל (מוהרמ"ך)	ר' כלפון משה הכהן ב"ר שלום	ה'תרלד	ה'תשי
1605	ספר המאמרים (ליובאוויטש) ⁶⁹⁹	ר' יוסף יצחק שניאורסאהן ב"ר שלום דוב בער	ה'תרמ	ה'תשי
1606	פרחי כהונה [ש"ת]	ר' מסעוד הכהן ב"ר אליהו	ה'תרנג	ה'תשי
1607	נתיבות חיים	ר' חיים יצחק קורב [קארב] ב"ר שאול		ה'תרפז-ה'תשיב
1608	לקט שיחות מוסר	ר' יצחק אייזיק ש"ר ב"ר יוסף חיים	ה'תרלה	ה'תשיב
1609	בית זבול [ש"ת]; מי מרום	ר' יעקב משה חרל"פ ב"ר זבולון	ה'תרמב	ה'תשיב
1610	בגדי כהונה; המשכן וכליו ⁷⁰⁰	ר' ישראל חיים בלומנטל ב"ר אברהם יוחנן		ה'תשיב
1611	לפלגות ראובן; חידושי הגר"ר	ר' זליג ראובן בענייס ב"ר צבי	ה'תרכד	ה'תשיג
1612	אור הישר	ר' שמואל יצחק הילמן ב"ר אברהם חיים	ה'תרכח	ה'תשיג
1613	בכורי יעקב [ש"ת] ⁷⁰¹	ר' יעקב חי זריהן ב"ר ברוך	ה'תרכט	ה'תשיג
1614	אבן האזל	ר' איסר זלמן מלצר ב"ר ברוך פרץ	ה'תרל	ה'תשיד

⁶⁹² ספריו הנוספים של ר"י קנטרוביץ: צילוחא דשמעתתא [על שב שמעתתא]; פלפולים וביאורים.

⁶⁹³ מספריו הנוספים של רח"מ רולר [ראלער]: ברכי נפשי; שער נפתלי [על הפטרות ז' דנחמתא].

⁶⁹⁴ מספריו הנוספים של רש"צ הורוביץ [ר' שמעון לידער; ר"י "שער השמים"]: אור המאיר; קול מבשר; סדר פדיון שבויים [תפילות]; סוד הקפות יהושע; סניגוריא.

⁶⁹⁵ יש להבדיל בין ר' אברהם אבא גרוסברד, לבין ר' נחום אבא גרוסברד ב"ר אהרן זאב [נולד: ה'תרעח; נפטר: ה'תשנג].

⁶⁹⁶ ר"א ראטה מכונה: ר' אהר"לה [על שמו מכונים אף בני החסידות: ר' אהר"לך]. מחיבוריו הנוספים: האגרות; הצוואה; טהרת הקודש; מבקש אמונה; נועם הלבבות; שולחן הטהור; תקנות והדרכות.

⁶⁹⁷ מספריו הנוספים של בעל "קרית חנה דוד": בנפש דוד; בשוב דוד; ילקוט דוד – באהל דוד; לדוד ברוך; לך דוד; קרן לדוד.

⁶⁹⁸ מומחיותו הגדולה של ה"טפליקער רב" בהלכות טהרה, מסורותיו ופסיקותיו, הינם עד היום לשם דבר. רבים מפוסקי הדור שימשו אצלו בהוראה, בהם: ר"ד יונגרייז [ראב"ד העדה החרדית בירושלים]; רש"ז אויערבאך; ר"ש הלוי ואזנר; ר"י פישר, ר"ע יוסף; ר"י ראטה; רד"ב אליעזרוב. בספר "דברי אהרן" כונסו דברי תורתו ע"י תלמידיו [בפרט ע"י רא"א פרג], והו"ל בשנית בשנת תשד"ם בשם "חידושי הרב מטפליק" עם הוספות רבות. כמו כן, תלמידו ר' יוסף שאול אלישר, הביא בספרו "יוסף שאול" [ירושלים תש"ב] עשרים ושנים סימנים של "חידושי הגאון מטפליק".

⁶⁹⁹ מספריו של האדמו"ר הריי"צ מליובאוויטש: אגרות קודש; ספר המאמרים (תר"פ - תשי"א); ספר המאמרים קונטרסים; ספר המאמרים אידיש; ספר השיחות (תר"פ - תשי"י).

⁷⁰⁰ מספריו הנוספים של ר"ח בלומנטל [בלומנטאל]: אגדות רות; משפט הקרבנות; קורא הדורות.

⁷⁰¹ מספריו הנוספים של ר"ח זריהן (הרב יחז"ה): אהל יעקב [עה"ת]; חלק יעקב; שופריה דיעקב [עה"ת].

1615	חזון איש ⁷⁰²	ר' אברהם ישעיה קרליץ ב"ר שמריהו יוסף	ה'תרלח-ט	ה'תשיד
1616	כתר שם טוב	ר' שם טוב גאגין ב"ר יצחק רפאל יחזקיהו	ה'תרמה	ה'תשיד
1617	חכם לב [על שו"ע אהע"ז] (ר"י שער השמים)	ר' חיים יהודה לייב אויערבאך ב"ר אברהם דובער	ה'תרמז	ה'תשיד
1618	מכתב מאליהו; חידושי הגרא"א דסלר	ר' אליהו אליעזר דסלר ב"ר ראובן דב	ה'תרנא-ב	ה'תשיד
1619	קצות השלחן; שיעורי תורה ⁷⁰³ (ר"ח נאה)	ר' אברהם חיים נאה ב"ר מנחם מנדל	ה'תרנ	ה'תשיד
1620	מאמר מרדכי (סלונים)	ר' מרדכי חיים קסטלניץ		ה'תשיד
1621	קיצור דיני ומנהגי א"י (גרימ"ט) ⁷⁰⁴	ר' יחיאל מיכל טוקצינסקי ב"ר אהרן	ה'תרלב	ה'תשטו
1622	הסולם [על הזוהר] ⁷⁰⁵ (אשלג)	ר' יהודה לייב הלוי אשלג ב"ר שמחה	ה'תרמה	ה'תשטו
1623	לב דוד	ר' דוד פלדמן ב"ר שמאי	ה'תרמה	ה'תשטו
1624	שיעורי ופניני דעת; זכרון אליהו	ר' אליהו מאיר בלון	ה'תרנה	ה'תשטו
1625	כל בו על אבילות ⁷⁰⁶	ר' יקותיאל יהודה גרינוואלד ב"ר יעקב	ה'תרנ	ה'תשטו
1626	מנחת הח"ג	ר' חנניה גבריאל ב"ר גבריאל שבתי		ה'תשטו
1627	נתיבות הקודש	ר' אברהם ישראל משה סלמן [מחרקוב]	ה'תרמג	ה'תשטז
1628	אהלי יעקב (הוסיאטין)	ר' יעקב פרידמן ב"ר יצחק	ה'תרלט	ה'תשיז
1629	ר' אהרן רקח (בעלזא)	ר' אהרן רקח ב"ר יששכר דוב	ה'תרמ	ה'תשיז
1630	עפעפי שחר; אילת השחר; שמן הטוב	ר' שמואל טייב ב"ר אברהם		ה'תשיז
1631	נזר הקודש ⁷⁰⁷	ר' משה רוזין ב"ר יהודה לייב	ה'תרלא	ה'תשיח
1632	מהר"י שטייף [שו"ת ועל שו"ע; הגדש"פ] ⁷⁰⁸	ר' יונתן שטייף ב"ר צבי	ה'תרלז	ה'תשיח
1633	דעת שלום (שאץ)	ר' שלום מוסקוביץ [מאסקאוויטש] ב"ר מרדכי יוסף משה	ה'תרלח	ה'תשיח
1634	משפטי עוזיאל [שו"ת] ⁷⁰⁹	ר' בן-ציון מאיר חי עוזיאל ב"ר יוסף רפאל	ה'תרמ	ה'תשיח
1635	חי' רבי ראובן; בעיות הזמן	ר' ראובן גרוזובסקי ב"ר שמשון	ה'תרמז	ה'תשיח
1636	תורת חמד; מן המיצר ⁷¹⁰	ר' חיים מיכאל דוב וייסמנדל [וייסמאנדל] ב"ר יוסף	ה'תרסד	ה'תשיח
1637	טל אורות [הל' שבת]	ר' זאב וולף הלוי טרנואר ב"ר יעקב	ה'תרלט	ה'תשיט
1638	גידולי שמואל	ר' שמואל גדליה ניימן ב"ר יוסף	ה'תרמח	ה'תשיט
1639	תורת האוהל; היכל יצחק [שו"ת]	ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג ב"ר יואל לייב	ה'תרמט	ה'תשיט
1640	שמחת כהן [שו"ת] ⁷¹¹	ר' רחמים חי חיותה הכהן ב"ר חנינא	ה'תרסא	ה'תשיט

- ⁷⁰² מכתביו הנוספים של החזון איש: גליונות חזון איש [לספרים שונים, ומהם לר"ח הלוי על הרמב"ם]; חזון איש שו"ת וחידושים [בני ברק, תשע"ו - כרך נוסף לסדרת ספרי החזון איש]; קובץ אגרות חזון איש. כן נדפס בפני עצמו "חזון איש - אמונה ובטחון" [מתוך כרך טהרות (כסופו)]. פסקי החזון איש בעניני מצוות התלויות בארץ, יצאו לאור בקונטרס "סדר השביעית" (כולל: קיצור דיני שביעית, סדר הפרשת תרומות ומעשרות, קיצור הלכות כלאי זרעים, קיצור הלכות הרכבת האילן, קיצור הלכות כלאי הכרם, קיצור עקרי דיני ערלה). הקונטרס יצא לאור על ידי ר' זליג שפירא, "בחיי מרן [החזון איש] זצ"ל ועל פיו" (דרך אמונה ח"א קונטרס קיצור מהל' כלאים, וח"ג קונטרס הל' תרו"מ, וח"ד קונ' סדר השביעית). בשנת תשל"ג, נדפס הקונטרס בעריכה מחודשת עם הוספות ע"י ר"ש פרידמן [ויש להבדיל בין דברי החזון איש לדברי המדפיס]. לקוטים מספריו נדפסו בסדרת הספרים חזון איש על הש"ס [בכריכה שחורה], ובסוף ספרי משנה ברורה. שמועות בשמו נדפסו בספרים רבים, ומהם: פאר הדור; מעשה איש. כמו כן, פסקיו שולבו בספרי ר' קלמן כהנא.
- ⁷⁰³ מספריו הנוספים של ר"ח נאה: דברי צדק; פסקי הסידור [השוואת פסקי הגר"ז בסידורו לפסקיו בשו"ע הרב]; קונטרס החליבה; קונטרס השיעורים; קונטרס השלחן [על שו"ע הגר"ז]; שיעור מקוה; שיעורי ציון; שנות חיים. ביאוריו על קצות השולחן נקראים "בדי השולחן".
- ⁷⁰⁴ מספריו הנוספים של ר"מ טוקצינסקי: אל התלמיד; ארץ ישראל; האשה; בין השמשות; גשר החיים; היומם בכדור הארץ; הלכות שביעית; השמיטה; טהרת ישראל; לוח ארץ ישראל; עיר הקדש והמקדש.
- ⁷⁰⁵ ספרו הנוסף של "בעל הסולם" הוא "תלמוד עשר הספירות". מכתביו הנוספים: בית שער הכוונות; פנים מאירות ופנים מסבירות [על "עץ חיים" למהר"ן]; קונטרס הערבות; קונטרס השלום; קונטרס מתן תורה.
- ⁷⁰⁶ הר' גרינוולד, חיבר עשרות ספרים, רובם בנושאי היסטוריה יהודית.
- ⁷⁰⁷ מספריו הנוספים של ר"מ רוזין: אהל משה [עה"ת]; שאילות משה [שו"ת]; דברי סופרים.
- ⁷⁰⁸ מספריו הנוספים של ר"י שטייף: חדשים גם ישנים [עה"ש"ס]; למודי ה' [חומש בראשית].
- ⁷⁰⁹ מספריו הנוספים של הרב עוזיאל: גיליוני עזיאל [נדפס מכת"י בסוף "עשה לך רב" ח"ז]; דרשות עוזיאל; הגיוני עוזיאל; השופט והמשפט; השמיטה היובל ומצות הקהל; חידושי עוזיאל [עה"ש"ס]; מכמני עוזיאל; שערי עוזיאל.
- ⁷¹⁰ הר' חמ"ד וייסמנדל חיבר קינה לט' באב, על חורבן יהדות אירופה - "סלח נא א-ל, לגוף ישראל". שמו "חיים" נוסף בסוף ימיו.
- ⁷¹¹ מספריו הנוספים של ר"ח חיותה הכהן: אשכבתיה דרבי; גרש ירחים [עניני גיטין]; גרש כרמל; זכרי כהונה; כתר כהונה [דרשות]; מגיד דבריו ליעקב [הגדש"פ]; מנחת כהן [עה"ת]; פרחי כהונה [עה"ש"ס]; תורת המנהגים; תקפו של נס [על אסת"ר]. כן יצא לאור ילקוט כהונה - ליקוט פסקים הלכות והנהגות מכל ספריו.

1641	הר אפרים ⁷¹²	ר' אפרים זאב גרבוז ב"ר צבי אריה	ה'תרס-תרסד	ה'תשיט
1642	תורת השביעית ⁷¹³	ר' יוסף צבי הלוי ב"ר אברהם	ה'תרלד	ה'תשכ
1643	תוצאות חיים [על סהמ"צ] ⁷¹⁴	ר' חיים הלר [העליה] ב"ר ישראל פינסקר	ה'תרלט	ה'תשכ
1644	הגר"ז (הרב מבריסק; בריסקר רב)	ר' יצחק זאב הלוי סולובייצ'ק ב"ר חיים	ה'תרמו	ה'תשכ
1645	דברי יוסף [עה"ת ומועדים]	ר' יוסף יצחק שלוש ב"ר דוד	ה'תרנא	ה'תשכ
1646	דעת סופר	ר' עקיבא סופר, ב"ר שמחה בונם [השבט סופר]		ה'תשכ
1647	הר צבי; מקראי קדש	ר' צבי פסח פראנק [פרנק] ב"ר יהודה לייב	ה'תרלג	ה'תשכא
1648	דברי אליעזר	ר' אליעזר יהודה פינקל ב"ר נתן צבי	ה'תרלז	ה'תשכא
1649	הים הגדול [שו"ת]; נר המערב ⁷¹⁵	ר' יעקב משה טולידאנו ב"ר יהודה	ה'תרמ	ה'תשכא
1650	בית אהרן (ר"י חברון)	ר' אהרן כהן ב"ר אברהם מרדכי	ה'תרסה	ה'תשכא
1651	אפרקסתא דעניא ⁷¹⁶	ר' דוד שפרבר ב"ר ברוך קלונימוס	ה'תרלה	ה'תשכב
1652	ח"י רבי אריה לייב ⁷¹⁷	ר' אריה לייב מאלין ב"ר אברהם משה	ה'תרסב	ה'תשכב
1653	קול מבשר [שו"ת] ⁷¹⁸	ר' משלם ראטה [משולם ראט] ב"ר שמעון	ה'תרלה	ה'תשכג
1654	משנת רבי אהרן [עה"ס; שו"ת; מוסר; תנ"ך]	ר' אהרן קוטלר, ב"ר שניאור [זלמן] פינס	ה'תרנב	ה'תשכג
1655	חדות יעקב	ר' יעקב עדס ב"ר אברהם חיים	ה'תרנח	ה'תשכג
1656	זגל ראובן; דודאי ראובן	ר' ראובן כץ ב"ר שמעון	ה'תרמ	ה'תשכד
1657	אבני שוהם [עה"ת] ⁷¹⁹	ר' משה לייב שחור ב"ר זאב	ה'תרנג	ה'תשכד
1658	מקור ברוך (סערט ויז'ניץ)	ר' ברוך הגר ב"ר ישראל	ה'תרנה	ה'תשכד
1659	יד אפרים	ר' אפרים פישל וינברגר ב"ר יעקב	ה'תרעב	ה'תשכד
1660	לקט הקמח החדש [על ש"ע א"ח]	ר' יעקב צבי כץ ב"ר שלמה		ה'תשכד
1661	דברי ירוחם [על ש"ע] ⁷²⁰	ר' ירוחם אשר וְהַפְּטִיג ב"ר שלמה יעקב	ה'תרלה	ה'תשכה
1662	נתיב ים (ר"י לומז'א)	ר' יחיאל מרדכי גורדון ב"ר משה אהרן	ה'תרמג	ה'תשכה
1663	אביר יעקב (סדיגורה)	ר' אברהם יעקב פרידמן ב"ר ישראל	ה'תרמד	ה'תשכה
1664	כרם הצבי; אשת חיל	ר' צבי הירש פרבר ב"ר שמעון יהודא לייב	ה'תרלט	ה'תשכו
1665	דובב מישרים (הרב מטשיבין)	ר' דב בעריש וידנפלד [וויידענפעלד] ב"ר יעקב	ה'תרמא	ה'תשכו
1666	אזנים לתורה; מאזנים למשפט; הדעה והדיבור	ר' זלמן סורוצקין ב"ר בן ציון	ה'תרמ-מא	ה'תשכו
1667	שרידי אש; לפרקים	ר' יחיאל יעקב וינברג	ה'תרמה	ה'תשכו
1668	דרכי דוד [עה"ס]	ר' מרדכי דוד לוי ב"ר משה	ה'תרלט	ה'תשכז
1669	עקבי חיים	ר' חיים יעקב קלפהולץ [קלאפהאלץ] ב"ר ראובן		ה'תשכז
1670	נחלת אליעזר	ר' חזקיהו אליעזר קאהאן	ה'תרסא	ה'תשכח
1671	סוגה בשושנים [הל' נדה] ⁷²¹	ר' יואל יהודה גלזר [גליזער] ב"ר משה. נדפס ה'תרסד	ה'תרמד	ה'תשכט

⁷¹² ספר הר אפרים נתחבר על: מס' הוריות; מכילתא [נחלק לשנים – "הר אפרים" ביאור מורחב, ו"קו המדה" ביאור קצר]; ר"ש סיריליאו עמ"ס שקלים.

⁷¹³ מספריו הנוספים של ר"צ הלוי: זרע הארץ; כרם הארץ; לחם הארץ; נטע הארץ.

⁷¹⁴ ר"ח הלר הו"ל ספרים שונים, בחלקם הביא נוסחאות שונות, ומהם: הנוסח השומרוני של התורה; לחקרי הלכות [חו"מ]; מסורת התנ"ך; נוסחאות התרגומים לתורה; על התרגום הירושלמי לתורה; פשיטא [התרגום הסורי]; על תרגום השבעים; פרי חיים [נדפס בסוף זרע חיים]; קונטרס בדין מוכר גוף החפץ של משכונו ביד אחר; קונטרס בירורים.

⁷¹⁵ מספריו הנוספים של הרימ"ט: אפריון [ביבליוגרפיה של מפרשי רש"י]; בת עמי [עגונות]; קונטרס משיב נפש; שריד ופליט. כן ההדיר וערך ספרים שונים.

⁷¹⁶ מספריו הנוספים של בעל אפרקסתא דעניא: לדוד להזכיר; מצודת דוד [על המשנה]; מכתם לדוד; שמוע בין אחיכם; תהילה לדוד.

⁷¹⁷ חידושי רא"ל מאלין נדפסו גם בספר: מתורתו של הגאון רבי אריה לייב.

⁷¹⁸ מספריו הנוספים של ר' משולם ראטה: מבשר עזרא [על האבן עזרא]; מבשר ירושלים [על הירושלמי]; רגלי מבשר [על רמב"ם]. מרבני הציונות הדתית.

⁷¹⁹ מספריו הנוספים של רמ"ל שחור: בגדי כהונה; כח התשובה [על רמב"ם הל' תשובה].

⁷²⁰ מספריו הנוספים של ר' ירוחם ורהפטיג: אושר ירוחם; אמרי ירוחם; בית ירוחם [על רמב"ם]; דרכי ירוחם [על הרמב"ם הל' מעילה]; חידושי ירוחם על הרמב"ם; עולת ירוחם [על הרמב"ם, עניני קדשים]; שלמי ירוחם [על הרמב"ם, עניני קדשים].

⁷²¹ יש להבדיל בין ס' סוגה בשושנים זה, לבין ספרים נוספים בשם זה על הל' נדה. יש שהזכירו את המחבר ר"י בשם המשפחה: גלבר.

1672	משנת אריה ⁷²²	ר' אריה לוי ב"ר בנימין ביינוש	ה'תרמה	ה'תשכט
1673	דברי הרב; ח' הגאון מפוניבז' (הרב מפוניבז')	ר' יוסף שלמה כהנמן	ה'תרמח	ה'תשכט
1674	ישכיל עבדי ⁷²³	ר' עובדיה הדאיה ב"ר שלום	ה'תרנ	ה'תשכט
1675	דליות יחזקאל; בית יחזקאל ⁷²⁴	ר' יחזקאל סרנא ב"ר יעקב חיים	ה'תרנ	ה'תשכט
1676	לב אליהו (ר' אל'ה קעלמער)	ר' אליהו לופיאן [לאפיאן] ב"ר יהודה לייב	ה'תרלו	ה'תשל
1677	מצור דבש [עהש"ס]	ר' דוד צימרינג ב"ר שמשון	ה'תרמ	ה'תשל
1678	המוסר והדעת; דרך איתן [עהש"ס]	ר' אברהם יפה'ן ב"ר אשר צבי	ה'תרמו	ה'תשל
1679	רבי עזרא עטייה	ר' עזרא עטייה ב"ר יצחק	ה'תרמז	ה'תשל
1680	לקדושים אשר בארץ; מליץ טוב	ר' דוד ציון לניאדו ב"ר שלמה	ה'תרס	ה'תשל
1681	מנחה חריבה (מנחת ירושלים); אוריין תליתאי	ר' פנחס אפשטיין ב"ר ישעיה	ה'תרמז	ה'תשל
1682	אש דת; באר משה (אוז'רוב)	ר' משה יחיאל אפשטיין ב"ר אברהם שלמה	ה'תרנ	ה'תשלא
1683	מרגליות הים; נפש חיה [על שר'ע אר"ח] ⁷²⁵	ר' ראובן מרגליות ב"ר משה	ה'תרנ	ה'תשלא
1684	איש מצליח (ש"ת)	ר' מצליח מאזוז ב"ר רפאל	ה'תרעב	ה'תשלא
1685	רבי מרדכי שלמה (בויאן)	ר' מרדכי שלמה פרידמן ב"ר יצחק		ה'תשלא
1686	קול הנבואה; קול ואור (הרב הנזיר)	ר' דוד יהודה אריה לייב כהן, ב"ר יוסף יוזפא כגן	ה'תרמז	ה'תשלב
1687	אמרי חיים (ויז'ניץ)	ר' חיים מאיר הגר, ב"ר ישראל [אהבת ישראל]	ה'תרמח	ה'תשלב
1688	נימוקי מלב"ם; טבעות זהב [על קצוה"ח]	ר' משה אריה לייב שפירא ב"ר מאיר בנימין	ה'תרמט	ה'תשלב
1689	פירושי לב איברא	ר' יוסף אליהו הענקין ב"ר אליעזר קלונימוס	ה'תרמא	ה'תשלג
1690	דברי חכמים	ר' שלום (סאלם) יצחק הלוי		ה'תשלג
1691	תולדות זאב	ר' חיים שרגא פייבל פראנק ב"ר זאב וואלף	ה'תרסח	ה'תשלג
1692	אמונת משה [עה"ת]; חשבה לטובה (אלכסנדר)	ר' יהודה משה דנציגר ב"ר יחיאל יוסף	ה'תרנג	ה'תשלג
1693	דברי ישראל [שו"ת]; חק ישראל	ר' ישראל וועלץ ב"ר צבי	ה'תרמגז	ה'תשלד
1694	אור יחזקאל; ממזרח שמש [שיחות שנחאין] ⁷²⁶	ר' יחזקאל [הלוי] לוינשטיין	ה'תרמה	ה'תשלד
1695	מים חיים [שו"ת] ⁷²⁷	ר' יוסף משאש ב"ר חיים	ה'תרנב	ה'תשלד
1696	עינים למשפט [על: בבלי; ירושלמי; תוספתא] ⁷²⁸	ר' יצחק אריאלי ב"ר אביגדור	ה'תרנו	ה'תשלד
1697	שו"ת מקדשי השם [אודות השואה] ⁷²⁹	ר' צבי הירש מייזליש, ב"ר דוד דוב [מח"ס בנין דוד]	ה'תרסב	ה'תשלד
1698	זרע אברהם; זרע יעקב; זרע של רחל	ר' שלמה זלמן זלזניק ב"ר מנחם יעקב	ה'תרמז	ה'תשלה
1699	בית שלמה	ר' שלמה שרייבר	ה'תרנ	ה'תשלה
1700	שפתי צדיקים	ר' סלמן מוצפי ב"ר ציון מאיר	ה'תרס	ה'תשלה
1701	פרי אליהו; אמרי נועם [עה"ת]	ר' אליהו זלוטניק [זלאטניק] ב"ר יחיאל מיכל	ה'תרסה	ה'תשלה
1702	משאת משה	ר' אברהם משה חברוני ב"ר יצחק זאב	ה'תרסה	ה'תשלה
1703	חזון יחזקאל [על התוספתא]	ר' יחזקאל אברמסקי ב"ר מרדכי זלמן	ה'תרמו	ה'תשלו

⁷²² ר' אריה לוי [מכונה: הצדיק הירושלמי; רב האסירים] חיבר גם את "תולדות מחבר ספרי לשם שבו ואחלמה". מאמרותיו ואגרותיו נקבצו בספר "איש צדיק היה".

⁷²³ מספריו הנוספים של ר"ע הדאיה: ויקח עובדיהו; עבד המלך; עבדא דרבנן. בסוף ספרו שו"ת "ישכיל עבדי", נדפס שו"ת "דעה והשכל" - תשובות בחכמת הקבלה. כן הוסיף מאמרים והערות על השו"ע, בספרו של אביו - שו"ת "ודבר שלום". בסוף ישכיל עבדי ח"ד נדפס שו"ת שאלת שלום לאביו ר' שלום הדאיה [מכונה בחתימתו: דע"ה].

⁷²⁴ מספריו הנוספים של ר"י סרנא: נעשה ונשמע; ספר הכוזרי מחולק לפי נושאים; עיונים לספר מסילת ישרים. כן נקבצו דברי תורתו בספר הזכרון לזכרו "אחר האסף".

⁷²⁵ ר' ראובן מרגליות, ההדיר את הספרים: ספר חסידים [עם "מקור חסד"]; מלחמות ה'; שו"ת מן השמים; ספר הזוהר וזוהר חדש [עם "ניצוצי זוהר"]; ספר הבהיר [עם "אור בהיר"]. היה סופר פורה, במסגרת זו כתב ספרים רבים העוסקים בנושאים שונים ביהדות, והיה פעיל בציונות הדתית.

⁷²⁶ מדברי תורתו של ר' יחזקאל לוינשטיין [המשגיח], נקבצו גם בספרים: אמרי יחזקאל; זיכרון יחזקאל; פני יחזקאל.

⁷²⁷ ר' יוסף משאש, רבה של חיפה, חיבר ספרים רבים, מספריו הנוספים: אוצר המכתבים; בגדי ישע; גרש ירחים; זבח תודה; לקט הקמח; נחלת אבות; נר מצוה; נשמת חיים [עה"ת].

⁷²⁸ מספריו הנוספים של ר"י אריאלי: מדרש אריאל [עה"ת]; שירת הגאולה [על הגדש"פ]. שימש כרב של שכונת בצלאל, וביה"ח ביקור חולים, וכו"מ במרכז הרב.

⁷²⁹ ר' צבי מייזליש חיבר ספרים רבים, מהם: בנין צבי [שו"ת]; דבר צבי; תהלות צבי; אור צבי; תקנות עגונות [ברגן בלזן תש"ו].

1704	דבר יהושע [ש"ת]; ראשי בשמים	ר' יהושע מנחם (מנדל) אהרנברג ב"ר יצחק אריה לייב	ה'תרסה	ה'תשלו
1705	משניות מבוארות (משניות קהתי)	ר' פינחס קהתי, ב"ר קהת גַּקְטָמָן	ה'תרע	ה'תשלו
1706	ספר התודעה; ס' הפרשיות; איש וביתו	ר' אליהו כי טוב, ב"ר מיכאל מוקוטובסקי	ה'תרעב	ה'תשלו
1707	בית ישראל (גור)	ר' ישראל אלתר ב"ר אברהם מרדכי	ה'תרנה	ה'תשלז
1708	חלקת יעקב	ר' מרדכי יעקב ברייש ב"ר חיים	ה'תרנו	ה'תשלז
1709	תורת השמיטה ⁷³⁰	ר' חנוך זונדל גרוסברג ב"ר דוב בער	ה'תרסד	ה'תשלז
1710	המועדים בהלכה ⁷³¹	ר' שלמה יוסף זווין ב"ר אהרן מרדכי	ה'תרמז	ה'תשלח
1711	ויאל משה; דברי יואל (סאטמר. ר' יואליש)	ר' יואל טייטלבוים ב"ר חנניה יום טוב ליפא	ה'תרמז	ה'תשלט
1712	כנסת מרדכי (סדיגורא-פשמישל)	ר' מרדכי שלום יוסף פרידמן ב"ר אהרן	ה'תרנז	ה'תשלט
1713	שיחות מוסר; שערי חיים	ר' חיים לייב שמואלביץ ב"ר רפאל אלתר	ה'תרסב	ה'תשלט
1714	החשמל לאור ההלכה; מעיל שמואל	ר' שמואל אהרן יודלביץ ב"ר שבתי	ה'תרסז	ה'תשלט
1715	אור גדליהו	ר' גדליה שור [שארר]	ה'תרע	ה'תשלט
1716	שעורי/חידושי רבי שמואל; זכרון שמואל	ר' שמואל רוזובסקי ב"ר מיכל דוד	ה'תרעג	ה'תשלט
1717	תנועת המוסר; פולמוס המוסר	ר' דב כ"ץ ב"ר יעקב	ה'תרסג	ה'תשמ
1718	נחלת עזרא	ר' עזרא הדאיה ב"ר שלום	ה'תרע	ה'תשמ
1719	באר יוסף [עה"ת; הגדש"פ]	ר' יוסף צבי סלנט ב"ר יעקב יהודה	ה'תרמה	ה'תשמא
1720	פחד יצחק; תורת הנזיר ⁷³²	ר' יצחק הוטנר ב"ר חיים יואל	ה'תרמו	ה'תשמא
1721	יין הטוב [ש"ת]	ר' יצחק נסים ב"ר רחמים	ה'תרנו	ה'תשמא
1722	עלה יונה	ר' יונה מרצבך ב"ר משה	ה'תרסא	ה'תשמא
1723	תורת הקודש; מקדש מרדכי ⁷³³	ר' מרדכי אילן, ב"ר אריה אילנדר	ה'תרעה	ה'תשמא
1724	חידושי הגר"ד (ר' יושע בער) ⁷³⁴	ר' יוסף דב הלוי סולובייצ'ק ב"ר יצחק זאב [גר"ז]	ה'תרעו	ה'תשמא
1725	משנת אליהו (ר' אָל'ה)	ר' רפאל אליהו אליעזר מישקובסקי ב"ר חזקיהו יוסף	ה'תרעז	ה'תשמא
1726	ברכת אברהם; נחל איתן [עה"ת] (סלונים)	ר' אברהם וינברג ב"ר נח	ה'תרמח	ה'תשמא
1727	רבי אברהם סופר [מ"ל "בית הבחירה" ⁷³⁵]	ר' אברהם סופר, ב"ר שמעון [נכד החת"ס]	ה'תרנז	ה'תשמב
1728	חלקת יהושע; סדר היום (ביאלה)	ר' יחיאל יהושע רבינוביץ ב"ר ירחמיאל צבי	ה'תרסא	ה'תשמב
1729	שואל ומשיב [ש"ת]; כסא שלמה [ש"ת] ⁷³⁶	ר' שלמה מאזוז ב"ר מנחם	ה'תרסח	ה'תשמב
1730	נועם שיח; שיח ערב [עהש"ס]	ר' יוסף חיים שניאור קוטלר ב"ר אהרן	ה'תרעח	ה'תשמב
1731	ארזא דבי רב; מאורי שערים; ראשי שערים	ר' לייב [אריה זאב] גורביץ ב"ר משה אהרן	ה'תרסו	ה'תשמג
1732	משנת יעבץ	ר' יעקב בצלאל זולטי ב"ר משה אריה	ה'תרפג	ה'תשמג
1733	דרכי מוסר; פרי יעקב	ר' יעקב אריה ניימן ב"ר אברהם		ה'תשמג

⁷³⁰ "תורת השמיטה" הוא חלק אחד מתוך ארבעת חיבוריו של רח"ז גרוסברג הנקראים: "תורת ארץ ישראל". שלושה האחרים הם: המעשר והתרומה; נטע הלולים; חוקות שדה. מספריו הנוספים של רח"ז גרוסברג: אגרת הפורים; זר התורה; חזון למועד; חיי חנוך [על תנ"ך]; משנת חנוך; נבואה שעריך; קונטרס מצוות התלויות בארץ. כן כתב הגהות לחת"ס [על שו"ע או"ח].

⁷³¹ מספריו הנוספים של רש"י זווין: אישים ושיטות; לאור ההלכה; לתורה ולמועדים; סופרים וספרים; סיפורי חסידים. הרב זווין יסד [יחד עם ר"מ בר-אילן] את מפעל האנציקלופדיה התלמודית [אנצ"ת], הכין את רשימת הערכים, וערך את כל הכרכים שיצאו לאור בימי חייו. שנת הלידה המובא בטבלה, הוא ע"פ נכדו בהקדמה לאישים ושיטות, אולם יש שהקדימו את שנת הלידה: ה'תרמה/ה'תרמו.

⁷³² חידושו של ר"י הוטנר על הספרא נדפסו במהדורת הספרא עם פי' רבינו הלל, כ"קובץ הערות" בסוף הכרך. בתחילה נדפסו בעילום שמו, על פי בקשתו, ולאחר פטירתו נדפסו שוב (ירושלים תשנ"ב) בציון שם המחבר. חיבר את הלחן הידוע לפיוט "בלבבי משכן אבנה" שחיבר בעל ה"חרדים". שיעוריו נקבצו בספרים: דברי תורה; מאמרי פחד יצחק; רשימות לב. כן התפרסמו דברי תורתו בספר הזיכרון שיצא אחר פטירתו.

⁷³³ ר"מ אילן ערך גם את "כנסת הראשונים", בו הוא אסף את חידושי תורתם של הראשונים הפזורים בש"ס. במסגרת חיבור זה, הוציא עמ"ס זכחים בתוספת דברי תורתו: "שער מרדכי". את מפעלו, על שאר מסכתות קדשים, המשיך בנו ר' יעקב דוד אילן.

⁷³⁴ ספר חי' הגר"ד, התחבר מכתבי תלמידים. יש להבדיל בינו, לבין בן דודו מבוסטון [נולד: ה'תרסג; נפט: ה'תשנג], שמוכר אף הוא בשם: ר"ד או הגר"ד [J.B.]. הבן דוד הנזכר היה מנהיג של האורתודוקסיה המודרנית בארה"ב, ספרים רבים חוברו מדברי תורתו והגותו, בעברית ובאנגלית, ומהם: שיעורי הגר"ד; רשימות שיעורים.

⁷³⁵ ר"א סופר הוציא לאור ראשונים רבים ע"פ השוואה לכתבי יד, בתוספת הערותיו והגהותיו, מהם: בית הבחירה למאירי; חי' הראב"ד למסכת ע"ז; חי' הר"ן למסכת ב"ב; חי' הרשב"א למסכת שבועות; ר' משה קזיס למסכת מדות, ועוד.

⁷³⁶ מחיבוריו הנוספים של ר"ש מאזוז: כרם שלמה [ריבית]; חשק שלמה [עהש"ס].

1734	רבי ישראל אבוחצירא (באבא סאלי)	ר' ישראל אבוחצירא ב"ר מסעוד	ה'תרנ	ה'תשמד
1735	תורה שלמה [עה"ת]; מפענח צפונות ⁷³⁷	ר' מנחם מנדל כשר ב"ר יצחק פרץ	ה'תרנה	ה'תשמד
1736	בית מרדכי [שו"ת, ובסופו "פרשת מרדכי"]	ר' מרדכי פוגלמן ב"ר מנחם נחום	ה'תרנט	ה'תשמד
1737	ויען יוסף [שו"ת]; ויחי יוסף (פאפא)	ר' יוסף גרינוולד ב"ר יעקב יחזקיה	ה'תרסה	ה'תשמד
1738	אמרי אש (מודז"ץ) [לחניו כונסו ב"מור מבשמים"]	ר' שמואל אליהו טאוב ב"ר שאול ידידיה	ה'תרסה	ה'תשמד
1739	קהלות יעקב ⁷³⁸ (סטיפלער)	ר' יעקב ישראל קנייבסקי ב"ר חיים פרץ	ה'תרנט	ה'תשמה
1740	אמת ליעקב; עיונים במקרא	ר' יעקב קמינצקי ב"ר בנימין	ה'תרנא	ה'תשמו
1741	אגרות משה; דברות משה; דרש משה	ר' משה פיינשטיין ב"ר דוד	ה'תרנה	ה'תשמו
1742	דרך ישרה	ר' יצחק ידידיה פרנקל ב"ר אהרן	ה'תרעד	ה'תשמו
1743	הגיוני מוסר	ר' אליעזר בן ציון ברוק ב"ר בנימין		ה'תשמו
1744	שפתי חיים	ר' חיים פרידלנדר ב"ר משה	ה'תרפג	ה'תשמו
1745	עבודת לוי; שיחות לוי; משאת לוי [על מנ"ח]	ר' יעקב יצחק רוזדמן ב"ר יהודה לייב	ה'תרסא	ה'תשמז
1746	חי' רבי נחום; שיעורי רבי נחום	ר' נחום פרוצוביץ ב"ר אריה צבי	ה'תרפג	ה'תשמז
1747	ברכת משה (לעלוב [קרלין-לעלוב])	ר' משה מרדכי בירדמן ב"ר שמעון נתן נטע		ה'תשמז
1748	רבי מאיר חדש ⁷³⁹	ר' מאיר חדש ב"ר בן ציון	ה'תרנח	ה'תשמט
1749	מנחת יצחק; דברי יצחק	ר' יצחק יעקב וייס ב"ר יוסף יהודה	ה'תרסא-ב	ה'תשמט
1750	גליוני מהר"י; יהודה מחוקקי [הגהות]	ר' יהודה הורוויץ ב"ר אלתר מדז'קוב	ה'תרסה	ה'תשמט
1751	בצל החכמה	ר' בצלאל שטרן ב"ר אברהם	ה'תרעא	ה'תשמט
1752	כור המבחן; ושב ורפא לו	ר' רפאל יונה טיקוצ'נסקי ב"ר ישראל מאיר	ה'תרצו	ה'תשמט
1753	בית הלחמי	ר' יהושע סג"ל דייטש ב"ר חיים יהודה		ה'תשנ
1754	קונטרסי שיעורים; הליכות ישראל	ר' ישראל זאב גוסטמן ב"ר אברהם צבי	ה'תרסז	ה'תשנא
1755	טהרת בת ישראל ⁷⁴⁰	ר' קלמן כהנא ב"ר בנימין זאב	ה'תרע	ה'תשנא
1756	רבי יצחק פרידמן (בוהוש)	ר' יצחק פרידמן ב"ר שלום יוסף	ה'תרפא	ה'תשנב
1757	לב שמחה (גור)	ר' שמחה בונם אלתר ב"ר אברהם מרדכי	ה'תרנח	ה'תשנב
1758	קול יהודה	ר' יהודה יהושע (חיים) צדקה ב"ר שאול	ה'תרע	ה'תשנב
1759	הגהות לריטב"א [עמ"ס יבמות ונדרים]	ר' [רפאל] אהרן יפהץ ב"ר יעקב חיים	ה'תשה	ה'תשנב
1760	משפטי שמואל; יקר תפארת; בירורי הלכות	ר' שמואל ברוך ורנר ב"ר חנוך העניך	ה'תרעא	ה'תשנג
1761	וזאת ליהודא; יראה ודעת (ר"י מנצ'סטר)	ר' יהודה זאב סגל הלוי ב"ר משה יצחק	ה'תרעא	ה'תשנג
1762	בין המשפטים	ר' ראובן פיין ב"ר שבתי	ה'תרפד	ה'תשנג
1763	קיצור שו"ע [הל' י"ד]; אור אהרן [עהש"ס]	ר' אהרן פפויפר ב"ר יעקב	ה'תשט	ה'תשנג
1764	מצור דבש [עה"ת]	ר' דב זאב שטיינהויז		ה'תשנג
1765	שפע חיים ⁷⁴¹ (קלויזנבורג-צאנז)	ר' יקותיאל יהודה הלבפשט ב"ר צבי הירש	ה'תרסה	ה'תשנד
1766	חקרי זמנים; ללשונות הרמב"ם	ר' אלתר הלוי הילביץ ב"ר מנחם מנדל	ה'תרסו	ה'תשנד

⁷³⁷ מספריו הנוספים של רמ"מ כשר: ארבעת הרועים; גמרא שלמה; דברי מנחם [שו"ת]; האדם על הירח; חמי טבריה; כוס חמישי; הרמב"ם ומכילתא דרשב"י; קו התאריך הישראלי [בעריכת ר"ז קורן]. כן כתב ספרים בשיתוף עם ת"ח אחרים: הגדה שלמה [על הגדש"פ, עם ר"ש אשכנזי]; התקופה הגדולה [עם ר"ב נאה]; שרי האלף [עם ר"ד מנדלבוים]. כמו כן ערך ספרים וירחונים שונים.

⁷³⁸ מספריו הנוספים של הסטיפלער: ברכת פרץ; חיי עולם; שיעורין של תורה; שערי תבונה; קריינא דאגרתא.

⁷³⁹ מדברי תורתו של ר' מאיר חדש נקבצו ע"י תלמידיו בספרים: אור חדש; אור מאיר; אור עולם; מאורות; מאיר נתיבות; קובץ שיחות וועדים; קונטרס חנוכה/פורים/פסח/תלמידיו של אברהם אבינו.

⁷⁴⁰ מחיבוריו הנוספים של ר' קלמן כהנא: במאבק נגד ניתוחי מתים [אסופת מאמרים]; האיש וחזונו [על אודות החזון איש]; הלכות כלאים וערלה; הלכות שמיטה והלכות תרומות ומעשרות; הלכות שמיטת קרקעות; הלכות תרומות ומעשרות; התורה המסורה לשיטת הרמב"ם; חקר ועיון [סדרת ספרים]; לחקר ביאורי הגר"א; מצוות הארץ [על מצוות התלויות בארץ, נד' גם בחלק ממהדו' קיצוש"ע]; ניתוחי מתים בהלכה; שנת השבע; תוספת שנת השבע; תרומת כהן. כן כתב מאמרים רבים.

⁷⁴¹ מספריו הנוספים של האדמו"ר מקלויזנבורג: דברי יציב [שו"ת]; דרך חיים; הליכות חיים; יציב פתגם; מנחת יהודה וירושלים; עץ חיים; שפע טהרה.

1767	מנחת שלמה ⁷⁴²	ר' שלמה זלמן אויערבאך ב"ר חיים יהודה לייב	ה'תרע	ה'תשנה
1768	נפש חיה; זרע יעקב	ר' רפאל כדיר [כ'צ'יר] צבאן ב"ר יעקב	ה'תרע	ה'תשנה
1769	שערים מצויינים בהלכה [על קצוש"ע]	ר' שלמה זלמן ברוין ב"ר שמואל חיים	ה'תרעג	ה'תשנה
1770	דברי שלום [ש"ת]	ר' שלום יצחק מזרחי ב"ר משה עזרא	ה'תרפג	ה'תשנה
1771	פני מנחם (גור) ⁷⁴³	ר' פנחס מנחם אלתר ב"ר אברהם מרדכי	ה'תרפו	ה'תשנו
1772	ח' רבי ראובן יוסף	ר' ראובן יוסף גרשונוביץ ב"ר אברהם יצחק		ה'תשנו
1773	רבי משה אריה פריינד (רמ"א)	ר' משה אריה פריינד ב"ר ישראל		ה'תשנו
1774	רבי יחיא אלשיך	ר' יחיא אלשיך ב"ר נתנאל	ה'תרעא	ה'תשנז
1775	כנסת אברהם	ר' אברהם יהודה פרבשטיין ב"ר יעקב	ה'תרעז	ה'תשנז
1776	דברי מרדכי [עהש"ס]	ר' מרדכי לייב מן ב"ר משה. ראה"כ "בית הלל"	ה'תרעז	ה'תשנז
1777	דרשות המגיד (ר' שבת יודלביץ)	ר' שבתני בנימין יודלביץ ב"ר שמואל אהרן	ה'תרפו	ה'תשנז
1778	באר משה [ש"ת]	ר' משה שטרן ב"ר אברהם. רב דברצן בהונגריה ואח"כ בארה"ב		ה'תשנז
1779	שם טוב; החיים והשלום; קיץ המזבח	ר' חיים כסאר ב"ר שמואל	ה'תרסה	ה'תשנח
1780	לב שלום; שאל אביך ויגדך ⁷⁴⁴	ר' שלום מרדכי הכהן שבדרון ב"ר יצחק	ה'תרעג	ה'תשנח
1781	אור לציון ⁷⁴⁵	ר' בן ציון אבא שאול ב"ר אליהו	ה'תרפד	ה'תשנח
1782	עשה לך רב; מקור חיים; מים חיים ⁷⁴⁶	ר' חיים דוד הלוי ב"ר משה	ה'תרפד	ה'תשנח
1783	ישועת דוד; ישעורי מרן ראש הישיבה	ר' (יהושע) דוד פוברסקי ב"ר שלום קוסטנוביץ ⁷⁴⁷	ה'תרסב	ה'תשנט
1784	באר המלך [על רמב"ם]	ר' אברהם דוד רוזנטאל ב"ר חיים שלמה	ה'תרסד	ה'תשנט
1785	שערי יצחק [עהש"ס; הל' י"ט שני; פריים ומוקפים]	ר' יצחק פלכסר ב"ר ישראל	ה'תרעג	ה'תשנט
1786	משאת המלך	ר' שמעון משה דיסקין ב"ר יהושע זליג	ה'תרצב	ה'תשנט
1787	לקט רשימות	ר' נתן מאיר ווכטפויגל		ה'תשנט
1788	הצניעות והישועה (זוטשקא) ⁷⁴⁸	ר' יצחק אייזיק רוזנבוים , ב"ר אתמר (נדבורנא)	ה'תרסו	ה'תשס
1789	חשב האפוד [ש"ת]	ר' חנוך דוב פדווא [פאדווא] ב"ר אליעזר זאב	ה'תרסח	ה'תשס
1790	כרם שלמה [ליקוט תורתו] (באבוב) ⁷⁴⁹	ר' שלמה הלברשטם (השני) ב"ר בן ציון	ה'תרסח	ה'תשס
1791	נתיבות שלום (סלונים) ⁷⁵⁰	ר' שלום נח ברזובסקי ב"ר משה אברהם	ה'תרעא	ה'תשס
1792	שם דרך; חבר מאמרי התורה	ר' שמחה (זיסל) מרדכי זיסקינד ברודא ב"ר אברהם	ה'תרעב	ה'תשס

⁷⁴² מספריו הנוספים של רש"ז אויערבך: מאורי אש; מעדני ארץ; שב שמעתתא עם באורים [נד' קודם לכן ב"אגרא דשמעתתא]. אחרי פטירתו יצאו לאור: הליכות שלמה [ע"י נכדיו ר"י טרגר ור"א אוירבך, מתוך ספריו, ספרי תלמידיו, וכת"י]; מעדני שלמה [ע"י ר"י פריד]; עטרת שלמה [מכתביו ומאמריו בענייני חשמל וטכנולוגיה, בהוצאת המכון הטכנולוגי להלכה י-ם]; שלחן שלמה [ע"י רש"ב ליזרזון]. כן יצאו לאור ספרים שונים ע"י תלמידיו בהם לוקטו פסקיו שבכתב ושבע"פ. להלן ספרים שנתחברו על פי פסקיו ובפיקוחו: שמירת שבת כהלכתה [מאת ר"י נויברט]; יום טוב שני כהלכתו [מאת ר"י פריד]; נשמת אברהם [מאת פרופ' ר"א סופר אברהם].

⁷⁴³ מספריו הנוספים של ה"פני מנחם": אוצר דרשות ומאמרים; אוצר מכתבים; הערות על הלבוש [נד' בליקוטי הערות במהדור' זכרון אהרן]; מצותיך שעשעי [עניני בר מצוה]; פני מלך [עניני נישואין]; פני משנה [אגרות]; פנינים נחמדים בענייני פורים; שולי הגליון [הגהות]; תורתך שעשעי.

⁷⁴⁴ ר' שלום שבדרון היה מגיד מישירים מפורסם, הספרים הנזכרים בטבלה הם מדרשותיו. בנוסף, הוציא לאור את ספרי סבו שו"ת מהרש"ם ודעת תורה, הספר "דעת תורה" מעוטרת בהערותיו, כן נדפסו מחידושיו בספר "אהלי שם" [שהו"ל בנו, חלקם נדפסו כבר בשו"ת מהרש"ם סוף ח"ו]. ר' שלום ערך גם את הספרים "אור יהל" [רי"ל חסמן], ו"לב אליהו" [ר"א לופיאן].

⁷⁴⁵ אור לציון תשובות חלק א' יצא לאור ע"י רב"צ בעצמו, חלק ב' הוגה על ידו, שאר החלקים וכן הספרים עהש"ס ושביעית נערכו מכתבי ידו, מסרטי הקלטה, ומכתבי תלמידים.

⁷⁴⁶ מספריו הנוספים של הרב הלוי [רבה של ת"א וראשל"צ]: בין ישראל לעמים; דבר המשפט; דת ומדינה; מפתחות הזוהר ורעיונותיו; תורת חיים [עה"ת].

⁷⁴⁷ על אודות שמו של ר"ד פוברסקי - בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, ר' דוד הבריה את הגבול כדי להגיע לפולטבה, שם שהתה ישיבת מיר. לצורך כך הוא השתמש בדרכון של אדם ששמו יהושע פוברסקי, ומאז החליף את שמו לפוברסקי. מספרי תלמידיו שהביאו תורתו: מוסר ודעת; משכיל לדוד.

⁷⁴⁸ מספריו הנוספים של ר"א מזוטשקא: אחדות ישראל; גילו ברעדה; הערות בצניעות; מאורות הגדולים; נחל יצחק [עה"ת]; קונטרס זכור ברית אברהם ועקידת יצחק; שלום רב.

⁷⁴⁹ ר"ש הלברשטם מבאבוב, כתב קינה על חורבן יהדות אירופה הנאמרת בתשעה באב - "זכרו נא וקוננו כל ישראל".

⁷⁵⁰ מספריו הנוספים של בעל ה"נתיבות שלום" מסלונים: בחכמה יבנה בית; בנתיבי בנין ויצירה; בנתיבי עולם הישיבה; דברי שלום ואמת; ההרוגה עליך; קובץ שיחות למשמרת הראשונה.

1793	שרגא המאיר	ר' שרגא פיוויש שנעעבאלג ב"ר דוד צבי	ה'תרפט	ה'תשס
1794	תורת אביגדור; לב אביגדור ⁷⁵¹	ר' אביגדור הכהן מילר	ה'תרסח	ה'תשסא
1795	דעת סופרים [על תנ"ך]	ר' חיים דוב רבינוביץ ב"ר שרגא	ה'תרעא	ה'תשסא
1796	ברכת שמעון [עה"ת; עה"ש; על המועדים]	ר' ברוך שמעון שניאורסון ב"ר יוסף משה	ה'תרעג	ה'תשסא
1797	נתיבות מרדכי; פרקי אמונה/מועד/תורה	ר' מרדכי גיפטר ב"ר ישראל	ה'תרעו-ז	ה'תשסא
1798	ספר התשובה; דברי יוסף ⁷⁵²	ר' יוסף כהן ב"ר שמואל דוד	ה'תרעז	ה'תשסא
1799	שערים בתפילה ⁷⁵³	ר' שמשון דוד פינקוס ב"ר חיים אברהם	ה'תשד	ה'תשסא
1800	אבי עזרי [מתורתו גם בספרי תלמידים] ⁷⁵⁴	ר' אלעזר מנחם מן שך ב"ר עזריאל	ה'תרנח	ה'תשסב
1801	משנת טוביה; טוב דעת	ר' זלמן רוטברג ב"ר טוביה	ה'תרעג	ה'תשסב
1802	רבי חיים קרייזוירטה (גאב"ד אנטוורפן)	ר' חיים קרייזוירט ב"ר אברהם יוסף	ה'תרפ	ה'תשסב
1803	מרבח חיים	ר' אברהם חיים בריס ב"ר מרדכי דוד	ה'תרפב	ה'תשסב
1804	שעורי רבנו יחיאל מיכל; חי' הגר"מ	ר' יחיאל מיכל פיינשטיין ב"ר אברהם יצחק	ה'תרסו	ה'תשסג
1805	תבואות שמש [שו"ת] ⁷⁵⁵	ר' שלום משאש ב"ר מימון	ה'תרסט	ה'תשסג
1806	חיי נפש	ר' ישראל אריה זלמנוביץ ב"ר שמואל נטע	ה'תרעז	ה'תשסג
1807	רבי משה דושינסקי (דושינסקיא)	ר' ישראל משה דושינסקיא ב"ר יוסף צבי	ה'תרפב	ה'תשסג
1808	מנחת אליהו [עה"ש]; מחנה יצחק [עה"ת]	ר' יצחק קוליצ , ב"ר דוד נחמן קולידצקי	ה'תרפב	ה'תשסג
1809	אבן ישראל	ר' ישראל יעקב פישר ב"ר אהרן	ה'תרפה	ה'תשסג
1810	קול אריה	ר' אריה לייב בקשט ב"ר יעקב יהושע	ה'תרעח	ה'תשסד
1811	איפה חצאי האותיות של התורה ⁷⁵⁶	ר' יצחק יוסף זילבר ב"ר בן ציון חיים	ה'תרעז	ה'תשסד
1812	דברי ברוך	ר' ברוך רוזנברג ב"ר גרשון	ה'תרפג	ה'תשסד
1813	קנין תורה בהלכה; קנין תורה בשמעתתא	ר' אברהם דוד הורוויץ		ה'תשסד
1814	רבי שמעון נתן נטע (לעלוב)	ר' שמעון נתן נטע בידרמן ב"ר משה מרדכי		ה'תשסד
1815	עלי שור ⁷⁵⁷	ר' שלמה וולבה ב"ר משה	ה'תרעה	ה'תשסה
1816	עיון התלמוד	ר' אבא מרדכי ברמן ב"ר שאול	ה'תרעט	ה'תשסה
1817	אמרי מנחם (אלכסנדר)	ר' אברהם מנחם דנציגר ב"ר יהודה משה	ה'תרפג	ה'תשסה
1818	אשר לשלמה	ר' מרדכי שלמה ברמן ב"ר יצחק יהודה	ה'תרצ	ה'תשסה
1819	עבודת חיים; בינת חיים	ר' חיים הכהן קמיל ב"ר יעקב	ה'תרצג	ה'תשסה
1820	פתחי עולם; קדושת יצחק	ר' יצחק כדורי ב"ר כדורי דיבה [=זאב] ("זקן המקובלים")	ה'תרנט (בערך)	ה'תשסו
1821	קונטרס הביאורים; שערי שמועות	ר' משה שמואל שפירא ב"ר אריה	ה'תרעז	ה'תשסו
1822	דברי משה [שו"ת]	ר' משה הלברשטם , ב"ר יעקב (טשאקאווא)	ה'תרצו	ה'תשסו
1823	דברי יעקב ⁷⁵⁸	ר' יעקב לב ב"ר יוסף		ה'תשסו
1824	ציץ אליעזר; שבייתת הים; הלכות מדינה	ר' אליעזר יהודה ולדנברג ב"ר יעקב גדליהו	ה'תרעב	ה'תשסז
1825	בנתיבות האמונה	ר' צבי הירש מרקוביץ ב"ר שמואל	ה'תרעח	ה'תשסז

⁷⁵¹ מספריו הנוספים של ר' אביגדור מילר: אור עולם; עם סגולה; נתנני שוממה; עורו ישנים; עשן הכבשן; שערי אורה; תפלת אביגדור עם פירוש הללי נפשי. כמו כן חיבר ספרים רבים באנגלית.

⁷⁵² כמו כן כתב ר' יוסף כהן הערות לספרים: "מקראי קודש" [לרצ"פ פרנק]; "עטרת צבי" [מדרשים ומאמרי חז"ל על ההפטרות, ליקט ר"צ גולדברג]. כמו כן ערך חלק מכרכי "הלכה פסוקה", על סדר שו"ע חו"מ.

⁷⁵³ מספריו הנוספים של הר' פינקוס: שבת מלכתא; תפארת תורה. ספרים ששוכתבו מקלטות דרשותיו: אהל מרים; ברכות בחשבון; נפש חיה; נפש שמשון; שיחות רבי שמשון דוד פינקוס; תפארת אבות; תפארת שמשון.

⁷⁵⁴ כתביו של ראמ"מ שך התפרסמו בסדרת הספרים "מכתבים ומאמרים". כן התפרסמו דברי תורתו בכתבי תלמידים, מהם: בזאת אני בוטח [שיחות]; היא שיחתי [שיחות]; מחשבת זקנים [שיחות]; מחשבת מוסר [שיחות]; שימושה של תורה; מראש אמנה; תורתך שעשועי.

⁷⁵⁵ מספריו הנוספים של הרב משאש: בית שמש; וחם השמש [עה"ת]; מזרח שמש; שמש ומגן. שמות ספריו משלבים את שמו: שמ"ש. יש להבדיל בינו לבין סבו: ר' שלום ב"ר זכרי משאש, בעמח"ס שו"ת דברי שלום.

⁷⁵⁶ הרב זילבר חיבר גם: חשבון שבעים שנות שמיטה ויובל שלא נשמרו. הרב זילבר הקים את ארגון "תולדות ישורון" לעולי חבר העמים.

⁷⁵⁷ מספריו הנוספים של הרב וולבה: בין ששת לעשור [מאוחר יותר נקרא "עולם הידידות", ויו"ל בתוספת הנספח "שלהבתיה" שהוסב ל"אור לשב"]; האדם ביקר; המצוות השקולות; זריעה ובנין בחינוך; פרקי קנין דעת. לאחר פטירתו הופיעו הספרים: מאמרי ימי הרצון; דעת שלמה; אגרות וכתבים.

⁷⁵⁸ מספריו הנוספים של ר' יעקב לב: אפריון יוסף; השג יד; נטעי שושנה; עבודת הפסח.

1826	אז נדברו ⁷⁵⁹	ר' בנימין יהושע זילבר ב"ר ברוך	ה'תרסו	ה'תשסח
1827	שלום יהודה	ר' אליעזר מנוח פלצינסקי ב"ר שלמה יהודה לייב	ה'תרעב	ה'תשסח
1828	אמרי אברהם [הל' נדה]	ר' אברהם דב אויערבאך ב"ר חיים יהודה לייב	ה'תרפו	ה'תשסח
1829	קנה בשם	ר' מאיר ברנדסדורפר ב"ר שלמה	ה'תרצד	ה'תשסט
1830	אור יעקב [עהש"ס]	ר' אברהם יעקב זלזניק ב"ר שלמה זלמן	ה'תרעב	ה'תשע
1831	כה תברכו [בוסטון]	ר' לוי יצחק הלוי הורוויץ ב"ר פינחס דוד	ה'תרפא	ה'תשע
1832	משנת יעקב [על רמב"ם]	ר' יעקב ניסן רוזנטל ב"ר אברהם דוד	ה'תרפד	ה'תשע
1833	מאמר מרדכי ⁷⁶⁰	ר' מרדכי צמח אליהו ב"ר סלמאן	ה'תרפט	ה'תשע
1834	זהב מרדכי	ר' מרדכי אליפנט ב"ר מאיר	ה'תרצ	ה'תשע
1835	נפש אליהו ⁷⁶¹ (ר' ישראל אֶלָה)	ר' ישראל אליהו ווינטרויב ב"ר אליעזר זיסקינד	ה'תרצב	ה'תשע
1836	משמר הלוי ⁷⁶²	ר' משה מרדכי הלוי שולזינגר ב"ר יצחק	ה'תשא	ה'תשע
1837	דולה ומשקה [שיחות]	ר' יעקב הורוביץ ב"ר מנחם מוניש	ה'תשג	ה'תשע
1838	משנה הלכות [ש"ת; פי' לבה"ג] ⁷⁶³ (אונגוואר)	ר' מנשה קליין (מנשה הקטן), ב"ר אליעזר זאב	ה'תרפג	ה'תשעא
1839	שכר שכיר	ר' יששכר מאיר ב"ר יעקב	ה'תרפז	ה'תשעא
1840	מנחת יהודה; עמק השער; אמרי דעת	ר' מיכל יהודה ליפקוביץ ב"ר משה דוד	ה'תרעד	ה'תשעא
1841	להורות נתן; נתן פרי; טל נתן	ר' נתן גשטטנר [געשטעטנער] ב"ר עמרם	ה'תרצב	ה'תשעא
1842	אבני ישפה ⁷⁶⁴	ר' ישראל פסח פיינהנדלר ב"ר יוסף	ה'תשה	ה'תשעא
1843	קובץ תשובות; הערות ⁷⁶⁵	ר' יוסף שלום אלישיב ב"ר אברהם	ה'תרע	ה'תשעב
1844	אמרי חיים ⁷⁶⁶	ר' חיים פינחס שיינברג ב"ר יעקב יצחק	ה'תרע	ה'תשעב
1845	גידולי מוסר [כתבי תלמידים]	ר' גדליה אייזמן	ה'תרע	ה'תשעב
1846	לקח דעת	ר' אייזיק אוזבנד ב"ר אליהו	ה'תרעד	ה'תשעב
1847	ישועות משה (ויז'ניץ) ⁷⁶⁷	ר' משה יהושע הגר ב"ר חיים מאיר	ה'תרעו	ה'תשעב
1848	ארחות ישרים [חיבר ספרים רבים נוספים]	ר' שאול וגשל ב"ר יהושע אהרן	ה'תרפה	ה'תשעב

- ⁷⁵⁹ מספריו הנוספים של ר' בנימין זילבר: בית ברוך [על החיי אדם]; ברית עולם; מקור הלכה; משנת בנימין; פי' על ספרי רבנו יונה [שערי תשובה, שערי העבודה, אגרת התשובה, ספר היראה]; שביתת הארץ; תורת ההסתכלות; תורת השביעית.
- ⁷⁶⁰ "מאמר מרדכי" זהו שם כולל של כמה מספרי ר"מ אליהו. מספריו הנוספים: אמרי מרדכי; דברי מרדכי; דרך התורה; דרכי הלכה [הערות על ספר קצו"ש]; דרכי טהרה [יצא גם במהדורה מקוצרת "קיצור דרכי טהרה"]; הלכות חגים; ויאמר מרדכי; שו"ת הרב הראשי. כן נדפסו סידורים ומחזורים עם פסקי הלכה ממנו.
- ⁷⁶¹ מספריו הנוספים של ר"א וינטרויב: אגרות דעת; בסוד ישרים; יראת חיים [על נפש החיים]; מאמרי חודש השביעי; מקוה ישראל; משא ומתן; נר תמיד [על חנוכה]; עיני ישראל; פתחי שערים [שער הספיקות]; קובץ אגרות; רזא דשבת; שביעי קודש; שהכל ברא לכבודו.
- ⁷⁶² מספריו הנוספים של הרב שולזינגר: פניני רבנו האבי עזרי; פניני רבנו הגרי"ו; פניני רבנו הקהלות יעקב; פניני רבנו יחזקאל [על ר"י אברמסקי]. תלמידיו הוציאו לאור: דרשות משמר הלוי; חשקת התורה; משיבת נפש; שיעורי משמר הלוי [עהש"ס]. כן נדפסו קונטרסים רבים, בהם הובאו דרשותיו. נוסף על כן, חוברו הספרים "משמר הלויים" [עמ"ס ברכות וחולין] בשותפות עם אחיו ר' שמואל ור' אלעזר. ממכתביו ואגרותיו: זמרת הלוי; חיי אברהם [מכתבים ומ"מ בחי' הגרי"ו]; פנינים ואגרות משמר הלוי [=סדרה בת כרכים רבים, מהם: שלמי שרה; משמר הלוי; משמר הרש"ם; נרות שלמה; סימא בביתא]; פניני משמר הלוי [ליקוט].
- ⁷⁶³ מספריו הנוספים של גאב"ד אונגוואר: אום אני חומה; בית רחל; גט המעושה בערכאות; חידושי משנה [עהש"ס]; ימי משנה; מגיד משנה [עה"ת]; מל ולא פרע; מצות המלך [על תרי"ג מצוות]; ספר הקנינים [על פרק "קנין תורה"]; פרסומי ניסא; פתשגן הכתב [ביאור ל"אגרת התשובה"]; פני משנה [חילופי מכתבים עם מחותנו ה"פני מנחם" מגור]; קהילות ישראל [חילופי מכתבים עם ה"סטייפלער"], ועוד ספרים וביאורים שונים. מלבד זאת פרסם מאמרים בקבצים שיצאו על ידי ישיבתו "בית שערים": שערי הלכות, משנת הישיבה, משנת השבת ומשנת התורה.
- ⁷⁶⁴ מספריו הנוספים של ר"פ פיינהנדלר: משלי מוסר; בני חביבי; רעים אהובים, ועוד.
- ⁷⁶⁵ מספריו הנוספים של ר"ש אלישיב: דברי אגדה [על אגדות חז"ל]; הגדש"פ; כתבי הגרי"ש. מספרי תלמידיו, בהם נקבצו שיעוריו ופסקיו: אשרי האיש [ר"י פיינהנדלר]; וישמע משה [ר"מ פריד]; ידון משה [ר"מ קופילוביץ]; ישא יוסף [שו"ת, ר"י אפרתי]; ישיב משה [ר"מ טורעצקי]; משנת הגרי"ש; מפי האיש [ר"מ ישראלזון]; פניני תפילה, פניני שבע ברכות, ופניני חנוכה [רב"צ הכהן קוק]; שיעורי מרן הגרי"ש אלישיב [ברכות, רב"צ הכהן קוק].
- ⁷⁶⁶ מספריו הנוספים של הרב שיינברג: אגרא דשמעתתא; דרך אמונה וביטחון; טבעת החושן; מילואי אבן; משמרת חיים; נתיבות חיים; שעורי רבי חיים פנחס.
- ⁷⁶⁷ ספר ישועות משה עדיין לא יצא לאור. להלן מהספרים המרכזים את דברי תורתו: אורחות חיים; הגדה של פסח - ויז'ניץ [בעריכת רח"מ אוביץ]; קוטרסים "משולחנו של מלך" [מחולקים לפי סדר המועדים].

1849	חידושי בתרא	ר' חיים דוב אלטוסקי ב"ר יהודה	ה'תרפז	ה'תשעב
1850	באר מרים; יד מלך; די באר; סוכת דוד; תהלה לדוד	ר' דוד יצחק מן ב"ר מרדכי	ה'תשד	ה'תשעב
1851	עטרת יעקב [עהש"ס; שו"ת] 768	ר' שלום שכנא זאהן ב"ר חיים יצחק יעקב	ה'תרעב	ה'תשעג
1852	שמירת שבת כהלכתה; אוהל שרה	ר' יהושע ישעיה נויבירט ב"ר אהרן	ה'תרפז	ה'תשעג
1853	פתחי חושן; ברית יהודה [ריבית] 769	ר' יעקב ישעיה בלוי ב"ר ברוך יהודה	ה'תרפט	ה'תשעג
1854	איפה שלמה [על פי הגר"א] 770	ר' שלמה לייב ברעוודה ב"ר משה יצחק	ה'תרצא	ה'תשעג
1855	חדר הורתי [עמ"ס הוריות] 771	ר' אברהם גנחובסקי ב"ר אליהו משה	ה'תרצז	ה'תשעג
1856	יביע אומר; חזון עובדיה 772	ר' עובדיה יוסף, ב"ר יעקב עובדיה	ה'תרפא	ה'תשעד
1857	אור החמה [על: ש"ס; עה"ת; סידור; שו"ע; משנ"ב; הגש"פ]	ר' זונדל קרויזר ב"ר אליהו צבי [הירש]	ה'תרפד	ה'תשעד
1858	רבבות אפרים [שו"ת; עה"ת] 773	ר' אפרים גרינבלט ב"ר אברהם ברוך	ה'תרצב	ה'תשעד
1859	שבט הלוי; הלקט [על רמב"ם] 774	ר' שמואל הלוי ואזנר ב"ר יוסף צבי	ה'תרעג	ה'תשעה
1860	מעדני השלחן [על שו"ע יו"ד] 775	ר' לוי רבינוביץ הכהן (רפאפורט) ב"ר גמליאל	ה'תרפ	ה'תשעה
1861	חידושים וביאורים (חו"ב); כלילא דוורדא	ר' חיים שאול גריינימן ב"ר שמואל	ה'תרפו	ה'תשעה
1862	שלמי תודה	ר' שלום בן ציון פלמן ב"ר שמואל	ה'תרצד	ה'תשעה
1863	התהלים המבואר; המחזור המבואר 776	ר' גדליה סגל ב"ר משה אהרן	ה'תרפא	ה'תשעו
1864	אמרי סופר (ערלוי) 777	ר' יוחנן סופר ב"ר משה	ה'תרפג	ה'תשעו
1865	בעקבי מנחת חינוך 778	ר' יעקב אדלשטיין ב"ר צבי יהודה	ה'תרפד	ה'תשעז
1866	אילת השחר [עה"ת ועהש"ס] 779 (הגר"ל)	ר' אהרן יהודה לייב שטיינמן ב"ר נח צבי	ה'תרעד	-----
1867	עמק יהושע 780 (הימ"ן)	ר' יהושע מאמאן ב"ר רפאל עמרם	ה'תרעח	-----
1868	משנת יוסף [עמ"ס שביעית; שו"ת; עה"ת ועוד]	ר' יוסף ליברמן ב"ר טוביה	ה'תרעט	-----
1869	חמדה גנוזה [שו"ת]; בני עמי 781	ר' דוד חיים שלוש ב"ר יוסף יצחק	ה'תרפ	-----
1870	חי' מרן רבי משולם דוד; שעת השמד	ר' משולם דוד סולובייצ'יק, ב"ר יצחק זאב (הגר"ז)	ה'תרפב	-----

768 מחיבוריו הנוספים של רש"ש זאהן: גודל חיוב לימוד ספרי יראה; חמדת הזוהר [פי' לזוהר]; כבוד התורה; פרקי תשובה וגאולה; שערי אונאה.

769 מחיבוריו הנוספים של רי"י בלוי: חובת הדר; חנוך לנער; לקט העומר [הל' חלה]; מלבושי ישע [הל' שעטנז]; נתיבות שבת [הל' הוצאה ועירוב]; צדקה ומשפט; פתחי מקוואות.

770 מחיבוריו הנוספים של הרב ברעוודה: יבנה המקדש; לב שלמה [הו"ל ע"י בני משפחתו]; להודות ולהלל; ליל שימורים; עמלה של תורה; קיימו וקיבלו.

771 מספרי ר"א גניחובסקי שהוציאו תלמידיו: בני ראם; בר אלמוגים. השאיר כתבים רבים, מהם שנדפסים בעלון השבועי: פנינים משולחן רבנו [מוכר גם בשמו הקודם: פירוים משולחן רבינו].

772 מספריו הנוספים של רבי עובדיה יוסף: הליכות עולם; טהרת הבית [הל' טהרה]; יחזה דעת [שו"ת]; לוית חן [על משנ"ב וביאורו] הל' שבת]; מאור ישראל; קול סיני; ענף עץ אבות [על פרקי אבות]. ר"ע יוסף השלים את ספר כף החיים [על יו"ד], על פי בקשת משפחת המחבר - רי"ח סופר. כמו כן, יצא לאור על ידי מוסד הרב קוק הספר "משא עובדיה" המכיל את נאומיו שנאמרו במוסד. כן יצא לאור ספר "פיתוחי חותם" - מפתחות לכל ספרי הגרע"י על פי סדר השו"ע. מספרי תלמידיו: שו"ת מעין אומר [תשובות שהשיב בעל פה]. כן נדפסו סידורים ומחזורים עם פסקיו. על אודות שמו הפרטי, ראה נספח ל.

773 כמו כן, ר"א גרינבלט חיבר יחד עם ר' יובל נוף את הספר: רבבות ויובלות.

774 "שבט הלוי" הוא שם כולל לרבים מספרי ר"ש ואזנר. כמו כן, יצאו לאור: שביבי הלוי [שו"ת לרש"א שטרן]; רחמי הרב. שיעוריו בשלבי הוצאה לאור שונים - על ידי מכון "מעיינות הלוי". שמועות ממנו לוקטו בקובץ התורני "מבית לוי". כתב קינה לתשעה באב על חורבן יהדות אירופה: "אש תוקד בקרבי".

775 ספרו הנוסף של ר"ל רבינוביץ: מעדני מלכים. ספרו "מעדני השולחן", התחבר במתכונת של הספר משנה ברורה - "מעדני השולחן" במקום המשנה ברורה, "פאר השולחן" במקום שער הציון, ו"מטעמי השולחן" במקום ביאור הלכה.

776 מחיבוריו הנוספים של ר"ג סגל: אשת חיל; פרדס האבות; פרדס ההגדה [הגדש"פ, חובר יחד עם ר' אלימלך חשיין].

777 מחיבוריו הנוספים של ר"י סופר מערלוי: אגרות ומכתבים אמרי סופר; אפריון חתנים; יומין דחנוכה; קונטרס דא"ח.

778 ספריו של ר"י אידלשטיין, יצאו ע"י תלמידים, ומהם: בעקבי תודה; לקט שיחות וביאורים; שיעורי הגר"י אדלשטיין.

779 מספריו הנוספים של הגר"ל: חסד ומשפט; ימלא פי תהילתך; לקט דברי חיזוק; מפקודיך אתבונן; עזי ומגיני; פרי עץ הגן. כן יצאו לאור ספרים שונים מכתבי תלמידים.

780 מספריו הנוספים של ר"י מאמאן: יד חרוצים; מצפה יהושע; נצוצי אור; שדה יהושע; שער יהושע.

781 מספריו הנוספים של הרב שלוש: אור חדש [עה"ת]; איילת השחר [על מגילת אסתר]; נדחי ישראל יכנס [על יהודי חב"ש [אתיפיה]]; מכתם לדוד [על תהלים]; משכיל לדוד; פירושים לסליחות ומחזורים ["מכתב לדוד" ו"כתר מלכות"]; שושנים לדוד.

1871	הערות וביאורים על סדר הרמב"ם ⁷⁸²	ר' ירחמיאל גרשון אדלשטיין ב"ר צבי יהודה	ה'תרפג	-----
1872	חוט שני; שיעורי הגר"נ	ר' שמריהו יוסף נסים קרליץ ב"ר נחום מאיר	ה'תרפו	-----
1873	מועדים וזמנים; תשובות והנהגות ⁷⁸³	ר' משה שטרנבוך ב"ר אשר	ה'תרפו	-----
1874	זה השלחן ⁷⁸⁴	ר' שריה דבליצקי ב"ר בצלאל יעקב	ה'תרפו	-----
1875	דרך אמונה; דרך חכמה ⁷⁸⁵	ר' שמריהו יוסף חיים (ש"ח) קניבסקי ב"ר יעקב ישראל	ה'תרפח	-----
1876	ברכת מרדכי	ר' ברוך מרדכי אזרחי ב"ר ישראל	ה'תרפט	-----
1877	ברכת אברהם (עה"ש; עה"ת; מוסר) ⁷⁸⁶	ר' אברהם ארלנגר ב"ר שמשון	ה'תרפט (בערך)	-----
1878	ודברת במ ⁷⁸⁷	ר' דוד פיינשטיין ב"ר משה	ה'תרפט	-----
1879	שערי אורה; בית המדרש; מבוא שערים	ר' מאיר צבי ברגמן ב"ר משה	ה'תרצ	-----
1880	זכר טוב; זכר דבר	ר' אפרים דוב לנדו ב"ר טוביה יוסף	ה'תרצ	-----
1881	בד קודש	ר' ברוך דב (ר' בערל) פוברסקי ב"ר דוד	ה'תרצא	-----
1882	דרכי שמואל; אהל רחל (ע"י תלמידו ר"י ארלנגר)	ר' שמואל אוערבאך ב"ר שלמה זלמן	ה'תרצב	-----
1883	יד לפאה; רוח המושל; שלש שלומות הן; תולדות יוסף	ר' אהרן פלדמן ב"ר יוסף	ה'תרצב	-----
1884	מנחת אברהם (על: מס' העוסקות בקדשים; ת"כ)	ר' אברהם נח גרבוז ב"ר אפרים זאב	ה'תרצג	-----
1885	חשוקי חמד; תורת היולדות ⁷⁸⁸	ר' יצחק זילברשטיין ב"ר דוד יוסף	ה'תרצד	-----
1886	קיצור הלכות נדה [בויאר] ⁷⁸⁹	ר' יהודה בויאר ב"ר אברהם	ה'תרצד	-----
1887	ביצחק יקרא; שיחות ⁷⁹⁰	ר' אביגדר יחזקאל הלוי נבנצל ב"ר יצחק	ה'תרצה	-----
1888	מבשר טוב (ביאלה)	ר' בצלאל שמחה מנחם (בש"ס) בן ציון רבינוביץ ב"ר יחיאל יהושע	ה'תרצה	-----
1889	דרכי נועם (סלונים)	ר' שמואל ברזובסקי ב"ר שלום נח	ה'תרצה	-----
1890	לבושי עז	ר' עזריאל אוערבאך ב"ר שלמה זלמן	ה'תרצח	-----

⁷⁸² מספריו הנוספים של ר"ג אידלשטיין, נכתבו ע"י תלמידים, ומהם: אסיפת שמועות; דרכה של תורה; הערות וביאורים [על טהרות]; חותמו של כהן גדול; מראי מקומות; ענני כבוד; פתגם המלך; קונטרס דעת מבינים; קונטרס מוחזקות ותפיסה; שיעורי רבי גרשון.

⁷⁸³ מספריו הנוספים של ר' משה שטרנבוך: אורחות הבית; אמונה ותורה; ביאור לאורחות חיים לרא"ש; בעיות הזמן; ברכת החמה - דינים, דיני ומנהגי פורים משולש וערב פסח שחל בשבת; דעת ומחשבה; דת והלכה; הערות ומנהגים; הגדות [מועדים וזמנים, טעם ודעת]; הדרך לתשובה; הלכות הגר"א ומנהגיו; חכמה ודעת [עה"ת]; טעם ודעת [עה"ת]; מצות היום [סת"ם]; סת"ם כהלכתן; תורת המשפחה. נדרשת הבחנה בין ספרי השמיטה השונים שחיבר: השמיטה כהלכתה (ירושלים תשס"ז); מצות שביעית כהלכה; שביעית כהלכתה; שמיטה כהלכתה (בני ברק תשל"ט). כן חיבר ספרים באנגלית. מדברי תורתו שנכתבו על ידי תלמידיו ושומעי לקחו: דע מה שתשיב; זבחי קודש; משנת המועדים; פשוט ועיון [אולם עמ"ס ברכות, נעתק מגליון גמרתו].

⁷⁸⁴ מספריו הנוספים של ר"ש דבליצקי: אוצר נחמד; איגרתא חדא; אם למקרא; ארבעה ספרים נפתחים; ארי במסרתים; ביאורים לכתבי הרש"ש; בינו שנות דור ודור; בריית יעקב; דיני ארבע תעניות ציבור הקבועים; דיני תשעה באב שחל ביום א' ודיני שבת שלפניו; דרוש דרש; האגרת הזאת; ובכן צדיקים; וזרח השמש; זכרון בצלאל; חוקת עולם; י"ג מאמרות; יעננו בקול; ירושלים הרים סביב לה; לנפש תדרשנו; מחשבת בצלאל; מצבת אבן; משוש כל הארץ; מתי מלחמה; סכותה לראשי; פאר יעקב; פורים משולש; פלגי מים; פתח עינים החדש [ביאור על כוונות האריז"ל שבסידור הרש"ש]; קונטרס אחר כתלנו [דיני קריעה על העיר והמקדש]; קונטרס התשובה; קיצור הלכות מועדים; שובע שמחות; שנת תשמ"א למנהגיה; תנאים טובים; תקון חצות כסדר האריז"ל; תקון תפלה.

⁷⁸⁵ ספר דרך אמונה הוא על רמב"ם זרעים, ודרך חכמה הוא על רמב"ם קדשים, הספרים נכתבו במתכונת של "משנה ברורה", כאשר סביב הרמב"ם נמצאים הביאורים - דרך אמונה או דרך חכמה, ביאור ההלכה וציון ההלכה. מספריו הנוספים של ר"ח קניבסקי: ארחות יושר; ביאור על: 'מסכתות קטנות', ברייתא דמסכת מידות (או: ברייתא דמ"ט מידות, נד' בסוף טעם ודעת על ברייתא דמלה"מ); בשער המלך; טעם ודעת [על ברייתא דמלאכת המשכן]; טעמא דקרא; ישוב הדעת; למכסה עתיק; נחל איתן; פירוש על הירושלמי; קרית מלך [על רמב"ם]; שונה הלכות; שיח השדה; שערי אמונה; שקל הקודש. כן הגיה את פי' הרוקח לבראשית. [וכן הוציאו מכת"י את הגהותיו לאוצר מדרשים אייזנשטיין, ומקורות למ"ר ולספר הישר ול"יפה מהישועה" לרבינו ניסים]. הספר "שיח השדה" מאגד קונטרסים שיצאו לאור בעבר בפני עצמם, ומהם: בשער המלך [על הקדמת הרמב"ם]; השם אורחותיו [על ארחות חיים לרא"ש]; ישוב הדעת [על "ויש ליישב" במהרש"א]; ספר זכרון; פתשגן הכתב [על כתובת קעקע]; קונטרס הליקוטים; קרני חגיבים. בספר "דעת נוטה", נקבצו תשובותיו ההלכתיות בתוספת מראי מקומות שהוסיף צוות עורכים בראשות בנו ר' יצחק שאול. כן נדפסו ספרים רבים, שבהם הובאו תשובותיו לשואלים שונים.

⁷⁸⁶ כמו כן, ר"א ארלנגר הו"ל: שערי תשובה [עם "מאור השער"]; מסילת ישרים [עם "מאור המסילה"].

⁷⁸⁷ מספריו הנוספים של ר"ד פיינשטיין: קול דודי [הגדש"פ; מגילת אסתר; מגילת רות; עה"ת]; לוח שנה יהודי, עם דינים ומנהגים.

⁷⁸⁸ תורת היולדות חובר בשיתוף עם ד"ר ר' משה ב"ר יוסף רוטשילד. מספריו הנוספים של ר"י זילברשטיין: מלכים אמניך [מלכים אומניך]; שבת שבתון; שיעורי תורה לרופאים. תלמידו, רמ"מ צורן, קיבץ ועיבד את שיחותיו בספרים: ברכי נפשי; טובך יביעו; עלינו לשבת.

⁷⁸⁹ מחיבוריו הנוספים של ר' יהודה [יידל] בויאר: קיצור הלכות חלה; קיצור הלכות שביעית; קיצור הלכות תרומות ומעשרות.

⁷⁹⁰ מספריו הנוספים של הרב נבנצל: ירושלים במועדה; מציון מכלל יופי; סבו ציון.

1891	דביר הקודש	ר' נתן צבי זוכובסקי ב"ר חיים דב	ה'תרצח	-----
1892	[עשרות רבות של ספרים וחוברות]	ר' יואל שוורץ ב"ר אהרן	ה'תש	-----
1893	בדי השולחן [על שו"ע]; דעת כהן	ר' שרגא פייבל כהן ב"ר אליעזר	ה'תש (בערך)	-----
1894	ברכת כהן; פלאות עדותיך	ר' ברוך שמואל הכהן דויטש ב"ר בנימין זאב	ה'תשג	-----
1895	מחזה אליהו [שו"ת] ⁷⁹¹	ר' פסח אליהו פאלק ב"ר אברהם צבי	ה'תשג	-----
1896	אהבת שלום ⁷⁹²	ר' יעקב הלל ב"ר משה	ה'תשה	-----
1897	בית נאמן [שו"ת; שבועון] [נאמ"ן ס"ט] ⁷⁹³	ר' מאיר ניסים מאזוז ב"ר מצליח	ה'תשה	-----
1898	שערי תורת הבית ⁷⁹⁴	ר' יהודה טשזנר ב"ר נפתלי יעקב	ה'תשה	-----
1899	קונטרס שיעורים; זרע הילולים	ר' אשר הכהן דויטש ב"ר בנימין זאב	ה'תשו	-----
1900	מבשרת ציון [שו"ת] ⁷⁹⁵	ר' בן ציון מוצפי ב"ר שלמן	ה'תשו	-----
1901	דבר משולם ⁷⁹⁶	ר' משולם משולמי ב"ר חיים	ה'תשו	-----
1902	שיעורי חומש	ר' אברהם יהושע סולובייצ'יק, ב"ר יוסף דוב (ר' ישע בר)	ה'תשט	-----
1903	שבט הקהתי [שו"ת]; משא בני קהת	ר' שמאי קהת גרוס (גראס) ב"ר משה נחום הכהן	ה'תשט	-----
1904	מדה טובה; קיום שטרות ⁷⁹⁷	ר' דוד כהן ב"ר יוסף	ה'תשי	-----
1905	נתיבות שלום ⁷⁹⁸	ר' שלום יוסף גלבר ב"ר קלונימוס קלמן	ה'תשי	-----
1906	נטעי גבריא	ר' גבריא צינר [ציננער] ב"ר אברהם יוסף	ה'תשי (בערך)	-----
1907	נשמת שבת ⁷⁹⁹	ר' ישראל דוד הרפנס [הארפענעס] ב"ר מנחם נחום	ה'תשי (בערך)	-----
1908	פרדס שמחה [הל' נדה] ⁸⁰⁰	ר' מרדכי גרוס ב"ר צדוק	ה'תשיא	-----

⁷⁹¹ מספריו הנוספים של רפ"א פאלק; וארשתין לי בצדק [נישואין]; זכור ושמור [הל' שבת]; לבושה של תורה [צניעות]; עוז והדר לבושה [צניעות]. כן חיבר מדרין לבדיקת תולעים: THE TZNIUS HANDBOOK. מספרי תלמידיו, בהם נקבצו שיעוריו ופסקיו: הלכות שבת למעשה; כוס של אליהו; פיה פתחה בחכמה; שערי שבת.

⁷⁹² מספריו הנוספים של הר' הלל: אספקלריא דנהרא [על הקדמת רחובות הנהר לרש"ש, מכיל ביאור רהוט "נהרא ופשטא", ועיונים וביאורים "מעמקי הים"]; בנין אריאל פתח שער השמים; גלי הים [על שער הכוונות לאריז"ל ונהר שלום וסידור הכוונות לרש"ש]; הבן בחכמה; וישב הים [שו"ת]; ושבחה הארץ; סידור כוונות אהבת שלום; עד הגל הזה [על יום ל"ג בעומר]; עמודי הוראה; רוח הים; רני עקרה; שפת הים; שורשי הים [על "עץ חיים" למהרח"ן]; תמים תהיה; תקנת השבים. כן יצאו לאור ספרים רבים על ידי חברי המכון של ישיבתו "חברת אהבת שלום".

⁷⁹³ מחיבוריו הנוספים של ר"מ מאזוז: אמת קנה [על תהלים]; אסף המזכיר [מערכות וכללים]; ארים ניסי [עמ"ס יבמות וגיטין]; דרכי העיון [שיטת הלימוד]; ה' נסי [על הגש"פ]; הגהות והערות על תרגום אונקלוס; חי' לקידושין [נד' בס' זיכרון "עט הזמיר"]; לא תשיך [על פ' איזהו נשך]; לאוקמי גרסה [הגהות והערות על סדר התפילה]; מגדולי ישראל; מקור נאמן; סלת נקיה [על קידוש החודש]; סנסן ליאיר [על פורים]; קובץ מאמרים [השקפה ומוסר]; שרשים ומסורת ביהדות תוניסיה. מאמריו, שו"ת והערות רבות התפרסמו בירחון "אור תורה" שע"י ישיבת "כסא רחמים".

⁷⁹⁴ מספריו הנוספים של ר"י טשזנר: ממנהגי ברית מילה; קונטרס שערי המצוות התמידיות; קיצור הלכות פסח; שיח תפילה [על הל' תפילה; ספר זכרון]; שערי הימים הנוראים; שערי חג הסוכות; שערי ימי החנוכה; שערי ימי הפורים; שערי ימי הפסח; שערי נחמה; שערי נישואין.

⁷⁹⁵ מספריו הנוספים של הרב מוצפי: אורחות ציון; שופר בציון; שיבת ציון; קדוש בציון; קדושת בתי כנסיות. כן חיבר את "עולמו של צדיק" - על חייו ופועלו של אביו, רבי שלמאן מוצפי, ואת "דורש טוב לעמו" - סיפורים על חכמי ישראל [בעיקר מבגדד]. כמו כן, תרגם מערבית את הספר "חוקי הנשים" ["קאנון אל נסא"], של ה"בן איש חי".

⁷⁹⁶ מספריו הנוספים של ר"מ משולמי: ביאור על ירושלמי; מועדי ה' [הל' יו"ט וחווה"מ]; שערי ציון [דיני ממונות].

⁷⁹⁷ מספריו הנוספים של ר' דוד כהן: ביאור הגר"א לשיר השירים; הוצאות שבת; זמן שמחתנו; חוקת הפסח; ימי חנוכה; ימי הפורים; לדוד מכתם [שיעורים, נכתב ע"י ר"ש כהן]; מזמור לדוד. בשנים האחרונות מוציאים לאור את דבריו על פירושי הגר"א, ע"י מוסד הר' קוק.

⁷⁹⁸ בנוסף, כתב יחד עם ר"מ רובין, את הספרים: ארחות שבת; מראה כהן [הלכות טהרה].

⁷⁹⁹ מספריו הנוספים של ר"ד הרפנס: ויברך דוד [שו"ת; נישואין]; חינוך ישראל; ישראל ואורייתא; ישראל והזמנים; ישראל ערבים; ישראל קדושים; כללא דאבידתא; מקדש ישראל [על מועדי השנה]; נשמת ישראל [אבלות. כן הו"ל קיצור הספר]; פרי עץ הדר; קובץ הלכות למעונות הקיץ; קובץ הלכות לערב פסח שחל בשבת.

⁸⁰⁰ מספריו הנוספים של ר"מ גרוס: אגרתא דחדותא; אור לארבעה עשר [עניני בר מצוה]; אום אני חומה; בדמייך חיי; ביום חתונתו; ברית זו תורה; הכל יודוך; הכל ירוממוך; הכל ישבחוך [על פרק שירה]; הקללה לברכה; ובשנה החמישית; והיה מחניך קדוש; כלולות תנינים; כרם שלמה [השלמה ל"פרדס שמחה"]; למען פארך; מחשבה אחת; מנוחת אמת; משפט האבידה; קונטרס מילי דבי הילולא; שבוע וישוע הבן; שבת כלה מלכתא; שמא גרים; תורת הדרך. כן חיבר יחד עם רב"מ שנקר את ספר "שיעורי שבט הלוי" [שיעורי ר"ש ואזנר]. מדברי תורתו שנקבצו ע"י שומעי לקחו: קובץ פסקים ותשובות [על אלול-תשרי]; שיעורי טהרה; שיעורי שביעית.

1909	בני יעקב ⁸⁰¹	ר' יעקב שכנזי ב"ר מרדכי	ה'תשיא	-----
1910	ילקוט יוסף ⁸⁰²	ר' יצחק יוסף ב"ר עובדיה יוסף	ה'תשיב	-----
1911	שולחן ערוך המקוצר ⁸⁰³	ר' יצחק רצאבי ב"ר (נחום) ניסים	ה'תשיג	-----
1912	מנחת אשר	ר' אשר זעליג וייס ב"ר משה	ה'תשיג	-----
1913	אדני שלמה	ר' שלמה מגנוז ב"ר אברהם	ה'תשיג	-----
1914	ויזרע יצחק; משפט שלמה ⁸⁰⁴	ר' שלמה זעפראני [זעפרני] ב"ר יצחק	ה'תשיג	-----
1915	הלכות חג בחג; הלכות שבת בשבת ⁸⁰⁵	ר' משה מרדכי קארפ ב"ר זושא אהרן	ה'תשיט	-----
1916	מראה כהן ⁸⁰⁶	ר' יצחק מרדכי רובין כהן ב"ר יחיאל מיכל	ה'תשכא	-----
1917	פסקי תשובות; לקט פתגמין קדישין	ר' שמחה בן ציון אייזיק רבינוביץ ב"ר ירחמיאל צבי יהודה	ה'תשכג	-----

⁸⁰¹ מספריו הנוספים של הרב שכנזי: חינוך ילדים; טהרת יעקב; נעימות נצח; קול יעקב; שושנת העמקים.

⁸⁰² "ילקוט יוסף" הוא שם כולל לסדרת ספרי הלכה המבוססים על פסקי אביו רע"י. מספריו הנוספים: אוצר דינים לאשה ולבת; דיני חינוך קטן ובר מצווה; השביעית והלכותיה; כללי הגיור; עין יצחק [כללים של: הש"ס, ספיקות, פסיקת ההלכה]; שולחן המערכת [מערכות דינים ומנהגים]; שו"ת הראשון לציון. כן כתב מפתחות לספרו של אביו "יחווה דעת". כן פרסם: אגרת לבני תורה [הנחיות לימוד, ע"פ הקדמת אביו ליביע אומר]; פסקי הלכה בהל' נדה; קונטרס "כללי הוראה" [כללי פסיקה של אביו רע"י, הובא גם בסוף שו"ת יחווה דעת ח"א - מהדורה שניה]. בספר "השיעור השבועי", הובאה תמצית שיעוריו במוצ"ש בבית הכנסת היזדים [בעריכת ר' יצחק לוי].

⁸⁰³ מספריו הנוספים של הרב רצאבי: בארות יצחק; עולת יצחק [שו"ת]; תולדות יצחק; אופן המרכבה [קבלה]; טופס כתובות; נפלאות מתורתך; עצי עולה; צניעות בת ישראל; תגא דאורייתא.

⁸⁰⁴ מספריו הנוספים של ר"ש זעפראני: עטרת שלמה; שמרו משפט; תשורי מראש אמנה.

⁸⁰⁵ מספריו הנוספים של רמ"מ קארפ: הגבול הדרומי ושטח הערבה; הלכות ומנהגי ברכת החמה; ויבינו במקרא [עה"ת]; זמני הפורים; זר אהרן; זרע ציון [פירות שביעית]; לאפרושי מאיסורא [תולעי דגים]; משמרת הטהרה; משמרת השביעית; משמרת חנוכה ופורים; משמרת ימים נוראים; משמרת ליל שמורים; משמרת מועד; משמרת תרומות; קיצור דיני פורים המשולש.

⁸⁰⁶ מחיבוריו הנוספים של ר"מ רובין: ארחות שבת. "מראה כהן" הוא שם כולל לחיבוריו על: טהרה; יחוד; קטן וזמני שמחה; אבלות ותשעה באב; הכשרת השיש לפסח ולימות השנה. הספרים "ארחות שבת" ו"מראה כהן" על הל' טהרה, נכתבו יחד עם רש"י גלבר – אודותיו ראה בערכו.

נספחים

א. השלמה לערך: בה"ג

על אודות מחבר ספר הלכות גדולות, ישנן דעות שונות, וכדלהלן. לדעת רש"י (ברכות מב ע"א ד"ה עדי, סוכה לח ע"ב ד"ה הוא), מחברו הוא רב יהודאי, וכן כתב הרשב"ם (פסחים קט ע"ב ד"ה דהיינו) וראשונים נוספים.

[וכן כתב המרדכי מו"ק (הל' אבלות] רמז תתסב), והוסיף שרב יהודאי היה 'מאור עינים', ופעמים שהיו תלמידיו כותבים לפניו משמו. (בכך מובן מה שמובאים בספר דברים בשם רב יהודאי, בעוד שהוא עצמו המחבר – ראה שם סימנים: א; כא; מ; מג; מח; נא; עא. אכן ר"ד גאנו כתב בספרו צמח דוד (ח"א לאלף החמישי [מהדור' ורשה תרל"ח עמ' 46]), שהיו שני גאונים בשם רב יהודאי - רב יהודאי ב"ר נחמן, ורב יהודאי ב"ר אוחנאי].

לדעת הראב"ד (הראשון] סדר הקבלה סדר הגאונים הדור השני) מחברו הוא רב שמעון קיירא, וז"ל: "ובימי מר שמואל זה היה ר' שמעון קיירא ולא נסמך לגאון וחבר הלכות גדולות בשנת... ארבעת אלפים ותק"א", והספר יוחסין העתיקו, וכן דעת המאירי בסדר הקבלה שלו (בית הבחירה מסכת אבות פתיחה), וכך נקטו ראשונים נוספים. אכן, ראשונים רבים הזכירו שרב שמעון חיבר ספר שכזה, ברם חלק מהם לא הזכירו אלא שחיבר ספר "הלכות". לדוגמה, בעל המאור והראב"ד (ביצה ח ע"א בדפי הר"ף) כתבו: "ר' שמעון קיירא בעל הלכות". ויש לעיין, אם כוונת הראשונים לחיבור של הבה"ג שלפנינו, או לחיבור אחר דומה. שכן, הן רב שמעון הן רב יהודאי חיברו ספר הלכות, וכפי שכתב הב"ח (י"ד סי' נח אות ב): "כבר נודע דהלכות גדולות שלנו הם מרב יהודאי גאון ז"ל, אבל הרשב"א כתב כך משם בעל הלכות גדולות של הר"ר שמעון מקיירא". שני החיבורים הזכרו כבר ברמב"ן (מלחמת ה' שבת טז ע"א בדפי הר"ף): "ובעל הלכות ראשונות ובעל הלכות גדולות אסרו...", ועל זהות מחבר הלכות ראשונות הוא כתב (שם מח ע"א בדפי הר"ף): "וכן כתב ר' שמעון בעל הלכות ראשונות".

אף הראב"ד (שם הדור השלישי) כתב שהיו שני ספרים במתכונת זו, רב שמעון קיירא חיבר את הבה"ג ואילו רב יהודאי שהיה אחריו "חיבר הלכות פסוקות ומהלכות גדולות קבצן". כמוהו נקט גם ר' יצחק דב הלוי במברגר מווירצבורג (הערות יצחק ירנן על הלכות ר"ץ גיאת הל' אבל אות תקמא [עמ' רמה]. ראה אודותיו בערך "מלאכת שמים"). לשיטתם, רב שמעון קיירא קדם לרב יהודאי. ברם יש מי שכתב להפך, שרב יהודאי קדם לרב שמעון כמאה וחמישים שנה (החוקר גרעץ, הובא במבוא להלכות גדולות ברלין תרמ"ח).

להרחבה על זהות מחבר "ספר הלכות גדולות", ראה: יד מלאכי (כללי הפוסקים כללי הגאונים ובה"ג והר"ף [אות ד]); שם הגדולים [חיד"א] מערכת גדולים ע' רב יהודאי, ומערכת ספרים ע' הלכות גדולות; הלכות גדולות מבוא להלכות גדולות ברלין תרמ"ח.

על ההתייחסות לפסקי הבה"ג: כתב הרמב"ן בהקדמת ספריו (ראה: ספר המלחמות – הקדמה; השגות הרמב"ן לסהמ"צ – הקדמה [הובא בש"ך ח"מ סי' מה ס"ק כג]), שהוא מצטער תמיד ליישב דברי בה"ג שכל דבריו הם דברי קבלה מחכמי הש"ס. כן כתב הש"ך (י"ד סי' כה ס"ק ב): "וכמה פעמים מצינו שהתוס' וכל הפוסקים חששו לדברי בה"ג, אפילו היכא דלא מסתברא טעמיה, אפילו להקל, מפני שכל דבריו דברי קבלה" [כעין זה נמצא רבות בפוסקים, לדוגמה על מקום שאין ההלכה כמותו, ואף על פי כן חשו לסברתו – לפי שכל דבריו דברי קבלה, ראה תוספת שבת סי' שח סוס"ק נט. כמו כן, בדברי הראשונים והפוסקים מצויה הלשון: "וקבלת הגאונים תכריע", לדוגמה ראה: רמב"ן שבת קכד ע"ב, וב"מ נ ע"ב; רשב"א וחי' הר"ן שבת קלה ע"א, ובתורת הבית הקצר בית ה שער ג (דף נ ע"ב); מגיד משנה שבת פ"ה ה"ח וחנוכה פ"ג ה"ה ואישות פ"ו ה"ז].

ב. השלמה לערך: ארבעת השבויים

ארבעה חכמים מובהקים הפריחו את התורה בארצות המערב, בעקבות שבייתם, והם: ר' חושיאל אביו של רבנו חננאל, ר' משה ב"ר חנוך [ובנו], ר' שמריה ב"ר אלחנן, והרביעי שמו אינו ידוע. חכמים אלו הפליגו מהעיר בארי שבדרום איטליה, ובהיותם בדרך נשבו על ידי ספינה ספרדית, כאשר בהמשכו של המסע נפדו על ידי קהילות היהודים. באלכסנדריה שבמצרים פדו את ר' שמריה, בקירואן שבתוניס נפדה ר' חושיאל, ובקורדובה שבספרד נפדו ר' משה ובנו. מיקומו של המרכז היהודי הרביעי אינו ברור. בקהילות בהן נפדו השבויים, הם הוכרו כתלמידי חכמים מופלגים, ותוך תקופה קצרה התמנו שם לראשי הישיבות המקומיות.

"ודבר זה היה בימי רב שרירא גאון, קרוב לשנת ד' אלפים תשנ"ה, הן פחות מעט הן יתר מעט" (סדר הקבלה לראב"ד). אכן, יש שעוררו על אמיתות דיוקו של הסיפור, על פולמוס זה, ועל זיהוי ארבעת החכמים דלעיל, ראה: סיני כרך יב עמ' קח ואילך; אוצר הגדולים [לרנ"י הכהן] ח"ג עמ' ריט-רכ; תחנות בספרות ישראל ח"א עמ' 209-210; חיבור יפה מהישועה עמ' 15-16.

ג. השלמה לערך: אזהרות אתה הנחלת

"אזהרות" הן פיוטים לחג השבועות העוסקים במניין תרי"ג המצוות. מנהג זה היה קיים החל מימי רב סעדיה גאון. אזהרות "אתה הנחלת" נדפסו במחזורי במחזורי אשכנז במוסף יום ראשון של שבועות. בספרד חוברו אזהרות רבות ע"י משוררים שאינם רבנים, דבר אשר ביקרו הרמב"ם בהקדמתו לשהמ"צ. לגבי מקור הכינוי קיימות שתי גישות: האחת, המונח "אזהרה" משמש בלשון חז"ל לציון איסור בתורה, ומכאן פיוט העוסק במנין המצוות, הכוללות 365 איסורים לעומת 248 מצוות עשה, מכונה על שם הרוב. השניה, ערכה המספרי בגימטריה של המילה אזהרת = 613, כמניין המצוות.

ד. השלמה לערך: גדולי לותיר

רבנו גרשום מאור הגולה יסד את ישיבת חכמי לותיר. מתלמידיו אשר נמנים על גדולי לותיר: ר' אלעזר הגדול [עמד בראשות הישיבה לאחר פטירת רגמ"ה]; ר' שמעון הגדול ממגנצא; ר' שלמה הבבלי; ר' קלונימוס, אביו של ר"ש הבבלי; ר' גרשון ממ"ץ. ותלמידיהם: ר' יעקב [הזקן] בר יקר; ר' יצחק ב"ר יהודה [מורה צדק]; ר' יצחק הלוי [סגן לוויה], שלושה תלמידים אלו היו רבותיו של רש"י (שו"ת מהרש"ל סי' כט). חכמים אלו כונו בשם "חכמי לותיר" על שם חבל ארץ "לותרינגיה" [נקרא כן על שם הדוכסות שהתקיימה בו בזמנם], שאשכנז היא חלק ממנו. וראה נספח ה.

ה. השלמה לערך: רש"י

מהדורות רש"י: רש"י מעיד על עצמו, שערך שינויים בפירושו, והוא יצא מידי לפחות בשתי גרסאות. ב"שם הגדולים" (ע' רש"י) מביא, שרש"י כתב שלוש מהדורות, והמהדורה הנמצאת בידינו היא המהדורה השלישית. ממהדורות שונות של פירושו לתלמוד אנו מוצאים ציטוטים רבים בספר "שיטה מקובצת". כמו כן, במסכת מנחות [פרקים ז-י] ובמסכת בכורות [מדף נז ע"ב ואילך], נדפסו על הדף שתי מהדורות של רש"י. אכן, בחי' שטמ"ק (חולין כג ע"א ד"ה ואמר) כתב, שהפירוש הנדפס במס' מנחות פרקים ז-י, הוא אינו מפירוש רש"י אלא מפירוש רבינו אליקים [ראה בערכו], והיה לשטמ"ק כת"י של פירש"י שהעתיקו על גליון הש"ס שלו, ונדפס בש"ס וילנא תחת השם: רש"י כת". כמו כן על מסכת מועד קטן קיימת מהדורה נוספת של פירוש רש"י, שהודפסה במהדור "עוז והדר" תחת השם: רש"י כת"י, ומובאת רבות בתוס' ובראשונים.

ספרים "דבי רש"י": כמה קובצי הלכה, שיצאו מבית מדרשו של רש"י. ספרים אלו, מבוססים בעיקר על כינוס תורת רש"י שנעשה בידי תלמידו רבי שמעיה ותלמידים אחרים [ועל כן קיים דמיון רב בין חלקים ניכרים מספרים אלו]. מהם: פרדס הגדול; האורה [לבוב תרס"ה, המהדיר צירף לספר קובץ פסקים בשם "איסור והיתר" הדומה מאוד ל"איסור והיתר לרש"י"]; מחזור ויטרי; סדור רש"י; מעשה הגאונים; ליקוטי הפרדס לרש"י.

פי' רש"י לפרק חלק: הדקדוקי סופרים (סנהדרין צב ב אות נ) כתב שאולי הוא פי' לאחד מתלמידי רש"י. במבוא לסנהדרי גדולה (ח"א עמ' 67-68) יחסו את הפי' לחתנו, הריב"ן. עם זאת, הצביעו על כך שהיד רמה הביא בכמה מקומות פי' זה בשם רש"י.

רבותיו של רש"י: רש"י קיים בנפשו הוי גולה ללמוד תורה, מקום מגוריו בצרפת [בעיר טרוייש, כיום: טרואה], ואילו המקום בו קיבל מרביתו הוא אשכנז [כיום במדינת ריינלנד-פאלץ, גרמניה]. תחילה למד אצל רבי יעקב בר יקר ממגנצא [=מיינץ] שרש"י קראו "מורי הזקן" (סוכה לה ע"ב), ולאחר פטירתו בשנת ד'תתכ"ד, למד אצל רבי יצחק בר יהודה ממגנצא, ואחר כך למד אצל רבי יצחק הלוי מוורמייזא [=וורמס] (ראה ביצה כד ע"ב ד"ה ולערב. על כך שגלה ממקום מגוריו ללמוד תורה, ראה ס' הפרדס הגדול לרש"י סי' רמב). שלושת רבותיו, הם תלמידי רבינו גרשום, ונמנים על חכמי לותיר. [מדברי רש"י על רבינו גרשום (אוצר נחמד חוברת ב עמ' 175; תשובות חכמי צרפת ולותיר [מילר, וינה תרמ"א] סי' כא ותשובות רש"י [אלפנבין] סי' ע): "רבנו גרשם מאור הגולה שמפיו אנו חיינן כולנו וכל בני גלות אשכנז וכיתים (כנראה איטליה) תלמידי תלמידי הן". מרש"י ואילך, מוזכר רבינו גרשום כ"מאור הגולה" אצל חכמים רבים מגדולי אשכנז וצרפת]. **פירושי ראשונים אחרים שהודפסו כתחליף לפירוש רש"י:** במס' בבא בתרא מדף כט ע"א ד"ה אלמה [השני], הוא פי' הרשב"ם; במס' מכות מדף יט ע"ב ד"ה כך הוא לשון [ולפי הגהות הב"ח: ד"ה איני], הוא פי' הריב"ן; במס' תמיד מפרק ה', הוא פיהמ"ש לרמב"ם [ברם, הפירוש שקודם לכן אינו של רש"י, ומכונה "המפרש"].

ו. השלמה לערך: שערי שבועות

יש שבטעות ייחסו את הספר לרי"ף - "שערי שבועות לרב אלפס" או "שערים דרב אלפס", ראה: ראב"ה ח"ד סי' תתקט; סמ"ג עשה עג; שו"ת מהר"ם ד"ק סי' ריט וד"ב עמ' קסג; הגהות מיימוניות שכירות פ"י אות ב; מרדכי שבועות פ"ז [נוסחא אחרת], וב"ק רמז קלג; שו"ת הרמ"א סי' מ, ובדרכי משה חו"מ סי' צה אות ג. וראה מבוא לשערי שבועות בש"ס וילנא, שיש שכתבו שהרי"ף חיברו בצעירותו.

אך יש להוכיח מהספר עצמו שהרי"ף לא כתבו, שכן נכתב (שער ב): "וראיית האלפסי זצ"ל...". עוד על כך, ראה: תשובות מיימוניות ספר משפטים סי' מא בהגהה, שהשיג על הייחוס לרי"ף; יד מלאכי כללי הפוסקים כללי הגאונים ובה"ג והרי"ף אות כ.

יש שכתבו, שספר שערי שבועות נכתב במקורו בערבית על-ידי ר' דוד ב"ר סעדיה, ור' יצחק ב"ר ראובן תרגמו לעברית (ראה: ש. אסף, ספר משפטי שבועות לר' דוד ב"ר סעדיה ח"ג [תרפ"ו] עמ' 295-297; י.מ. תא-שמע, הספרות הפרשנית לתלמוד ח"א [ירושלים תשנ"ט] עמ' 170-173).

פרק ט של הספר, הוא תרגום של ספר המשכון המיוחס לרב האי גאון [וראה תלפיות שנה ה עמ' 773, שפקפקו על הייחוס של ספר המשכון לרב האי].

ז. השלמה לערך: חכמי פרובינציא

"חכמי פרובאנס" [או: חכמי פרובינציא/פרובינציה], הוא כינוי לגדולי תורה שחיו במשך מספר דורות בפרובאנס, כיום בצרפת, בחלקה אשר ממערב לנהר הרון. מרכזם התקיים בעיר נרבונה. חכמי נרבונה נחשבו גאוני, כעין גאוני סורא ופומבדיתא. אף לוניל ["חכמי לוניל"] השתייכה לפרובאנס. [בתקופת חכמי פרובאנס, צרפת היתה בחלק הצפוני של האזור המכונה בשם זה בימינו, ורק חלקו הדרומי כונה פרובאנס. צרפת ופרובאנס היו ארצות שונות לחלוטין הן פוליטית הן תרבותית ולשונית. פרובאנס היתה קרובה מבחינה גאוגרפית הן לצרפת הן לספרד. אף מנהגי יהודי פרובאנס, ובכללם נוסח התפילה, הושפעו משתי ארצות אלו. יש להבדיל בין פרובאנס - מחוז מגוריהם של "חכמי פרובאנס" - שממערב לנהר הרון, לבין המחוז הידוע כיום כפרובאנס שמזרח לרון].

המאירי (הקדמה למסכת אבות) כותב, שבנרבונה חיו חכמים לאלפים. כך גם, בחיבורי חכמי צרפת ואשכנז מצויים איזכורים רבים מתורת חכמי פרובינציא ונרבונה. מחכמי פרובאנס: גאוני; רבי משה הדרשן; רי"ף; אשכול; רבי זרחיה הלוי [בעל המאור]; ראב"ד [ובנו ר' יצחק סגי נהור]; ר"י מלוניל; רד"ק; רשב"א; מאירי; רלב"ג.

ח. השלמה לערך: חכמי לוניל

לוניל [בצרפתית: לִינֵל] היא עיר בדרום צרפת, באזור פרובאנס. משמעות שם העיר בצרפתית, היא ירח, ולכן כונתה בפי היהודים "בקעת ירח" או "מגדל ירח". בעיר התקיים מרכז תורני חשוב, שחיו ופעלו בו תלמידי חכמים יהודיים, מהם: בני משפחת אבן תיבון; רבי זרחיה הלוי [בעל המאור]; רבי יהונתן מלוניל [ר"י מלוניל]; רבי אבא מארי הירחי; רבי אברהם ב"ר נתן [ראב"ן הירחי]; רבי אהרן הכהן מלוניל [בעל "ארחות חיים"]; רבי מנוח ב"ר יעקב [בעל "ספר המנוחה"].

ט. השלמה לערך: ר"י הזקן

ר"י הזקן הוא נינו של רש"י – אמו היא אחות רשב"ם ר"ת וריב"ם, ובתו של ר' מאיר שהיה חתנו של רש"י (ראה: תוס' ביצה יז ע"ב, סוף ד"ה אמר; שו"ת תשב"ץ ח"ג סי' רמו). אביו, הוא בנו של ר' שמחה ב"ר שמואל בעל המחזור ויטרי. חמיו, הוא ר' יהודה ב"ר יו"ט ב"ר יהודה [ריב"ן] חתנו של רש"י.

י. השלמה לערך: ר"י מלוניל

רבינו יהונתן מלוניל נחשב מפרש מובהק ל"הלכות" הר"ף. בדרך כלל הוא מפרש תחילה את כל המשניות של אותו פרק, ולאחר מיכן את הגמרא על סדר הלכות הר"ף. בש"ס וילנא צירפו את פירושו לר"ף שעל מס' עירובין, אך הוא חיבר פירוש על מסכתות רבות. חלק מפירושו נדפסו בספרים "חידושי רבינו יהונתן" או "פירושי רבינו יהונתן", וחלק רואים אור בספרים: עמ"ס חולין - ספר "עבודת הלויים"; עמ"ס הוריות - בתוך ספר "חצי מנשה"; עמ"ס סוכה - בספר "גנזי ראשונים"; עמ"ס סנהדרין ומכות בספר "סנהדרי גדולה".

"נימוקי יוסף" על מסכתות קטנות – אינו מהנמוקי, אלא מהר"י מלוניל, כמובא בהעמק שאלה (פ' אמור).

יא. השלמה לערך: תוספות

"בעלי התוספות" הוא כינוי למאות תלמידי חכמים שלקחו חלק בכתיבת פירושים, המכונים "תוספות", על 30 ממסכתות התלמוד הבבלי, ועל התורה [ראה נספח יב]. הם יצרו ופעלו במשך כמאתיים שנה. בישיבתו של ר"ת היו לומדים כשמונים תלמידים (יש"ש [מהרש"ל] ב"ק הקדמה), ובישיבתו של ר"י הזקן [אחינו של ר"ת], "היו לומדים לפניו ששים רבנים, שכל אחד מהם היה שומע ההלכה שהיה מגיד. גם היה לומד כל אחד לבדו מסכתא [שלא היה לומד חברו] והיו חוזרים על פה" (צדה לדרך הקדמה, שכן העידו לו רבותיו הצרפתים בשם רבותיהם; ספר יוחסין מאמר חמישי דורות אחרונים. עוד על דרך לימודם, ראה: צדה לדרך שם; יש"ש שם).

בכל מסכת קיימים כמה קבצי תוספות, מהידועים שבהם: תוס' שאנץ; תוס' ר"ד; תוס' הרא"ש; תוס' טוך; תוס' רבינו פרץ. כולם מקורם בישיבתו של ר"י הזקן. בעלי התוספות היו נושאים ונותנים בדברי הגמ', ויישבו את הסתירות, ואת דבריהם הם רשמו. רשימות אלו הן ה"תוספות" המקוריים. גדולי הדורות שאחריהם [ר' אליעזר מטוך (ראה תרומת הדשן סי' יט), רבינו פרץ, וחבריהם] מיזגו וערכו את החיבורים, וקבציהם הם הנפוצים והנדפסים עם הש"ס. התוספות על מסכתות הש"ס השונות אינם מחכם אחד, כך שניתן למצוא לפעמים שינויים וסתירות [ראה: ים של שלמה הקדמה למס' ב"ק, והובא ביד מלאכי ח"ב כללי התוספות אות כ]. כתוצאה מכך, אנו מוצאים מהדו' שונות של קבצי תוס' שאין ידוע שם מחברן – "תוספות ישנים".

מבעלי התוספות הראשונים: ר' מאיר ב"ר שמואל, חתנו של רש"י. ובניו של רבי מאיר [נכדי רש"י]: ר' שמואל ב"ר מאיר - רשב"ם; ר' יעקב ב"ר מאיר - רבנו תם (ר"ת, מרומרוג וטרוייש), אחיו ותלמידו של הרשב"ם, גדול חכמי צרפת בדורו, מחבר ספר הישר; ר' יצחק ב"ר מאיר - ריב"ם (ש"ת תשב"ץ ח"ג סי' רמו). ר' יצחק ב"ר שמואל (ר"י / ר"י הזקן מדנפירא), בן אחותם ותלמידם של רשב"ם ורבינו תם [ראה נספח ט], שמו נזכר כמעט בכל תוספות שלפנינו. ר' יצחק ב"ר אשר הלוי (ריב"א), תלמיד רש"י [ותקופה מסויימת תלמיד רשב"ם]. ר' יוסף ב"ר משה (ר"י פורת, מטרוייש), תלמיד רשב"ם.

מתלמידי ר"ת: ריב"ם, אחיו של רבינו תם; ר"י הזקן (ראה לעיל); ר' יצחק ב"ר יעקב (ר"י הלבן, מפראג שבביהם [=בוהמיה. אחי רבי פתחיה, בעל "סבוב הרב רבי פתחיה מרעגנשבורג"]; ר' יוסף ב"ר יצחק (ר' יוסף בכור שור, מאורליאנש); ר' אליעזר ממיץ ב"ר שמואל, מחבר ספר יראים; ר' פטר ב"ר יוסף (רבינו פטר), נהרג על קידוש השם במסע הצלב השני; ר' יצחק מארץ הגר [=הונגריה]; ר' שמשון ב"ר יוסף מפלייזא, גיסו של רבינו תם, וסבו של הר"ש משאנץ והריצב"א; ר' יום טוב בן הריב"ן [מפלייזא ופריז], נכדו של רש"י; ר' חיים ב"ר חננאל הכהן (רבינו חיים הכהן, מפריז); ר' משה ב"ר אברהם מפונטייזא; ר' יעקב מאורליאנש (ר"י דאורליינש / דאורליינש), נהרג על קידוש השם באנגליה; ר' יום טוב ב"ר יצחק מיואני, נהרג על קידוש השם באנגליה; ר' משולם ב"ר נתן (רבינו משולם, מנרבונא); ר' יצחק ב"ר מרדכי; ר' אליעזר מביהם.

מתלמידי ר"י: ר' אלחנן בנו של ר"י הזקן, מחבר תוספות רבינו אלחנן; ר' שמואל ב"ר אלחנן, נכדו של ר"י הזקן; ר' שמשון ב"ר אברהם משאנץ (ר"ש משאנץ; רשב"א), מחבר תוספות שאנץ ופירוש למשניות זרעים-מועד [ר"ש]; ר' יצחק ב"ר אברהם משאנץ (ריצב"א), אחיו של הר"ש משאנץ; ר' ברוך ב"ר יצחק מגרמיזא [וורמיזא. כיום: וורמס, במדינת ריינלנד פאלץ שבגרמניה], מחבר ספר התרומה; ר' שמשון מקוצי (השר מקוצי); ר' יהודה ב"ר יצחק שירליאון (ר"י שירליאון, מפריז). **מתלמידי ר"י שירליאון:** ר' יחיאל מפריז ב"ר יוסף; ר' משה מקוצי, גיסו של ר' שמשון מקוצי, מחבר ספר מצוות גדול - סמ"ג; ר' יצחק ב"ר משה מבוהמיה ווינה, מחבר ספר אור זרוע, תלמיד הראב"ה, ר"י שירליאון, והשר מקוצי.

חכמי איורא [א]: אייברא; איברא]: ר' משה ב"ר שניאור (מהר"ם / ר"מ מאיורא), תלמיד הר"ש משאנץ, רבו של רבינו יונה גירונדי, מחבר תוספות איורא [במקומות רבים בתוספות שיש מובאות בשם "הר"ם", הכוונה לרבי משה מאיורא]; ר' שמואל ב"ר שניאור (ר"ש מאיורא), אחיו של ר' משה; ר' יצחק ב"ר שניאור (ר"י מאיורא), אחיו של ר' משה. הם מכונים גם "גדולי איורא" - ותוספותיהם מכונים גם "שיטת איורא".

[זמנו של רבי משה מתוארך על פי ש"ת מהרש"ל סי' כט, הכותב שהוא מלך [=עמד בראשות בית המדרש], אחרי פטירת ר"י שירליאון, בשנת ד'תתקפ"ד. החיד"א (שם הגדולים מערכת גדולים אות י סי' רמא) מונה את רבי משה מאיברא בין תלמידי רבינו תם, על פי כתב יד עתיק שהיה בידו. לדבריו, נמצא שהוא עמד בראשות בית המדרש לעת זקנתו, שכן רבינו תם נפטר בשנת ד'תתקל"א].

חלק מתורתם על סדר קדשים מובא בשטמ"ק. כן הוכיחו, שהתוספות עמ"ס ברכות, נדרים, נזיר, ערכין ותמורה - הן תוספות איורא. כמו כן, יצאו לאור תוספות איורא על מסכת סוטה (מכון הרי פישל [ירושלים תשכ"ט], והוצאת מוסד הרב קוק [ירושלים תשס"ח]). כן הוכיחו, כי החיבור שנדפס בגליון הש"ס עמ"ס סוטה בשם "תוס' שאנץ", אינו אלא תוס' איורא (שם במבוא). קיימת השערה, כי התוס' ישנים עמ"ס יבמות [נדפסו בגליון הגמ', ותוס' ישנים עמ"ס ב"ב [מצויינים פעמים רבות ב"רזא דשבת", ונדפסו בספר הזכרון "עולת שלמה"], יצאו מבית מדרשם של חכמי איורא. ברם, התוס' ישנים למס' יומא שנדפסו על גליון הגמ' הם אינם לחכמי איורא, על יחוסם ראה נספח יד.

בתקופת חכמי איורא היו ר' יעקב מקינון (ראה ש"ת רמ"א [מהדו' זיו, ירושלים תשל"א] סי' מז בהערה, שהיה בתקופת חכמי איורא, ורבינו פרץ היה תלמידו. אולם ראה ריטב"א שבת כה ע"ב: "העיד ר' יעקב מקינון ז"ל על ריב"א", ואם כן לכאורה היה בתקופה מוקדמת יותר), ור' נתנאל מקינון (ראה איסור והיתר לרבינו ירוחם סי' מה: "שאל ר' שמואל מאיברא את ר' נתנאל מקינון").

מהבולטים שבעלי התוספות בפרובאנס [=דרום צרפת של ימינו, ובפי היהודים מכונה פרובינצא (פרובינצא / פרובינציה), צרפת ופרובאנס היו ארצות שונות לחלוטין]: ר' יהונתן ב"ר דוד הכהן מלוניל (ר"י מלוניל), תלמיד ר' מאיר הלוי מיגאש [בנו של הר"י מיגאש] ור' משה מנרבונא [תלמידו או חברו של הראב"ד], עמד בקשר עם האחים הר"ש משאנץ והריצב"א, מחבר "פירוש רבנו יהונתן" על הר"ף.

בעלי תוספות נוספים שהיו באשכנז: ר' יעקב ב"ר יצחק הלוי (יעב"ץ), היה בזמנו של רש"י (ש"ת מהרש"ל סי' כט); ר' אליעזר ב"ר נתן (ראב"ן), מחבר ספר אבן העזר; ר' שמואל ב"ר נטרונאי, חתנו של הראב"ן; ר' יואל ב"ר יצחק הלוי, חתנו של הראב"ן; ר' אליעזר ב"ר יואל הלוי (ראב"ה), נכדו של הראב"ן, בעמח"ס אבי העזרי; ר' שמחה משפיירא; ר' שמואל החסיד ב"ר קלונימוס הזקן משפיירא, אביו של ר' יהודה החסיד; ר' יהודה ב"ר שמואל (ר' יהודה החסיד), מחבר ספר חסידים; ר' אלעזר ב"ר יהודה מגרמיזא [וורמיזא], תלמיד ר' אליעזר ממיץ ור' יהודה החסיד, מחבר ספר הרוקח; ר' יצחק ב"ר מרדכי (ר"י בר מרדכי, מפראג שבבוהמיה ומריגנשבורג שבאשכנז), תלמיד ריב"א ור"ת; ר' אפרים ב"ר יצחק מריגנשבורג; ר' מאיר ב"ר קלונימוס משפיירא; ר' יהודה ב"ר קלונימוס משפיירא.

מאחרוני בעלי התוספות שערכו קבצי תוספות: ר' אליעזר מטוך ב"ר שלמה, אחיינו של ר' חזקיה ממאגדבורג, עורך רוב התוספות שבדפוס התלמוד; ר' יצחק מקורביל (ר"י מקורביל), מחבר ספר מצוות קטן - סמ"ק; רבנו פרץ מקורביל (ר"ף, מהר"ף, ומהרפ"ש [=מורינו הרב פרץ שיחיה]), תלמיד ר' שמואל מאיורא ור' יחיאל מפריז ור' יעקב מקינון, ותלמיד חבר וכן עירו של ר' יצחק מקורביל בעל הסמ"ק, עורך של התוספות שבדפוס התלמוד; ר' מאיר בר [=ב"ר] ברוך (מהר"ם מרוטנבורג); ר' אשר ב"ר יחיאל (רבינו אשר בר' יחיאל, רא"ש), תלמיד מהר"ם מרוטנבורג.

יב. השלמה לערך: בעלי התוספות על התורה

ספרי בעלי התוספות עה"ת, הם חיבורים או ליקוטים מבעלי התוספות, החל מראשוני בעלי התוספות - נכדי וניני רש"י ותלמידיהם - ועד האחרונים, ומהם: אמרי נועם (קושטא ש'); אוצר טוב (חידושים מהר"ד = רבינו ישעיה דטראני, ברלין תרל"ח); ברכה משולשת (לר"ד, לונדון תשי"ט); בעלי התוספות על התורה (ירושלים תשל"ה, ורשה תרל"ו); ברכת אברהם (ה"ל ליובל השבעים של ר"א ברלינר); גימטריאות (לרבינו שמשון, נדפס בשפתי כהן [לר"מ הכהן, ונציה שס"ה] בסוף כל פרשה); דעת זקנים; הדר זקנים (נד' על פי תוספות הרא"ש [אינן לרא"ש]); ספר הגן (לר' אהרן ב"ר יוסי הכהן, ניו יורק תשל"ג); חצי מנשה (ליקוט מחכמי ספרד צרפת ואשכנז); חזקוני; טעמי מסורת המקרא (למהר"ם מרוטנבורג, נד' בתשובות ופסקים ומנהגים למהר"ם מרוטנבורג, ירושלים תשי"ז); יוסף המקנא (לר"י אופיצאל [=סוכן ההגמון], תלמיד רבינו יחיאל מפריז. בספר הובאו גם תשו' של רבינו צדוק הכהן); מושב זקנים; מנחת יהודה (ורשא תרל"ו); פירוש בעל הטורים עה"ת (בני ברק תשל"א); פירוש הטור הארוך עה"ת (ירושלים תשכ"ט); פירוש התורה לר"י החסיד (ירושלים תשל"ה); פירוש התורה לרבינו אפרים; פירוש התורה של רבינו אפרים (יהנסבורג תשי"י); פירוש הרוקח עה"ת; פירוש רשב"ם עה"ת; פירוש רבי יוסף בכור שור; פשטים ופירושים (לרבינו יעקב מווינא, מגנצא תרמ"ח); פירוש התורה לר' חיים פלטיאל (תלמיד חבר למהר"ם מרוטנבורג, ירושלים תשמ"א); פענח רזא; רבותינו בעלי התוספות (כולל את פי' דעת זקנים, פי' הריב"א, ופי' ר"ע מברטנורא, ורשא תרל"ו. החיבור מופיע בחומשים שונים); תוספות הרא"ש עה"ת (ליוורנו ת"ר. יש שכתבו שאין זה רבינו אשר ב"ר יחיאל – הרא"ש, אלא זהו רבי אשר נוסף שהיה חי בתקופת הרא"ש); תוספות השלם (ירושלים תשמ"ב). כן מצויים בספרים רבים, ליקוטים שונים מבעלי התוספות, חלקם נוספו מכת"י. החיד"א הביא ליקוטים מדברי התוספות בספריו: חומת אנ"ך; נחל קדומים; פני דוד.

יג. השלמה לערך: ספר הישר

כמה שיטות יש בייחוסו של ספר הישר – מוסר והשקפה: א. לרבינו זרחיה היוני, בן דורו של הרמ"ה (שתי ידות דרך חיים [לר"מ די לונזאנו, דף קכב ע"א ובס' דרך חיים מהדו' אהבת שלום עמ' רמ], והובא בשו"ת חת"ס ח"ו סוס"י פו; שם הגדולים [לחיד"א] מערכת גדולים ע' ר' זרחיה, ומערב"ס ע' ספר הישר); ב. לרבינו תם [מרומברג] (צרוור המור סוף פ' נצבים. היחוס הנפוץ, הובא בשם הגדולים שם. וראה ביאור הגר"א אר"ח סי' נג ה"ס"ק י, שמציין לדברי ר"ת, והדברים נמצאים בספר הישר [מוסר] שער י); ג. לרבינו תם מאורליאנש (שפתי ישנים אות י 91; שם הגדולים מערכת ספרים שם, בשם סדר הדורות); ד. לרז"ה בעל המאור (שם הגדולים מערכת גדולים שם, בשם י"א).

יד. השלמה לערך: תוספות ישנים עמ"ס יומא

על זהות מחבר תוס' ישנים עמ"ס יומא, נאמרו דעות שונות: יש אומרים - תוספות שאנן, ר' שמשון משאנן (תרומת הדשן סי' נח [בהגהה], צד, פסקים סי' סב; שם הגדולים [לחיד"א] ספרים ע' תוספות ישנים, ובמחזיק ברכה אר"ח סי' רצא אות ת, וביוסף אומץ סי' קא). אחרים אומרים - ר"מ מקוצי, בעל הסמ"ג (לוי חן [על ראבי"ה, תרמ"ב קרקוב] השמטות ברכות ב ע"ב, והוכיח כן מהלשון "רבינו חיים אבי אמי", שכן ר' חיים כהן היה אבי אם הסמ"ג; אוצר הגדולים ח"א עמ' קנח; בית אהרן [לר"א מגיד] ח"ח עמ' רפח-רפט; מבוא לתוספות ישנים מכת"י, שנת תשנ"ג).

טו. השלמה לערך: רבינו פרץ

רבינו פרץ היה מבעלי התוספות, פירושו מובאים רבות בתוספות עה"ש"ס. כן כתב את "הגהות רבינו פרץ" על הספרים: ספר מצוות קטן [סמ"ק]; תשב"ץ - קטן; אבן הראש"ה [ס' קיצור מהראב"ן, נמצא בכת"י]. תלמידו אספו את פירושו ופסקיו בספר "תוספות רבינו פרץ". סדר הגט שלו הועתק בכל בו סי' עו. מרביותיו: האחים "רבותינו מאיוורא" [ר' משה, ר' שמואל ור' יצחק, בני ר' שניאור מאיברא]; ר' יחיאל מפריז [יש שטעו וכתבו שר' פרץ הוא בנו]; ר' יצחק מקורביל, בעל הסמ"ק. רבינו פרץ עמד בראש ישיבה בקורביל [יש שכתבו, שאחר פטירת ר"י מקורביל בשנת ה'מ, התמנה ר"פ לעמוד בראש ישיבתו], מתלמידיו: המרדכי; ר' חיים ב"ר שמואל אבן דוד, בעל "צרוור המור". [בין אחיו אנו מוצאים את ר' יוסף (תוס' סנהדרין כח ע"א ד"ה כיון, ותמורה לא ע"א ד"ה מלא; שו"ת הרשב"א ח"ד סי' פח).]

טז. השלמה לערך: מרדכי

הספר קיים בכמה מהדורות: מהדורת בני אושטרייך [=אוסטריה] ה"מרדכי הארוך" [או "מרדכי ישן"], ובני ריינוס [=גמרניה] ה"מרדכי הקצר". מהדורה שלישית היא מהמרדכי של ריינוס, שבה הוכנסו תוספות רבות מתוך המהדורה הארוכה, כהגה"ה [קושטא רס"ט], הגהות אלו נקראות "הגהות מרדכי". מהדורה זו נדפסה בספרי הש"ס. פוסקי אשכנז [כגון, תרומת הדשן והב"ח], מרבים להביא מהמרדכי הארוך [אושטרייך], ומייחסים לו חשיבות על פני המרדכי של ריינוס. עוד על תולדותיו וחיבורו, ראה: "סיני" שנים ט-טז; מרדכי השלם, מכון ירושלים, במבוא לכרכים השונים.

את "הגהות מרדכי" חיבר ר' שמואל שליציטט. כמו"כ חיבר בשנת ה'קלו "קיצור המרדכי", ויש שמשערים שאף המרדכי על הלכות קטנות מיוחס אליו. [בתו של ר' יחיאל מפאריס היתה אשתו של המרדכי]. המרדכי לפרק ערבי

פסחים ניכר שאינו שייך לחיבור המרדכי, אלא הוא קובץ תוספות. יש מי שהעלה השערה, שבהיותו תלמידו של רבינו פרץ ערך גם הוא קובצי תוספות לפניו, והוא שנכנס בטעות לתוך חיבורו בפרק ערבי פסחים.

יז. השלמה לערך: רשב"א

חידושי הרשב"א נדפסו בתחילה על שבע מסכתות - וקיבלו את הכינוי "שבע שיטות". חידושים שיוחסו בטעות לרשב"א: שו"ת הרשב"א סי' תתכט-תתעט, אינן לרשב"א אלא ליקוטים מקדמונים, רובן למהר"ם מרוטנבורג. במהדורות הישנות של חי' הרשב"א, החי' עמ"ס סוכה הם של הריטב"א, והחי' עמ"ס כתובות הם של הרמב"ן. חידושי הרשב"א עמ"ס מנחות, אינן לרשב"א (ידיעות נכבדות לר' אלחנן וסרמן [נד' בתחילת קובץ הערות]) ומכונים "המיוחסים לרשב"א". ונחלקו בזהות מחברם: יש אומרים, שחיברם ר' ישעיה מטראני בעל התוס' ר"ד (דקדוקי סופרים בסוף הקדמה לברכות; ר"א וסרמן, בשם החפץ חיים). ויש אומרים, שחיברם ר' שלמה ב"ר אברהם - רשב"א - מן ההר, רבו של רבינו יונה (אגלי טל מלאכת דש ס"ק כד [אות יד]; ר"א וסרמן, בשם ר' יהושע מקוטנא). אחרים אומרים, שחיברם ר' פרץ הכהן (ר"א אריאלי, עלי ספר חט"ז עמ' 149-150; ר"מ גוטסנדה במבואו) [על אודותיו ראה ע' "חידושי רבינו פרץ"].

בחידושי הרשב"א עמ"ס שבועות מהדו' ר"א סופר (ירושלים תשכ"ה), ישנם דברים שאין במהדו' זכרון וקוק. וראה בהקדמת המהדיר שם, שספרי הרשב"א, הן החידושים הן התשובות, קוצרו מכפי שהיו בתחילה. וראה הקדמת המהדיר לשו"ת הרשב"א, כת"י רומא [מהדו' רש"ז הבלין], שתשובותיו של הרשב"א עברו עריכה ועיבוד.

יח. השלמה לערך: מאירי

המאירי בחיבורו "בית הבחירה" מזכיר את המחברים שמביא בתארים סתמיים ללא שם, להלן התארים הנפוצים: גדולי הרבנים - רש"י; גדולי המחברים - רמב"ם; גדולי הפוסקים - רי"ף; גדולי המגיהים - ראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם; גדולי המפרשים - ראב"ד בספריו; אחרוני הרבנים - רבינו תם או שאר בעלי התוס'; חכמי הצרפתים - רש"י, רשב"ם, ר"ת, או שאר בעלי תוס'; גדולי חכמי צרפת - ריב"ן; גדולי / חכמי הדורות - רמב"ן, השלמה, או רבינו יונה; גדולות הדורות / גדולי / חכמי הדורות שלפנינו - השלמה; גדולי / חכמי הראשונים שבקאטאלוניה - בעל המאור; גדולי הדור [שלפנינו] / גדולי / חכמי האחרונים קאטאלוניה - רשב"א; גדולי מפרשי הלכות - ר"י מלוניל; גדולי קדמונינו [שבנרבונה] - ר"א אב"ד בעל האשכול; גאוני הראשונים / ראשוני הגאונים - בה"ג, רב האי גאון, או רבינו חננאל; גאוני ספרד - רי"ץ גיא, ר"י מיגאש, או רבינו אפרים; גאוני ספרד הראשונים / גאוני הראשונים שבספרד - רבינו חננאל [עפ"י רוב]; חכמי פרווינשא/פרווינצא / אחד מן המחברים - בעל העיטור (ראה: ר"א סופר בהקדמה לבית הבחירה ב"ב; ר"ש לנגה ור"ק שלזינגר בהקדמה לבית הבחירה ביצה; ר"ח סופר בצפונות ט עמ' סח; ר"מ הרש"ר בהקדמה להשלמה בגנזי ראשונים סוכה; ר' פרידמן במבוא לר"י מלוניל ב"ק).

יט. השלמה לערך: ריטב"א

חידושים שיוחסו בטעות לריטב"א: עמ"ס ברכות יוחסו חידושים לריטב"א מהשערה, אך יש לפקפק בה, ראה מבואו של ר"מ הרש"ר לחי' הריטב"א ברכות מהדו' מוסד הר' קוק. חי' הריטב"א למס' גיטין [שנדפסו בעבר ע"ש הריטב"א], במהדו' מוסד הר' קוק יוחסו לרבינו קרשקש וידאל, אולם כבר ערר על כך ר"ש רפאל במבוא לחי' הריטב"א עמ"ס חולין, וצידד שהפי' אמנם אינו לריטב"א, אך הוא יצא מבית מדרשו. בריטב"א עמ"ס גיטין - מהדו' מוסד הר' קוק, צורף פירוש מכת"י המיוחס לריטב"א [נקראו על ידי הנמוקי וראשוני האחרונים בשם חי' הריטב"א], אך הוא שונה מסגנונו של הריטב"א, ונראה שלא יצא מתחת ידי מחבר אחד, אלא הוא כמלאכת ליקוט. גם עמ"ס בבא מציעא, נמצאו שתי מהדורות המתעטרות בשמו של הריטב"א, על כך ראה במבואות לחי' הריטב"א עמ"ס בבא מציעא מהדו' מוסד הר' קוק.

כ. השלמה לערך: ר"ן

מצאנו חידושי ר"ן שיוחסו בטעות לקדמון אחר, וכן חידושים שיוחסו בטעות לר"ן, כדלהלן. חידושי ר"ן עמ"ס שבת יוחסו בטעות לריטב"א, למן שנת ה'תקס"ו ועד ימינו, וכך גם כמה מגדולי האחרונים התייחסו לחי' אלו [כגון המהר"י בי רב, המשנ"ב והחזו"א]. אולם כבר הוכיחו שהם לר"ן, ובהתאם לכך במהדו' מוסד הר' קוק נדפסו בשם חי' הר"ן. מנגד, הפי' שנדפס כחידושי ר"ן לשבת [ווארשא תרכ"ב, ב"ב תשמ"א] שקיבל את הסכמת ביה"ד הספרדי בירושלים, אינו לר"ן. בהתאם לכך, יש שנהגו לכנותו בשם "שיטה להר"ן" [כשם שנדפס בראש החיבור] או "מיוחס לר"ן". כמו כן, חידושי ר"ן למס' סנהדרין, אינם לר"ן אלא לקדמון שחי אחריו (ר"א וסרמן ב"ידיעות נכבדות". וראה במבוא של ר"י זק"ש [סנהדרי גדולה כרך ז] שמצדד שהם יצאו מתחת ידי הר"ן). ספר "דרשות הר"ן", הוכיחו שהוא חיבורו של הר"ן, אך בעבר היו שייחסו אותו לתלמיד הרמב"ן, או לבן הרמב"ן, הרחבה על כך ראה במבוא של ראל פלדמן ל"דרשות הר"ן" [מהדו' מוסד הר' קוק].

כא. השלמה לערך: שערי אורה

על אודות תקופת ספר שערי אורה לר"י גיקאטיליא, נאמרו דעות שונות: יש אומרים, שקדם מעט לריקנאטי (לבוש אבן יקרה, הקדמה. כעין זה, מעתיקי כת"י פירנצה ורומא ציינו את תאריך השלמת העתקת הספר - בשנת ה'פו'); ויש אומרים, שהיה בזמן ר' יהודה בן הרא"ש, והיה חי בשנת ה'קי (קורא הדורות פ"ג [עמ' צג במהדור' אהבת שלום], הובא בשם הגדולים [לחיד"א] מערכת ספרים ע' שערי אורה); אחרים אומרים, שהיה ממגורשי ספרד (שם הגדולים שם; ראה סדר הדורות ע' ה' אלפים ר"ן). אולם, ראה ספר מאירת עינים לר"י דמן עכו (פ' תרומה [עמ' קנג]), שהיה חי סביב שנת ה' ס"ה שאז העידו לפניו על אמיתות הזוהר, שהביא את הספר שערי אורה. כן ראה תשב"ץ (ח"ג סי' קפד), שכידוע נפטר כחמישים שנה לפני גירוש ספרד, שציטט ספר זה. וכמו כן, ר' יהודה חייט שהיה ממגורשי ספרד, בהקדמה לפירושו על "מערכת האלוקות" [מיוחס לרבינו פרץ], פרט את ספרי הקבלה הקדמונים, כגון הרמב"ן והריקאנטי, ובתוכם את ספרי ר"י גיקאטיליא.

כב. השלמה לערך: אלפא ביתא

ייחוס ספר אלפא ביתא לר' יום טוב ליפמן, הוא מפורש - חתום בכתבי יד שבראש ספרו. אכן, בעבר רבו יחסוהו למחברים שונים, כדלהלן: א. יש שכינהו סתם ברוך שאמר, המדקדקים יותר קראו לו ברוך שאמר האחרון, או שיחסוהו לר' יצחק ברוך שאמר (ב"י א"ח סי' לו; שם הגדולים מע' ספרים ע' ברוך שאמר) [לשיטתם הוא מצאצאי ר' שמשון ברוך שאמר, אודותיו ראה ע' ברוך שאמר]. ב. יש שחילקו את הספר לשנים, את הא-ב הראשונים יחסו לברוך שאמר, ואילו את האחרונים למחבר האשכול. ג. אחרים העלו השערה שהוא מיוחס לראב"ד בעל האשכול (מגן גיבורים בהקדמה לתיקון סופרים). ד. יש שייחסוהו לר' שמשון בעל ה"ברוך שאמר", שחיברו כ'ספר קיצור' לדינים העולים מספרו.

כג. השלמה לערך: רמ"א

הגהות הרמ"א: כל ספר שלמד בו, הגיה הרמ"א וכתב עליו הערות, לדוגמה, אנו מוצאים שהאשרי [רא"ש], קראקא ש"ב, "הוגה מתוך ספרי האשרי של מהר"ר משה איסרלש ז"ל, ממש מכתבת ידו". כן נדפסו הגהותיו על ספר איסור והיתר, בשם "יד רמ"א" [לבוב תרכ"ו]. כמו כן הגהות לס' שחיטה ובדיקה למהר"י ווייל. ישנן גם הגהות על המרדכי המיוחסות לרמ"א, והמו"לים מודיעים שהעתיקום ממש "מכתב יד קדשו של רבנו". הגהות אלו מוזכרות גם בדברי המהרש"ל אל הרמ"א (ש"ת הרמ"א סי' סז): "כי בהיותי מגיה המרדכי, שלחתי אחר המרדכי של גיסך האלוף ה"ה הר"ר אליהו שהוגה מתוך כתיבת ידך". [אכן, יש טוענים ש"הגהות הרמ"א על המרדכי", מבוססות ברובן על מה שרשם רבי צבי הירש שור בשולי גליון המרדכי שלו. רבי נפתלי צבי הירש ב"ר משה אפרים שור - הירש עלזישר - היה תלמיד מובהק לרמ"א, ויחד עם חותנו ר' ישראל ב"ר שלום שכנא מלובלין, כתב חידושים והגהות על המרדכי. נזכרים חידושים משמו גם בחידושי "אנשי שם" על המרדכי]. כמו כן, כתב הרמ"א פירושו על הזוהר, וכן הוסיף הגהות על מאמר ד מפרק י"ח של ספר "יסוד עולם", שחברו אל ספר ה"יוחסין". הוא גם כתב הגהות על גיליונות המזרחי, שנדפסו בשם "קרני ראם". חלק קטן מהגהותיו על ה"מורה נבוכים" ומפרשיו, נדפס על ידי רבי יוסף כהן צדק בחיבורו "אוצר חכמה", בשם "תועפות ראם".

שם משפחתו: רבי משה איסרליש, או: איסרליס. הוא נולד בקראקא לאביו רבי ישראל איסרל, ומכאן שם משפחתו "איסרליש". הוא היה חותם בכתב חסר: "נאום משה בן לא"א מורי כמר ישראל של"ט, הנקרא משה איסרלש מקראקא" (ש"ת הרמ"א סי' נב ועוד). אכן פעמים שהיה מאיית את שם המשפחה איסרלז (ראה שם סי' ס).

שנת לידתו ופטירתו: על פי האגדה, הרמ"א חי ל"ג שנה, נפטר בל"ג בעומר, בשנת של"ג, חיבר ל"ג ספרים, וספרו לפני מטתו ל"ג מעלות ומדות טובות ממדותיו. אך כבר הוכיחו כי הרמ"א נישא לפני שנת ש"ב, בה לפי האגדה הנ"ל היה רק בן שתים עשרה. יתירה מזו, בשנת ש"י - בה לפי האגדה הנ"ל היה רק בן עשר - אנו מוצאים אותו כבר מפורסם כפוסק מומחה, אשר נדרש לחוות את דעתו, בענין ספרי הרמב"ם עם הגהות מהר"ם מפאדובה שהודפסו בגניבה על ידי מדפיס נוסף (ש"ת הרמ"א סי' י). כמו כן, אמו נפטרה ב' בטבת ש"ב, ובשנה זו כותב הרמ"א בספרו "דרכי משה" (י"ד סי' שצא אות ב): "וכבר היה מעשה על ידי בהיותי אבל על אמי ז"ל, וברכתי ברכת אירוסין תחת החופה, כדרך שרב העיר מברך ברכת אירוסין". [ברבעון תלפיות (שנה ד חוברת ג-ד מאמר הרמ"א, עמ' תשמח-תשמט) הוכיחו, שהתמנה לרב בקראקא בשנת ש"י בערך. בפנקס ועד ארבע ארצות נכתב בטעות: "הרמ"א החל להרביץ תורה בקראקא בשנת ש"ג". בספר בית ישראל בפולין (בעריכת י' הלפרין), כותב פרופ' בלבן, כי נתמנה לרב בשנת ש"ז. אך רבי חיים ב"ר בצלאל כותב, שלמד יחד עם הרמ"א ביישיבת רבי שכנא עד שנת ש"ט].

ממקורות שונים עולה כי גילו האמיתי בפטירתו נע בין ארבעים ושתים לחמישים ושתים שנה. כך או כך, תאריך פטירתו הוא ב"ח באייר - ל"ג בעומר - שנת של"ב, כפי שנכתב על מצבתו שבקרקוב. [ברם, ראה ט"ז (א"ח סי' תכ ס"ק א) שכתב: "בשנת של"ג שנפטר רמ"א ז"ל ביום ל"ג בעומר". ונראה שנפלה טעות סופר בשנת הפטירה].

כד. השלמה לערך: רבי חיים ויטאל

ספר הדרושים; ספר הכוונות [הישן]; ספר הליקוטים: בשנת ה'שמ"ז שהה רח"ו בבית אחיו ר' משה ויטאל, לפתע חלה ושכב ללא הכרה משך שנה שלימה, ר' יהושע בן-נחון [אב"ד צפת, שהיה גם עשיר] פנה אז אל ר' משה בבקשה

שיוציא לו את הכתבים בערמה, והוא הוציא לו 600 דפים ["ת"ר ניירים"]. הרב בן-נון שכר 100 סופרים ובמשך שלושה ימים העתיק כל אחד 6 דפים. מיד עם סיום ההעתקה התעורר רח"ו וחזר לבריאותו. מההעתקות אלו סידרו חכמי ארץ ישראל, את שלושת הספרים הנ"ל.

ספר הכוונות: בשנת ה'ש"פ [שנת פטירת רח"ו], הדפיס ר' משה טרינקי גם הוא "ספר הכוונות", הספר אינו דומה במתכונתו ל"ספר הכוונות" של חכמי ארץ ישראל. המחבר עצמו לא מציין מאיזה מקורות ליקט את הספר, אך ככל הנראה היו בידו גם כתבי הרח"ו מה"ת"ר ניירים" וגם מכתבי שאר תלמידי האר"י ששרדו.

מהדורות כתבי רח"ו:

כתיבתו של רח"ו מסווגת לתקופות, כדלהלן.

א. הכתיבה הראשונה, הכוללת את "קונטרס הקיצור" - מהדורה זו נכתבה, מיד עם שמיעתו מרבו האר"י, כפי ששמעם מפיו בלי תוספת ומגרעת, ובאותם מקומות שסידר והרחיב אחר כך הוא חתם את שמו: "חיים". המהדורה הועתקה בעת חוליו, וכדלעיל. כתיבה זו נקראת [בשפת המקובלים]: "ספרי המהדורה קמא" או בקיצור "מ"ק".

ב. הכתיבה השנייה - בשלב שני, רח"ו כתב גרע והוסיף בתורת רבו, וכתבם כפי הבנתו, ואף הוסיף מערכות שלימות של דרושים משלו. אולם גנזם, מחשש שמא אין זו תורת רבו בטהרתה. כמה שנים לאחר פטירתו נמצאו חלק גדול מהכתבים, הם הגיעו אל ר' אברהם אזולאי, והוא העבירם לר' יעקב צמח שערכם. ר"י צמח סידר את הכתבים לחמשה ספרים: אוצרות חיים [דרושי "אדם קדמון"]; קהילת יעקב; אדם ישר; עולת תמיד; זהר הרקיע [ביאורים בספר הזוהר]. כתיבה זו נקראת: "ספרי המהדורה בתרא" ובקיצור "מ"ב".

ג. הכתיבה השלישית - מהדורה זו, ממוצעת בין שתי המהדורות הראשונות, ומשלבת את שתיהן. במסגרתה השלים רח"ו את שמונת שערי, אשר היא מסכת מסודרת של כל סדר האצילות, סדר הנבואה ורוח הקודש, וסדר הגלגולים, על פי עיונו בדברי רבו והכרעותיו.

בנו, רבי שמואל ויטאל [רש"ו], ערך את חיבורו "שמונה שערים" על פי המהדורה הזו.

מהדורת מהרמ"ף - בשלב מאוחר יותר, רבי מאיר פופרש ערך את הכתבים - מכל הכתיבות והמהדורות שקדמו לו - לספר מסודר, על כך ראה בערכו [ע' אור צדיקים, ונספח כה].

כה. השלמה לערך: אור צדיקים

כאמור בהערת השוליים, רבי מאיר פופרש סידר את כתבי האר"י, שהיו מחולקים לכתיבות השונות [על כך, ראה נספח כד], וחילק אותם לשלושה ספרים: דרך עץ חיים [הוא "עץ חיים"], פרי עץ חיים, ונוף עץ חיים. משני האחרונים נדפסו חלקים תחת שמות שונים, כדלהלן. פרי עץ חיים ענף שני - טעמי המצוות, נדפס ב"ליקוטי תורה". נוף עץ חיים: נוף ראשון, רובו נדפס ב"זהר הרקיע"; נוף שני, הוא "ליקוטי תורה" הנ"ל; נוף שלישי, נדפס ב"ליקוטי הש"ס"; נוף רביעי, הוא "ספר הגלגולים".

כו. השלמה לערך: קונטרס ר' חיים יונה [עלה דיונה]

על אודות שמו של אביו: בספר "קונטרס ר' חיים יונה" מופיע שמו "יהושע פייבל" בלבד. וכעין זה בהסכמה לספר קיקיון דיונה, כותבים את שמו "יהושע המכונה פייבולען". ברם, בשער ספרו של אביו "תקע שופר", מופיע: "יחזקיה יהושע פייבל", וכך הוא עצמו חותם בפתח דבריו שם. מאידך, בספריו של הנכד: שו"ת גור אריה יהודא; אילת אהבים; יעלת חן, מופיע שמו "יחזקאל פייבל" [יתכן שיחזקיה הוא יחזקאל - ההבדל הוא השימוש בשם קודש שחותם את השם]. ב"תפארת אבות" [הו"ל לשמחת בית וז'נין-ספינקא תשנ"ט] מובא שהדברי חיים מצאנז, קרא לבנו בכורו יחזקאל שרגא על שמו [ציינו שם ל"רביה"ק מצאנז" ח"ב עמ' א].

כז. השלמה לערך: חכמי הקלויז בברודי

ה'קלויז' בברודי [מכונה: ברוד] המפורסם, התכנסו בו תלמידי חכמים, ומהם בעלי קבלה, והיה פעיל בשנות ה'תק. הוא הוקם כנראה על ידי ר' יעקב באב"ד, וחתנו ר' חיים סג"ל לנדא מאפטא עמד בראשו שנים רבות. בקלויז ישבו באופן קבוע תלמידי חכמים ולמדנים מופלגים, שהקדישו עצמם ללימוד תורה, ומהם: ר' חיים צאנזר [בעל ההגהות לטוש"ע (יש להבדיל בינו לבין ר' חיים הלברשטאם מצאנז)]; ר' יחזקאל לנדא [בעל "נודע ביהודה"]; ר' משה אוסטרר [בעל "ערוגת הבושם" על שיר השירים ו"דרש משה" על תהלים]; ר' אברהם ב"ר ישראל מבראד [בעל "דרך המלך" על הרמב"ם]; ר' משולם איגרא; ר' אפרים זלמן מרגליות [בעל "יד אפרים" ועוד]; ר' אלעזר רוקח [אביו של רבי שלום רוקח מבעלז]; ר' אברהם גרשון מקיטוב [גיסו של הבעש"ט].

להרחבה על הקלויז וחכמיו המפורסמים, ראה ערים ואמהות בישראל ח"ו עמ' 62 ואילך, ועמ' 330 ואילך.

כח. השלמה לערך: הגר"א

בנו של הגר"א ר' אברהם [נפ' ה'תקסט], תלמיד מובהק לאביו, הוציא חלק מספרי אביו עם הערות וחיבורים משלו.

בהקדמת ביאור הגר"א לשו"ע ערכו בני הגר"א רשימה של כמה מבחירי תלמידיו. תלמידו, ר' מנחם מנדל משקלוב שימש את הגר"א בשתי שנותיו האחרונות. הגר"א חיבבו מאוד, וגילה לו דברי תורה רבים, חלקם בתורת הקבלה. אחרי פטירת הגר"א, נטל על עצמו את מלאכת סידורם והבאתם לדפוס של כתבי הגר"א, יחד עם בניו של הגר"א [ראה על אודותיו ועל חיבוריו בערכו].

יצוין כי על הספר "קול התור", שייחסוהו לתלמיד הגר"א ר' הלל משקלוב, התעורר פולמוס גדול, בטענה כי המסורות המובאות בו בשם הגר"א אינן אמיתות [ר"מ שטרנבוך נמנה על המתנגדים, ומאידך ר"ח פרידלנדר נמנה על המצדדים במקורות].

כט. השלמה לערך: הערות ותיקונים לר"ש בובר

ר"ש בובר היה חוקר ומהדיר של מדרשים רבים, מהם: תנחומא ישן; לקח טוב [פסיקתא זוטרתא]; שכל טוב; מדרש אגדה; אגדת בראשית; ליקוטים ממדרש אבכ"ר; ליקוטים ממדרש אלה הדברים זוטא; פסיקתא דרב כהנא; מדרש תהלים [שוחר טוב]; מדרש משלי [שוחר טוב]; מדרש שמואל [שוחר טוב]; מדרש זוטא; מדרש איכה; ספרי דאגדתא למגילת אסתר [כולל שלושה מדרשים: מדרש אבא גוריון, מדרש פנים אחרים ומדרש לקח טוב]; אגדת אסתר. כמו כן ההדיר ספרי ראשונים רבים, מהם: ספר האורה, המיוחס לרש"י; סידור רש"י; שיבלי הלקט; אגור [הוספות ותיקונים לספר הערוך]; פשר דבר [פירוש לרס"ג על תשעים מילים במקרא]; שערי ציון [היסטוריה על הספרות התורנית, לר' יצחק ב"ר יעקב לאטש מפרובנס]. מספריו: אנשי שם; יריעות שלמה; קריה נשגבה.

ל. השלמה לערך: יביע אומר

רבי עובדיה יוסף, נקרא בשני שמות פרטיים "עובדיה יוסף", "ע"ש מאורות יהדות בבל [=עיראק]. עובדיה - ע"ש זקנו עובדיה, ורבי עבדאלה סומך מח"ס זבחי צדק, ויוסף - ע"ש הבן איש חי. שם משפחתו - יהודי בבל נקראו על שם אבותיהם, ובתוכם גם בני משפחתו נקראו 'עובדיה', ע"ש זקנם ח"ר עובדיה. כשעלתה המשפחה לארץ, נתבקשו להחליט מה הוא שם משפחתם, בני המשפחה ביקשו להמשיך במה שהיה עוד בבבל והמשיכו להקרא ע"ש זקנם "עובדיה", ומכאן שם אחיו. אולם הרב זצ"ל ביקש לקרוא את שם משפחתו כשמו הפרטי השני (אביר הרועים [מאת ר' יעקב ששון] ח"א עמ' 24. על אודות השם הפרטי קיימות שמועות שונות [מהן הובאו בקובץ "שנות דור" מהדו' כסלו תשע"ו]. המידע המובא כאן הוא כפי שמסרו לי צאצאי הרב, עם עובדות מאת הרב עצמו. על אודות שם המשפחה, יהודי ששוחח עם ר' נעים עובדיה - אחיו של ר"ע יוסף - חצי שנה קודם פטירתו, כתב לי, שהאח הנ"ל סיפר לו כי אביהם ר' יעקב בחר את שם המשפחה "עובדיה" על שם בנו בכורו [ר"ע יוסף]).

לא. אישי תנועת חכמת ישראל

תנועת חכמת ישראל, עסקה במחקר מדעי-אקדמי של ענפי היהדות. ראשי התנועה, המשכילים, שאפו לספק אלטרנטיבה שתציג את תאימות היהדות עם ערכי המודרניזציה. בספרות התורנית, ניתן למצוא התייחסות למחקריהם של משכילים אלו, כאשר הם זוכים לתואר 'החכם' פלוני, או שמוזכרים ללא תואר [לרוב הם אינם מוזכרים בשמם אלא או בראשי תיבות, או בשם משפחתם].

במרכז אירופה, פעלו: יום טוב ליפמן צונץ; אברהם גייגר; היינריך גרץ; יצחק מרקוס יוסט; משה שטיינשניידר [רמש"ש] ועוד. היצירות הספרותיות של משכילים אלו, בדרך כלל היו בשפה הגרמנית. **במזרח אירופה**, פעלו: ר' נחמן קרוקמל [רנ"ק], שלמה יהודה רפפורט [שי"ר/שיל"ר] ועוד. באיטליה, פעל: שמואל דוד לוצאטו [שד"ל]. היצירות הספרותיות של אלו האחרונים היו בעברית.

החוקרים של התנועה, וחברת הוצאת הספרים "מקיצי נרדמים" שהוקמה בהשראתה, הניבו יבול של מחקרים בענפי היהדות, ופרסום מהדורות מדעיות של ספרי היסוד של היהדות.

הערה: החכם שמואל דוד לוצאטו ב"ר חזקיה [שד"ל] | ה'תקס-ה'תרכו, היה נחשב בעיני המשכילים לשמרן מידי, ואילו אצל היהדות הנאמנה היה נחשב לחדשן מידי. מספריו: אבני זכרון; אגרות שד"ל; אוהב גר; המשתדל; מחקרי היהדות; נחלת שד"ל; פירושי שד"ל [על נ"ך]. כן ההדיר ספרים רבים ופירסם מאות מאמרים.